

ОВІРКИ
ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ
ЗОНИ

СИСТЕМНИЙ ОПИС

МІНІСТЕРСТВО УКРАЇНИ З ПИТАНЬ
НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
ТА У СПРАВАХ ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ
ВІД НАСЛІДКІВ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ
КАТАСТРОФИ
КУЛЬТУРОЛОГІЧНА ЕКСПЕДИЦІЯ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОВІРКИ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ ЗОНИ

СИСТЕМНИЙ ОПИС

Київ
Видавництво «Довіра»
1999

У книзі подано нариси про словозміну, синтаксис, лексику та семантику говірок Чорнобильської зони та суміжних ареалів. Нариси розширюють відому дотепер інформацію про поліські діалекти, що належать до архаїчних діалектних типів Славії, сприяють формуванню чорнобильського мовно-інформаційного фонду.

Праця буде корисною українцям, славістам, зокрема мовознавцям, етнологам, історикам.

Автори: П.Ю.Гриценко, Г.В.Воронич, Л.І.Дорошенко,
О.А.Малахівська, Л.А.Москаленко, М.В.Поїстогова,
Н.П.Прилипка, Л.В.Рябець, О.В.Юсікова

За редакцією доктора філологічних наук
професора П.Ю.Гриценка

*Науковий проект та видання книги здійснено
на замовлення та фінансовано Міністерством України
з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту
населення від наслідків Чорнобильської катастрофи*

© Автори. П.Ю.Гриценко, Г.В.Воронич,
Л.І.Дорошенко, О.А.Малахівська,
Л.А.Москаленко, М.В.Поїстогова,
Н.П.Прилипка, Л.В.Рябець,
О.В.Юсікова, 1999
© Оригінал-макет. Художнє оформлення.
Видавництво «Довіра», 1999

ISBN 966-507-089-4

ПЕРЕДМОВА

Нариси про словозміну, словотворення окремих частин мови, синтаксис, лексику і семантику говірок Чорнобильської зони та суміжних територій покликані репрезентувати інформацію, яку зафіксували в останні роки співробітники Відділу діалектології Інституту української мови Національної академії наук України під час діалектологічних експедицій.

Переорієнтація дослідників на фіксацію значних за обсягами текстів, у яких знайшли б відбиття найтонші відмінності формальної структури й семантики виявлених у різних говірках явищ, поступово змінює уявлення лінгвістів про *достатність вихідної інформації* для дескриптивного відтворення діалектної мови, а водночас — і про завдання, евристичні можливості та прийоми такого опису. Стало очевидним, що навіть найдокладніші програми для записування діалектного матеріалу, змодельовані з урахуванням парадигматики і синтагматики досліджуваних одиниць діалектної мови, не охоплюють багатьох мовних рис, які виявляються у великих текстах. Тому закономірно, що тексти (особливо розповідні, наближені до спонтанних) є передусім *простором вияву* мовних явищ у їх природних взаємозв'язках, синтагматичній взаємозумовленості, лінійному розгортанні та квантитативних характеристиках; такими є, наприклад, діалектні тексти з 11 сіл досліджуваного ареалу, які опубліковано у виданні *“Говірки Чорнобильської зони. Тексти”*. (Київ, “Довіра”, 1996. — 358 с.).

У книзі використано різні прийоми репрезентації говірок Чорнобильської зони; це: а) фіксація явищ за структурними рівнями окремої говірки як самодостатньої системи безвідносно до інших говірок; б) опис явищ у ряді говірок, які творять ареальну цілість за певними ознаками; в) аналіз явищ середньополіських говірок на тлі територіально суміжних і віддалених систем; г) опис суміжних діалектів як спосіб вияву міждіалектної взаємодії, продовження просторової континуації середньополіських явищ в інших ареалах. Кожен із прийомів відтворення об'єкта вивчення має свої особливості, свої переваги і межі доцільності у використанні. Поєднання різних підходів до об'єкта вивчення сприятиме створенню у майбутньому вичерпного мовного кадастру говірок Чорнобильської зони. У тому, що саме до *повних описів* мають наближатися дослідники цих говірок, переконують лінгво-соціальні умови функціонування цих ідіомів після чорнобильської катастрофи, коли ареал їх природного функціонування як цілість перестав існувати, як перестали існувати й багато говірок, оскільки їх носії зазнали некомпактного розселення у віддалені населені пункти, а тому вже не творять колишньої єдності як соціум.

Матеріали поданих описів не лише становлять конкретний щодо часу інформаційний зріз про ці говірки, а водночас є спонукою до здійснення відповідних обстежень тих чорнобильських і суміжних з ними говірок, які ще не охоплено дослідженнями. При цьому актуальним залишається ство-

рення по кожній із колишніх говірок Чорнобильської зони значної за обсягом фонотеки, а згодом – і текстотеки, лише на підставі яких можлива підготовка вичерпних описів цих говірок. Водночас аналіз зібраного матеріалу переконали в тому, що формований фонофонд має включати і тексти тих говірок, які склали діалектне тло чорнобильським говіркам після їх транслокалізації на нових територіях. Лише після зіставного аналізу структур говірок, що вступили в активну міждіалектну взаємодію внаслідок сформування нових колективів – з місцевих жителів і переселенців із сіл Чорнобильської зони, стане можливим з'ясування напрямів та умов зміни одних елементів у структурі середньополіських говірок і збереження інших елементів. Останнє уможливить виведення проблеми міждіалектної взаємодії з площини загальних зауважень і наближення її розв'язання у термінах структурної цілісності говірок, визначення сильних і слабких ланок їх структур з урахуванням різноманітних соціокультурних чинників міжговіркової взаємодії.

Формований мовно-інформаційний фонд чорнобильських говірок покликаний забезпечити дослідників достатньою й надійною інформацією про сучасний стан та генезу цих говірок. Останнє питання, окрім загальних положень про давність цих говірок, їх співвіднесення з мовленням (геср.: діалектом) деревлян, ще не має докладного розв'язання; та й зазначений зв'язок ще не знайшов переконливого обґрунтування, а найвагомішим аргументом на його користь залишається відносна синтопія літописного племені та сучасних середньополіських говірок. При цьому важливе значення мають свідчення загальноукраїнського та загальнослов'янського мовних контекстів функціонування чорнобильських говірок, що дозволить доказово визначити їх місце в українському та загальнослов'янському діалектогенезі, співвіднести з етапами й напрямками діалектних змін в інших слов'янських континуумах. Для з'ясування генези говірок Чорнобильщини неперехідну цінність зберігають такі джерела мовної інформації, як *“Атлас української мови”* (т.1, Київ, 1984), *“Лінгвістичний атлас нижньої Прип'яті”* Т.В.Назарової (Київ, 1985), *“Дьялекталагічны атлас беларускай мовы”* (Мінск, 1963), особливо ж – *“Загальнослов'янський лінгвістичний атлас”*, на картах якого на підставі зіставного для всієї Славії діалектного матеріалу стверджено глибокий архаїзм північної смуги українських поліських діалектів, яка охоплює значну частину говірок Чорнобильської зони. Проте ґрунтовний генетичний та історико-типологічний аналіз досліджуваних говірок можливий після сформування чорнобильського мовно-інформаційного фонду.

Вміщені у книзі нариси про різні рівні структури середньополіських і суміжних з ними говірок спрямовані на розширення емпіричної бази свідчень про цей архаїчний ареал; вони сприятимуть формуванню зазначеного інформаційного фонду.

Розділи книги підготували автори: Гриценко П.Ю. – Передмова; 1; Замість висновків; Воронич Г.В. – 2.1; Рябець Л.В. – 2.2; Прилипко Н.П. – 2.3 – 2.6; Юсікова О.В. – 2.7; Малахівська О.А. – 3.1 – 3.3; Поїстогова М.В. – 3.4 – 3.5; Москаленко Л.А. – 3.6; Дорошенко Л.І. – 3.7.

Видання фінансоване Міністерством України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи.

1. Дослідження говірок Чорнобильської зони на тлі інших діалектних систем

Український етномовний континуум за останнє десятиліття зазнав глибоких змін, викликаних, з-поміж інших чинників, інтенсивними міграційними рухами після катастрофи на Чорнобильській АЕС 26 квітня 1986 р. Техногенна чорнобильська катастрофа різко змінила ситуацію в регіоні, спричинивши відселення з екологічно небезпечної зони середньополіського ареалу переважної більшості мешканців. Відселення здебільшого мало регульований, спланований характер, хоча чимало мешканців виїхало самостійно, склавши кількісно відчутну хвилю стихійної міграції. Внаслідок відселень жителів з ураженої території ареал північної Київщини і північно-східної Житомирщини (який відразу здобув умовну назву – *Чорнобильська зона*, а відселенці – назву *чорнобильці*) сьогодні майже знелюднений. Винятки становлять окремі села, з яких не виїхала частина мешканців, або куди після відселення люди повернулися після тимчасового перебування поза рідними селами. В села, куди повернулася частина колишніх мешканців, нерідко доселялися вихідці з інших сіл, змінивши говіркове середовище цих сіл. Наслідком глибоких демографічних змін у межах середньополіського діалекту стало те, що *середньополіський мовний ареал* як діалектна цілість перестав існувати, а поняття *середньополіський діалект* у межах та ареальній структурі, які дотепер були відомі в українській діалектології¹, вже належить минулому, періодові до 1986 р.

Сьогодні вже не можна вести безпосередніх спостережень над середньополіськими говірками Чорнобильської зони в їх природних умовах – де вони формувалися й зазнавали змін у часі, взаємодіяли із сусідніми говірками, об'єднувалися навколо діалектних, культурних, релігійних центрів. Після 1986 р. дослідження цих говірок набуло значною мірою реконструктивного характеру, оскільки збирання матеріалів здійснюється у переважній більшості випадків за умов спостережень над нецілісними соціумами; інколи записи діалектних свідчень доводиться вести на рівні мовлення окремих сімей чи окремих діалектоносіїв з наступними синтезом інформації та моделюванням вихідного (до переселення) стану говірок як цілостей. Глибока трансформація середньополіського ареалу створила передумови відчутних інформаційно-культурних втрат для славістики й україністики. Цей ареал у межах Славії належить до таких, для яких у славістиці прийнята гіпотеза (високого ступеня ймовірності) про мовну й культурну переємність, етномовну тяглість від праслов'янського періоду до сьогодні². Гіпотеза ґрунтується на оцінці

свідчень різних наук: археологічні знахідки на Поліссі³, традиційне обґрунтоване віднесення поліських діалектів до старожитніх на тлі інших українських⁴, наявність давніх рис у духовній культурі поліщуків⁵, — усе це створило стійку оцінку Полісся як одного з архаїчних ареалів Славії, в якому акумульовано багато рис давнього мовного і культурного буття слов'ян. Очевидно, саме давністю заселення й відносною стабільністю людності в цьому ареалі впродовж тривалого часу можна пояснити той факт, що Полісся як окремий континуум кореспондує багатопланові (мовні, фольклорні, у сфері традиційної матеріальної й духовної культури) і водночас просторово різноспрямовані зв'язки з іншими архаїчними зонами Славії.

Для українських діалектів поза межами Чорнобильської зони міграційні рухи так само зумовили відчутні зміни. У мікроареалах, куди здійснено переселення діалектоносіїв-чорнобильців⁶, відбулося аплікування говірок, накладання на одні говірки — з їх усталеним просторовим конкордансом й міжговірковими відношеннями — інших діалектних систем. Різної величини групи чорнобильців були долучені до вже традиційних для певних населених пунктів соціумів, оскільки під час переселення, як правило, окремих сіл не будували, а розширювали, розбудовували вже існуючі старі села. Як наслідок — у виробничому, адміністративному, культурному, релігійному житті, а згодом і в сімейних відносинах почали витворюватися змішані з новоприбулих та аборигенів нові мікросоціуми. В одному населеному пункті, який до переселення поліщуків-чорнобильців був монодіалектним (чи при наявності іншодіалектних вкраплень залишався зорієнтованим на базу для цього села, єдину діалектну систему), згодом зіткнулися носії двох (нерідко — і більше) діалектних систем. Внаслідок міграцій чорнобильців у місцях їх нових поселень відчутно змінився діалектний ландшафт, набувши ознак мішаного⁷.

Під час переселень вихідці з одного села більшими чи меншими групами, інколи — окремими родинами, розселилися по різних, часом віддалених селах. При цьому в багатьох нових селах опинилися вихідці з різних сіл, носії хоча й близьких, але все ж не ідентичних у структурному відношенні говірок, напр.: мешканців с. *Товстий Ліс* Чорнобильського р-ну переселено у 1986 р. у сс. *Липівка* і *Плахтянка* Макарівського р-ну Київської обл.; одночасно з товстолісцями до Липівки переселено жителів колишніх сс. *Буряківка*, *Буда*, *Красниця*, *Річиця*, *Рудьки*; у с. *Гавронщина* Макарівського р-ну після переселення замешкали вихідці з сс. *Буряківка*, *Красниця*, *Річиця*, *Чистоголівка*⁸. Наведені приклади творення мішаних соціумів із вихідців з різних сіл Чорнобильської зони — явище поширене; за таких умов діалектне вимішування, з одного боку, носіїв різних чорнобильських говірок, а з другого, — чорнобильських говірок і говірок аборигенів, є фактом самоочевидним. Таке поєднання у межах одного населеного пункту різних діалектних систем може зумовити формування нового інтерговіркового діалектного типу

і супроводжуватися як стиранням окремих рис, так і їх консервацією; напрями змін, результати міжговіркової взаємодії стануть очевидними лише через певний проміжок часу.

У поодиноких випадках переселення було відносно компактним, більшість вихідців з одного села осіли в одному з нових сіл чи присілків; напр., переважна більшість мешканців с. *Стечанка* переселена у с. *Пасківщина* Згурівського р-ну Київської обл., а для вихідців з с. *Луб'янка* Поліського р-ну збудовано нове с. *Луб'янка* у Васильківському р-ні Київської обл. Зауважимо, що збереження колишньої назви села не обов'язково вказує на монодіалектний склад переселенців, на відносно компактне «перенесення» мікросоціуму з одного локусу в інший. Так, у новозбудоване с. *Нові Опачичі* Макарівського р-ну переселено не лише вихідців з с. *Опачичі* Чорнобильського р-ну, а й мешканців колишніх сусідніх з Опачичами сс. *Кам'янка* і *Плютовище*; водночас частина мешканців с. Опачичі (50 сімей) досі проживає у своєму селі в Чорнобильській зоні⁹.

Таким чином, внаслідок переселень у переважній більшості випадків була зруйнована цілісність сіл як мікросоціумів¹⁰ з притаманними їм традиціями, мовою — своїми, завжди специфічними і ніде більше не повтореними діалектною та ономастичною системами, своїми культурою, інформаційними фондами, які склалися у цих мікросоціумах і зберігали свою актуальність у повному обсязі лише у цьому колективі і лише в локусі його формування й природного розвитку. Середньополіський локальний дискурс мовного і культурного буття *чорнобильців* за умов переселення значною мірою деактуалізувався, редукувався; відтворення в нових умовах проживання окремих елементів традиційної матеріальної та обрядової культури, спроби *перенести* поліський дискурс у нові умови, достосувати його до іншого дискурсу чи аплікувати його нерідко має відтінки неприродності. Сьогодні можна говорити швидше про співіснування двох (нерідко — й більше) локальних традицій у таких новосформованих змішаних соціумах, ніж про їх органічне поєднання, витворення нового мовного й культурного типу.

Трансформація цілісних колективів діалектоносіїв, що склалися і функціонували на Чорнобильщині до 1986 р., має різні вияви:

1) роз'єднання вихідних мікросоціумів з ослабленням чи повною втратою зв'язків між новоутвореними частинами цілісного в минулому колективу;

2) розширення мікросоціумів за рахунок: а) представників близьких мікросоціумів (вихідців із сусідніх сіл, з якими до переселення підтримувалися виробничі, адміністративні, культурні чи родинні зв'язки), б) представників нових, незнайомих до переселення мікросоціумів, жителів тих сіл, куди здійснено переселення, і які відрізняються важливішими рисами мови та традиційної культури; отже, відбувається «вимішування» носіїв відмінних мовних і культурних локальних традицій;

3) відрив від середовища формування і природного функціону-

вання мікросоціуму, внаслідок чого значна частина інформаційно-культурного та мовного фондів виявилася маркованою через його чітке віднесення до попереднього (до переселення) етапу буття соціуму (*там, тоді*); водночас спостерігається формування й освоєння частини інформації, яка пов'язана з новими обставинами життя переселенців (*тут, тепер, після переселення*).

Отже, для переселенських говірок змінилися склад діалектоносіїв, діалектне тло; для діалектного континууму нижньої течії Прип'яті (Чорнобильський, Поліський р-ни Київської обл. та Народицький р-н Житомирської обл.), який як ареальна цілість перестав існувати, склалися передумови швидкої зміни структури цих говірок.

По 10 роках інтенсивних міграцій із території Центрального Полісся сьогодні остаточно ще не можна окреслити географії переселень, оскільки цей складний процес не завершився. Не можна вичерпно з'ясувати і характер нових соціумів, що постали внаслідок об'єднання, адміністративного злиття раніше різних соціумів, виявити джерела їх формування та чисельне співвіднесення різних груп, що склали новий соціум. Тому ще передчасно говорити про напрями, моделі структурних змін поліських говірок у нових умовах їх функціонування, як і про зміни тих говірок, на які були апліковані переселенські говірки. Ці зміни, зокрема, стосовно переселенських говірок, залежать від сукупності зовнішніх (позамовних) та внутрішньомовних (власне структурних) факторів. До визначальних зовнішніх факторів належить ступінь збереження цілості вихідного мікросоціуму. Роз'єднання колективу мешканців одного села з наступним витворенням кількох самостійних колективів породжує ситуацію різноспрямованої дивергентної трансформації єдиної в минулому вихідної говірки; останнє не виключає витворення згодом кількох варіантів цієї говірки чи кількох нових самостійних говірок. Долучення роз'єднаних частин вихідного єдиного соціуму до кількох мовних колективів, до того ж — без підтримання постійних зв'язків між цими новоутвореними частинами, створює передумови швидких змін переселенських говірок. Інтенсивність адаптивних змін вихідної говірки у нових умовах залежить від чисельності переселенців у складі новосформованого мікросоціуму, можливості спілкування рідною говіркою без переключення на інший тип діалектного мовлення та необхідності урахування (часто підсвідомого) специфічних рис іншої, контактної говірки¹¹.

Визначальним внутрішньомовним фактором динаміки переселенської говірки є ступінь структурної близькості контактуючих говірок, необхідність адаптування рідної говірки у процесі спілкування до іншої говірки. Зіставність чи незіставність говірок, що обслуговують один новосформований мікросоціум, виявляється на всіх структурних рівнях, охоплює репертуар одиниць, їх системні відношення та особливості функціонування одиниць у мовленні.

Як ілюстрацію розглянемо окремі риси двох говірок, що з середини 1986 р. опинилися у тісній взаємодії: говірку с. Стечанка Чор-

нобильського р-ну (далі — С.) і говірку с. Пасківщина Згурівського р-ну Київської обл. (далі — П.)¹²; мешканців с. Стечанка було переселено до с. Пасківщина. Перша з цих говірок — середньополіська північного підтипу з нашаруванням окремих рис, спільних з південнобілоруськими говірками; друга належить до північної зони середньонадніпряньського діалекту, в якій виразно проступають риси, спільні з говірками північного наріччя. За співрозташуванням у діалектному континуумі до їх об'єднання в одному населеному пункті ці говірки не можна вважати територіально віддаленими. Проте зіставлення їх структур засвідчило їх відчутну відмінність. Для прикладу розглянемо окремі явища вокалізму.

Наголошений вокалізм говірки С. має 8-членну структуру: /i/-/u/-/e/-/a/-/o/-/y/¹³; говірка П. має 6-членну структуру вокалізму з іншим набором одиниць: /i/-/u/-/e/-/a/-/o/-/y/. За цією репертуарною незіставністю проступають різні етимологічна база частини сучасних голосних фонем, їх функціональні відмінності. Останнє виявляється при зіставленні рефлексів окремих праслов'янських голосних фонем. Так, відмінними є набори рефлексів /*ē/ під наголосом: у С. /*ē/ → [e]-[e']-[ẽ]-[i']-[ue], [u] (останній рефлекс - зрідка); у П. /*ē/ → [i], [u]. Найбільш відчутною (і усвідомлюваною носіями говірок) є незіставність рефлексів у тих самих словоформах; таку відмінність вимови діалектоносії усвідомлюють, нерідко при експлорації коментують, зазначаючи свій і чужий типи вимови, пор.: С. — д'ед, д'ед, хл'їє, 'р'їечка (і 'ричечка), 'р'їедко, 'р'едко, гоп'їєх, стр'їет', 'б'їєли, об'їед, 'в'їєтер, 'в'їєра, 'н'їєшки, в'їк, 'д'їрка, бл'їск, с'їєт, з'їєр, смїєх, змїєї, хрен (рефлекс [ue] є позиційно зумовленим варіантом [ie] після диспалаталізованих губних); П. — дід, хл'ї, 'білий, об'їід, 'вієтер, 'віра, 'пішки, св'їт, зв'їр, см'їх, зм'її, 'д'їрка, блиск, 'р'їчка, 'р'їчко, 'г'їрих, ст'їрити 'зустріти', хрин. У ненаголошеній позиції набори рефлексів /*ē/ у цих говірках також мають відмінності, пор.: у С. /*ē/ → [e], [e], зрідка — [o] (д'едок, в'їдро, м'їшок, п'їсок, в'їтри, сп'ївайє, с'їнокос, 'нас'їєка, ц'їєпил'но, ц'їєлов'ят', ц'їєоло'ват'), у П. — [i], [i], [u] (д'їдок, сп'ївайє, с'їнокіс, ц'їєпилно, ц'їєлу'вати, 'нас'їєка, 'нас'їєка, в'їдро, м'їшок, п'їсок, в'їтри).

Відмінність між цими говірками простежується і щодо рефлексії /*o/ в новоутворених закритих та у відкритих складах; зокрема, під наголосом у новоутворених закритих складах: у С. /*o/ → [o], [yo], [yo], [y] (воз, рог, лої, ус'лон, вуоз, руог, луої, ус'луон, муї, муї, вун, св'її, у св'їйум, 'пуїдим, 'вуз'мим); у П. /*o/ → [u], [u], [o], [o], [yo], [y] (вин, уин 'він', уїт 'війт', мїї 'мїй', ст-ил, за нич 'за ніч', риг, виз, по'риг, бат'киї, ку'миї, 'воўтар, по'корна, у прийменнику та префіксі пуд-, по'д-, пу'д-); у ненаголошеній позиції в С. відзначено рефлексії [o], [y], [e] (по'їкопа, 'паробок, 'парубок, лоб'ода, лоск'отати, 'радост', ро'їчак, ш'ворен', сл'ота, сл'їта, у префіксі под-: пуд'їерати); у П. — зафіксовано рефлексії [o], [o], [y], [u], [e] (до Розд'ва, спод'ниц'ї, по'їду'пила, 'парубок, пуд'їскоїї, пид'їерати).

Відмінними у цих говірках були напрями змін /*y/ та /*i/. У С. помітною є тенденція до збереження на місці /*i/ звука [i] (бл'ізко, на 'вулицях, 'жил'ї, в'їб'раїтес'), а також звуків [uⁱ] та [i^u] у позиції після шиплячих ('ж'у'іто, 'чи'сті, при'чи'на, 'шириш'ї, 'бач'ї'те); на місці /*y/ відзначено рефлексі [uⁱ], [i^u] та [i] (ви^uсок'ї, т'рав'ї 'трави', м'ї 'ми', к'р'їса, гр'їб'ї 'гриби', 'ри'ба, б'їк 'бик', 'мі'ша), після шиплячих приголосних та г, к, х – [uⁱ], [u] (ж'у'л'ї, ж'у'вом 'живемо', 'г'и'нути, 'ки'дати). В цілому розвиток /*y/ та /*i/ в С. можна визначити як такий, що має тенденцію до високої звуженої артикуляції континуантів зазначених фонем; говірці властиве підвищене функціональне навантаження звука [i]. Натомість у П. спостерігається майже послідовний розвиток /*y/ та /*i/ як [u] (по'жал'ч'и'и, с'муги, мо'гила, та'ки 'такі', зач'и'нил'и, у'бито, спа'л'ил'и, о'ти 'оті', 'т'и 'ті', п'равит', 'гарний'ї 'гарні', у префіксі ви-: 'виправилас'; розвиток /*i/ як [i] виявлено зрідка (кра'сїве, доб'райут', на к'ладб'їш'ї).

При частій рефлексії /*o/ в новоутвореному закритому складі як [u] та – в непоодиноких випадках – розвиткові /*e/ як [u] (ж'инка) говірку П. можна охарактеризувати як таку, що має підвищену частотність вияву [u]; до наведених рис додамо:

– наявність у П. більш широкого [e] – [e²] (хр'єш'ч'єн'ї) напротивагу [e] у С.;

– висока частотність вияву /л'/ (боковий ясенний сонант – 'сіла, р'обил'а, бу'ло, 'ло'юко, гол'о'ва, При'л'уки, пом'о'гал'и); цей звукотип не характерний для переважної більшості інформаторів говірки С., проте, в одного інформатора¹⁴ він виявлений, хоча й не послідовно ('в'їсел'ил'и, жи'л'и, ст'ройл'ас', кол'о'нка, сл'учил'асе);

– виразно тверда вимова шиплячих; у багатьох випадках, особливо у позиції шиплячий + наступний приголосний, вимова шиплячих залишає враження експлозії, певної затримки ('доч'ка, 'ноч'ви, при'печ'ник);

– лише в поодиноких випадках відзначена м'якість шиплячих ('держ'ат'), збереження м'якості /р'/ (зо'р'а, 'бу'ра) при /р/ у С. (зо'ра, 'бу'ра).

Ці факти свідчать про відчутну відмінність на фонетичному рівні між говірками, що опинилися в умовах інтенсивної міждіалектної взаємодії.

Структурна відмінність говірок чітко проступає на рівні моделей фрагментів систем. Проте картина змінюється, коли дослідження говірок здійснюється не на обмеженому колі відповідей на питання програми, а на великих за обсягами текстах; саме у текстах можна простежити значну варіативність діалектних одиниць. Увага до парадигми, узагальненої моделі досі нерідко заступає багато евристично цінних виявів структурних елементів говірки у мовленнєвому потоці. А.М.Залеський справедливо зауважив, що “мовне обличчя говору” формують риси як регулярні, так і нерегулярні у “системно-структурному й ареалогічному планах”, поодинокі й на пер-

ший погляд випадкові риси. “Що ж до їх значення (нерегулярних явищ. – П.Г.) в плані з'ясування причин, часу й механізму протікання якогось явища або навіть для розв'язання тих чи інших етногенетичних проблем, то їхня роль може бути й більшою, ніж окремих регулярних явищ, вже хоча б тому, що такі поодинокі, спорадичні явища часто є результатами, прослідками колись значно поширенішого явища”¹⁵. Посилення уваги до синтагматики, умовно – поступова “синтагматизація” об'єкта діалектологічних спостережень, більша увага до варіантів вияву діалектних одиниць у говірці здатні змінити оцінки ступеня протиставності говірок, оскільки внаслідок розширення репертуару виявлених у говірках варіантів явища значно зростає кількість інтегральних для взаємодіючих говірок діалектних рис. Останнє зумовлює перегляд відомих методик формування бази даних як для окремих говірок, так і для більших ареалів, діалектних зон.

Трансформація після чорнобильської катастрофи значної частини українського діалектного континууму – внаслідок розпорошення і знелюднення однієї зони та аплікації говірок в іншій – спонукає до створення такого мовного інформаційного фонду, у якому могла б зберегатися значна за обсягом інформація про говірки упродовж тривалого часу, коли й самі говірки вже можуть зазнати значних структурних перетворень. Потреба формування саме регіонального – чорнобильського – науково-інформаційного фонду¹⁶ впливає з принципової відмінності представлення свідчень про окрему територію у регіональних і загальномовних джерелах інформації. У перших з них репертуар явищ передусім підпорядкований окресленню специфіки саме цього регіону; в других – увага зосереджується на тих явищах, що мають цінність передусім у загальнонаціональному чи й полімовному контекстах. Так, якщо порівняти представлення говірок Чорнобильської зони у різних атласах, то виявиться, що у “Загальнослов'янському лінгвістичному атласі” подано матеріали лише з однієї говірки (селище Поліське, пункт 436 у мережі атласу) і при цьому не передбачено презентації свідчень хоча б з однієї говірки Чорнобильського р-ну; в “Атласі української мови” з Поліського р-ну скартографовано 9 н. п., а з Чорнобильського р-ну – 12 н.п.; проблемний регіональний атлас Т.В.Назарової, який за задумом автора був націлений на відбиття структурних особливостей говірок передусім у контексті українсько-білоруської міждіалектної взаємодії, значно докладніше зафіксував особливості говірок нижньої Прип'яті: з Поліського р-ну представлено 9 н.п., з Чорнобильського – 41 н.п. Саме говірки Чорнобильського р-ну зберігають сліди інтенсивних і тривалих у часі білоруських впливів, для вияву яких Т.В.Назаровою була згущена мережа обстеження населених пунктів у цій частині досліджуваного ареалу. Проблема атласів значною мірою зумовлює градацію цінності мовних явищ, на яких автори зосереджують свою увагу. Так, у згаданому атласі Т.В.Назарової із 101 карти мовних явищ 40 присвячені особ-

ливостям фонетики, 36 – словозміни, по 3 – просодії, словотвору й синтаксису, 16 – лексики. Цілком очевидно, що цей регіональний атлас при його незаперечній цінності не відтворює скільки-небудь повно структури картографованих говірок, а лише сигналізує про явища, характерні ознаки, перебіг діалектотворчих процесів у цих говірках. Окреслення проблематики атласів, як і добір та інтерпретація матеріалу, також відбивають традиції певних наукових шкіл, уподобання авторів. При цьому упродовж тривалого часу спостерігається сталість (чи незначна динаміка) проблематики атласів у цілому чи окремих карт, а також типів залучуваного до аналізу матеріалу, чим підтримуються стереотипи щодо характеру досліджуваних говірок. Перехід від вибіркового до відносно повного представлення свідчень про говірки може забезпечити дослідників достатньою за обсягом об'єктивною інформацією за максимальним набором параметрів безвідносно до можливих різних підходів щодо інтерпретації зафіксованих діалектних рис і явищ у майбутньому.

Досі збирання і впорядкування діалектних матеріалів здійснюється, як правило, за спеціальними питальниками і підпорядковане вирішенню актуальних на час збирання матеріалу лінгвістичних проблем. Таке підпорядкування матеріалу проблемі неминуче зумовлює структурну неповноту, інколи – й фрагментарність зібраного матеріалу. Тому при створенні мовного фонду Чорнобильської зони доцільно було б поєднати традиційне збирання матеріалів за питальниками із широким записуванням текстів діалектного мовлення, що уможливило б формування регіональної фонотеки¹⁷.

Таким чином, для забезпечення наступних поколінь дослідників інформацією про говірки Чорнобильської зони, акумуляції ще не втрачених свідчень про ці говірки, а також для об'єктивного вивчення у майбутньому факторів, напрямів та інтенсивності змін цих говірок у нових умовах функціонування необхідно створити чорнобильський мовний фонд, який зміг би об'єднати інформацію кількох типів:

– записи матеріалів за різноманітними питальниками; ці записи мали б уповноважити на створення вичерпних фонетико-фонологічних, акцентологічних, словозмінних, словотвірних та синтаксичних описів, а також уможливили б підготовку словників-індексів для Лексичного атласу української мови (для словників-індексів орієнтиром при записуванні могла б бути “Програма для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови” Й.О.Дзєндзелівського; К., 1984, 2-е вид. – К., 1987); сукупність цих даних має забезпечити створення мовного портрета кожної переселенської говірки;

– фонотеку та текстотеку, які репрезентували б значні за обсягом тексти; фонотека, як і записи за питальниками, повинні включати інформацію про діалектне тло – ті говірки, з якими переселенські говірки тісно взаємодіють внаслідок витворення у місцях переселень нових мікросоціумів;

– повний реєстр ономастикону (з місць поселень до міграцій) всіх класів: гідронімікон і мікрогідронімікон (з урахуванням малих

і тимчасово пересихаючих водних об'єктів), ойконімікон (включаючи і назви всіх частин села, неофіційні назви вулиць, кутків тощо); назви боліт, заболочених улоговин, балок, а також підвищень, горбків; назви лісових масивів, урочищ; антропоніми усіх класів з особливою увагою до прізвищ, назв мешканців села (свого і сусідніх); запис ономастикону передбачає фіксацію не лише синхронного зрізу, а й найдавніших назв, пізніше заступлених новими; при цьому особливе значення має фіксація позаономастичного мотиваційного контексту кожної назви¹⁸.

Саме такий мовний інформаційний фонд може скласти основу опису сучасного стану чорнобильських говірок на тлі інших діалектних систем, а також створити підґрунтя для вияву їх динаміки у часі.

¹ Атлас української мови. Т.І. Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. – К., 1984. – К. IX (далі – АУМ).

² Спробу обґрунтувати віднесення Полісся, зокрема, його центральної і західної зон, до основного ареалу праслов'янської мови на хронологічному зрізі III ст. до н.е. див.: Бернштейн С.Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. – М., 1961. – С. 64-65, карта 3 на с. 65; див. також: Moszyński K. Pierwotny zasięg języka prasłowiańskiego. – Wrocław-Kraków, 1957; Толстой Н.И. О лингвистическом изучении Полесья (предисловие редактора) // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика). – М., 1968. – С. 5-17; Мартинау В.У. Уводзіны // Лексіка Палесся ў прасторы і часе. – Мінск, 1971. – С. 3-35; .

³ Кухаренко Ю.В. Полесье и его место в процессе этногенеза славян // Полесье. (Лингвистика. Археология. Топонимика). – М., 1968. – С. 18-46; Березанська С.С., Максимов Є.В. Археологічні культури й питання етнічної історії // Київське Полісся. Етнолінгвістичне дослідження. – К., 1989. – С. 6-18.

⁴ Архаїчність поліських діалектів, зокрема середньополіського, підтвердило картографування матеріалів у “Загальнослов'янському лінгвістичному атласі”. Так, фонологічна індивідуальність **ě* абсолютно збережена у середньо- та східнополіських говірках (як і в південній зоні білоруського ареалу та окремих македонських, сербських і хорватських говірок), в той час як у переважній більшості слов'янських діалектів **ě* зберіг свою індивідуальність лише опосередковано, а то і втратив її, злившись з континуантами інших праслов'янських вокалів, див.: Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая. – Вып. 1. Рефлексы **ě*. – Белград, 1988. – К. 66. Саме ці українські говірки демонструють збереження дифтонгічного характеру **ě* під наголосом (id., к. 67); див. також: АУМ I, к. 3-5, 7-10; Назарова Т.В. Лінгвістичний атлас нижньої Прип'яті. – К., 1985. – К. 9-13 (далі – ЛАНП).

⁵ Толстые Н.И. и С.М. О задачах этнолингвистического изучения Полесья // Полесский этнолингвистический сборник. Материалы и исследования. – М., 1983. – С. 3-21; Толстой Н.И. Этнолингвистическое и лингвистическое изучение Полесья // Славянский и балканский фольклор. 1995. Этнолингвистическое изучение Полесья. – М., 1995. – С. 3-18.

⁶ Переселення здійснено у південні р-ни Київської, західні р-ни Житомирської, Рівненської, Волинської, Тернопільської, Чернігівської, Кіровоградської, Харківської, Полтавської, Сумської та ін. обл.

⁷ Про розмежування понять *мішані* і *перехідні говори* докладніше див.: Smulkowa E. Propozycja terminologicznego zawężenia zakresu pojęć: gwary przejściowe – gwary mieszane // Rozprawy slawistyczne. 6. Gwary mieszane i przejściowe na terenach słowiańskich. – Lublin, 1993. – S. 283-289.

⁸ За матеріалами експедиції 1994-1996 рр. Відділу діалектології Інституту української мови НАН України у місця виселення вихідців з Чорнобильської зони.

⁹ Там таки.

¹⁰ Така ж доля спіткала і суміжні з українськими білоруські говірки, див.: Крывіцкі А. А. З паездак да жыхароў Чарнобильскай зоны // Гавораць чарнобильцы.

— Мінск, 1994. — С. 3-7; також: Кунцэвіч Л., Трухан Т. Аб даследаванні беларускіх гаворак, што пацярпелі ад аварыі на Чарнобильскай АЭС // Поліся: мова, культура, історія. — К., 1996. — С. 55-56.

¹¹ Має рацію В.Чекман, пропонуючи використовувати соціолінгвістичний підхід при аналізі подібних діалектних ситуацій, див.: Чекман В.Н. К соціолінгвістической характеристике польских говоров белорусско-литовского пограничья // *Studia nad polszczyzną kresową*. — Т.І. — Wrocław, 1982. — S. 123-138.

¹² Запис обох говірок здійснено у с. Пасківщина Згурівського р-ну Київської обл. у 1994 р. Особливості говірки с.Стечанка відбито в: АУМ І, н.п. 57 та в ЛАНП, н.п. 104; говірка с. Пасківщина записана вперше.

¹³ АУМ І, к.1, за записами 1960 р., подає 7-членну структуру наголошеного вокалізму: /i/ - /ie/ - /e/ - /a/ - /o/ - /yo/ - /y/; таку ж структуру подає Т.В.Назарова (ЛАНП, к. 2) за записами 1958-1964 рр. Матеріали експедиції 1994 р. засвідчують значне зменшення у цій говірці частоти використання дифтонгів /ie/, /yo/ у наголошеній позиції при широкому представленні /i/ різного походження.

¹⁴ Інформатор 1951 р.н., жінка, освіта 8 класів.

¹⁵ Залеський А.М. Говірки Київського Полісся // Київське Полісся. Етнолінгвістичне дослідження. — К., 1989. — С. 55.

¹⁶ Атлас Т.В.Назарової нейтралізує прорахунки АУМ та "Дьялекталагічнага атласа беларускай мовы" (Мінск, 1963), у яких мережі картографованих говірок у зоні нижньої Прип'яті (Чорнобильської зони) не виходять за державні кордони України й Білорусі; оскільки набір картографованих явищ у цих атласах не тотожний, не накладається (бо кожен з атласів спрямований на з'ясування внутрішньомовної ареальної диференціації безвідносно до впливів суміжних мов), то впливи білоруських говірок на українські, їх ареальна глибина, як, навпаки, і впливи українських говірок на білоруські, у цих працях представлені спорадично, виявляються невизначено. Представленням в ЛАНП на одній карті матеріалів українських і білоруських говірок Т.В.Назарова уявила наслідки міжмовної взаємодії, окреслила просторову глибину проникнення явищ однієї мови у континуум сусідньої мови. Такий же принцип формування мережі досліджуваних поліських говірок покладений і в основу *Поліського етнолінгвістичного атласу*, за програмою якого з початку 70-х років обстежено значну частину Полісся; про мережу ПЕЛА див.: *Список населенных пунктов Полесского этнолингвистического атласа // Славянский и балканский фольклор. 1995. Этнолингвистическое изучение Полесья* (М., 1995. — С. 392-397, на с. 397 подано карту); ідеї ПЕЛА реалізовані в працях М.В.Никончука (див. передусім "Лінгвістичний атлас Правобережного Полісся".— Київ - Житомир, 1994), П.Ф.Романюка (Лексика весільного обряду Правобережного Полісся. Матеріали до «Лексичного атласу української мови» // Дослідження з української діалектології. — К., 1991. — С. 225-251), В.Л.Конобродської ([Свительская В.Л.] Опыт картографирования полесского поховального обряда // *Славянский и балканский фольклор. 1995. Этнолингвистическое изучение Полесья*. — М., 1995. — С. 188-208; [Свительская В.Л.] Поліський поховальний обряд. Із досвіду картографування // *Древляни*. — Вип.1. — Львів, 1996. — С. 201-224; Номінація поліського поховального обряду. I // *Український діалектологічний збірник. Книга 3. Пам'яті Тетяни Назарової*. — К., 1997. — С. 428-458). У зв'язку із знелюдненням центральнополіської зони, трансформацією центральнополіського діалектного ареалу вага зафіксованих у цих працях діалектних свідчень дедалі зростає.

¹⁷ За матеріалами експедицій 1994-1996 рр. опубліковано книгу "Говірки Чорнобильської зони. Тексти" (К., 1996), у якій подано тексти переважно монологічного мовлення з 11 населених пунктів Чорнобильського і Поліського р-нів Київської обл.; зауважимо, що найповніша дотепер хрестоматія діалектних текстів "Говори української мови. Збірник текстів" (К., 1977) подає зразки мовлення лише з 3 сіл Чорнобильського р-ну та з селища Поліське (с. 111-122).

¹⁸ Див.: Гриценко П.Ю. Чорнобильський науково-інформаційний фонд: деякі питання структури // Матеріали науково-практичної конференції з питань виявлення, збереження та охорони історико-культурної спадщини населення, що потерпіло від аварії на Чорнобильській АЕС (м. Рівне, 15-16 травня 1992 р.). — Львів, 1996.

2. Граматичні студії

2.1. Словозміна іменника говірки с. Стечанка. Це дослідження є спробою висвітлення окремих проблем словозміни іменника на основі єдиної моделі діалектної словозміни як цілісної системи. При цьому говірку як об'єкт дослідження у синхронії оцінюємо як цілісну самодостатню систему; оскільки літературна мова й діалекти з лінгвістичної точки зору є рівноцінними мовними об'єктами, незважаючи на їх різну функціональну й соціальну характеристики¹.

ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ІМЕННИКА

Категорія роду

Категорія роду — найвиразніша класифікуюча ознака іменників при визначенні типів їх відмінювання. Єдність словозміни іменників одного роду підтримується у формі однини у всіх відмінках флексіями узгоджуваних слів, які є основним й універсальним засобом вираження родової віднесеності іменників.

Деякі іменники характеризуються нестійкістю при визначенні їх віднесеності до граматичного роду, тому вони розподіляються у різних говірках за різними типами відмінювання. Це стосується іменників з основами на шиплячий приголосний, напр.: *п'родаж* — *продаж*.

Поряд з формою жіночого роду *злочинця*, *злочинцю* (знах. відм.), *злочинці* (род. відм.) ця ж лексема фіксується і в чоловічому роді — *злочинець*. Також засвідчені лексеми у жіночому роді, для яких українська літературна мова кодифікувала форму чоловічого роду: *канцел'ариста*, *комун'іста*. Іноді фіксуються випадки відмінювання деяких іменників за двома зразками, наприклад: *злочинцею*, *злочинцом*, *із злочинцем*.

Розходження типу *су'с'ід* 'чоловік' і *су'с'іда* 'жінка' вважаємо лексичними варіантами: іменники, які розрізняються у граматичному роді, належать до різних типів відмінювання. Якщо ж коливання у формі називного відмінка - ϕ // -а (*су'с'ід* — *су'с'іда* 'чоловік') мають чисто морфологічний характер, тобто варіюються тільки закінчення відмінків іменника, а граматичний рід його залишається стабільною ознакою, то іменники не змінюють тип словозміни, диференціюючись тільки у відношенні підтипу.

Хитання у роді іменників природніше всього розглядати з позиції

називного відмінка (оскільки він є вихідним по відношенню до решти відмінків парадигми іменника), хоча хитання у роді іменників виявляються і в непрямих відмінках: *ŷ c'tenu* – *ŷ c'ten'i* та ін.

В іменників-істот спостерігається “суперництво” між граматичним середнім родом, який маніфестується закінченнями *-o*, *-e*, і природним родом об'єктів, які позначаються такими іменниками як *дів'чишче*, *хлоп'ишче*, *ба'бис'ко*. Цю обставину можна пояснити тим, що, очевидно, варіант із середнім родом спирається на вихідну, без аугментативного суфікса, форму слова, на її рід, наслідком чого і постають хитання у роді іменників, які викликають варіантність флексій при відмінюванні.

В іменниках, які позначають назви живих істот, у досліджуваній говірці при визначенні граматичного роду іменників на *-ишче* ситуація досить складна, оскільки у ряді випадків їх рід не узгоджується із мотивуючим родом іменника.

Що стосується хитань у роді іменника *степ* (чол. р. і жін. р.), то цей випадок цікавий тим, що підкреслює давність цього явища: у давньо-руській мові це слово належало до жіночого роду, а в сучасній українській літературній мові воно оформилося як іменник чоловічого роду.

Такі розходження щодо належності іменників до певного граматичного роду виявляються при їх відмінюванні у паралельних формах, зокрема місцевого відмінка: *ŷ c'tenu* – *ŷ c'tenu*. Хоча не виключено, що таким чином маніфестується паралелізм форм місцевого відмінка іменників типу *ŷ 'l'icy* – *ŷ 'l'icy* (пор. південно-західні говори, де поширенішою є форма місцевого відмінка іменників чоловічого роду на *-и*, і майже не зустрічається форма на *-у*). Хитання у роді сприяли поширенню паралельних форм іменників.

Хитанням у роді сприяли також фонетичні фактори: зокрема, твердіння кінцевих приголосних в іменниках жіночого роду сприяло переходу їх в чоловічий рід.

Хитання в роді при словозміні іменників зумовлене складним процесом переходу від типів словозміни за основами до типів відмінювання за родами.

Варіанти родових форм іменників у досліджуваній говірці мають дублетний або синонімічний характер. Таким чином, можливе припущення про наявність оціночного компонента в семантиці окремих варіантних форм, але в досліджуваних говірках цей стилістичний відтінок не є диференціюючим.

Таким чином, у досліджуваній говірці існують два типи хитань іменників у роді: 1) хитання морфологічні і 2) хитання етимологічні; частина хитань припадає на запозичені слова.

Диференціація у паралельних родових слововживаннях ішла в напрямку закріплення одного варіанта, який залишався моносемічним; семантичну диференціацію родових варіантів лексем у досліджуваній говірці не зафіксовано.

Хитання в роді іменників мають характер хитань між парадигмами їх словозміни у залежності від того, належність до якого роду вони зберігають або набувають.

Категорія числа

Іменники *pluralia tantum* розглядаємо як реліктові явища; вони належать до різних дистрибутивних класів (тим більше, що у множині розподіл на дистрибутивні класи ми не проводимо).

Таким чином, іменники *pluralia tantum* не утворюють одного самостійного типу, відмінного від інших типів словозміни іменників, вони розподіляються між виділеними типами за диференційною ознакою роду іменників, але в цих іменників, крім специфіки їх при співвіднесенні з категорією числа, є і спільне у формах словозміни. Парадигми іменників *pluralia tantum* характеризуються більш архаїчним набором флексій у порівнянні з парадигмами інших іменників. Такий стан пояснюється меншою активністю цих іменників у мовленні, незначною кількістю на тлі усього словникового складу мови, що не сприяло виробленню і закріпленню єдиної моделі їх відмінювання.

Часто в сучасних діалектах тільки у парадигмах слів *pluralia tantum* можна виявити сліди давніх типів відмінювання, лише ці парадигми зберігають архаїчні, фонетично закономірні флексії. У цьому відношенні вони є цінними для вивчення історії мови, зокрема, при дослідженні її морфологічного рівня.

Форми *pluralia tantum* і *singularia tantum* вважаємо асиметричними, оскільки в них морфологічно не виражена протиставність у числі, хоча А.А. Залізник і кваліфікує їх (*singularia tantum*, зокрема), як “слова з потенційно повною парадигмою, із якої нормально вживається тільки половина словоформ”². Приєднуючись до думки М.Затовканюка, вважаємо, що таке формулювання має відношення до транспозицій, де проходять семантичні зсуви³.

Протиставність по числу морфологічно не виражена також у збірних іменників.

Історія відмінкових форм іменників *pluralia tantum* у всьому істотному збігається з історією відмінкових форм іменників чоловічого, жіночого і середнього родів при відмінюванні їх у множині, тому окремому детальному аналізу слова *pluralia tantum* піддаватися не будуть.

В період формування і розвитку української мови спостерігаються складні взаємовідносини словозмінних і словотвірних значень. Форми *pluralia tantum* і *singularia tantum* виникли у результаті процесу формального і семантичного протиставлення однини і множини.

Певний інтерес з точки зору вивчення історії словозміни іменників становить форма двоїни у досліджуваних говірках, де вони досить послідовно замінюються формами множини, а якщо і зберігаються, то при відмінюванні іменників не є різновидами, тому також тут дуже докладно не аналізуються. Такий самий процес заміни форм двоїни паралельними формами фіксує і І.М.Керницький в українській мові уже в XVI ст.⁴

Категорія істот – неістот

У досліджуваних говірках дуже часто форми знахідного відмінка синкретичні з формами родового відмінка в іменниках, які позначають назви тварин. Про переростання категорії особи в категорію істот/неістот можна говорити з того часу, коли омонімія знах.-род. відм. поширюється з назв осіб на назви тварин⁵. За даними досліджуваних говірок, найраніше це відбувається у формі однини іменників чоловічого роду (тобто, так само, як і в назвах осіб).

Помітно, що всі приклади знах.-род. відм. множини назв тварин у говірках пов'язані з позицією прямого додатка, а не з приїменниковими конструкціями із знахідним відмінком. Пояснюється це тим, що категорія осіб/неосіб розвивається у зв'язку з необхідністю розрізнення форм суб'єкта й об'єкта у граматичній системі із вільним порядком слів, отже, пов'язана з основною функцією знахідного відмінка – функцією прямого додатка.

Слід відзначити, що засоби вираження категорії істот/неістот загалом недостатньо диференційовані у північноукраїнських говірках. Так, зокрема, іменники, які позначають назви тварин, вживаються у множині у тій самій формі, що й іменники, які позначають назви предметів-неістот.

Словозмінні парадигми. Критерії визначення

Розглядаючи систему словозміни іменника ми якоюсь мірою відійшли від традиційного розподілу іменників за відмінками і методику їх опису в сучасній українській літературній мові.

Фіксація лише специфічних рис говірки, тобто рис, які давали опозиції, що донедавна панувала в українській діалектології, не давала повного уявлення про словозміну як цілісний фрагмент граматичної будови говірок. Ми переконані, що сума специфічних розрізнених рис не створює достовірного образу говірки, не дозволяє встановити модель-еталон її повного й адекватного аналізу.

У розділі здійснюється опис іменникової словозміни говірки с. Стечанка колишнього Чорнобильського р-ну Київської обл., яке компактно переселене в с. Пасківщина Згурівського р-ну Київської обл., з максимальним залученням найрізноманітнішої іменникової лексики, вибраної з потоку спонтанного мовлення, а не обираються окремі, наперед задані репрезентанти для ілюстрації тих чи інших положень (матеріалом послужили магнітофонні записи говірки, зроблені в експедиції в серпні 1994 р., а також тексти, вміщені в книзі "Говірки Чорнобильської зони. Тексти"⁶).

Такий підхід до проблеми не є цілком несподіваним: маємо на увазі праці А.А.Залізняка, М.Затовканюка, І.М.Керницького, О.Лешки⁷ та ін. Він також був апробований нами за матеріалами середньонадніпряньського діалекту XVII ст.⁸

Пропонуємо таку класифікаційну систему опису досліджуваного матеріалу: іменники згруповані у типи словозміни, підтипи і

різновиди на основі парадигматичного принципу; вказані основні зв'язки, які встановлюються між елементами (флексіями) системи словозміни, тобто для опису досліджуваної діалектної системи побудованій еталон-максимальна система, яка диференціює всі елементи словозміни іменника в досліджуваній говірці, і яка дозволяє виявити не лише типи відмінювання іменників, але й ступінь охоплення ними конкретного репертуару іменників, наповненість парадигми, повноту, вичерпне функціонування її структури.

Під уживанням у роботі терміном тип словозміни іменника розуміємо класифікаційну одиницю, яка об'єднує словозмінні парадигми, що мають відношення до одного з родів іменника, тобто тип словозміни іменників характеризується відповідною системою відмінкових протиставлень і відповідним комплексом відмінкових закінчень.

При визначенні типів словозміни іменника також враховувався критерій продуктивності моделей парадигм (іменники *pluralia tantum* і *singularia tantum* не утворюють окремих типів словозміни, оскільки не є продуктивними моделями).

В ієрархічній системі парадигм іменника у говірці виділяємо три типи словозміни за принципом, згідно з яким головною диференціюючою ознакою при визначенні типу словозміни є рід іменника.

Отже, I тип словозміни об'єднує іменники жіночого роду, II тип словозміни об'єднує іменники чоловічого роду, і III тип – іменники середнього роду.

Типи словозміни відрізняються ступенем близькості між собою. Так, чоловічий і середній роди іменника утворюють дуже близькі між собою типи словозміни. Більш відособлено стоїть I, жіночий тип словозміни.

Словозмінна парадигма іменників жіночого роду

Розпочнемо розгляд словозмінних парадигм іменника з I типу – тобто з парадигм словозміни іменників, об'єднаних категорією жіночого роду.

I тип словозміни іменника (жіночий) у досліджуваній говірці єдиним, цілісним може вважатися умовно, оскільки він охоплює багато моделей словозміни, які згрупуємо для полегшення їх опису в одиниці вищого порядку – типи.

У межах кожного з типів словозміни виділяємо одиниці нижчого порядку – підтипи, в основу виділення яких покладена вихідна форма іменника – форма називного відмінка однини.

Таким чином, у межах I типу словозміни виділяємо три підтипи: 1) підтип А, що охоплює іменники, які мають закінчення *-а*; 2) підтип Б, до якого належать іменники з нульовим закінченням; 3) підтип В, який обмежується словозмінними парадигмами іменників *мати* і *пані*.

Враховуючи диференційні ознаки – протиставлення назв іс-

тот/неістот, якість кінцевого приголосного основи (твердий, м'який, задньоязиковий, шиплячий), у межах кожного з підтипів іменника виділяємо різновиди словозміни.

Фактори морфологічного характеру (чергування, кількість складів і місце наголосу) враховуються як додаткові при визначенні різновидів словозміни іменника.

У межах підтипу А (наз. відм. одн. на -а) виділяються такі різновиди словозміни іменників:

1. Назви істот – осіб на твердий приголосний, крім задньоязикового – зразок 'баба, жо'на.

2. Назви істот – осіб на твердий задньоязиковий приголосний – зразок у'нука.

3. Назви істот, осіб на м'який приголосний – зразок госпо'дин'а.

4. Назви істот, осіб на м'який приголосний з суфіксами -иц'а, -ил'а, -ин'а, -ир'а – зразок моло'диц'а.

5. Назви істот, неосіб на твердий приголосний – зразок 'серна.

6. Назви істот, неосіб на твердий задньоязиковий приголосний із чергуванням у дав.-місц. відм. одн. – зразок 'муха.

7. Назви істот, неосіб на м'який приголосний – зразок зу'зул'а.

8. Назви істот, неосіб на м'який ц' – зразок ві'їц'а.

9. Назви істот, неосіб на шиплячий – зразок 'ранша.

10. Назви неістот на твердий приголосний – зразок во'да.

11. Назви неістот на задньоязикові г, к, х (з морфологічними чергуваннями у дав.-місц. відм. одн.) – зразок ру'ка.

12. Назви неістот на м'який приголосний – зразок зем'л'а.

13. Назви неістот на м'який приголосний із суфіксом -иц'а – зразок 'вулиц'а.

14. Назви неістот на -й – зразок опе'рац'ія.

15. Назви неістот на шиплячі ж, ш – зразок г'руша.

16. Назви неістот на шиплячі (африкати) -ж, ч – зразок 'гушча.

У межах підтипу Б (називний відмінок нульова флексія) – виділяються такі різновиди словозміни іменників:

1. Назви істот, осіб на м'який приголосний – зразок 'чел'ад'.

2. Назви неістот на м'який приголосний – зразок су'ол'.

Підтип В складають два словозмінних різновиди:

1. Парадигма іменника 'мати.

2. Парадигма іменника 'пані.

Отже, у досліджуваній говірці визначаємо 20 різновидів-зразків словозміни іменників жіночого роду. Ось деякі з них:

Таблиця № 1.

Тип неживі, на -а, м'який приголосний, суфікс -иц'а.

Н. -а

Р. -і

Д. -і

Зн. -у

Ор. -ойу

М. -і

Приклади: 'вулиц'а, гра'ниц'а, жолоб'ниц'а, йа'лиц'а, кла'ниц'а, п'ятниц'а, пше'ниц'а, сно'валниц'а, чис'ниц'а, чмоу'халниц'а, 'шибениц'а, тем'ниц'а, 'терлиц'а.

Таблиця № 2.

Тип неживі, на -а, м'який приголосний.

Н. -'а

Р. -'і

Д. -і

Зн. -у

Ор. -ойу

М. -і

Приклади: 'бур'а, 'дол'а, 'гул'а, не'д'іл'а, 'сабл'а, с'тайн'а, ве'чер'а, ве'ч'ірн'а, зем'л'а, ци'бул'а.

Таблиця № 3.

Тип неістот, на -а, твердий приголосний г, к, х.

Н. -а

Р. -и

Д. -і

Зн. -у

Ор. -ойу

М. -і

Приклади: 'віл'ха, 'вилка, 'дошка, г'рушка, г'рудка (сиру), га'лушка, 'миска, 'нитка, печатка, при'с'ага, 'пушка, 'пас'іка, 'паша, ру'ка, розлука, рі'ка, ст'р'іха, со'рочка, ш'пил'ка, т'р'іска, 'хустка, к'л'ітка, к'рига, к'нижка, ко'лиска, ко'черга, 'лаўка, 'лука.

Таблиця № 4.

Тип неістот, на -а, твердий приголосний.

Н. -а

Р. -и

Д. -і

Зн. -у

Ор. -ойу

М. -і

Приклади: бе'реза, вер'ба, вой'на, г'рива, г'лина, гу'ба, 'іскра, ко'рона, кра'са, к'ривда, ковба'са, 'карта, ка'пуста, кос'з'ба, 'липа, ма'лина, ма'шина, нови'на, х'мара, 'нафта, по'лова, п'лахта, пли'та, 'пошта, пи'ла, ро'са, ро'с'ада, 'риба, 'сила, сирот'а, сере'да, сл'о'за, ш'к'іра, с'вад'ба, посу'да, ш'кола, тру'на, тра'ва, т'іс'нота.

Таблиця № 5.

Тип живі, осіб, на -а, твердий приголосний.

Н. -а

Р. -и

Д. -і

Зн. -у

Ор. -ойу

М. -і

Кл. -о

Приклади: 'баба, ку'ма, 'мама, сест'ра, свек'ра, су'с'іда, прин'цеса.

Таблиця № 6.

Тип живі, осіб, на -а, твердий приголосний -к (задньоязиковий).

Н. -а
Р. -и
Д. -і
Зн. -у
Ор. -ойу
М. -і
Кл. -о

Приклади: ў'нука, 'д'івчинка, не'в'істка, ку'харка, со'бака (перен.), с'ваха, си'ничка.

Таблиця № 7.

Тип живі, осіб, на -а, м'який приголосний, суфікс -иц'а, -ил'а, -ин'а (характерний сингармонізм у непрямих відмінках у суфіксі).

Н. -а
Р. -'і
Д. -и
Зн. -у
Ор. -ойу
М. -и
Кл. -о

Приклади: моло'диц'а, воро'жил'а.

Таблиця № 8.

Тип живі, осіб, на -а, м'який приголосний.

Н. -а
Р. -і
Д. -и
Зн. -у
Ор. -ойу
М. -и
Кл. -о

Приклад: госпо'дин'а.

Таблиця № 9.

Тип живі, неособи, м'який приголосний, суфікс -иц'а.

Н. -'а
Р. -'і
Д. -'і
Зн. -у
Ор. -ойу
М. -и

Приклади: в'іў'ц'а, ко'ровиц'а.

Таблиця № 10.

Тип живі, неосіб, на -а, м'який приголосний

Н. -а
Р. -'і
Д. -и
Зн. -у
Ор. -ойу
М. -и

Приклади: сви'н'а, зо'ул'а.

Таблиця № 11.

Тип живі, неосіб, на -а, твердий приголосний.

Н. -а
Р. -и
Д. -і
Зн. -у
Ор. -ойу
М. -і

Приклади: ко'била, 'серна, со'ва, 'жаба.

Таблиця № 12.

Тип живі, неосіб, на -а, твердий приголосний.

Н. -а
Р. -и
Д. -і
Зн. -у
Ор. -ойу
М. -і
Кл. -о

Приклади: 'гуска, йаг'ничка, 'йал'іўка, 'курка, 'качка, к'вочка, 'ластуоўка, 'муха, си'ничка.

Таблиця № 13.

Тип живі, на -а, шиплячий приголосний.

Н. -а
Р. -и
Д. -и
Зн. -у
Ор. -ойу
М. -и

Приклади: 'рапша (перен.).

Таблиця № 14.

Тип неживі, на -(й)а.

Н. -а
Р. -і
Д. -і (-и)
Зн. -у
Ор. -ойу
М. -і (-и)

Приклади: рад'і'ац'і'а, опе'рац'і'йна, 'пенс'і'а, 'ши'а, 'парт'і'а.

Таблиця № 15.

Тип неживі, на -а, шиплячий приголосний (ж, ш).

Н. -а

Р. -и (-і)

Д. -и (-і)

Зн. -у

Ор. -ойу

М. -и

Приклади: 'каша, ду'ша, 'рожа.

Найбільшою стабільністю й одноманітністю характеризується розподіл у говірці флексій називного і знахідного відмінків іменників І типу словозміни. Іменники жіночого роду, крім категорії роду, об'єднує в одному, І типі словозміни форма орудного відмінка – закінчення *-ойу*, котре і є родовим формантом, єдиним власне морфологічним показником цього типу.

Аналізуючи структуру І типу словозміни, відзначаємо розмежування твердого і м'якого різновидів відмінювання, що й стало приводом до розгляду якості кінцевого приголосного основи (твердість/м'якість) як однієї з диференційних ознак різновидів у межах цього типу.

Проте у системі словозміни іменників жіночого роду в досліджуваній говірці структура І типу рухається до злиття твердого і м'якого різновидів, що виражається у повній індукції твердого різновиду, зокрема у формі орудного відмінка. Можна вважати, що відбулась нейтралізація протиставлення твердість/м'якість кінцевого приголосного основи в орудному відмінку однини у межах І типу словозміни (функціонує єдине закінчення для всіх різновидів *-ойу*). Причому закінчення м'якого різновиду найінтенсивніше витісняються у різновиді словозміни іменників з основою на шиплячий.

У говірці фіксується також взаємодія між підтипами А і Б у межах І типу, що виявляється у паралелізмі словоформ: 'церкоу – 'церква, 'моркоу – 'морква і т.п.

За походженням ці іменники належали до *-ї-* основи. Але, як ми уже відзначали, І тип словозміни формувався за родовим принципом, об'єднавши всі іменники жіночого роду з флексіями *-а* і *-ѣ* (колишніх *-ā-*, *-ī-* та *-ī-* основ), тому й виявляється варіантність при оформленні іменників колишньої *-ї-* основи то флексіями *-ѣ* (закономірно, при підтримці іменників колишньої *-ї-* основи), то *-а* (під тиском індуктивної сили іменників колишньої *-а-* основи). Названі зразки відмінювання ('церкоу – 'церква) є перехідними між парадигмами словозміни 'серна (підтип А) і суол' (підтип Б), тому що вихідна форма 'церкоу визначає належність іменника до підтипу Б, а форми його непрямих відмінків синкретичні з формами підтипу А (що й зміцнює існування форми

називного відмінка на *-а*: 'церква, 'морква, і сприяє витісненню давнішої 'церкоу, 'моркоу). Форми орудного відмінка типу 'ночойу, пу'т'ойу свідчать також про взаємодію підтипів А і Б аж до злиття їх у цій формі, окреслюючи тенденцію до згортання цих підтипів в один, і виражаючи прагнення у мові до однотипності вираження граматичного значення. Таке злиття у говірці відбулося, як ми уже відзначали, в орудному відмінку однини для всіх іменників жіночого роду, хоча збереглася диференціація цих підтипів у решті відмінків: родовому, давальному, знахідному, місцевому.

На вживанні флексій А-підтипу для іменників Б-підтипу І типу словозміни позначилася інтегруюча сила іменників *-ā-*, *-jā-* основ після розподілу іменників на типи словозміни за родами, а не основами, але в інший спосіб, ніж у південно-східних чи південно-західних говорах, в інших відмінкових формах.

Очевидно, спочатку вплинув кількісний показник іменників А-підтипу, що призвело потім до якісної зміни флексій в орудному відмінку Б-підтипу.

Крім того, враховуючи, що в говірці не функціонують форми орудного відмінка для іменників Б-підтипу з подвоєним кінцевим приголосним, допускаємо, що стягнення подовжених приголосних в одному звукові нормальній довготі відразу зробило ці форми невиразними, наблизило їх, певною мірою, до форми знахідного відмінка однини колишніх *-ā-* основ. Такої ж думки відносно подібних процесів у сучасних українських говорах дотримується і А.М.Залеський⁹.

Уникнення “недопустимої”, “нетерпимої” омонімії, за класифікацією В.Георгієва¹⁰, також сприяло злиттю форм орудного відмінка підтипів А і В у межах І типу словозміни.

Причини індукції твердого різновиду зумовлені, в першу чергу, фонетично: диспалаталізація шиплячих стала причиною того, що іменники перейшли до твердого різновиду словозміни (відбулась морфологізація фонетичного явища), тим самим послабивши опозицію твердість/м'якість і сприяючи втягненню іменників на м'який приголосний у сферу дії індукції іменників на твердий приголосний.

Отже, слід відзначити, що іменники жіночого роду у досліджуваній говірці досить повно зберегли закінчення давніх типів відміни *-ā-*, *-jā-* та *-ī-* основ (із закономірними, в основному, фонетичними змінами).

У словозміні іменників жіночого роду Б-підтипу спостерігається синкретичний ряд: Р=Д=М, властивий тільки цьому підтипові.

Взаємодія між різновидами (підтипами) словозміни у межах І типу не дозволяє витримати принцип об'єднання іменників у різновиди словозміни на основі єдності відмінкових форм в абсолютній чистоті.

Родовий принцип формування типів словозміни іменників по-

значився і на впливі іменників *-ā-*, *-jā-* основ на інші іменники, що ввійшли до I типу словозміни як домінуючого, інтегруючого зразка відмінювання. Сила індукції їх є найдієвішою, визначальною.

Процеси взаємодії парадигм з твердим і м'яким кінцевими приголосними, а також підтипів А і Б розглядаємо у плані реалізації тенденції до об'єднання форм словозміни іменників одного роду.

При формуванні різновидів I типу словозміни одним з рушійних факторів є морфологізація фонетичних явищ: ствердіння шиплячих зумовлює зміну морфологічного статусу парадигми, перехід її в інший різновид – на твердий приголосний.

При об'єднанні парадигми іменників жіночого роду у I типі словозміни релевантними, тобто класифікаційно значимими, є флективні форманти орудного відмінка.

За внутрішньою структурою – співвідношенням підтипів у межах типу словозміни – I тип не є цілісним: він розпадається на окремі підтипи словозміни, хоч і близькі між собою: А, Б і В.

У процесі об'єднання іменників у I типові словозміни діють, сприяючи систематизації у мові говірки, дві різнонаправлені сили: а) синкретизм, у результаті чого відбувається скорочення числа словозмінних парадигм; б) диференціація, в результаті якої відбувається збільшення числа варіантних словоформ у парадигмі.

¹ Калынь Л.Э., Попова Т.В. Синхронное описание одного диалекта как особый вид диалектологического исследования // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1979.– М., 1981.– С. 3.

² Зализняк А.А. Русское именное словоизменение.– М., 1967.– С. 53.

³ Затовканюк М. Словоизменение существительных в восточнославянских языках.– Прага; 1978.– С. 77.

⁴ Керницький І.М. Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст. – К., 1967.– С. 80.

⁵ Горшкова К.В. Из истории Московского говора в конце XVII – начале XVIII в. // Вестник Московского университета.– 1947, №10.– С. 111–118; Хабургаев Г.А. К вопросу об интерпретации падежного синкретизма в русских говорах.– Вопросы языкознания, 1963, №3.– С. 68–73.

⁶ Говірки Чорнобильської зони. Тексти / За ред. П.Ю. Гриценка.– К., 1996.– С. 279–334 (далі – ГЧЗ).

⁷ Зализняк А.А. Знач. праця; Затовканюк М. Знач. праця; Керницький І.М. Знач. праця; Leška O. Govor sela Ublja Vostočnoj Slovákii.– Praha, 1973.– 356 s.

⁸ Воронич А.В. Среднеподнепровский диалект XVII в. (система словоизменения).– Дис...канд. филолог. наук.– Киев, 1984.– 215 с.

⁹ Залеський А.М. Подовжені приголосні у фонологічній і морфологічній системах української мови.– Мовознавство, 1980, №6.– С. 63.

¹⁰ Георгиев В.И. Основни проблеми на славянската диахронна морфология.– София, 1969.– С. 33.

2.2. Словозміна іменника говірки с. Товстий Ліс. Говірки Київського Полісся є особливо цікавим об'єктом дослідження з кількох причин: 1) ці говірки знаходяться в центрі поліського діалектного континуума; 2) це говірки давньої формації із стабільним протягом віків населенням; 3) саме на цій території простежується глибоке проникнення на південь білоруських діалектних елементів. 1986 рік приніс в українську діалектологію нову назву частині середньополіського діалекту – чорнобильські говірки. Трагічні події того року привернули увагу дослідників, а особливо діалектологів, до середнього Полісся. Переселення мешканців із забрудненої радіацією зони в інші регіони України може спричинити втрату цінного фактичного діалектного матеріалу, оскільки тривале проживання мовця в іншому діалектному середовищі зумовлює поступове нівелювання його індивідуальних мовленнєвих рис. Тому вже кілька років відділ діалектології Інституту української мови НАН України здійснює експедиційні обстеження говірок переселенців з Чорнобильської зони. Зроблено цікаві оригінальні записи спонтанного діалектного мовлення від колишніх мешканців сіл Чорнобильського та Поліського р-нів Київської обл., які тепер належать до Чорнобильської зони відчуження. Деяка частина затранскрибованих текстів вміщена у книзі “Говірки Чорнобильської зони. Тексти”¹.

Досі словозміна іменника середньополіських говірок, до яких належить і територія північної Київщини, зокрема, Чорнобильського та Поліського р-нів, вивчалася недостатньо. Серед праць, присвячених дослідженню морфології цих говірок, найбільшої уваги заслуговують праці Т.В.Назарової: “Фонеми *и(у)–і* в деяких середньополіських говірках нижньої Прип'яті”, “Іменникові *-ѣ-* закінчення в північно-українських говорах”, “Лінгвістичний атлас нижньої Прип'яті” (у ньому 107 карт, з яких 39 – морфологічні) та ін.², які мають важливе значення для вивчення особливостей морфологічної системи говірок цього регіону і дослідження взаємодії діалектів української та білоруської мов, оскільки нижнє Надприп'яття є крайньою південною частиною усієї смуги українсько-білоруської суміжності. Розрізнені свідчення про словозміну іменника у досліджуваному регіоні знаходимо також у працях П.Гладкого³, П.С.Лисенка⁴, Ф.Т.Жилка⁵, І.Г.Матвіяса⁶, С.П.Бевзенка⁷, Г.В.Воронич⁸.

Морфологічна система середньополіських говірок, як і загалом північноукраїнських, має деякі особливості порівняно з іншими українськими діалектами, зокрема, з територіально близькими говірками Південної Київщини. У відмінюванні іменників також помітні деякі особливості. Наші спостереження базуються на текстах, вміщених у книзі “Говірки Чорнобильської зони. Тексти”. На жаль, робити певні висновки про типи відмінювання чи про повноту словозмінної іменникової парадигми важко, оскільки і запис, і відбір текстів до хрестоматії не мали на меті максимально повно відобразити морфологічні риси обстежуваних говірок.

Матеріалом для дослідження обрано зразки мовлення мешкан-

ців колишнього с.Товстий Ліс Чорнобильського р-ну Київської обл. Ця говірка уже була об'єктом дослідження на початку 60-х років. С. Товстий Ліс входить до мережі регіонального атласу Т.В.Назарової (н.п. № 98).

У цій говірці, як і в літературній мові та інших українських діалектах, категорія числа має форми однини й множини та зрідка – двоїни. Словозмінні форми іменника в однині та множині виступають формами двох конкретних, не повністю симетричних у плані семантики парадигм, наприклад, множина може означати одиничний предмет (напр., *ве'ч'ірк'і*). Більшість же субстантивів утворюють пари, наприклад: *гр'іб* – *гр'іб'і*, *внук* – *в'нук'і*, *'хата* – *ха'ти*, *к'роква* – *к'рокві*, *са'к'іра* – *са'к'іри*¹. Типовою для досліджуваної говірки є наявність іменників з неповною числовою парадигмою: іменники *singularia tantum* (*ква'сол'а*, *го'родина*, *само'гонка*, *о'п'иче*, *го'р'елка*) та іменники *pluralia tantum* (*'с'енци*¹, *с'л'івк'і*, *ве'ч'ірк'і*, *к'ій'а'х'і*).

У говірці с. Товстий Ліс, як і в літературній мові та інших діалектах, виділяється сім відмінків. Парадигма реалізована в системі їх протиставлення.

Той невеликий за обсягом матеріал, записаний від носія говірки села Товстий Ліс, що ввійшов до книги “Говірки Чорнобильської зони. Тексти”, дав можливість розглянути особливості субстантивної словозміни цієї говірки і, наскільки це можливо, встановити групи флексій іменників за родами. Дані, вміщені у наведених нижче таблицях (див. табл. 1, 2, 3), свідчать про багатство флексійних варіантів субстантивних форм у досліджуваній говірці.

Таблиця 1.

Репертуар флексій іменників чоловічого роду:

Однина	Множина
Н. – ϕ , –о	–а, –и (–и ¹)
Р. –а, –у	–оў, – ϕ
Д. –у, –ов'і, –ев'і, –і	–ам, –ем, –ех
З. –а, – ϕ	–а, –и (–и ¹)
О. –ом, –ої	–и, –і, –м'і, –ам'і
М. –ов'і, –ев'і, –і	–ах, –ем, –ех
Кл. – ϕ , –о	–а, –и

Таблиця 2.

Репертуар флексій іменників жіночого роду:

Однина	Множина
Н. – ϕ , –а	–и, –і, –а
Р. –и (–и ¹), –і (–і ¹)	–оў, – ϕ , –еї, –і
Д. –і, –и (–и ¹)	–ам
З. –а, – ϕ	–а, –и, –і, – ϕ
О. –оїу, –ої, –еї, –у	–ам'і
М. –і, –іє, –е	–ах
Кл. –о, – ϕ , –а	–и, –і

Таблиця 3.

Репертуар флексій іменників середнього роду:

Однина	Множина
Н. –о, –е	–а, –і
Р. – ϕ	–оў, – ϕ
Д. –у	–ам
З. –о, –е	– ϕ , –а, –і
О. –ом	–ам'і
М. –е, (–іє)	–ах

За основу взято традиційний поділ іменників на відміни. У межах кожної з них відзначено найважливіші іменникові флексії як в однині, так і в множині.

Іменники I відміни у наз. відм. одн. мають закінчення –а: *'ж'ізн'а*, *ш'кура*, *'баба*, *зем'л'а*, *ква'сол'а*. Цікавим є той факт, що в іменнику *'бат'ушка* ‘священник’ тут зафіксовано флексію –о – *'бат'ушко*, а в дав. відм. одн. ця лексема функціонує у формі *'бат'ушку*.

Як і для всього північного наріччя, для досліджуваної говірки в род. відм. одн. іменників I відміни з твердим приголосним звуком основи характерні закінчення –и(–и¹), –і(–і¹): *'хати*, *'ж'ізн'і*, *ха'з'аї'к'і*¹, *ко'си*¹, *'т'отки*.

В орудн. відм. одн. в іменниках I відміни вживаються закінчення –оїу (*ха'з'аї'кою*, *ма'шиною*), –ої (*'бабої*, *ру'кої*, *г'л'іної*), –еї (*з'ем'л'еї*, *'ж'ізн'еї*).

Зауважимо, що закінчення –оїу характерне також для волинських, подільських говорів: *зем'л'оїу*, *ду'шоїу*; у закарпатських говірках іменники I відміни в орудн. відм. одн. мають флексії –оїу, –еїу; у наддністрянських, покутсько-буковинських – еї. Закінчення –еї, –ої мають менший ареал поширення. Флексію –еї АУМ фіксує у середньополіських говірках, –ої вживається в орудн. відм. іменників у говірках Північної Чернігівщини, характерна вона і для південних говірок Білорусі та для сусідніх говірок Росії.

У місц. відм. одн. послідовно вживаються флексії –і (часом у мовленні людей старшого віку – іє) та –е: у *но'з'іє*, у *ру'ц'іє*, у *голо'в'і*, у *ш'кол'і*, у *кан'тор'і*, на *з'ем'л'е*.

У досліджуваній говірці збереглося давнє закінчення –е в іменниках середнього роду, які належать до II відміни: *го'л'е*, *жи'т'е*, *'з'і'л'е*, *'ли'ст'е*, що підтверджує спостереження Ф.Т.Жилка⁹ та С.П.Бевзенка¹⁰ про ці закінчення.

Іменники II відміни в род. відм. одн. мають закінчення –у (*'л'есу*, *по'косу*, *ст'раку*) та –а (*'д'ад'ка*, *'сина*, *по'рога*, *жи'л'іза*, *су'с'еда*, *'с'ена*). Як і для західнополіських та східнополіських говірок, для досліджуваної говірки в дав. та місц. відм. однини іменників II відміни характерні закінчення –у (*'бат'ку*, *б'рату*, *'гост'у*, *л'і'цу*), –і (ї *оў'тобус'і*, на *'м'ісци*¹) та –е (ї *'рот'е*, на *сто'л'е*, на

ко'н'е), тоді як у говірках Південної Київщини відзначено паралельне функціонування форми з -у та -ев'і, -ов'і (б'ратов'і, ко'н'ев'і); останнє підтверджують відповідні карти АУМ¹¹.

Деякі іменники — назви неістот — у знах. відм. одн. набули форм, омонімічних з род. відм. одн., очевидно, за аналогією до іменників — назв живих істот: пулу'ч'іу за 'ц'ого мос'та; 'к'інуу 'ц'ого за'вода; плуж'ка роб'л'у.

В орудн. відм. одн. для іменників II відміни характерне закінчення -ом: шта'хетн'іком, парка'ном, пєс'ком, 'н'ємцом.

Іменники III відміни у дав. та місц. відм. одн. мають закінчення -і, -и (-у): у 'печи', 'ночі, 'сол'і.

В орудн. відм. одн. іменники III відміни мають флексію -у (в окремих випадках — з подовженням (подвоєнням) м'якого приголосного перед нею: 'н'іч'у, 'в'іс'т'у, 'радос'т'у. На особливу увагу заслуговує словозміна іменника *мати* (на жаль, повну парадигму його вдалося записати лише в однині):

- Н. 'мати
- Р. 'матири
- Д. 'матири / 'матири^і
- З. 'мати
- О. 'матеру, (рідше — 'мат'ір'у)
- М. на 'матири.

Найвиразнішими флексіями множинних форм іменників у говірці с. Товстий Ліс є такі: у наз. відм. іменники I відміни мають закінчення -и ('комнати, с'т'ени, ха'ти), варіант -і ('бочк'і, 'рук'і, 'д'іжк'і, ка'душк'і, к'рокв'і) але церк'їа.

У род. відм. мн. іменники I відміни мають, як правило, нульове закінчення (хат, сєс'тер, 'досток), -іу ('мам'іу, 'земл'іу, 'ж'із'н'іу), інколи — закінчення -оу (н'рем'іюу, ред'у'гоу). Зауважимо, що нульове закінчення для множинних форм род. відм. іменників I відміни фіксується на всьому українському континенті, флексія -іу характерна для правобережно-поліських, полтавських, деяких степових, більшості південно-західних говорів, закінчення -оу — для середньополіських, що є, очевидно, впливом сусідніх білоруських діалектів.

Іменники ж II відміни у род. відм. мн. вживаються у двох формах — з нульовою флексією (с'ол, парт'і'зан) та з флексією -оу (х'лопцоу, к'і'лометроу, колос'коу, де'роу).

У дав. та місц. відм. мн. іменники II відміни мають закінчення -ам, -ах з попереднім м'яким приголосним: 'кон'ам, во'рот'ам, на 'кон'ах. У говірці с. Товстий Ліс паралельно вживаються форми на -ем, -єх з попереднім пом'якшенням приголосного: ко'н'ем, на 'кон'єх, що засвідчено в атласі Т.В.Назарової¹². Для говорів південно-східного наріччя та подільських, волинських говорів південно-західного наріччя у місц. відм. мн. характерне закінчення -ах; у

бойківських, надністрянських говірках іменники цієї групи мають флексію -ах, у гуцульських -іх (на 'кон'іх).

В орудн. відм. мн. іменники I відміни мають флексію -ми (варіант -м'і): свин'ми, д'єт'м'і та -ами (-ам'і): д'рушам'і, са'к'ірам'і, ка'наўками^і. Такі форми зустрічаються у деяких південно-західних говірках. У говірках сусідньої Південної Київщини фіксуються форми на -има від іменників I відміни з твердими приголосними основи: ко'сима, бров'има. Це, як стверджує І.Г.Матвіяс¹³, або залишок двоїни, або, що ймовірніше, наслідок аналогії до форм типу о'чима, двє'рима. Аналогічне походження має також форма гру'шима, засвідчена у середньополіських говірках поряд з названою вище формою д'рушам'і.

У знах. відм. мн. у говірці с. Товстий Ліс іменники IV відміни мають паралельні форми: га'сут' те'л'ата, пог'наў те'л'ат.

Іменники типу люди, гості в род. відм. мн. мають закінчення -єї (л'удєї, гост'єї, де'т'єї, вес'т'єї), але шта'ноу, пирож'коу, семе'ноу.

Досить поширеним у досліджуваних говірках є кличний відмінок іменників, напр.: 'дон'у, 'дон'ко, го'луб'ко, 'сину, 'Над'у, 'мамочко, 'Боже.

Як відомо, у поліських говорах, так само як і в українській літературній мові та інших українських діалектах, іменникова відмінкова парадигма однини за місцем наголосу часто відрізняється від множинної парадигми. Репрезентативною щодо рухомості наголосу є парадигма лексеми *коса*, зафіксована у говірці с. Товстий Ліс: у наз., род., дав., орудн., місц. відм. одн. наголос на флексійному складі (ко'са, ко'си, ко'с'і, ко'соу, на ко'с'і); у наз., знах. відм. мн. — на кореневому ('коси); у знах. відм. одн. та дав., орудн., місц. відм. мн. вживаються паралельні форми: 'косу і ко'су, 'косами і ко'сами. Парадигма лексеми 'церква у цій говірці в однині має кореневий наголос ('церква, 'церкву), а в множині — флексивний (це'рк'в'а, це'рк'воу).

Залишки двоїни зафіксовано від форм наз.-знах. відм., що виступають у сполучі з числівниками два, дві, обидва, обидві, а також три, чотири (за аналогією): три хат'і, дві рук'і, три са'бит'ійі. Варіант дв'іє ру'к'і зафіксовано і Т.В.Назаровою¹⁴.

У говірках Північної Київщини зафіксовані також лексеми, що виявляють хитання у віднесенні до певного граматичного роду, а ця категорія, як відомо, є головною диференціюючою ознакою словозміни іменника; напр.: у 'мене 'нерва не по'чєпана ('нерва — жін. роду); воз'ме 'од:иху йа'ку ('од:иха — жін. роду); одру'байє гол'у (гол'а — жін. роду); не'дохват хар'ч'і було (харч — жін. роду).

Подібне явище спостерігається і в говірках Південної Київщини, де зафіксовано відмінкові форми, що постали за аналогією: 'добре ва'рен'а 'вийшло і паралельно вживається форма жін. роду — со'лодка ва'рен'а.

Як ми уже зазначали, говірка с. Товстий Ліс частково досліджувалася на початку 60-х років Т.В. Назаровою. Ряд рис, відбитих нею на картах "Лінгвістичного атласу нижньої Прип'яті" зазнали деяких

змін. Це стосується, зокрема, взаємодії твердого і м'якого різновидів колишніх іменникових основ у дав. (-ā, -jā) та місц. (-ā, -jā, -ō, -jō) відмінках однини: у Т. В. Назарової — на *сто́л'іє*, на *ко́н'іє*. Нами такі форми не зафіксовані. Ці зміни зумовлені як лінгвістичними, так і позалінгвістичними факторами. Зараз говірка перебуває в контакті з говірками іншого діалектного типу, і це з часом стане причиною нових змін. Детальніше спостереження над товстоліською говіркою на перехідному етапі дасть змогу зробити важливі висновки щодо закономірності цих змін, їх шляхів і напрямків.

Наведені факти, засвідчені лише в одній говірці — с. Товстий Ліс Чорнобильського р-ну Київської обл. — показують, що говірки Північної Київщини неоднорідні й мають певні особливості в своїх граматичних системах. Матеріал свідчить, що словозміна іменника середньополіських говірок залишається багатообіцяючою галуззю описової діалектології, оскільки зберігає чимало рис, досі невідомих дослідникам.

¹ ГЧЗ.

² Назарова Т.В. Іменникові -з-закінчення в північноукраїнських говорах // Українська діалектологія і ономастика (Збірник статей).— Вип. 1.— К., 1964; її ж. Фонемні *и(у)-і* в деяких середньополіських говірках // Дослідження з мовознавства.— К., 1962; ЛАНП.

³ Гладкий П. Говірка с.Блиставиці Гостомського району на Київщині // Український діалектологічний збірник.— Кн. I.— К., 1928.

⁴ Лисенко П.С. Фонетичні і морфологічні особливості говірок Димерського району на Київщині // Полтавсько-київський діалект — основа української національної мови.— К., 1954.

⁵ Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови.— К., 1966.

⁶ Матвіяс І.Г. Іменник в українській мові.— К., 1974; його ж. Називний, родовий, давальний і місцевий відмінки однини іменників I відміни // Українська діалектологія і ономастика (Збірник статей).— Вип. I.— К., 1964; його ж. Форми множини іменників I відміни в українській мові // Українська діалектна морфологія.— К., 1969.

⁷ Бевзенко С.П. Відмінності української діалектної мови на морфологічному рівні // Українська діалектна морфологія.— К., 1969; його ж. Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни і словотвору).— Ужгород, 1960; його ж. Українська діалектологія.— К., 1980.

⁸ Воронич Г.В., Матвіяс І.Г. Вплив родової диференціації на формування типів словозміни іменників в українських говорах // Проблеми сучасної ареалогії.— К., 1994.

⁹ Жилко Ф.Т. Знач. праця, с. 144.

¹⁰ Бевзенко С.П. Українська діалектологія, с. 202.

¹¹ АУМ, к. 194-196.

¹² ЛАНП, к. 57

¹³ Матвіяс І.Г. Форми множини іменників I відміни в українській мові, с. 138.

¹⁴ ЛАНП, к. 83.

2.3. Із спостережень над структурою та словозміною прикметників

Нечленні прикметники

У досліджуваних говірках функціонують як повні (членні) прикметники, так і короткі (нечленні). Останні, правда, зберегли лише фрагменти парадигми. Це насамперед наз. відм. одн. чол. роду. Іменну (коротку) форму тут мають в основному присвійні прикметники, а також деякі відносні та якісні.

Присвійні прикметники, які мотивовані порівняно невеликою кількістю іменників (*ā*- та *ō*-/*-jō*- основ) — назв осіб як власних, так і загальних, а також назв тварин, виступають тут здебільшого з нульовою флексією. Крім того, вони мають ще суфікси *-оу(-уу)*(*< овь*) та *-ин*(*< инь*); напр.: *'паноу* (В.); *'таткуу* (Р.); *'чортоу* (Бр.); *'сест'рин* (Д.). Іноді нечленну форму мають відносні прикметники, що означають матеріал, з якого виготовлено річ. Прикладом може бути прикметник, мотивований іменником *дуб*, який засвідчено як у формі *дубоу* (Р.), так і у формі *дубови*¹(Б.); *дубов'і* (ТЛ.); *дубови* (Л.).

Коротка форма прикметників засвідчена і в ряді випадків, коли вони виступають предикатом; напр.: *здо'роу* (В.); *в'іна'ват* (Ч.); *сог'ласен* (Л.); *н'є'пов'єн* (Рч.); *б'роше'н* (ТЛ.); *спо'субєн*, *н'єспо'соб'єн* (С.); *'кажен* (Р.); *пуд'пов'єн* (Ч.); *на'п'ісан* (В.) та ін.

Членні прикметники

Чоловічий рід

Членні прикметники чол. роду в наз. відм. одн. виступають здебільшого із зредукованим кінцевим [й], тобто твердоосновні прикметники мають флексію *-и* або її фонетичні варіанти *-и'* та *-и''*, а м'якоосновні *-і* та *-і''*; напр.: *'ру'одни*, *н'є'б'єсни'*, *п'рошли'*, *г'ратни'*, *д'єр'єу'їани*, *с'машни*, *'чи'сти'*, *ст'руїни*, *си'ри'* (Р.); *'б'іли*, *с'тарши*, *за'к'рити* (Д.); *ру'сал'ни'*, *зе'л'они'*, *'ц'іли'*, *гус'є'нични'* (Рч.); *'Тоу'сти'*, *'малог'рамотни'*, *'добри'*, *'ради'*, *прек'расни* (ТЛ.); *'гарни'*, *про'ти'їни'*, *па'ган'і''*, *'разни'*, *с'тарш'і''*, *'си'н'і''* (М.); *'б'ідни*, *д'л'їни*, *д'руги*, *'ц'іли*, *'чорн'і''*, *осноу'їни*, *'гарн'і''* (В.); *во'їєни*, *'гарни*, *'б'іли*, *ст'рашни*, *при'с'тул'ни*, *га'рачи'*, *укусни*, *купални*, *'б'ідни*, *'голи*, *ба'гати*, *'чорни*, *'інши* (С.); *мала'ді''*, *г'рамотни*, *о'пухлі''*, *'ран'єні''*, *бал'ни*, *'мертви'* (Бр.); *т'рудни*, *'тоу'сти*, *ста'ри'*, *син'о'вати*, *кон'тужєни*, *обикно'вєни*; *'менши'*, *кра'с'їви*, *к'репки*, *ба'гати*, *с'м'їшни*, *га'рачи*, *к'л'єнови'*, *ма'л'и*, *непа'гаңи*, *'л'ани*, *'б'ілу* (Д.); *здо'рови*, *дубови*, *вучєни*, *молоди*, *вєлики'*, *бєспар'т'їни* (Л.); *кра'с'їв'і*, *с'мачни*, *гус'ти*, *'гарн'і'*, *т'а'жєли*, *п'їана'вати'*(Ч.).

Редукація кінцевого приголосного може бути частковою: *'жоу'їт'* (Д.); *ру'сал'ни'*, *зе'л'они'* (Рч.); *по'коїни'* (Бр.); *с'лабєн'к'ї'*, *'гарни'*, *молоди'* (Л.). У ряді досліджуваних говірок скорочені форми засвідчені поряд з формами, у яких кінцевий [й] не редукується; напр.: *па'гани'ї*, *'гарни'* (М.); *ста'ри'ї'*, *бо'гатий* і *'б'ідни*, *'гарн'і''*, *д'л'їни*,

здо'ров'і" та ін. (В.); 'добри'ї, кара'лацк'ї і бал'ни, 'мен'ши', мала'ді" та ін. (Бр.); ве'л'к'і і ве'л'к'і'ї, 'бол'ши' і 'бол'ши', ма'ли'ї і ма'лен'к'і (Л.); мала'ди і мала'ди'ї, лойо'в'ї і лойо'в'ї, с'мачни і смач'ни'ї, 'гарни'ї і 'гарн'ї, т'а'жолі, 'мілі'ї, 'рослі'ї, глу'х'ї, ма'лен'к'і'ї та ін. (Ч.); с'тарши, 'менши'ї, По'л'їс'к'у'ї, ес'тонс'к'і, ве'л'к'і і ве'л'к'і'ї, за'к'рити, б'є'дно'вати'ї (Д.). Атлас української мови (далі — АУМ), у мережу якого з досліджуваних нами нас. пп. входять Денисовичі, Річиця, Луб'янка, Мартиновичі та Стечанка, засвідчує тільки скорочені, без кінцевого приголосного, форми прикметників². Такі ж форми у парадигмі прикметників чол. роду характерні і для багатьох інших поліських говірок, особливо середньо- та східнополіських³. Крім поліських говірок форми без кінцевого [й] зрідка зустрічаються також у волинських, наддністрянських та лемківських говірках. Іноді в цих говірках виступають варіанти з частковою редукацією кінцевого [й]. Поряд з ними у названих говірках функціонують форми з кінцевим приголосним⁴. Явище редукації [й] в прикметникових флексіях поширене також у сусідніх говірках білоруської⁵ та західнослов'янських мов⁶.

У прикметників з етимологічно твердими основами приголосні основ часто виступають м'якими або напів'якими, до чого спричинилися фонетичні особливості "чорнобильських" говірок; напр.: дубов'ї (ТЛ.); здо'ров'ї, дубов'ї, 'жоут'ен'к'ї, м'як'ї (Р.); старен'к'ї, 'перв'ї, с'танков'ї (ТЛ.); на'ган'ї, с'тарш'ї (М.); стар'ї'ї, ж'їв'ї, 'чорн'ї, здо'ров'ї, ве'ли'к'ї (В.) та под.

У род. відм. одн. прикметники чол. роду, а також середн. роду мають флексію -ого. У тих говірках, яким властиве повне або часткове нерозрізнення /о~/а/ в ненаголошених позиціях ця флексія (якщо вона не під наголосом) засвідчена також у структурах -о^аго, -ого^а, -аго^а, -ага та -о^аго^а; напр.: 'білого, ст'рашного, мала'дого, с'ї'рого, в'є'л'кого, к'л'єнавого, 'першаго, дубового (Р.); 'лі'пового, кра'с'івого, дере'ї'яного, с'ред'ного, л'їсто'вого, на'л'єного, ко'ри'сного, л'є'карственого, подхо'д'ашчого (ТЛ.); 'б'єдного, ба'гатоого, к'раш'чого, 'гарного, од'ного (В.); пло'хого, гу'с'їного, ка'ч'їного, сос'нового, же'л'зного, 'бат'кового, прос'того, 'чорного, моло'доого (С.); 'разного, б'єзоб'разного, 'сан'ї'ного (М.); н'єа'б'ї'якаого^а, ч'є'ти'рнац'ї'ц'ї'го^а, йа'кого, та'кого (Рч.); мала'доого, гл'ї'н'аного^а, ска'ромного, да'ремного (Бр.); с'таршого, цемен'тованого, ма'л'єн'кого, чу'жого, 'білого, 'каж'ного, то'їсто'л'їс'кого (Б.); пос'ного, 'доброого, ст'раш'ного, 'гарного, 'луч'ого, сестри'ного, дво'ї'уродного (Л.); с'ї'роого, 'білого^а, 'м'єрт'вого, с'тарага, 'чорного^а, п'лохо^аго^а, чу'жого^а, 'білага, мала'доого^а, Ку'палного, хрещ'ченоого (Ч.); 'бу'їшо^аго, Новоше'п'єл'їц'коого^а, 'білого, коло'рац'кого, н'ї'є'ї'якого, д'ругого, сос'новоого (Д.).

Дослідниця цих говірок Т.В.Назарова у род. відм.одн. прикметників чол. та середн. роду відзначила тільки структуру -ого⁷.

Дав. відм. одн. прикметників чол. та середн. роду в "чорнобильських" говірках засвідчено лише з флексією -ому: ста'рому (Д.);

'б'єдному (В.); у'с'акому (М.); моло'дому (С.); мала'дому (Бр.); ста'рому (Б.); ма'лен'кому, моло'дому (Л.); д'ругому (Ч.).

У знах. відм. одн. прикметники мають або флексію наз. відм., або род.

Орудн. відм. одн. прикметників чол. та середн. роду репрезентований флексією -им або її модифікатами -и'м, -і'м та -ім, зумовленими виявами фонем /и/ та приголосним основи, напр.: 'білим, пус'тим, 'по'їним, жи'л'їзним, лано'вим, 'новим, с'ї'н'їм, 'л'ог'к'їм (С.); с'тари'м, ма'лим (ТЛ.); 'т'ємни'м, б'є'р'є'зав'їм, у'с'аким (Р.); та'к'їм, ма'ли'м (Рч.); ста'р'ї'м, ма'лим, ба'гатим, 'то'їстим, кра'с'ї'ї'м (В.); 'нов'ї'м, с'тар'ї'м, ад'н'їм (Бр.); чорно'р'обочим, ста'р'ї'м, с' 'п'єр'ви'м, за д'руги'м (Б.); 'ву'з'ким, с'танковим, непо'ганим (Л.); в'ї'єзд'ни'м, ма'л'їм, за д'руг'їм (Ч.) та ін.

Місц. відм. одн. засвідчено здебільшого з флексією -ом і лише зрідка зафіксовано флексію -ому; напр.: у заш'читном, у ри'з'їновом, на 'панс'ком, на ро'бочом, на^о о'ад'ном (Д.); на род'ном, по 'божому, на чет'вертом, по То'їстом 'Л'їс'ї (ТЛ.); у с'таром, у т'а'жолом, в по'ганом, на 'білом, у По'л'їс'ком, в іл'ї'нецком, у с'є'редн'ому (С.); у 'б'є'лом та'ком, у 'гарном, на ру'сал'ном, у Красно'їарском (Бр.); у 'То'їстом 'Л'їс'ї, на 'білом, на ка'зарм'єном, у 'нашом (Б.); у соро'ковому, на 'п'єрвом (Л.); на Ру'салном, у та'ком, у 'То'їстом 'Л'єс'є (Ч.).

Іноді в говірках, для яких характерне "акання", фіксуються фонетичні модифікати флексії -ом: -ам, -а^ом та -о^ам, як, наприклад, у зда'ра'вен'ам, на 'ч'їстам (Ч.); у зда'рова^ом (Бр.); по 'голо^ам (Ч.) та ін. Спорадично відзначено інші варіанти, зокрема -о^ум та -ем: на 'бат'ко'їс'ко'їм (Б.); у 'нашем (Б.).

Зрідка засвідчено паралельне функціонування двох флексій, як-от: -ом та -ім: у су'с'їдн'ом // у су'с'їдн'їм (С.); -ом та -ому: у запас'ном // у запас'ному (Л.).

У ЛАНП відзначено в цьому відмінку в основному флексію -ом і як спорадичні її модифікати -ум та -у^ом⁸.

Флексія -ом, що поширена і в сусідніх східнослов'янських говорах, є континуантом давньої флексії -омь, яка в інших українських говорах розвинулася в -ім. У "чорнобильських" говірках флексію -ім зафіксовано лише спорадично. Флексія -ому в українській мові, як відомо, в місц. відм. постала внаслідок "функціонального перерозподілу в системі відмінків, що визначився у вживанні давального відмінка однини прикметників чоловічого-середнього роду в значенні місцевого"⁹.

Середній рід

Форми середн. роду прикметників мають специфічні закінчення тільки в прямих відмінках, а в непрямих виражаються флексіями форм чол. роду.

У досліджуваних говірках наз.-знах. відм. виражаються

стягненим закінченням *-e*; напр.: *кро^aс'ів'е*, *неда'леке*, *'гарне*, *купн'істе*, *к'р'епк'е*, *ма'лен'к'е*, *на^eгодне*, *босо'ноге*, *ма'ле*, *'бідне* (Д.); *'важке*, *'л'удз'ке*, *д'ер'еу'їане*, *прига'тоу'їане*, *'бі'ле*, *ха'роше*, *'доу'ге*, *та'л'уч'е*, *'лі'пуч'е*, *'л'убе*, *ма'ле* (Р.); *ста'р'еїше*, *'п'ерв'е*, *здо'рове*, *'доу'ге*, *'раде*, *груд'не*, *ма'ле* (Рч.); *'поу'не*, *коли'шн'е*, *по'ломане*, *ста'ре*, *не'годне*, *к'ругле*, *ду'бове*, *здо'рове*, *ско'ромне*, *к'расне*, *по'гане* (ТЛ.); *'важ'ке*, *'ти'хе*, *м'йак'ен'ке* (М.); *ве'л'іке*, *ви'соке*, *'л'ане*, *пло'хе*, *пуста*, *п'рудк'е*, *'лішн'е*, *дво'їне*, *с'х'ідне*, *зе'лене*, *квад'ратне*, *'чисте*, *у су'с'ідн'е*, *в пос'л'едн'е* (С); *к'репке*, *м'йак'е*, *'гарне*, *'бе'ле*, *ле'чебне* (В.); *па'ган'е*, *'саме ба'л'уче*, *с'в'етле*, *та'ке*, *к'расне*, *'йасне*, *ма'ле*, *на та'к'е у'с'ак'е не'гарне* (Бр.); *с'таре*, *ма'л'е*, *'нове*, *'важке*, *ви'новате*, *ве'л'іке*, *'вулицне*, *д'руге*, *'л'ане* (Б.); *с'в'ечене*, *ста'р'ін'е*, *пос'не*, *хо'лодне*, *'житке*, *к'іслос'ладен'ке*, *ви'л'іке*, *'жи'рне*, *ст'рашне* (Л.); *в'ел'ік'е*, *буд'ен'е*, *ма'лен'ке*, *дер'еу'їане*, *зе'л'ізне*, *па'с'ейане* (Ч.) та ін.

Таку ж флексію мають прикметники середн. роду і в говірках білоруської мови, що межують з "чорнобильськими"¹⁰.

Нестягнене закінчення в цій відмінковій формі у досліджуваних говірках відоме також, але виступає воно досить рідко; напр.: *па'ган'ен'к'ейе*, *уб'еланайе*, *'ч'іста^oйе* (Ч.); *су'хойе*, *ст'рашнойе*, *сл'е'пойе*, *ос'колочнойе* (Л.); *ба'гатойе* (Бр.); *'некоторойе*, *'каждоїе* (Б.); *зак'р'і'тейе*, *ста'р'ейе* (Д.); *кол'хознойе*, *у л'ес'нойе* (ТЛ.); *у'с'ак'ойе* (М.); *ра'бен'ке^uйе* // *ра'бен'ке* (В.); *та'койе*, *к'руглоїе*, *па'ганойе* (С.). Частіше нестягнені флексії зустрічаються в мовленні чоловіків і є, очевидно, наслідком українсько-російської інтерференції.

Жіночий рід

Прикметники жін. роду в наз. відм. одн. мають стягнену форму, яка виражається флексією *-а*; напр.: *в'ел'іка*, *'тоу'ста*, *'тепла*, *ста'ра*, *ста'рен'ка*, *з'руба*, *'тонен'ка*, *с'іл'с'ка*, *с'в'ежа*, *здо'рова*, *д'е'р'еу'їана*, *к'ругла*, *хо'лодна*, *шоу'кова*, *'доу'га*, *'чорна*, *сл'е^aпо'вата*, *перка'лова*, *'рада*, *'бедна* (Д.); *атк'р'іта*, *т'в'ерда*, *'тепл'ен'ка*, *'жоут'ен'ка*, *с'машна*, *к'ругл'ен'ка*, *'в'іт'есана*, *д'робна*, *груда^oва*, *'нізка*, *м'йата*, *м'йака*, *в'ес'н'ана* (Р.); *ма'ла*, *ма'лен'ка*, *ш'ірока*, *'мокра*, *'потна*, *адна'родна*, *с'н'іж'на* (Рч.); *'х'ітра*, *к'расна*, *'лева*, *о'дорвана*, *кол'хозна*, *ре'монтна*, *здо'рова*, *'луп'лана*, *коро'тен'ка*, *'гарна*, *ве'л'і'ка*, *'ціла*, *к'репка*, *сос'нова*, *стрижн'ова*, *'узен'ка*, *со'ломн'ана* (ТЛ.); *ве'ли'ка*, *пере'копана*, *'сі'на*, *'гарна* (М.); *'панова*, *'х'і'тра*, *к'рехка*, *'лишн'а*, *жи'л'ізна*, *од'ведена*, *неш'часна*, *пишо'н'ана*, *'цілен'ка* (В.); *ста'рен'ка*, *нез'рамотна*, *с'іл'с'ка*, *ста'ра*, *од'нен'ка*, *са'мен'ка*, *'нова*, *с'ладка*, *'добра*, *неу'добна*, *ма'ла*, *з'рецька*, *неве'л'ічка*, *дер'еу'їана*, *'доу'га*, *зна'кома*, *д'р'обнн'ка* (С.); *сог'ласна*, *мала'да*, *ста'ра*, *бал'на*, *інт'ересна*, *те'перешн'а*, *га'лодна*, *'неве'л'ічка*, *ма'лес'ен'ка*, *'немецька* (Бр.); *замужн'а*, *чуж'а*, *'ран'ана*, *с'тарша*, *'менша*, *'міс'ачна*, *'мал'ін'ка*, *бол'на*, *ста'ра*, *ста'рен'ка*, *ма'ла*,

моло'да (Б.); *сол'она*, *'сіл'на*, *'гарна*, *'літ'рова*, *ста'ра*, *зе'л'езна*, *'ж'ива*, *'расна*, *зе'л'она*, *кра'с'іва*, *'чер'вона*, *'рада*, *'бедна*, *зда'рова*, *су'ха* (Ч.) та ін.

Нестягнена форма закінчень жін. роду зафіксована в досліджуваних говірках лише спорадично і виступає вона часто поряд із стягненою: *моло'да* // *мала'дайа*, *ста'ра* // *с'тарайа*, *рад'найа*, *пас'л'едн'айа* (Ч.); *стрижн'ова* // *стрижн'овайа*, *аб'і'кна'вен'айа*, *'доу'гайа*, *гус'тайа* (Р.); *л'е^aс'найа* (Д.); *ма'лен'кайа* (Рч.); *'берцовайа*, *в'ел'ікайа*, *'дау'ланайа* (ТЛ.); *'жосткайа* (В.).

Т.В.Назарова в ЛАНП також відзначає тільки стягнені форми на *-а¹¹*, які вона зараховує до архаїчних рис, властивих "не тільки північноукраїнським, зокрема середньополіським, але й південно-західним білоруським говорам"¹².

Род. відм. прикметників жін. роду в "чорнобильських" говірках виражається різними флексіями, насамперед *-ойі*, *-оїе* та *-ої*, крім того у ненаголошених позиціях відзначено їх фонетичні варіанти — *-айі*, *-айе* та *-аї* (після м'яких приголосних зафіксовано *-еї*). Часто флексії функціонують паралельно в одній і тій же говірці; напр.: *п'равойі*, *до 'западн'ойі*, *та'койі*, *дру'гойі*, *'нашоїі*, *н'і'якойі*, *хо'лодноїі*, *у дру'гойі*, *с 'запдноїі*, *'ками'ноїі*, *ни ха'рошойі*, *ни пло'хойі*, *моло'дойі*, *до хриш'ченоїі*, *'атомноїі* і *'К'ііеу'скоїі*, *у 'нашоїі*, *'Ров'енскоїі*, *от чорн'обил'с'коїі* (С.); *шеї'с'атойі*, *н'і'мецькойі* і *н'і'мецькойі*, *до кол'хознойі*, *до 'самойі* (ТЛ.); *с ха'рошайі*, *же'л'езноїі*, *та'койі* (Р.); *да (у) мала'дойе*, *страш'койе*, *к'репкайе*, *те'перешн'еї* (Бр.); *ни'ї'якойі*, *та'койі*, *ко'ротин'койі*, *'нашоїі*, *дру'гойі*, *з гре'чанойі*, *л'убойі*, *ста'ройі*, *'коло 'атомноїі*, *дру'гойі* (Б.); *із гре'чанойі*, *з оу'с'анойі*, *у моло'дойі*, *пуста'тойі*, *о'сен'оїі*, *'хуш'чойі*, *от перед'войі*, *с'іл'с'койі* і *із кон'цервноїі* (Л.); *к'ри'воїі*, *гре'чанойіі*, *пше^aн'іч'найі*, *з 'нашайі*, *н'і'якаїі*, *'рускаїі*, *'тепл'ен'к'еїі* (Ч.); *з до'нецьк'еїі*, *да^o л'етн'еїі*, *л'е'с'ноїі* (Д.).

Крім названих, зрідка виступає ще флексія *-е* і її різновид *-(')и*: *'дау'не* (Д.); *ду'бов'и*, *сос'нови* (Д.); *із 'Ровенски* (Р.).

В АУМ в род. відм. прикметників жін. роду з основою на твердий приголосний зафіксовано тільки флексії *-ої* (у говірках сс. Денисовичі та Річиця) і *-оїе* (у решті описуваних говірок)¹³, останню відзначила й Т.В.Назарова у більшості з "чорнобильських" говірок. Лише у говірці с. Денисовичі паралельно з *-оїе* вона наводить *-е¹⁴*.

Форма дав. відм. прикметників жін. роду у досліджуваних говірках репрезентована флексією *-ої* (у ненаголошеній позиції може бути варіант *-аї*). Наприклад: *при 'нашоїі* *'первоїі* (Д.); *при'ї' ма'йойі* (Рч.); *од'ноїі* *та'койі* (В.); *од'ноїі* *моло'дойі*, *при'ї' н'і'мецькойі* (ТЛ.); *дру'гойі* (Б.); *моло'дойі* (Л.); *пупо^aр'езнайі* (Ч.); спорадично засвідчено також *-уї*: *мо'ло'їдуї* (С.); *при мо'їуї* (Д.).

Паралельне функціонування *-ої* та *-уї* (або *-у'ї*) у цих говірках відзначає Т.В.Назарова¹⁵. Ареал їх продовжується в сусідніх укр.

говірках, що на території Білорусі. Поширені вони і в говірках білоруської мови, де зафіксовано ще й варіант *-аї*¹⁶.

АУМ у наголошеній позиції засвідчує варіант *-уої* (молодіуої)¹⁷. У знах. відм. прикметники жін. роду мають переважно стягнене (як і в наз. відм.) закінчення *-у*; напр.: *'нову, че'рвону, зе'л'яну, с'в'езу, чор'нобил'с'ку* (Д.); *'верх'ну, д'ер'еу'їан'ен'ку, 'чорну, 'м'ен'шен'ку, сос'нову* (Р.); *со'ш'ейну, б'ело'рус'ку, у'к'расну, у'пус'ту* (Рч.); у *'Запа'дну, за 'целу, кра'с'іву, на се'ред'ну, н'і'мец'ку* (ТЛ.); *р'і'бац'ку, на 'ц'елу* (В.); *м'ехо'ву, 'добру, на л'убу, пога'нен'ку, ма'л'усен'ку, п'лотн'іц'ку* (С.); *на ве'л'іку, ста'рен'ку, пус'ту, гн'і'лу, 'лучу, ма'лен'ку* (Бр.); *ха'рошу, с'тару, дереу'їану, пожи'лу, с'таршу* (Б.); у *чу'жу, по'коїнен'ку, гре'чану, на зе'лен'ку, на зе'н'ітну, здо'рову* (С.); *л'а'ну, ста'ру, т'оплу // т'еплу, ха'з'аїску, на п'раву, на л'еву* (Ч.). Лише в поодиноких випадках зустрічається нестягнене закінчення *-уї*, як, наприклад, *'ц'і'елуї* (Ч.); *у'ст'р'ечнуї* (Д.); *у'с'уї, н'ервуї* (ТЛ.); *'толст'уї та'куї, л'евуї, п'равуї* (С.). Ареал стягнених закінчень продовжується у сусідніх говірках білоруської мови, де він також переважає, нестягнені закінчення тут виступають значно рідше і в ряді випадків паралельно зі стягненими¹⁸.

Орудн. відм. одн. прикметників жін. роду виражається в основному флексією *-ої*, яка іноді в ненаголошеній позиції може мати фонетичні варіанти *-аїу, -а'їу, -о'їу, -уїу*; напр.: *грузо'воїу, т'іхоїу, хо'лодноїу, с то'коїу, 'ран'о'їу* (Д.); *м'їата'їу, голу'бовайу* (Р.); *ве'л'ікоїу, 'голюїу, про'дол'ноїу, пос'в'ашченуїу* (С.); *'баб'інайу* (Бр.); *ма'л'оїу* (Б.); *ж'і'тн'оїу, к'іп'ачоноїу, т'еплоїу, мага'з'ін'оїу* (Л.). Зрідка виступає флексія *-ої* та її варіант *-аї*: *іс по'коїної; пот'солнечної, з ста'рої* (ТЛ.); *с та'кої* (В.); *моло'дої* (Бр.); *ха'лоднаї* (Ч.).

Місц. відм. репрезентований у досліджуваних говірках здебільшого флексією *-ої* (у твердоосновних прикметників) та *-еї* (у м'якоосновних); напр.: *по цент'рал'ної, у'полот'н'аної, у'каждої, на од'ної* (Д.); *на 'нової* (Р.); *на од'ної, на 'доўгої, у'д'ідової, у'Б'елої* (ТЛ.); *на гли'бокої, на кип'їачоної, по'бат'кової, у'гру'дної, у'од'ної* (С.); *на жи'л'ізної* (Б.); *у'дру'гої, у'бат'кової, у'чу'жої, на отк'ритої, у'н'ервої, на передо'вої* (Л.); *у'та'кої, у'б'едної, у'Кр'і'вої, у'дру'гої, на до'машн'еї* (Ч.). Спорадично відзначено флексію *-її*: у *чу'ж'її* (Рч.); у *од'н'її* (Л.). У говірці с. Денисовичі зафіксовано паралельне функціонування *-ої* та *-уї* (у *с'таруї*). АУМ засвідчує ширше функціонування флексії *-уї*, її відзначено також (поряд з *-ої*) у говірках сс. Луб'янка та Мартиновичі і в говірці с. Стечанка¹⁹. Т.В.Назарова зафіксувала *-уї* (*-у'ї*) тільки в говірці с. Чистогалівка²⁰.

Множина

Наз.-знах. відм. множини в усіх досліджуваних говірках виступає в основному з нестягненими закінченнями. Твердоосновні прикметники мають закінчення *-ийе*, яке залежно від виявів фонем */и/*

може виражатися й структурами *-и'їе* та *-и'їе* і навіть *-їе* (після основ на задньоязикові, губні та шиплячі), м'якоосновні прикметники виступають із закінченням *-їе*; напр.: *'жоўтийе, к'раснийе, 'разнийе, моло'дийе, 'б'істрийе, до'вол'нийе, д'е'реу'їанийе, ду'бов'їе, здо'ров'їе, 'добр'їе, 'воу'ч'їе, гру'тно'в'їе, 'гарн'їе, 'с'ін'їе* (Д.); *салам'їанийе, л'уби'їе, д'ер'еу'їанийе, же'л'езнийе, х'л'ебнийе, 'д'ік'їе, м'і'хаїлоўск'їе, ма'л'ен'к'їе, 'доўг'їе, ве'л'ік'їе* (Р.); *чар'ноб'іл'ск'їе, 'рубл'ени'їе, мала'ди'їе, за'б'іти'їе, л'уб'їе, воско'в'їе, ду'бов'їе* (Рч.); *'бос'їе, полу'голи'їе, к'расн'їе, т'рудн'їе, кра'с'і'їе, с'тарш'їе, 'м'ени'їе, в'ел'ік'їе, 'царск'їе* (ТЛ.); *'разн'їе, ота'к'ен'їе, неж'ї'в'їе та'к'їе, про'л'отн'їе, про'ст'їе, ве'л'ік'їе* (М.); *ма'лийе, здо'ров'їе, су'кон'їе, чу'ж'їе, дру'г'їе, 'добри'їе, ста'р'їе // с'тар'їе* (В.); *к'раснийе, ле'чебнийе, 'б'іднийе, ма'лийе, неш'часнийе, в'і'сок'їе, д'ре'ц'їе, с'тарш'їе, 'добр'їе, ста'р'їе* (С.); *у'куснийе, 'радийе, дур'нийе, д'ру'бнийе, ста'р'їе, ма'л'ен'к'їе, ве'л'ік'їе, в'і'сок'їе* (Б.); *здара'в'ен'їе, ва'їен'їе, ста'р'їе, 'б'едн'їе, 'бос'їе, са'л'асн'їе, ж'і'в'їе* (Бр.); *ста'рийе, ко'л'аднийе, 'поснийе, 'вуз'к'їе, чир'вонен'к'їе, д'ру'г'їе, здо'ров'їе, 'б'елийе, ве'л'ік'їе, 'гарнийе, 'целийе, чу'жийе* (Л.); *'голийе, 'гол'ен'к'їе, пов'і'ш'іванийе, 'жоўтийе, ма'лийе, др'і'ебнийе, н'е'добрийе, 'доўг'їе, здо'ров'їе н'к'їе* (Ч.).

У говірці с. Чистогалівка, у якій поширене явище нейтралізації */о/* та */е/* в ненаголошених складах, засвідчено іноді варіант *-ийа* (*-ийе^а, -ийа^е*): *'голийа, в'і'ш'іванийа^е, бага'мол'нийа, ста'рийа, 'ч'орн'ен'к'їе^а*.

Як свідчать карти АУМ²¹, флексія *-ийе* (і її варіанти) становить досить великий ареал, що охоплює більшість поліських говірок. На півдні цей ареал окреслюється умовною лінією р. Горинь — на схід від Сарн — понад р. Случ — на північ від Новограда-Волинського — на південний захід від Коростеня — на північ від Житомира — Ніжилевичі — Хмельна (Київської обл.) — на північ від Києва — понад р. Десною — на схід від Чернігова — Кучинівка (Чернігівської обл.) — верхів'я р. Десни. Продовжується він на території білоруських говорів²².

Проте ареал цей неоднорідний, у його межах, як свідчать за-транскрибовані тексти з "чорнобильських" говірок, досить часто виступають і стягнені закінчення *-и* (*-и', -и'*) та *-і*. Причому спостерігається співіснування обох форм навіть у одній і тій же говірці і навіть у одних і тих же прикметниках, як-от: *бе'резов'ї, 'розов'ї^а, 'лег'к'ї, з'робл'ан'ї, слух'н'ани, де'реу'їан'ї і д'е'реу'їанийе, 'добр'їе і 'добр'ї, 'б'ілін'к'ї і 'білен'к'їе, ве'л'ік'ї і в'ел'ік'їе* (Д.); *'поўн'ї, за'б'іти'їе, воско'в'їе і воско'в'ї* (Рч.); *с'тарш'ї і с'тарш'їе, 'разн'ї і 'разн'їе, 'царск'ї і 'царск'їе, ма'л'ї, ду'бов'ї, д'л'їні, гре'чан'ї, пше'н'їчн'ї, г'разни, сос'нов'ї* (ТЛ.); *пе'редн'ї, о'веч'ї, те'л'а'ч'ї, не'добр'ї, ма'лен'к'ї і ма'лийе* (В.); *лойо'в'ї, гре'чани, пше'н'їчн'ї, ве'л'ік'ї, ма'лен'к'ї і ма'лен'к'їе, кра'с'іви, здо'ров'ї,*

тоу'с'ти, 'поу'нийе і 'поу'ні (Ч.); ма'ли, 'добр'і, ста'р'і і ста'р'і'є, вел'і'к'і і вел'і'к'і'є, же'л'езни, го'лодни (Л.); 'низ'к'і, сог'ласни і сог'ласнийе, дереу'їани і дереу'їанийе (Б.) та ін.

У род. відм. прикметники функціонують з флексіями *-их* (*-и'х*, *-і'х*) після твердих основ та *-іх* після м'яких основ, остання засвідчена також і в ряді випадків після етимологічно твердих основ, що зумовлено фонетичними чинниками; напр.: *моло'дих*, 'жоу'тих, к'расних, много'д'ітних, 'бил'ших, бело'рус'ких, х'ромов'іх, л'ехко'в'іх, в'ел'і'к'іх, ст'рої'н'ен'к'іх, зна'ком'і'х, о'кол'них, 'д'ік'іх, ол'хов'і'х, бе'резов'і'х (Д.); 'родствен:и'х, же'л'езних, ста'ри'х, рад'ни'х, 'рідних, д'руг'іх, п'р'іп'іецк'іх (Р.); та'к'іх, ста'р'іх (Рч.); з'добни'х, п'л'ени'х, 'не'кото'ри'х, ма'ли'х, н'і'мецк'іх, ре'з'інових, ду'бових, 'менш'іх, до вел'і'к'іх (ТЛ.); ва'р'оних, до йа'к'і'х (В.); ба'гатих, чу'жих, 'разних, та'ких // та'к'іх, моло'дих, 'мертвих, ма'лен'к'іх // ма'лен'ки'х, 'с'ін'іх, по'бі'тих, 'ви'ш'ітих, 'у'с'ак'іх (С.); 'м'ертвих, чу'ж'іх, зна'ком'іх, ста'р'і'х, та'к'іх, 'д'ік'іх (Бр.); вос'тошних, загра'н'ішних, ни'я'ких (Б.); д'руги'х, 'добр'іх, с'тарих, хриш'чених (Л.); ма'ли'х, настра'дау'ш'іх, в'і'ш'іван'іх, 'н'іш'іх, н'і'я'к'іх (Ч.).

Такі ж флексії мають прикметники і в місц. відм; напр.: на 'чорних, на р'а'би'х, на 'разних, на л'екарствених, у дереу'їаних, у се'редн'іх, по 'наши'х (С.); по 'йіхн'і'х (М.); но 'тон'ен'к'іх, на гро'а'бов'іх, у бело'рус'к'іх, у до'маши'х (Д.); у чу'жих, у чи'р'воних (Л.); на жи'л'езни'х (ТЛ.).

Дав. відм. виражається флексіями *-им* (*-и'м*, *-і'м*) та *-ім*: бед'н'і'є'ши'м (ТЛ.); хре'ш'ченим (С.); та'к'ім, 'родн'ім, хре'ш'чени'м (Бр.).

Орудн. відм. у "чорнобильських" говірках виражений флексією *-ими* (у твердоосновних прикметників) та *-ім'і* (у м'якоосновних прикметників). У межах цих двох флексій спостерігається ще ряд їх варіантів, зумовлених фонетичними чинниками; напр.: 'босим'і, с'ірен'ов'і'н'к'ім'і, 'у'с'ак'ім'і, л'е'карственим'і, 'нашим'і, 'добр'и'м'і (Д.); з 'наши'ми' руд'коу'ск'ім'і, жи'л'ізним'і, д'ереу'їанц'ім'і, рад'ни'м'і (Р.); пе'редн'ім'і (В.); ма'ли'ми', та'к'ім'і, 'разни'ми, з'росли'ми' (ТЛ.); на'л'ічни'м'і, ма'лен'к'ім'і (С.); та'к'ім'і, 'у'с'ак'ім'і, ра'б'ім'і (Бр.); за 'не'кото'рим'і, 'ц'ілими, ма'л'ими (Б.); смо'лов'іми (Л.); та'к'ім'і, шерс'т'аним'і, 'л'аним'і (Ч.).

Отже, у парадигмі чол. роду прикметники в сучасних "чорнобильських" говірках мають такі флексії:

Наз. -и (*-и'і*, *-і'і*, -і); -і; -іі (*-и'іі*, *-і'іі*, -іі); -іі
Род. -ого (*-о'а*го, *-ого'а*, *-аго'а*, *-ага*, *-о'аго'а*)
Дав. -ому
Знах. як Наз. або Род.
Ор. -им (*-и'ім*, *-і'ім*, -ім); -ім
Місц. -ом (*-о'а*м, *-а'а*м, -ам, *-о'у*м, -ем), -ому

У парадигмі середн. роду прикметники засвідчені з флексіями:

Наз. -е; -о'є (*-а'є*, *-а'о'є*); -е'є (*-е'і'є*)
Род. -ого (*-о'а*го, *-ого'а*, *-аго'а*, *-ага*, *-о'аго'а*)
Дав. -ому
Знах. як Наз. або Род.
Ор. -им (*-и'ім*, *-і'ім*, -ім); -ім
Місц. -ом (*-о'а*м, *-а'а*м, -ам, *-о'у*м, -ем); -ому

Парадигма жіні. роду репрезентована флексіями:

Наз. -а; -а'я
Род. -о'ї (*-а'ї*), -о'є (*-а'є*), -о'ї (*-а'ї*), -е'ї, -е (*-и*)
Дав. -о'ї (*-а'ї*); -у'ї
Знах. -у; -у'ю
Ор. -о'ю (*-а'ю*, *-а'о'ю*, *-о'ю*, -у'ю); -о'ї (*-а'ї*)
Місц. -о'ї; -і'ї, -у'ї

Для форм множини характерні такі флексії:

Наз. -ийе (*-и'і'є*, *-і'і'є*, -ийе, -ийа, -ийе^а, -ийа^е); -ийе; -и (*-и'і*, *-і'і*); -і
Род. -их (*-и'іх*, *-і'іх*); -іх
Дав. -им (*-и'ім*, *-і'ім*); -ім
Знах. як Наз. або Род.
Ор. -ими (*-и'іми*, *-им'і*, *-и'ім'і*, *-ими*, *-ім'і*); -ім'і
Місц. як Род.

Варіативність ряду флексій, що спостерігається в цих говірках, свідчить про певні зміни, які відбулися тут від часу фіксації аналізованих явищ в АУМ та атласі Т.В.Назарової. Частина з них, що зумовлена фонетичними чинниками, можливо, була властива їм і раніше, але не відбита у названих працях. Інші ж варіанти могли з'явитися пізніше і зумовлені, напевно, взаємодією досліджуваних говіркових систем з іншими відмінними діалектними системами, що стала можливою після переселення носіїв "чорнобильських" говірок, певну роль відіграє тут і літературна мова. Найбільш вразливими виявилися ті ланки парадигм, які зберігають найхарактерніші риси говірок. Насамперед, це форми наз. відм. одн. прикметників чол. роду, род. та орудн. відм. одн. прикметників жіні. роду, наз. відм. множини. У майбутньому така варіативність, очевидно, посилюватиметься, бо поглиблюватиметься взаємодія різних діалектних систем, відбуватиметься перебудова якщо не всієї системи відмінювання, то принаймні тієї її частини, яка характеризується найбільш самотніми і яскравими рисами.

Ступені порівняння

У “чорнобильських” говірок, як і в інших українських говірках та говірках інших слов'янських мов, якісні прикметники характеризуються категорією ступенів порівняння, за допомогою якої виражається кількісне розрізнення якості предмета.

Вищий ступінь (компаратив) у досліджуваних говірках твориться за допомогою двох суфіксів *-ш* та *-іш* (*-еіш*, *-іш*), які додаються до основ прикметників.

Творення компаративної форми за допомогою суфікса *-ш* (<**-jъs*) супроводжується морфологічними та фонетичними змінами: втрачаються суфікси *-ок-*, *-ек-*, *-к-*, оглушенням та одзвінченням кореневих приголосних, їх подовженням тощо; напр.: *б'л'іжшшх*, *'ш'і'рш'і'ї'*, *'н'іжшш*, *'н'і'жшш'к'і*, *мо'лотшш*, *'доушшх*, *ко'рот'ше* (Д.); *'луч.ого*, *'луч.у*, *'луч.ийе*, *ба'гатшш* (Л.); *с'тарша*, *мо'лодша* (Б.); *б'л'іжш'ийе*, *'ушш'і'*, *'доушш'ийе*, *'ішш'е* // *'ішш'е*, *ко'ротшш*, *д'л'іншш*, *'логшш'ийе* (С.); *'мен'шш'ку*, *'либшш*, *ка'ротшш* (Р.); *с'тарш'ийе* // *с'тарш'і* (ТЛ.) та ін.

З давнього суфікса **-ějъs* розвинувся суфікс, що має структури, залежні від рефлексії *ě*, а саме: *-іш-*, *-іш-*, *-еіш-* та *-іш-*. Найчастіше він приєднується до основ прикметників, що закінчуються приголосними [н] та [р]; напр.: *сприт'н'ішш*, *поста'ун'ішш'ийе*, *груб'еіш'ийе* (Д.); *серд'іт'еішш'ийе*, *грамот'н'ішш'ийе*, *над'ож'н'ішш'ийе*, *креп'чійше* (С.); *м'ел'чешш* (Р.); *ста'решше*, *ста'решш'ийе* (Рч.); *бед'н'ішш'і'м* (ТЛ.).

Приголосний [й] може редукуватися, тоді суфікс має структуру *-ш* (*-шш*): *ч'іс'т'іше*, *слобод'н'іше*, *доу'жшш'ийе* (Д.); *чис'т'іше* (С.).

Поширений у досліджуваних говірках і суплетивний спосіб творення вишого ступеня порівняння, при якому відповідний суфікс додається до основи прикметника іншого кореня. Це насамперед компаративна форма від прикметників *малий*, *великий*, *добрий*, *гарний* та деяких ін.; напр.: *'меншш'ийе* // *'мен'шш'ийе*, *'менша* (Д.); *'м'ен'шш'ийе* (Бр., ТЛ.); *'меншш'их* (ТЛ.); *'меншш'ийе* (Бр.); *'булшш'ийе*, *'булшш'их* (Д.); *'болшш'ийе* (Ч.); *'болшш'ийе* // *'болшш'ийе* (Л.); *'болшш'ийе* (С.); *'булшш'ийе* (Б.); *'лучшш'ийе* (Л.); *'лучшш'ийе* (ТЛ.); *'лучше* (Д.) та ін.

Суплетивне творення компаративу є архаїчним, стосується невеликої групи прикметників і відоме в усіх слов'янських мовах.

Найвищий ступінь (суперлатив) виражається як синтетичними, так і аналітичними формами. У синтетичній формі мотивуючим виступає компаратив, до нього додається префікс *наї-*: *наї'м'акше*, *наї'б'іс'т'р'ешше*, *наї'ж'і'р'н'еіше* (В.); *наї'б'л'іжш'ийе*, *наї'лучш'ийе* (С.); *наї'дур'н'еішш* (Л.). Ця модель властива більшості сучасних говорів і здавна поширена як в українській, так і в інших слов'янських мовах. Іноді спостерігається аналітична форма найвишого ступеня з лексемою *'самий*, доданою до компаратива, як, наприклад, *'самі'мо'лодшш'ийе*, *'сами'лучш'ийе* (С.); *'сам'і'к'р'іпшш'ийе* (Д.); *'саме'страшш'ийе*, *'сами'с'таршш'ийе* (Б.). Для підсилення й виділення наявності більшої кількості якості вживається лексема *шче*: *шче'с'таршш'ийе* (Б.); *шче'доуше* (Д.).

¹ Такі ж флексії мають і означальні, присвійні та вказівні займенники, а також порядкові числівники та дієприкметники, що відмінюються за ад'єктивним типом. В ілюстраціях їх також наводимо.

² АУМ I, к. 237.

³ АУМ II, к. 216.

⁴ Рукописний фонд відділу діалектології Інституту української мови НАН України.

⁵ Дьялекталагічны атлас беларускай мовы. – Мінск, 1963. – К. 110, 111 (далі – ДАБМ).

⁶ *Mały atlas gwar polskich*. – Т. I. – Wrocław-Kraków. – 1957; *Atlas slovenského jazyka*. – II. Flexia. – Bratislava, 1981. – М. 136, 138.

⁷ ЛАНП, к. 60.

⁸ Там само, к. 62.

⁹ Історія української мови. Морфологія. – К., 1978. – С. 199.

¹⁰ ДАБМ, к. 114.

¹¹ ЛАНП, к. 58.

¹² Назарова Т. В. Білорусько-українські ізоглоси нижньої Прип'яті // Славистичний збірник. – К., 1963. – С. 214.

¹³ АУМ I, к. 239.

¹⁴ ЛАНП, к. 61.

¹⁵ Там само, к. 62.

¹⁶ ДАБМ, к. 121, 122.

¹⁷ АУМ I, к. 240.

¹⁸ ДАБМ, к. 123, 124.

¹⁹ АУМ I, к. 241.

²⁰ ЛАНП, к. 62.

²¹ АУМ I, к. 243; II, к. 221.

²² Нарысы па беларускай дьялекталагіі. – Мінск, 1964. – С. 193.

2.4. Словозміна числівників. Як і в літературній мові, у досліджуваних говірках числівники не мають єдиної послідовно витриманої системи відмінювання. Одні з них зберігають архаїчні, спільні з іменними форми, інші характеризуються інноваційними формами, що з'явилися вже на ґрунті української мови. Залежно від поділу числівників за способом творення на прості, складні й складені вони відмінюються по-різному, “утворюючи досить роздрібнені, неоднакові за кількісним складом типи відмінювання, що нерідко складаються з одного слова”¹.

Числівник *один* серед простих числівників першого десятка займає специфічне становище: від давньоруського періоду він успадкував відмінкові форми за типом займенникового відмінювання прикметників (твердий різновид), зберігаючи й досі родові закінчення; напр.: чол. рід – *о'дин* // *о'д'ін* (Д., ТЛ.); *о'дин* (М., В.); *а'д'ін* (Р.); *о'д'ін* (Д.); *од'ного* (Л.); *од'ного* (М.); *ад'нога* // *адна'го* (Ч.); *ў од'ном* (ТЛ.); *адна'му* (Р.); жін. рід – *од'на* (С., М., В., Р., ТЛ.); *ад'на* (Б., Ч.); *о'д'на* (Р.); *од'ну* (Л., Б.); *ад'ну* (Б., Р.); середн. рід – *од'не* (С.).

Те ж саме спостерігається і в решті українських говорів. Відмінною є лише фонетична структура цього числівника².

Числівники *одинадцять-двадцять, тридцять, п'ятдесят, шістьдесят, сімдесят, вісімдесят* у наз.-знах. відм. також мають різні фонетичні структури. Особливо різноманітними є структури складних числівників на *-дцять*, утворених за єдиною давньою моделлю — сполученням числівників першого десятка, прийменника *на* і форми місц. відм. числівника *десять* (<десАть), які з часом перетворилися в єдине складне слово. Остання складова частина цих числівників на ґрунті української мови зазнала ряду фонетичних змін, які пов'язані з рефлексациєю ненаголошеного *е: колишній носовий голосний репрезентується в говорах, як відомо, звуками [а], [е], [и] та [і]; напр.: *о'д'інацят', д'є'нацят' // дво'нацят' // по два'нацят', т'ри'нац'є'а'д', че'тирнацят' // чо'тирнацят', пет'нацят', шес'нац'є'а'т', с'є'м'нац'є'а'д' // се'м'нац'є'а'т', вос'ем'нац'є'а'т' // во'с'є'м'нац'є'а'т', д'вацят' // д'вац'ят', т'рицят' // по т'ри'д'ц'ят', н'ід'і'с'ят' // н'є'д'і'с'ят' (Д.); два'нац'ят', т'ри'нац'ят', п'ят'нац'ят', с'є'м'нац'ят', д'є'в'ят'нац'ят', д'вадц'ят' // д'вац'ят' (Ч.); а'д'інац'є'т', до два'нац'є'т' // дв'є'нац'є'т' // дв'є'нац'є'т', в'ас'є'м'нац'є'т', д'вац'ят' (Бр.); о'д'інацят', дв'і'нацят' // дв'є'нацят', т'ри'нацят', чо'ти'р'нац'ят', д'вац'ят', т'ри'ц'ят', н'і'с'ят' // н'ід'і'с'ят', 'с'є'м'і'с'ят' (ТЛ.); о'д'інацят', на два'нацят', вос'ем'нац'ят', т'ри'ц'ят', н'ід'і'с'ят', шес'т'д'є'с'ят', 'вос'ім'д'і'с'ад' (Р.); два'нац'ят' // два'нацят' (М.); о'д'інацят', пет'нац'ят', шес'нац'ят' // шес'нац'ят', вос'ім'нац'ят' (Б.); о'д'інацят', два'нацят' // дв'і'нацят' // дв'і'нац'ят', т'ри'нацят' // т'ри'нац'ят', че'тирнацят', пет'нацят' // пат'нацят', вос'ем'нац'ят', д'вац'ят', т'ри'ц'ят' // т'ри'ц'ят' // т'риц'ят' // т'риц'ят', н'ід'і'с'ят', 'с'є'м'д'і'с'ят', во'с'є'м'д'і'с'ят' (С.); дв'є'нац'ят' // дв'є'нац'ят', н'ат'нац'ят' // н'ат'нац'ят', вос'ем'нац'ят', д'є'в'ят'нац'ят', д'вац'ят', т'ри'ц'ят' // т'риц'ят', 'шес'т'д'є'с'ят' // шес'с'ят', 'с'є'м'с'ят' (Л.). У непрямих відмінках ця група числівників має флексії *-и(-і)* та *-ох*. напр. на *п'ят'ох*, *к шес'т'і*, *за дес'ят'ох* (Р.); *п'ят'і*, *с'є'м'і*, *вос'ми*, *двац'ят'і* (С.); *до о'д'іна'д'ц'ят'і*, *до н'ід'і'с'ят'і* (Д.); *с т'ри'нац'ят'і* (ТЛ.).*

На позначення чотирьох десятків у “чорнобильських” говірках, як і в більшості українських говірок, виступає числівник *сорок* (*сорок*), який у непрямих відмінках має форму *соро'ка*.

Кількість у дев'ять десятків виражається числівником *дев'яносто*, що засвідчений у фонетичних варіантах *дв'і'носто* (Л.); *д'є'в'і'носто* // *д'є'в'і'носто* (С.); *д'є'у'я'носта* (Ч.).

Складні числівники на позначення сотень (*двісті - дев'ятсот*) утворилися сполученням простих числівників першого десятка (*два - дев'ять*) і простого числівника *сто*, який у непрямих відмінках тут має єдину форму *ста*. Відповідно до давніх форм обох складових частин числівників на позначення сотень і сучасних фонетичних особливостей говірок зафіксовано структури: *д'в'є'с'т'є* (Л.); *д'в'і'ст'і* (Ч.); *т'ри'ста* // *т'р'і'ста* (Л.); *т'р'і'ста* (Р.); *т'р'і'ста* (Ч.); *ч'є'тир'є'ста* (Ч.); *п'ят'сот* (Л., С.); *п'ят'сот* (Р.); *с'є'м'сот* (ТЛ., 4.); *вос'є'м'сот* (Ч.); *вос'ім'сот* (ТЛ.); *дє'в'є'т'сот* // *д'і'в'є'т'сот*

(ТЛ.) та ін. Відмінюються в цій групі числівників обидві складові частини: *до двох'сот* (Л.); *т'р'є'х'сот* (Д.).

Досить активно в досліджуваних говірках функціонують складені числівники, утворені сполученням двох або кількох слів, що є назвами різної кількості (одиниць, десятків, сотень, тисяч і т.д.). Ці слова поєднуються безсполучниково. Кожен з компонентів складених числівників відомий у численних фонетичних варіантах відповідно до фонетичної системи кожної говірки; напр.: *сорок 'вус'ім* (Б.); *сто н'ід'і'с'ят*, *т'риц'ят'* два, *д'вац'ят'* п'ят', *'с'є'м'с'ят'* н'ят', *т'ри'ста шес'с'ят*, *сто 'вос'є'м'с'ят*, *д'в'є'с'т'є н'ід'і'с'ят* (Л.); *д'вадц'ят'* н'ят', *сто д'вац'ят'* (Р.); *д'в'ятц'ят'* 'вус'ім, на *сто н'ід'і'с'ят* шес'т', *т'р'і'ц'ят'* п'ят', *сто д'вац'ят'* о'д'ін (Д.); *т'риц'ят'* т'р'і, *д'в'і'сті шис'т'і'с'ят*, *т'р'і'ста н'ід'і'с'ят* (Ч.); *с'є'м'сот 'вос'є'м'д'є'с'ят* чо'ти'р'і, *ш'і'с'ят'* шес'ц' (ТЛ.); *д'вац'ят'* с'є'м, *'сорок п'ят'* (В.); *'вус'ім'д'і'с'ят* т'ри, *т'риц'ят'* п'ят', *сто ш'ід'і'с'ят*, *ш'і'д'є'с'ят* с'є'м, *д'вадц'ят'* ш'і'с'т', *т'риц'ят'* п'ят', *д'вац'ят'* п'ят', *д'є'в'і'носто* два, *н'і'д'і'с'ят* чо'тири' *'тис'ачи'*, *'с'є'м'д'і'с'ят* п'ят' (С.) і под.

Відмінюються в цих числівниках усі компоненти, напр.: *двац'ят'і вос'ми* (С.); *соро'ка п'ят'і*, *до соро'ка с'є'м'і* (Д.).

У “чорнобильських” говірках, як і в інших українських говірках, вирізняється група збірних, або збірно-розділових, числівників, які тут функціонують досить активно. Це, насамперед, числівники першого десятка: *двоє, троє, четверо, п'ятеро, шестеро, семеро, восьмеро, дев'ятеро, десятеро*. Збірні числівники другого десятка і більше зустрічаються рідко. Ця група числівників уживається в значенні кількісних числівників, які позначають кількість однорідних, однакових (чи подібних) предметів. Найчастіше збірні числівники виступають у сполученні з іменником *діти* (*дітки*) (у формі род. відм.) або іменниками-назвами свійських тварин. Зрідка вони засвідчені у сполученні з іншими іменниками-назвами істот та з особовим займенником *ми* у формі род. відм. мн. (*нас*); напр.: *д'воє* (*т'роє, ч'є'т'є'ро, с'є'м'є'ро*) д'і'т'є'й (Б.); *д'воє* д'і'ч'ят (Л.); *д'воє* д'і'ток, *д'воє* сви'н'є'й, *нас ч'є'т'є'ро* (п'я'т'є'ро) (С.); *штук* д'є'в'є'т'є'ро чи д'є'с'є'т'є'ро (д'і'т'є'й) (В.); *д'воє* (*т'роє, ч'є'т'є'ро, с'є'м'є'ро*) д'є'т'є'й (ТЛ.); *шес'т'є'ро* д'а'т'є'й, *д'воє* св'і'н'є'й, *штук* н'ат'є'ро д'є'до'у (Бр.); *п'ят'є'ро* нас, *д'воє, т'роє* // *т'роє* (д'і'т'є'й), *д'воє* св'і'н'є'й, *д'воє* т'і'л'ат, *д'є'с'ят'є'ро* т'є'л'ат, *шес'т'є'ро* // *шес'т'є'ро* овець (Ч.); *ч'є'т'є'ро* д'є'ток, *д'є'т'є'й* 'вос'м'є'ро, *по* д'воє' / *т'роє'* д'і'т'є'й (Д.); *п'ят'є'ро* ('шес'т'є'ро, 'с'є'м'є'ро) д'є'т'є'й, *нас* 'с'є'м'є'ро, *ч'є'т'є'ро* т'є'л'ат (Р.); *д'воє* о'в'є'чак (Ч.).

Іноді збірні числівники сполучаються з іменниками-назвами неістот або вказівними займенниками, які також називають якусь певну сукупність, як-от: *по* т'роє' 'суток (Л.); *на* д'воє' 'суток (С.); *п'ят'є'ро* 'вулі'ко'у (Р.); *т'і'х* д'воє (Л.); *штук* н'ат'є'ро (Бр.).

Збірні числівники цієї групи — давні утворення, що походять ще

від праслов'янських форм, функціонують вони і в сусідніх східнослов'янських та західнослов'янських мовах.

Трапляються збірні числівники цієї групи і в непрямих відмінках. Так, зафіксовано: *п'ят'ер'ма* 'д'ет'м'і, *із два'їма* 'д'ет'м'і (Бр.); *нас тро'їх* (Л.).

Відмінювання збірних числівників за прикметниковою відмінною множини спостережено і в ін. українських говірках, зокрема в деяких середньонадніпрянських та надністрирських⁸.

У досліджуваних говірках поширений ще числівник, що утворився шляхом поєднання давнього збірного числівника *оба* (чол. роду) чи *обѣ* (жін. роду) і кількісного числівника *два* (чол. роду) або *двѣ* (жін. і середн. роду). Внаслідок цієї контамінації з'явилися збірні числівники *обидва* (чол. роду) і *обидві* (жін. роду), які в "чорнобильських" говірках мають структури *оби'два* (бра'ти) (Б.); *о'б'два* (гри'б'і") (С.); *о'би'д'в'і* (ног'і) (С.). У говірках цього регіону як спорадична (у говірці с. Денисовичі) зафіксована ще структура *обудва*, що зрідка зустрічається і в говірках Наровлянського та Хойницького р-нів Білорусі⁹. Спорадично засвідчено форму непрямого відмінка числівника жін. роду *а'б'едв'ім'і* (ру'кам'і) (Р.).

Іноді трапляється збірний числівник, утворений з *оби* (< *обѣ*) і *д'воје*, що є формою колишнього збірного числівника середн. роду, а саме: *об'д'воје* (Л.). Така числівникова структура відома й іншим українським говорам, зокрема надністрирському¹⁰.

До збірних числівників зараховують і демінутивні форми *двійко*, *трийко*, *четвірко* і т.д. У досліджуваних говірках вони виступають рідко. В опублікованих текстах зафіксовано лише числівник *д'воіко* ('д'еток) (Ч.).

Серед означено-кількісних числівників виділяються числові назви, які означають кількість частин від цілого предмета. Їх називають дробовими числівниками. В українській діалектній мові ці числівники обмежуються в основному першим десятком. Найчастіше вони означають половину якогось цілого або його третю чи четверту частину. Величини ці виражаються по-різному: однією лексемою (числівником або іменником) або словосполученням.

У "чорнобильських" говірках значення 'половина' передається іменником жін. роду *поло'віна* (пала'віна, *поло'ві'на*), який у формі орудн. відм. одн. з прийменником *з(с)* виступає одним з компонентів словосполучення, що означає кількість предметів, починаючи від двох; напр.: *два с поло'ві'ноюу*, *тр'і с поло'ві'ноюї*, *о'д'інац'т' с поло'ві'ноюу* (Д.); *два с пала'ві'наї* (Бр.); *'девет' с поло'ві'ноюї* (ТЛ.); *два с поло'ві'ноюї // з, поло'ві'ноюу, чо'тири' с поло'ві'ноюу* (С.).

Значення 'один з половиною' виражається однією лексемою, похідною від праслов'янського словосполучення, у якому роль 'половина' поєднувалося з порядковим числівником *в'тогь* у формі род. відм. одн. чол. або жін. роду. Відповідно цей дробовий числівник тут також виступає у формах чол. і жін. роду; напр.:

полто'ра // по'ўто'ра // пу'ўто'ра (Б.); *полто'ра* (Л.); *полто'ра*, *полто'ри* (ТЛ.); *палта'ра* (Бр., Ч.); *полто'ри'і* (Д.); *по'ўто'ра // по'ўта'ра, по'ўто'ри'і* (Р.).

Дробові величини можуть виражатися також конструкцією, одним з компонентів якої є іменник *часть*, або іменником *четверть*; напр.: *т'рет'у част'* (С.); *на дв'і 'част'і* (Р.); *на 'четверт'* (Р.).

Будь-який з означено-кількісних числівників, що функціонують у говірках, може стати порядковим числівником, коли треба передати значення порядок при лічбі. Це виражається додаванням до кількісного числівника прикметникових флексій (відповідного роду, числа й відмінка). У складених числівниках ця флексія додається до останнього з компонентів. Відмінюються порядкові числівники, як прикметники (у складених числівниках відмінюється останній із складників). Порядкові числівники, як і кількісні, функціонують у різних фонетичних варіантах; напр.: *ў 'сорок с'ед'мом, двац'т' д'ругого, у т'риц'т' с'ед'мом, у 'восемд'ц'ат де'ў'ятому* (Б.); *у ш'ід'і'с'атом, у т'риц'ат' т'рет'ом, 'с'емд'ц'ат 'первий, ў сороковому, двац'ат' д'ругого, сто н'ід'і'с'атойі, 'с'емд'ц'ат де'ў'ятого, у н'ід'і'с'ат т'рет'ому* (Л.); *двац'ат' чет'вертого, 'шости, н'я'того, 'вос'мого, із о'д'інац'атого, з д'ругого, на чо'тирнац'ате, т'рет'а, т'рет'у, у де'с'атого* (С.); *н'я'ти'і, д'руги'і, у н'ер'в'і" (М.); д'руги, т'риц'а'т' т'рет'іі* (В.); *од'на т'и'с'ача де'вет'сот ш'ес'том, у т'ри'ц'ат' де'ў'я'т'ом, чо'ти'рнац'атого, ше'с'атойі, ди'с'ати'і, на чет'вертом, н'і'с'ат чет'верти'і, 'сорок 'с'оми' (ТЛ.); т'рет'іі, чет'йортого, н'я'того, двац'ат' н'ер'вого, у ше'йе'с'ат т'рет'і'ем* (Бр.); *ў т'р'ід'ц'ат' т'рет'о'м, т'рет'е, т'рет'ої* (Ч.); *т'ри'ц'е'ат' 'во'с'мо'м, у двац'ат' 'вос'мом, ат 'шостого, 'вос'ім'с'ат 'шостого, ў т'риц'ат' 'с'омому* (Д.); *на т'рет'і'і, де'ў'я'того, двац'ат' 'с'омого, із 'сорок 'шостого, у 'сорок 'шостом, да' о' н'ід'і'с'ат чет'в'ертого* (Р.).

Порядковий числівник від *один* – суплетивне утворення, відоме ще з праслов'янської мови (**ryvъ*) поширене і в сучасних "чорнобильських" говірках: *'перві, от 'первого, с 'н'ерв'им* (Б.); *у 'сорок 'первом, 'перви, 'н'ервого, сто 'с'ем'с'ат 'перва* (Л.); *'перві, 'н'ервого, ў 'перву* (С.); *у 'н'ер'в'і" (М.); 'перва, у 'н'ер'в'у, до 'сорок 'первого, 'н'ер'в'і ('годи')* (ТЛ.); *'пер'ві, 'первого, двац'ат' 'н'ер'вого* (Бр.); *'н'ер'во'го'а, 'н'ер'ва* (Ч.); *'перва, на 'н'ер'вом* (Р.). Поряд з цією формою зафіксоване й таке пізніше утворення, відоме ще в староукраїнській мові з кінця XV ст., як *перший* (< *първ-ъш-ий*). Дослідники українських пам'яток XVI ст. відзначають уже досить широке вживання форми *перший*, хоча поряд засвідчується і давніша форма¹¹. Цей стан зберігається й досі в сучасних досліджуваних говірках, де поряд з *первий* виступає структура *перший*, хоча й рідше; напр.: *'перший* (Л.); *у 'перши'і, т'ри'ц'ат' 'першого* (ТЛ.); *'першого, 'першиї* (Д.); *'н'ерш'ім, з т'ри'ц'ат' 'н'ершого* (Р.) та ін.

Як свідчать зразки сучасного діалектного мовлення, розміщені в праці "Говори української мови" та українські матеріали, зібрані до

Загальнослов'янського лінгвістичного атласу, в українській діалектній мові ці дві форми мають два протиставлені ареали: *первий* засвідчено в основному в східнополіських, середньонадніпрянських, слобожанських та степових говірках, у частині східнополіських говірок, у окремих середньополіських, закарпатських та буковинських говірках. Усім іншим говіркам властива новіша форма *перший*. Ареали *первий* і *перший* мають продовження в сусідніх східнослов'янських та західнослов'янських мовах: форма *первий* охоплює всі говори російської мови, для білоруської діалектної мови характерні обидві форми без чіткої локалізації, правда, з перевагою форми *первий* у говірках північного сходу, для польської мови характерна форма *pierwszy*.

Порядковий числівник від *два* так само має дві суплетивні форми: основну *другий*, яка в українській мові виникла пізніше, і давнішу *второй* (<*вторъ*), хоча остання, можливо, є наслідком українсько-російської мовної інтерференції; напр.: *друґа*, *ў друґу*, *друґ'і* (Л.); *друґа* // *друґа*, *друґу*, *друґе*, *друґого* (С.); *друґи*¹ (М.); *друґи* (В.); *ўто'рої* // *фто'рої*, *фто'ра*, на *сорок друґ'і*, у *друґу*, *друґи*², *н'ід'і'с'ат* *друґом* (ТЛ.); у *т'р'і'ц'ат* *друґом*, *ў друґу*, *друґ'е*, за *друґ'ім* (Ч.); *друґ'і*, *друґу* (Р.).

У порядкових складених числівниках, що означають рік, коли відбувається (чи відбулася) якась подія, лексема *тисяча* виступає в наз. або знах. відм., іноді до цього іменника додається означення, що є порядковим числівником від *один*, напр.: *'ти'шча д'івет'сот д'вацят' д'е'й'ятого* (ТЛ.); *'тишчу д'і'й'ят'сот д'і'й'ято'го* (Ч.); *'ти'шчу д'е'й'я'цот д'вацят' друґого* (Б.); у *'тис'ачу д'і'в'ім'сот сорок 'вос'мом* (Д.); *од'на 'ти'с'ача д'ев'ят'сот ш'ес'том* (ТЛ.) і под.

Отже, у системі відмінювання та творення числівників “чорнобильських” говірок також спостерігається певна варіативність, що постала внаслідок різних причин. Поряд з інноваційними формами продовжують функціонувати деякі архаїчні форми.

¹ Арполенко Г.П., Городенська К.Г., Шербатюк Г.Х. Числівник української мови.— К., 1980.— С. 127.

² АУМ I, к. 248; II, к. 225; III, ч.2, к. 66.

³ ЛАНП, к. 67.

⁴ АУМ I-III, картотека.

⁵ ЛАНП, к. 67.

⁶ Там само.

⁷ ДАБМ, к. 143,144,145,146.

⁸ Бражнов В.М. Деякі морфологічні особливості говірок Переяслав-Хмельницького району на Київщині // Діалектологічний бюлетень.— К., 1960.— Вип. VIII.— С. 72; Лисенко П.С. Деякі морфологічні особливості говірок правобережних (середніх) районів Черкащини // Середньонадніпрянські говори.— К., 1960.— С. 40-41; Janów J. Gwara małopolska Moszkowic i Siwki Naddniestrzańskiej z uwzględnieniem wsi okolicznych.— Lwów, 1926.— S. 84.

⁹ ЛАНП, к. 69.

¹⁰ Janów J. Cit. op., s. 117.

¹¹ Керницький І.М. Значч. праця, с. 174.

¹² Говори української мови. Збірник текстів / Упор. С.Ф.Довгопол, А.М.Залеський, Н.П.Прилипо.— К., 1977 (далі — Г).

2.5. Структура й генеза прислівників. Загальновідомо, що значна кількість українських прислівників постала шляхом адвербіалізації окремих відмінкових форм іменних частин мови: іменника, прикметника, займенника.

Велика кількість прислівників, що функціонує в українській мові, походить від різних відмінкових форм іменника, а також із сполучень іменника з прийменником. Ці прислівники можна розчленувати морфологічно, тобто встановити “склад форм, первинно живих, які застигли у функції адвербіальній”¹. Перш за все — це колишні іменники, які у формах різних відмінків (з прийменниками, що, лексикалізувавшись набули функцій префіксів, або без них) стали виконувати функції обставин.

У досліджуваних говірках відіменникові прислівники, маючи найрізноманітнішу семантику (позначення різних часових проміжків, способу дії, місця, напрямку дії тощо), утворені за кількома моделями, постання яких генетично пов'язане з різними відмінковими формами.

Вирізняється досить численна група прислівників часу, які відповідно до їх семантики можна поділити на кілька груп:

1) прислівники, що вказують, коли відбувається дія (у межах доби, кількох днів, пів року, одного року, кількох років, якогось певного часового проміжку та ін.); 2) прислівники, що вказують на час, коли дія починається; 3) прислівники, що вказують на час, коли дія припиняється або обмежується; 4) прислівники, що вказують на часову послідовність та ін. Генетично всі вони є іменниковими формами (з прийменниками або без них), напр.: 1) орудн. відм. одн. *з'і'мойу*, *'лі'том*, *'ночу* // *'ноч.у*, *дн'ом* (Л.); *'ноч.у* // *'нуоч.у*, *дн'ом*, *'вечором*, *'утром*, *з'і'мойу*, *'лі'том*, *'осен.у* // *'осен.у* (С.); *'осин.у* (Б.); *'нуч.у*, *з'і'мойу*, *'лі'то'м* (Ч.); *'утром*, *з'і'мойу* (В.); *з'і'мойу* // *з'і'мої*, *'в'е'с'нойу*, *'утром* (Р.); *'в'е'чером*, *'утром*, *'осен.у*, *'но'ч.у* (Рч.); *'утром*, *з'і'мойу*, *дн'ом* (ТЛ.); *з'і'мойу*, *в'ес'нойу* (Д.); 2) місц. відм. одн. з прийменником: *'в'е'чер'і* // *'вечер'і* // *'вечер'і* (ТЛ.); *'в'е'ч'е'р'і* (Д.); *'в'е'ч'ар'і* // *'в'е'ч'ер'і*, *'ноч'і* (Рч.); *'вечер'і* // *'в'е'ч'ер'і*, *нав'ес'н'е* (Р.); *'в'нуоч'і*, *'в'вечер'і*² (М.); *'в'ноч'і* // *'в'ну'ч'і* (Ч.); *на'в'е'с'н'і*, *'пона'ч'і* (Ч.); *'в'вечери* (Б.); *'в'ноч'і*, *'в'вечер'і* // *'в'е'ч'ер'і* (Л.); *'в'вечер'і*³, *'в'ран'і'е*, *'в'ночі* (Бр.); *'в'вечери*, *на'розв'ідн'і*, *нав'ес'н'і* (С.); 3) род. відм. одн. з прийменником: *'в'досв'іта* (Л.); *з'в'ечора* (Б.); *с'в'е'ч'ара* // *з'в'е'ч'ара* (Ч.); *с'аб'еда* (Бр.); *із'в'ечора* (ТЛ.); *з'осен'і* (С.); *до'сонца* (Д.); 4) знах. відм. одн. з прийменником: *'в'ден'* (Бр., С., ТЛ.); *'в'ден'* (Р., Ч.); *'в'вос'ен'* (Р.); *'в'осен'* (С.); *на'утро* (Л.); *'в'ну'ч* (Б.); *'в'ноч* // *'в'ноч* (С.).

Чимало прислівників (іменникового походження) способу дії, міри й ступеня, що функціонують у “чорнобильських” говірках, також утворено за тими ж моделями. Так, генетично іменниковими формами 1) орудн. відм. одн. (без прийменника) є прислівники: *'даром*, *'разом*, *бе'гом*, *'вал'ом* (С.); *'с'ілоу*, *бе'гом*, *окру'гом*, *бе'ремком*, *кага'лом* (Л.); *'радом*, *кру'гом*, *с'лідом* (Б.); *'радом*,

'разом (Ч.); 'радом (В.); кру'гом (Бр.); 'боком, кру'гом, 'разом, бе'гом, 'с'ілої, 'вісо'тойу (ТЛ.); кру'гом, 'радом // 'радом, 'шопотом, неш'ком // не^аш'ком, с'л'ідом, би'гом (Д.); 'разом, 'задом, 'радом, кру'гом, 'валом (Р.); с'л'ієдом, бе'гом, кру'гом (Рч.); н'ізом (Р.) та ін.; 2) знах. відм. одн. з прийменником: ўсл'ед, на'с'ілу, пуд'рад (Ч.); у'рад, ўсл'ід (С.); на'бок, на'зад (Л.); по'верх (В.); нас'м'ерт' (Бр.); на'ўхрест (Д.); на_ноч (ТЛ.); по'верх (Рч.); унах'л'ост (ТЛ.); у'верх, ўсл'ед, на'верх (Р.); 3) род. відм. одн. з прийменником: дола'ду (М.); з'разу (Б., Бр., Д., Рч., ТЛ.); з'разу // із'разу (Р., С.); до'куч'і (Р.); ў'куч'і, ізнут'ра (С.); безвисті (Б.).

Відіменникові прислівники, що означають місце та напрямок дії, також постали внаслідок адвербіалізації відмінкових форм 1) род. відм. одн. (з прийменником): іск'райу, із'боку // з'боку, з'верху // із'верху, до^адому, да'долу (Ч.); до'дому (Б., В., С., ТЛ.); да'дому, із'верху (Бр.); да'дому, з'верху (Рч.); до^адому (Д.); із'н'ізу, с'п'ер'еду // сп'ер'еду, з'аду // із'аду (Р.); з'верху, із'аду (Бр.); 2) місц. відм. одн. (з прийменником): на хо^аду (Ч.); пас'ер'еди^ини^и, наверху (Бр.); ўбо'ку (С.); ўнут'ри^и (ТЛ.); пос'ер'ез'ин'е (Рч.); пос'ер'един'и (Ч.); пос'ер'един'ні, ус'ер'ед'ин'е (Р.); ус'ер'ед'ин'е, ўза'р'і^е, наверху (Бр.); на'верс'і, наго'ре, ў сторо'н'е, ун'ізу, нан'ізу (С.); 3) знах. відм. одн. (з прийменником): ун'із, в:ерх, ус'ер'ед'ину (Р.); у'гору, на'верх (Бр., С.); на'зад, над'вур, у'верх, у'рад, у'зад (С.); ун'ер'ед (Рч.); упе'ред (В., М.); усе'р'едину (Ч.); нап'е'р'од, 'наноч' (Ч.).

У говірці с. Рудьки зафіксовано прислівник 'л'ето^ас', який має значення 'минулого року, торік'. З такою ж семантикою цей прислівник відомий і в інших українських говірках², а також у частині білоруських³ та російських⁴ говорів.

Це дуже давнє, відоме ще з праслов'янської спільності, утворення, яке первісно мало значення 'у літо це'. Праслов'янський прислівник *lētōsь входив, як вважають⁵, у парадигму прислівників на -sь (< *sь 'цей'), що означали різні часові поняття у межах доби та року: *вчерась, утрось, днесь, ночесь, зимусь, веснусь, летось, осенесь*. Вказівний займенник *sь 'цей' став тут словотворчим формантом, який вказує на найближчий до мовця відрізок часу. У цій же ролі він спостерігається у названій групі прислівників і в сучасних західнослов'янських мовах та у більшості південнослов'янських мов (словенській, сербській, хорватській та македонській)⁶.

У сполученні з іменниками *день* та *час* цей же займенник виступає одним з компонентів прислівників часу, які мають значення 'цього дня' і 'цього часу, у цей час', тобто це прислівники *сьогодні* і *сейчас*, які зафіксовані у таких фонетичних структурах: с'о'годн'і // с'о^агодн'і // с'а'годн'і // с'о'гон'і (Д.); с'о'годн'і // с'о'гон'і (С.); с'о'годн'і // с'одн'і // с'о^аон'і (Б.); с'о'годн'і // с'а'годн'і // с'о^агодн'і // с'а^егодн'а (Ч.); с'а'годн'і (Бр.); с'о'годн'і (Р.); сеї'час // с'еї'час // си'час // счас // шчас (С.); шчас (Б.) та ін.

Спостерігається паралельне функціонування деяких темпораль-

них прислівників з однаковою семантикою, утворених від одних і тих же іменників, але за різними словотворчими моделями. Так, наприклад, значення 'влітку' в говірках сс. Чистоголівка та Луб'янка виражається як прислівником 'л'ітом ('л'і^ето^ам), що співвідносний з іменником у формі орудн. відм. одн., так і прислівником ў'л'ітку (ў'л'етку); у говірках сс. Денисовичі та Рудьки в значенні 'взимку' зафіксовано відповідно прислівники з'і'мойу і ў'зимку (у'з'імку). Прислівник ў'л'ітку відзначено також у говірках сс. Чистоголівка, Буряківка та Рудьки.

Адвербіалізувалися й деякі іменники в формі наз. відм. одн., як, напр., іменник *вік*, який функціонує як прислівник, що має значення 'ніколи' або 'завжди': *ві^ик не^и оши^ибалас'; ві^ик л'у'била гри^иби^и брат'* (С.); *в'ек н'е гу'біла* (Ч.); *в'ек 'насла худ'обу* (Д.). Деякі з них тепер становлять групу предикативних прислівників і виступають у ролі слів категорії стану. До них належать такі, як 'море' 'дуже багато' (Бр.); 'ужас' 'страшно' (Бр.). У значенні 'не страшно' зафіксовано відіменниковий прислівник *н'е бе'ди: ко^ати 'гон'ат'* (мишей) / *а т'рох'і зйед'ат'* / *то там же н'е бе'ди* (Р.), який утворений від іменника *біда* < *bēda і заперечної частки *не*. Цей же прислівник (*не бе'ди*) відзначено й у інших поліських говірках, зокрема в східно-поліських (чернігівських) говірках, проте там він має значення 'непогано, добре'⁷. Варіант його *няб'яда* з тією ж семантикою зафіксовано в середньоросійських говірках Псковщини⁸.

Чимало прислівників способу дії, що засвідчені в "чорнобильських" говірках, прикметникового походження, вони співвідносні головним чином з якісними прикметниками і виступають тут з кінцевими формантами *-о* (здебільшого) та *-е*. Основою цієї моделі стала застигла форма наз.-знах. відм. одн. нечленних (іменних) прикметників середн. роду з твердою (переважно) та м'якою основами. Репертуарно ці прислівники співвідносні з прикметниками (або ад'єктивованими дієприкметниками), від яких походять, їх лексичне значення в основному збігається з лексичним значенням прикметників; напр.: *лехко, да'леко, 'часто, гли'боко, т'рудно, 'доўго, 'тонко* (Л.); *б'ліз'ко, 'доўго, 'добре, 'важко, да'леко, хара'шо, ўредно, н'росто, 'си'лно* (Б.); *'доўго, 'умно, по'гано, к'репко, 'бол'но, кра'с'іво, 'с'і'лно, 'р'ітко* (ТЛ.); *б'ліз'ко, бес'платно, 'пу'зно, н'рамо, 'холодно, 'вісоко, 'ч'і'сто, 'гарно* (Р.); *ст'рашно, 'гарно^а, да'леко, б'ліз'ко^а* (Рч.); *о'собо, па'гано, б'лі'ско* (М.); *да'ўно, 'б'істро, кра'с'іво, 'с'і'лно, 'ч'і'сто* (В.); *'добре, н'лохо, од'і'наково, 'дешево, ст'рого, страш'не, 'ри'дко, д'ружно, 'часто, 'густо, 'лог'ко* (С.); *т'рудно^а, 'гарно, к'р'епко, кра'с'іво, 'б'і'стро, о^апасно^а, 'важ'ко, 'мало, 'д'іко, 'в'ідно* (Д.); *'доўго, інт'ересно, 'темно, 'вес'ело, с'м'і'шно, 'мало, ба'гато, спа'коїно, т'м'ано, н'росто* (Бр.); *хара'шо, 'добр'е, 'гор'ко, 'холодно^а, 'б'едно, в'ісоко, 'ж'іво, т'рудно^а* (Ч.) та ін.

Ці відал'єктивні прислівники не втратили ознак частини мови, яка є їх семантично й формально мотивуючою базою. Вони зберігають словотворчі прикметникові суфікси, як наприклад, *да'леко*,

гли¹боко (Л.); од¹інаково (С.); с¹і¹лен:о (Ч.); мо^ало^авато (Д.); да¹леко^авато (Бр.); до¹у¹ген:о (Р.). Їм властиве також творення ступенів порівняння (тільки синтетичних форм) за допомогою суфіксів -ш- та його варіантів (з кінцевим формантом -е (-е^а, -і) або -ей (-ий, -ій); напр.: л¹екше (Б., ТЛ.); р¹ан¹ше, д¹ал¹ше // д¹ал¹ше^а // д¹ал¹ш¹і (Р.); л¹егше, д¹ал¹ше, р¹ан¹ше (Рч.); р¹ан¹ч¹е (Ч.); р¹анч¹е (Д.); р¹анче, б¹л¹іже, н¹іже, д¹ал¹ше (С.); д¹ал¹ш¹і (Л., ТЛ.); в¹и¹шче, р¹анше (Б.). Засвідчені також суплетивні форми, як-от: бол¹ше (Бр., Ч.); бол¹ши (ТЛ.); х¹уже (Д.); л¹учше (ТЛ.); к¹рашче (Б., Л., Р.); л¹уче // л¹уч:е (Б.); бу¹ше (Б.). Кінцевий голосний може бути відсутній: дал¹ш (С.); бо¹л¹ш (Б., Бр.); бол¹ш (Л.). Суфікс -ей частіше виступає під наголосом, хоча може бути і в ненаголошеній позиції; напр.: д¹еш¹е¹ей, ска¹р¹ей, іна¹ч¹ей (Ч.); х¹ут¹ч¹ей, т¹ен¹л¹ей (Бр.); л¹окше¹, ско¹р¹ей (Д.); по¹ж¹ей (С.); б¹іст¹р¹ей, в¹ер¹н¹ей (ТЛ.); зара¹н¹ей, д¹ал¹ей, б¹іст¹р¹ей, в¹іш:ей, бл¹іже¹, ско¹р¹ей, ма¹г¹ч¹ей, пода¹л¹ей (Р.); т¹ен¹л¹ей, ско¹р¹ей // ско¹р¹ей (Л.); вес¹ел¹ій (Д.); х¹у¹ч¹ій (Р.); ско¹р¹ий (Б.). Те ж саме і при суплетивному творенні: бу¹л¹ше¹ей (Ч.); лу¹ч¹ей (Ч.); бо¹л¹ей // бу¹л¹ей (Ч.). Творення ступенів порівняння прислівників з цим суфіксом властиве більшості білоруських говорів, хоча у них засвідчено і суфікс -ш- або його варіанти⁹.

Відприкметникові прислівники зберігають здатність виражати ознаку суфіксами суб'єктивної оцінки: по¹ко¹їнен¹ко, пр¹остен¹ко, с¹кор¹ей¹ко (Л.); гар¹не¹н¹ко, бл¹ізен¹ко // бл¹ізен¹ко (Б.); т¹іхен¹ко, б¹іднен¹ко, р¹і¹унен¹ко, гар¹нен¹ко (ТЛ.); по¹у¹нен¹ко (Рч.); ру¹у¹нен¹ко, тонен¹ко (Р.); ч¹і¹стен¹ко (М.); тон¹ен¹ко, р¹ан¹ін¹ко, мал¹ен¹ко (Д.); бл¹із¹ен¹ко, р¹ан¹ен¹ка, гус¹т¹ен¹ко, т¹і¹хен¹ко (Ч.) та ін. Вони можуть сполучатися з прислівниками, які означають інтенсивність виявлення відповідної ознаки, напр.: вел¹мі ба¹гато, с¹і¹лно д¹обре, с¹і¹лно ба¹гато (Бр., Р.); с¹і¹лно ст¹рого (С.); с¹і¹лно кра¹с¹иво (ТЛ.); к¹р¹енко д¹обре (Д.); вел¹ми д¹орага (Ч.); вел¹ми х¹утко (Д.); к¹р¹енко с¹м¹ішно (Б.). Прислівники, утворені від якісних прикметників, можуть редуплікуватися, чим виражається більший, ніж звичайно, ступінь ознаки, наприклад, в¹ісоко-в¹ісоко, да¹леко-да¹леко (С.).

У говірках зустрічаються відад'єктивні прислівники способу дії, що виникли внаслідок адвербіалізації різних відмінкових форм прикметників з прийменниками-префіксами. До таких, наприклад, належать: нач¹орно, наб¹іло (Л.); на¹до¹го (Д.); до¹го¹ла (ТЛ.); на¹пра¹му, уруч¹ну (Р.); по¹пра¹мо¹ї (С.); ўруч¹ну // уруш¹ну (Д.); ўруч¹ну // ўруч¹нуу (ТЛ.); ўк¹раїн¹ім, уруч¹ну, з¹л¹ева, сп¹рава (С.); з¹нову // зно¹у (Л.); змо¹ла¹да (Д.); з¹л¹ехка (Р.).

Ряд прислівників способу дії в досліджуваних говірках утворився шляхом адвербіалізації сполучень прийменника *по* з членними й нечленними прикметниками у формах різних відмінків: 1) *по* + колишній прикметник чол.-середн. роду у формі орудн. відм. мн., якот: по-чор¹нобил¹с¹ки (С.); па¹р¹ус¹к¹і (Ч.); по слав¹йанск¹і (Б.); 2) *по* + колишній прикметник чол.-середн. роду у формі місц.

(первісно дав.) відм. одн., напр.: по¹божому (Л.); по те¹періш¹ному, по¹ву¹личному // по¹у¹личному (Б.); поста¹р¹і¹н:ому (В.); по¹у¹личному (ТЛ.); по¹новому (Р.); по¹разному (С.) та под.

Серед прислівників, що засвідчені в "чорнобильських" говірках, чимало таких, що походять від займенникових коренів. Більшість з них дуже давні і становлять собою продовження прислівників, що сформувалися ще в праслов'янський або давньоруський період. Їх називають первісними на відміну від тих прислівників, що утворилися пізніше від іменних частин мови й дієслова. Значна частина цих давніх відзайменникових прислівників зберігає структуру, близьку до вихідної, або зазнала різних модифікацій на ґрунті української мови. Багато з них відзначаються великою частотністю вживання й варіативністю структур навіть у одній і тій же говірці. Виділяється кілька їх антонімічних пар. Так, наприклад, у парі, що мають значення 'тут' і 'там' відповідно до прасл. зафіксовано прислівники, як з давніми структурами, так і прислівники, що є похідними від них (з різними суфіксами та префіксами): тут, о¹тут, ту¹то, оту¹то, тута, тутака (Ч.); о¹тутака (Бр.); тут, о¹тут, тутака (Д.); тут, о¹тут, тута, ту¹то, оту¹то, оту¹то¹во, тутака, тута¹ка, тутечки (С.); тут, тутаки¹, тутечки¹ (М.); тут, тутака (Р.); тут, о¹тут (Рч.); тут, о¹тут (ТЛ.); тут, о¹тут, оту¹то (Б.); о¹тут, оту¹то, тутечка, тутечк¹і (Л.); там, тамака (Ч.); там, тамака (Бр.); там, та¹м, о¹там, тамака (Д.); там, о¹там, тамечки (С.); там, тамечки¹ (М.); там (В.); там, тамака, о¹т:ам (Р.); там (Рч., ТЛ.); там, о¹там (Б.); там, та¹мо, тамека, там¹ечка (Л.). Як видно з прикладів, у обох цих прислівниках часто виступають форманти -ка (-ки, -ки¹, -к¹і) та -ечки (-ечка). Перший з них є досить продуктивним у творенні українських прислівників місця, він засвідчений і в сусідніх західно-поліських говірках та у деяких говірках південно-західного наріччя (західно-волинських, наддністрянських, надсянських, бойківських). Поширений він і в говірках майже всієї території Білорусі¹⁰. Формант -ечки (і його варіанти) у названих прислівниках становить також досить великий ареал: він відомий в українських говорах усіх трьох наріч, а також у частині говорів білоруської мови (в основному в говірках Брестської обл.)¹¹.

У досліджуваних говірках досить поширені відзайменникові прислівники місця при дієсловах руху з елементом -да і -ди. Як і в давньоруський та староукраїнський періоди, тут обидва ці елементи часто виступають паралельно; напр.: ту¹да // ту¹ди (Б.); ту¹да // ту¹ди (ту¹ди¹) (Р.); ту¹да // ту¹ди¹ (ТЛ.); ту¹да (Л.); ту¹ди (ту¹ди¹) (Рч.); ту¹да // ту¹ди (В.); ту¹да // ту¹ди (С.); ту¹да (Д.); ту¹да // ту¹ди¹ (Бр.); с¹у¹да // с¹у¹ди (Б.); с¹у¹да // с¹у¹ди (с¹у¹ди¹) (Р.); с¹у¹да // с¹у¹ди¹ (ТЛ.); с¹у¹да // с¹у¹ди (В.); ц¹у¹да // ц¹у¹ди¹ (М.); с¹у¹да // с¹у¹ди (С.); с¹у¹да // с¹у¹ди (с¹у¹ди¹) (Д.); ку¹да // ку¹ди (Л.);

ку'да (Р.); ку'диⁱ (В., Рч.); ку'да (М.); ку'да // ку'ди^u (Бр.); ку'да // ку'ди (Ч.); ку'да // ку'ди (Д.) та ін.

Зазначені прислівники виступають і в поєднанні з колишніми прийменниками *отъ* (<*отъ), *съ* (<*съ) і *по* (<*ро), які тут мають близькі до первісних структури, напр.: *ат'куда* (Рч.); *о'т.уда* (Б.); *іс'туда* (ТЛ.); *по'куда* (С., ТЛ.) і под., при тому змінюється і їх семантика: вони мають значення 'звідки', 'звідти', 'поки'. Частина з них ускладнилася формантом *-ов* (а): *от'кудова* (Р.); *с'тудова* (Д., Л., Р., С.); *от'с'удова* (Б., ТЛ.); *ат'с'удава* (Бр.); *о'т.удова* (ТЛ.); *а'т.удава* (Бр.); *іс'тудова*, *с'ц'удова*, *по'кудова* (С.). Прислівник *ку'да* // *ку'ди* може поєднуватися і з заперечною часткою *ні*: *ні'ку'да* (Д., Л., ТЛ.); *ні'куди* (Д., Рч.); *не''ку'да* (М.).

Вживані в цих говірках також давні форми прислівників місця *ку'дойу* (Бр., Д.); *ту'дойу* (Д., Р.); *с'у'дойу* (ТЛ.); *то'дойу* (Л.), які відомі в багатьох українських говорах, а також у говорах білоруської мови.

У досліджуваних говірках і досі функціонує ряд давніх, відомих ще з праслов'янської спільності, темпоральних прислівників з компонентом *-гда* (<*g(ь)da), які в деяких говірках зазнали фонетичної модифікації, напр.: *ус'ег'да* (Б., Бр., Д., Рч., С.); *ус'ег'да* (Р.); *ус'іг'да* (М.); *ус'е'да* // *ус'і'ди* (Л.); *вс'е'да* // *ус'і'да* // *с'р'да* (ТЛ.); *інаг'да* (Р.); *ког'да* (С., ТЛ.); *каг'да* // *ког'да* (Р.); (цей прислівник часто виступає із заперечною часткою *ні*: *ні'ког'да* (Д.); *ні'ког'да* // *ні'ког'да* (Р.); *ні'каг'да* (Ч.)); *тог'да* (ТЛ.); *таг'да* // *таг'ди* (Ч.); *тог'да* (С.) та ін. Останній прислівник зазнав чи не найбільше фонетичних змін і відзначається великою варіативністю, як-от: *то'ди* (*то'диⁱ*) // *то'да* (Л.); *то'д'і* (Б.); *таг'ди* // *та'ди* (*та'диⁱ*, *то'д'і^u*, *та'д'і*, *та'д'е*) // *ти'ди* // *та'да* (Р.); *тог'да* (*то'да*, *та'да*) // *то'ди* (*то'диⁱ*, *то'ди^u*, *то'д'і*) (ТЛ.); *та'ди* (*та'диⁱ*, *та'д'і*) (Рч.); *то'д'і* (*то'д'і^u*, *то'д'е*, *ту'д'і^u*) (В.); *то'диⁱ* (М.); *тог'да* // *то'ди* (*та'ди*, *то'д'і*) (С.); *таг'да* (*та'ди*, *та'д'і^u*, *та'д'і*, *та'д'і^u*, *то'д'і^u*, *то'д'і*) (Д.); *таг'ди* (*та'ди*, *та'д'і^u*, *та'д'і^u*) (Бр.); *таг'да* // *таг'ди* (*та'ди*, *та'д'і*, *та'д'і^u*, *то'д'і^u*) (Ч.).

У значенні 'завжди' засвідчено прислівник *зау'с'еди* (Ч.), який утворений сполученням прислівника *ус'ег'да* і префікса *за-*. Таку ж модель творення прислівника з цим значенням зафіксовано і в інших поліських говірках та деяких південно-західних говорах, зокрема буковинському і бойківському. З цим же коренем, але з префіксом *на-* відзначено прислівник *наус'ег'да* (Рч.), що має значення 'назавжди'.

У говірках функціонує ряд давніх префіксальних відзайменникових прислівників місця з афіксами *-ля* та *-ль*; напр.: *ат'кул'* (Ч., Рч.); *от'кул'* / *ат'кул'* / (Р.); *о'тул'* (ТЛ.); *а'тул'* (*а'тул'*) (Ч.); *о'т.ул'* (*а'т.ул'*) (Р.); *стул'*, *скул'*, *зц'ул'*, *ізу'с'ул'* (С.); *с'ул'*, *стул'* (Рч.); *откул'а*, *отц'ул'а* (Р.); *от:ул'а*, *стул'а*, *ізу'с'ул'а*, *іс'ц'ул'а* (С.) та под. Ці прислівникові структури поширені і в інших

поліських говірках¹². Таку модель творення прислівників відбивають давньоруські пам'ятки та українські тексти найдавнішого періоду¹³.

Так само давнім є прислівник місця *де*, який зафіксований у близьких до первісних структурах: *д'е* // *д'е* (Д., Ч.); *д'е* (ТЛ.); *р'д'е* // *д'е* (Рч.); *де* (Б.), він також може виступати у сполученні з часткою *ні*, наприклад, *ні'і'д'е* (Д.); *ні'і'де* (В., С.); *ні'і'д'е* // *ні'і'д'е* (Бр.); *ні'і'д'е* (Р.).

Частовживаною в "чорнобильських" говірках є антонімічна пара що має значення 'тут, ось' і 'там, отам'. Вона виражається також давніми відзайменниковими прислівниками місця, які зазнали лише часткових фонетичних змін і відзначаються варіативністю навіть у одній і тій же говірці; напр.: *о'с'о* // *о'д'е* (*о'д'о*, *од'е'д'е*) (Ч.); *о'с'о* (Рч.); *о'с'о* (*ос'*) // *о'д'о* (ТЛ.); *ос'* // *'озде* (Б.); *о'де*(Л.); *о'з'о* // *ос'тутака* // *'год'е^o* (Р.); *он'*(С.); *он'до* / *о'до*, *одо'го* / (М.); *о'а'д'о'а'го* (Ч.); *о'но* (Л.); *он'д'о* (Р.); *о'де* (*о'до*) (В.); *о'де* (*о'до*, *одо'го*), *он'* (*о'н'о*) (С.).

Поширеною у говірках є група кількісних відзайменникових прислівників, що походять від давньоруських *колико*, *толико*. Ця група відзначається великою фонетичною варіативністю: *'ту^oл'ко*, *'тол'ко*, *'тул'ко*, *'туїк'і*, *'токо* (С.); *с'кол'ко*, *с'коко*, *с'коко'*, *с'кок'і*, *с'к'ук'і*, *с'куки*; *с'тол'ко*, *с'ту^oл'ко*, *с'токо* (С.); *'ту^oл'к'і*, *'тол'ки*, *'токиⁱ*, *'ток'і*, *'т'ок'і*, *'тук'і*; *с'тол'к'і*; *с'ку^oл'к'і*, *с'кок'і*, *с'кук'і* (Р.); *'ту^oл'ко*, *'т'ол'ко*, *'ту^oко* (М.); *с'тол'ко*, *с'к'іл'ки*, *с'ку^oл'ко* (В.); *'ту^oл'к'і*, *'тул'к'і*, *'тол'к'і*, *'токо*; *с'токо*; *с'к'іки*, *с'коко* (ТЛ.); *'ту^oл'к'і*, *'тул'к'і*, *'ток'і*, *'тук'і*, *'тики*, *'тик'і* (Рч.); *'кол'ко*, *'тол'ко*, *с'тол'ко* (Л.); *'тол'к'і*, *'тул'к'і*, *'тоїк'і*, *'туки*; *с'тул'к'і*; *с'кол'к'і*, *с'коїк'і*, *с'кул'к'і* (Д.); *'тол'ка*, *'тол'к'і^u*, *'тол'к'і*, *'т'іл'ки*, *'токо*, *'тики*, *'тук'і*, *'т'ік'і*; *с'к'ол'к'і*, *с'кул'к'і*, *с'кук'і* (Ч.); *с'ку^oл'ко*, *с'к'ок'о'*, *с'куко*, *с'туко* (Б.); *'тол'к'і*, *'тул'к'і*, *'тук'і*; *с'тол'к'і*, *с'ток'і*; *с'кок'і* (Бр.).

Засвідчено ряд прислівників займенникового походження у сполученні з часткою *с'* (с), що вказує на приблизність або невизначеність, як наприклад, *ка'л'іс'* (Бр., Д., Ч.); *ко'ли'с'* (*ко'л'іс'*, *ка'л'іс'*, *ко'ли'с'*) (Л.); *ко'л'іс'* (*ка'л'іс'*) (Рч.); *ко'л'іс'* (*ка'л'іс'*) (Р.); *ко'ли'с'* (В.); *ко'ли'с'* (*ку'л'іс'*, *ко'л'іс'*) (ТЛ.); *ко'ли'с'* (*ко'ли'с'*) (М.); *дес'* (Б.); *дес'* (*д'ес'*) (Л., Р., С.); *дес'* (*дес*) (В.); *дис'* (*ди'с'*) (М.); *дес'* (*дис'*) (ТЛ.); *ка'дас'* (Ч.); *ку'дис'* (Б.); *с'ко'л'к'іс'* (Ч.); *'йако'с'* (Бр., Б., Д.). Синонімами до прислівників *колис'* і *дес'* виступають *'дето* (*'д'ето*) (С.); *'дето* (ТЛ.); *ко'дато* (С.).

У всіх досліджуваних говірках поширені такі давні відзайменникові прислівники як *потім* <*потомь*, *після* <*послѣ*, які тут функціонують у різних фонетичних та акцентуаційних варіантах, а саме: *по'том* (*па'том*, *п'том*), *'пот'ім* (Д.); *па'том* / *па'то'м* / (Бр.); *по'том* (*по'том*) (Б.); *'пот'і'м* (*'потим*) (Ч.); *по'том*, *'пот'ім* (*'потим*) (Л.); *по'том* (*пу'отом*, *па'том*), *'пот'ім* (*'потим*) (Р.); *па'том*, *'пот'ім* (Рч.); *по'том* (ТЛ.); *по'том* (*по'ту'ом*, *по'то'м*) (В.);

по'том (С.); 'посл'е ('посл'і^е, 'пос'л'е, 'пос'л'і) (Д.); 'посл'і^е, нас'л'а (Бр.); 'посл'і (Б.); 'посл'е ('пос'л'е), пос'л'а (нас'л'а) (Ч.); 'посл'е (Л.); 'посл'е, пос'л'а (Р.); 'посл'е (Рч.); посл'е, 'посл'і ('пос'л'і) (ТЛ.); у'посл'і^а (М.); 'посл'е, 'посл'і, у(у)'посл'і (С.).

Деякі прислівники, засвідчені в “чорнобильських” говірках, числівникового походження. Такими є, наприклад, прислівник 'перве (Р.), що має значення ‘спочатку, раніше, спершу’. Він становить собою адвербіалізований безприйменниковий порядковий числівник у формі знах. відм. Така форма відома ще з давньоруського періоду. Поєднанням прийменника (і)с<сз з формою род. відм. цього ж порядкового числівника утворено прислівник іспер'ва (Л.) < спърва, який зберіг своє давнє значення ‘спочатку, спершу’. Від пізнішого утворення цього числівника, що є формою вищого ступеня до д.-р. първъ(първ-ыш-ий(перший, постав прислівник п'ериш (Бр., Р., Ч.), який має значення ‘спочатку, раніше’. У говірках поширені також такі відчислівникові прислівники як у/у'д'вох/ (Бр., Д., Р., ТЛ., Ч.); ут'рох (Ч.), що виникли внаслідок адвербіалізації форми місц. відм. одн. збірних числівників з прийменником у/у'. Поширений тут і прислівник уд'вои^е (С.), відомий ще з давньоруської доби. У говірці с.Стечанки зафіксовано прислівник т'рич'і, який належить до дуже давніх, відомих ще з праслов'янської мови, відчислівникових прислівників¹⁴. Як свідчать матеріали, зібрані до Загальнослов'янського лінгвістичного атласу, прислівники двічі, тричі властиві українським говорам північного сходу та крайнього заходу України, для говірок же середнього Полісся (за цими матеріалами) вони не характерні. У говірці с. Стечанки зафіксовано ще прислівник-мультиплікатив од'нажди, який є також дуже давнім.

Внаслідок адвербіалізації сполуки вказівного займенника то (<*to) і порядкового числівника перво (<*ръгво) ще в праслов'янський період виник прислівник торъгво ‘тільки що, тепер’, який у сучасних досліджуваних говірках функціонує у таких фонетичних і словотворчих варіантах: те'пер (ти'пер, те^и'пер), оме'пер, те'перечки (С.); те'пер (те'е'пер), те'перека (Р.); та'перу'ки', те'перечки' (М.); те'пер (В., ТЛ.); те'е^а'пер (Рч.); те'перика (Л.); те'е'пер (те'е^а'пер, т'і'пер) (Д.); те'е'пер (те'е^а'пер, т'і'пер), те'е^а'перака (Ч.); те'пер (Б.); те'е'пер (те'е'пер, т'а'пер, т'а'пер) (Бр.).

Частина з засвідчених у досліджуваних говірках прислівників дієслівного походження. Це насамперед прислівники, утворені додаванням до дієслівних основ форманта -ма: сторчо'ма, 'л'огма (С.); стоу'ма, 'лежма (Р.). Ця ж модель творення віддієслівних прислівників відома і багатьом українським говорам південно-західного наріччя, зокрема західноволинським говіркам¹⁵, бойківським¹⁶, подільським¹⁷ та ін. Поширена вона і в білоруських говорах¹⁸.

У значенні прислівників виступають і адвербіалізовані дієприслівники на -ачи: с'тойачи, 'сид'ачи, 'лежачи (С.).

Дієслівні корені простежуються і в таких прислівниках, як на-

приклад, нау'присид'ки, уроз'к'ідку, уро'зору, наск'лад (С.); на'в'іворот (Б.); не розб'єри б'єри' (Б.); нарас'н'єу' (Ч.); урос'кид'ку (Д.); буд'—буд' (С.); 'моу'чачки (С.) та ін.

Деякі прислівники утворені поєднанням різних коренів лексем, приналежних до однієї частини мови або до різних частин мови. Такими є прислівники ус'ороу'но (Д.) і його варіанти с'орау'но // с'ороу'но (ТЛ.); ус'орау'но (В.); ус'орау'но // ус'ероу'но (Р.); у(у)'с'орау'но (В., С.); вс'е_од'но (Л.) і варіанти ус'ед'но // ус'од'но (С.); ус'о_дно // с'о_д'но (С.); ус'ад'но // ус'ед'но (Бр.); ус'ото'к'і (ТЛ.), а також босо'нож (Д.); пешо'ходом (ТЛ.); первона'чал'но (ТЛ.); добро'вол'но (ТЛ.); с добро'хочойу (Л.).

У ролі прислівників виступають деякі словосполучення, як-от: часто і 'густо (С.); 'густо й 'часто (Р.); із 'даун'іх да'в'ен, спред'ка А'дама, 'л'ог_ше 'л'ог_кого, с'уди_ту'ди (С.); дого'р'і но'гами' (ТЛ.); кру'га нас (Ч.); д_тих по'р, год_у год_ (Бр.); н'і зс'ул'а н'і зту'ла (С.); а'д'ін через а'д'ін, 'у_очи' (Р.).

Підсумовуючи сказане, відзначимо, що для частини прислівників, які функціонують у “чорнобильських” говірках, характерне повне або часткове збереження давніх структур. Велика фонетична варіативність, яка спостерігається в структурах прислівників, не спричиняється до семантичних змін, не руйнує цілісності лексеми. Словотворчі моделі, за якими утворені прислівники сучасних “чорнобильських” говірок, не є вузьколокальними, вони відбивають загальні словотворчі процеси у рамках цієї частини мови не лише в українській, а й в інших слов'янських мовах. Ареали більшості середньополіських прислівників продовжуються далеко за межами цього говору.

¹ Шишкова Р. Прислівники в українській і чеській мовах // Зіставне дослідження української, чеської та російської мов. — К., 1987. — С. 81.

² Лисенко П.С. Словник поліських говірок. — К., 1974. — С. 114 (далі Лисенко СПГ); Сенчук І.В. Словник лівобережнополіських говірок. — Чернівці, 1979. Рукопис, зберігається у Відділі діалектології Інституту української мови НАН України; Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говірок Закарпатської області УРСР: Лексика. — Ч.2. — Ужгород, 1960. — К. 259; Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. — К. 1984. — Ч.1. — С. 415 (далі — Онишкевич).

³ Лексичні атлас беларускіх гаворак / У п'яти тамах. — Т.2. — Мінск, 1994. — К. 14; Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. — Т. 2. — Мінск, 1980. — С. 645; Бялькевіч І.К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны. — Мінск, 1970. — С. 249; Дыялектны слоўнік Брэстчыны. — Мінск, 1989. — С. 123.

⁴ Словарь русских народных говоров. — Вып. 17. — Л., 1981. — С. 23-24.

⁵ Чурмаева Н.В. Наречия типа *вчерась, давеча, одиново* в истории русского языка // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1980. — М., 1982. — С. 246-247.

⁶ Абрэмбская-Яблонская А. Аб адной польска-беларускай лексичнай паралелі (польск. *latoś 'сэлета'* — белар. *летась 'у мінулым годзе'* // Беларуская лінгвістыка, вып. 9. — Мінск, 1976. — С. 16-17.

⁷ Лисенко СПГ, с. 135.

⁸ Псковский областной словарь. — Вып. I. — Л., 1967. — С. 141.

⁹ Нарысы па беларускай дыялекталогіі. — Мінск, 1964. — С. 293.

10 Там само.

11 Там само.

12 Сенчук І.В. Знач. праця; Лисенко СПГ; Лысенко А.С. Словарь диалектной лексики северной Житомирщины // Славянская лексикография и лексикология. — М., 1966. — С. 25 та ін.

13 Історія української мови. Морфологія. — К., 1978. — С. 366.

14 Німчук В.В. Українські прислівники двічі, тричі // Праці XIII республіканської діалектологічної наради. — К., 1970. — С. 122.

15 Корзонюк М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок // Українська діалектна лексика. — К., 1987. — С. 143, 214.

16 Онишкевич, с. 407, 444.

17 Мельничук О.С. Словник специфічної лексики говірки с.Писарівки (Кодимського р-ну Одеської обл.) // Лексикографічний бюлетень. — Вип.2. — К., 1952. — С. 84.; Г, с. 389.

18 Нарысы, с. 292.

2.6. До характеристики складу й прийомів творення вигуків. Слова, що належать до вигука як частини мови, поділяють на два великі класи: 1. Власне вигуки і 2. Звуконаслідування. У межах кожного з них виділяється ряд різних семантичних груп і підгруп.

У мові вигуки служать насамперед для безпосереднього найкоротшого вираження різних емоцій і волевиявлень. У живій розмовній мові вони займають неабияке місце, виконуючи роль еквівалентів цілих висловлень або членів речень і несуть велике емоційно експресивне навантаження. Вигуки, якими виражається емоційно-почуттєва сфера людини, вважаються первинними. Їх традиційно називають емоційними. У досліджуваних говірках цими вигуками передається досить широке й різноманітне коло почуттів, кожне з яких має ряд відтінків, часто дуже близьких. Більшість емоційних вигуків поліфункціональні, семантика їх виявляється у відповідному контексті і в супроводі інтонації, міміки й жестів. Так, надзвичайно широкою семантичною палітрою відзначається вигук *ої!*, який поширений у всіх “чорнобильських” говірках. Ним виражають радість, біль, горе, смуток, жаль, скрушність, захоплення, здивування, переляк, бажаність чогось, певний осуд чи негативну оцінку чогось тощо. Часто він виступає перед словами, що є також вигуками або частиною вигуківих словосполучень, або перед звертаннями; напр.: *ої / моїа голубко; ої 'Боже муї!; ої / 'т'утко 'Ман'у; ої / 'важко з'думат'; ої / ої / йої / йої / с'кол'ко йа во'з'їу зер'на; ої / да бу'л'ї ж та'к'їе / шо йак пона'чубруй'уце; йа ни'р'їро'б'їу хат / о-о-о-ї!; ої / позабу'валас'; ої / йа не 'могу з'думат'; ої / чи' не д'ї_ид!; ої / ну йїх!; ої_йак же_ж 'голову / п'росто триш'чит' голо'ва / роз'вал'їе 'голову (С.); ої 'бабо!; ої / 'девочк'ї!; шоб не с'пало так бу'ло о-ої а д'руг'їе; ої 'Боже / да в'їсок'ї теї ху'дамент; да не жи'вем да го'руйемо / о / ої; ої ска'ж'їт' д'їук'ї (Л.); мої так ку'р'їу шо / ої 'Боже мої; ої йа не 'можу пере'дат'; ої 'Боже мої / л'удеї с'ток'ї і кри'їчу 'л'уд'ї р'а'туїт'е /; кар'топл'а у тум / ої / у П'р'їн'ат'ї; 'їехал'ї*

/ у с'е'ло до 'мен'е / ої / дак мата'ці'к йїх / матаці'к'л'їс'т' ... у'б'їс'а (Бр.); ої 'Господ'ї // от вер'тица; ої 'мамо / йак йа доб'їралас'е; ої / йак_бу'ї_їже 'д'їти ... вої'ни не бу'ло (Б.); ої / 'каже ра'туїте; д_о-ої здо'рова; ої / а це ўже не'ма прї'в'ї'чал'ности'є ни' до_чого; ої 'Боже ми' 'Боже м / до во'ни там си'ї'д'ат (М.); ко'лис' / ої / ше йа ма'лим бу'у (В.); ої / шо ти' (Ч.); о-ої // а т'е'н'ер ж не'ма то'а'го'а; о'ї 'баб'ї / 'баб'ї / шо в'ї 'роб'їт'е (Ч.); так ст'рашно бу'ло / ої / (Рч.) та под. З цією ж семантикою виступає і вигук *аї!*: *Аї стр'їжн'о'вайа / в'ї шо (Р.); ўже зноў чоло'в'ек ц'е'ї мої / а-аї / т'о'а'к'е'ї бу'у чоло'в'ек; а-аї / шо 'тол'к'ї н'ї бу'ло (Д.); аї 'Боже / 'Боже (М.), хоча цей вигук може мати значення зневаги, байдужості, як вигук *ет!*, наприклад: *аї / це з'найете моло'дїїе / аї / шо о'ни / 'тамечки ото ба'з'їкайут' (С.); аї / ка 'дон'ка не'хаї прона'даїе (Ч.)*.*

До групи первинних вигуків, які мають по кілька значень, належить вигук *ох!*, який виступає для вираження захоплення, страху, занепокоєння, погрози, прохання, задоволення: *да ох / уда'в'їлас' йак (Бр.); ох йа'к'ї т'а'н'ер с'в'ет нас'таў на прї'дане м'ї'н'ї хва'тало // ох хва'тало; ох 'Саво'чко / ох го'луб'ец мої; а 'мама мо'їа 'каже / ох / др'учок (Ч.); 'нїмци / а йа / ох / 'М'їша 'ханис (Б.); о-ох / і то ўже го'вориши там у'с'ак'їїе йо'а'му прїд'м'ети; ох / ох' йо'а'ка кро'с'їва (Д.); ох і 'гарно (Бр.); одг'рохаў со'б'ї до'м'їнку / ох-ох-ох; ох / йа'к'їїе тут по по'л'їух са'мїїе ле'карства / са'мїїе ле'чебнїїе т'рави' (С.)*.

Вигуком *ах!* передається погроза, застереження, здивування. Часто він виступає у сполученні з особовим займенником *ти*: *с'тукнуло ми'н'ї / ах / і'ка ж йа 'дура (С.); ах ти 'Боже (Л.); ах ти др'учок / 'б'їто бїе йо'а'го; ах ти / не ск'ї'даї (Ч.)*. Значення осуду або задоволення, жалю виражається вигуком *ех!*: *ех! і'деш по с'елу / да де з 'ком'їна хл'їб 'пахне дак с'танеш / 'н'ухайеш; ўже ка'жу заб'раў / ех ти ка'жу (С.)*.

При звертанні до когось, щоб привернути його увагу, вживається вигук *еї!*: *еї ба'б'ї' (Л.)*.

Поліфункціональним вигуком *а'га!* виражається здогад, підтвердження (при розмові, згадці), радість, згода тощо; напр.: *а'га // ўїже поїаў'л'айїц'а бур'їан (Д.); мог'ла_б і пока'зат' вам 'зараз / а'га (Р.); хтос' заг'раїе на бала'лаїку там / чут'но // а'га // не // н'їду (ТЛ.); на чоло'в'їку сп'робуйе / а'га / помог'ло (С.); не 'делал'ї ни'чого / а'га; це_ж так 'в'їшл'ї а'га от йак 'комната с'ено'кос тут; 'ран'ше йа з'найу от бу'ло ў нас / шо / а'га // куп'л'айу йа 'хату (С.)*.

Для одержання підтвердження висловленого від слухача виступає вигук *е'ге!*, який вживається з питальною інтонацією; напр.: *не в'ї'б'ї'вал'їс' у в'їсоке 'дер'е'во / це по х'воїн'їкам / е'ге ж_?; боров'їк'ї 'майут' по сосн'а'ках / е'ге? (Д.)*. Якщо ж питальна інтонація відсутня, вигук виражає підтвердження висловленого самим мовцем, як наприклад, *і це так нам бу'ло / е'ге; поса'д'їли /*

йак то ка'заў то ўже ж на 'пару / е'ге / на 'покут'; у'же ту 'кашу 'варет / е'ге (Л.); ти' з'найеш мо П'ет'ра П'л'ушку? // е'д'е (Рч.). Іноді зустрічаються варіанти у'гу!, а'ге! та о'га!: помо'гала Па'рас'ціє / Шун'ціє / у'гу (М.); там уже приго'тоу'л'алис'а / а'ге (Б.); А 'л'езом у хл'іу? — У'зу (Ч.); до'гова'райуца ко'л'і це ... 'буде тийе с'вад'ба да це о // а'ге (Л.); ў нас 'церква бу'ла / о'га (С.).

Поширений у говірках вигук а-а!, який виражає розчарування, зневіру, незадоволення; напр.: 'наш'ім 'не'котори'м а-а-а / 'д'ен'д'і полу'чайут'; а ў га'р'елку поўн'і'вал'іс' / а-а (ТЛ.).

Близьким до цього вигука виступає вигук е-е!: з'думаў / йак і ж'і'лос' // е-е / ўсе бу'ло (ТЛ.).

Для передачі чогось важливого або такого, що сильно вражає, що становить якийсь інтерес, у говірках засвідчено емоційний вигук о-о!, напр.: пам'я'тайете / йак 'го'лод буу? // О-о-о // ска'жу; о-о! // 'б'і'ли' ст'рашно 'б'і'ли' (ТЛ.); о-о! Йак хто 'хоче (Б.). Цей вигук, але з іншою інтонацією і без протяжності виступає часто як підсумковий у кінці розповіді (чи речення), як-от: то'ди йа ўже пост'ройу 'д'ев'іт' на дв'і'нацат' / о /; 'дешево пост'ройу / 'дешево й зго'р'іло / о / (С.). Він поширений в усіх досліджуваних говірках. У цьому ж значенні іноді трапляється вигук от!: да ў'лупет' по нас / от /; 'кажи / вас 'зайтре' 'будут' 'в'ішат' / от/ (ТЛ.).

Великий подив виражається вигуком і!, який має подовжену артикуляцію: надга'н'айе і в'е'д'е / 'бат'ко мої / і: (Ч.).

Досить поширеним у говірках є функціонування в ролі вигуків різних словосполучень і фразеологізмів. Помітну групу серед них становлять давні словосполучення — словесні формули й заклинання із звертанням до Бога (Господа), якими виражаються жаль, страждання, убоління, прохання, вдячність, задоволення, полегкість; подив, радість, острах, побоювання, а також небажаність, заперечення чогось, як-от: а 'Боже му'ї!; / не / даї Бог (Б.); ої 'Боже муї! 'Боже муї!; 'Боже !; / ої / 'Господ'і!; с'лава 'Богу (С.); 'Боже м'і!; а бо!; 'Боже!; 'Боже мої!; о 'Боже!; 'Госпад'і!; спа'с'іба / о / 'Богу!; с'лава 'Богу!; ої 'Боже мої!; ої 'Господ'і (Бр.); 'Боже мої!; ба'ран' 'Боже (Р.); бара'н'і Бог (Рч.); ої 'Боже!; ої 'Боже м'і!; а 'Боже!; не даї 'Боже!; не су'ди 'Боже!; с'лава 'Богу!; а:ї 'Боже / 'Боже!; 'Господи! (М.); Бог ти' мої!; с'лава 'Богу!; о 'Господ'і 'м'ілі!; хва'л'іт' 'Бога!; хва'л'іт' 'Господа (Ч.); хва'л'іт' 'Бога (В.); 'Господ'і! с'лава т'е'б'е 'Господ'і!; 'Боже мої!; хва'л'і 'Бога!; 'Боже!; ої 'Боже!; ох 'Боже мої / 'Боже!; о 'Боже!; 'Боже мої!; ах ти 'Боже! (Л.); а 'Боже!; 'Боже мої!; (ТЛ.); ої 'Боже мої!; н'е да'ї 'Боже!; бо'рон' 'Боже!; а 'Боже мої! (Д.).

У ролі вигуків виступає ряд словосполучень, які складаються з різних частин мови, як наприклад: ої ра'туйте!; страх 'Бож'і' (М.); страст' 'Божа (Бр.); б'рат'и мої!; б'рат'и мої!; да шо ти!; да в'і шо!; 'мама мо'я!; ої 'мамо (Бр.); на_тоб'і!; 'нате вам!; і не гово'ри! (ТЛ.); в'і шо! (Р.); ої / шо ті!; н'е н'і'таї! (Ч.); ої /

йа н'е 'можу пере'дат'! (Бр.); ої гр'і'ха 'рад'і (Бр.). Ними виражаються почуття болю, страху, а також здивування, захоплення, незадоволення, застерження тощо.

Окрему групу становлять вигуки, які прийнято називати імперативними, або наказово-спонукальними. До них належать слова, що "передають наказ, спонування, заклик до якоїсь дії, оклик, звертання, бажання повернути чиясь увагу до чогось"¹. Прикладами таких вигуків можуть бути ці'і'т! (М.); гай'да! (Ч.); да'ваї!; з'еї! (Ч.); еї! (Л.); гвалт! (С.).

Частиною імперативних вигуків є слова етикету, зокрема привітання й звороти ввічливості. Так, привітання виражаються словами зд'растуй (В.); зд'растуйт'е (Ч.); 'добро'го 'утра (ТЛ.); подяка виражається лексевою спа'с'ібо (Л., Р., С.); побажання передаються, наприклад, словосполученнями на здо'роўя, даї Бог ім здо'роўя (Ч.). На Великдень вітаються Хр'і'с'тос воск'рес!, на що відповідають во'іс'т'іну воск'рес! (Л.).

Для потвердження чого-небудь, запевнення в чомусь, присягання у "чорнобильських" говірках виступають вигуки йї'богу! (В.); йї'і'богу (М.); пр'і'с'еї'богу (Р.).

Окремо можна виділити підгрупу імперативних вигуків, спрямованих до тварин. Вони виступають для вираження спонування їх до певної дії та для підкликання й відганяння; напр.: ксо! ца'бе! (поганяють волів), соб! (до вола, щоб ішов прямо) (Д.); но! пош'л'і! (до коней, щоб ішли), стої! (до коней, щоб зупинилися) (С.); ку'с'і-ку'с'і! ўку'с'і! (цькують собак) (С., Р.); ку'ди ти пош'ла! (С.); ку'да, 'Зор'ка! (Р.) (звертають корів); га! (відганяють хижих птахів) (С., Р.).

До всіх свійських тварин звертаються вигуками, коли їх підкликають або відганяють. Так, наприклад, у репертуарі вигуків стосовно тварин у говірках сс. Стечанка та Рудьки відзначено: 'б'іц'у- 'б'іц'у! (кличуть биків) (С., Р.); ман'-ман'! (кличуть телят) (С., Р.); а-ну! (відганяють телят) (Р.); ман'-ман'! т'лошка-т'лошка! (кличуть корів); а-ну-а-ну пош'ла! (відганяють корів); а-л'ушк'і ку'ди! (відганяють телят) (С.); пац'-пац'! (кличуть свиней і поросят) (С.); ц-ц-ц! чун'-чун'-чун'а! (кличуть поросят), пац'-пац'! (кличуть дорослих свиней) (Р.); а-л'а! а-чу! (відганяють поросят) (С.); а-ц'у! (відганяють поросят) (Р.); бар-бар! (кличуть ягнят) (Р.); бар-бар-барка! (кличуть ягнят) (С.); а-бар! (відганяють ягнят) (Р.); пош'ла 'барка! (відганяють ягнят) (С.); кос'-кос'! (кличуть лошат) (С., Р.); а-кос'! (відганяють лошат) (Р.); гет' і'ди! (відганяють лошат) (С.); с'ц'оу-с'ц'оу! (кличуть цуценят) (С.); на-на! (кличуть цуценят) (Р.); т'у-т'у! (кличуть курей) (С., Р.); ц'ін-ц'ін! (кличуть курчат) (С.); ц'ін'і-ц'ін'і! (кличуть курчат) (Р.); а-к'іш! (відганяють курей) (Р.); а-к'іш! к'іш! (відганяють курей) (С.); а-к'іш! а-нул'! (відганяють курчат) (С.); гул'а-гул'а! (кличуть гусей і гусенят) (Р.); гул'-гул'! гул'і-гул'і! (кличуть гусей

і гусенят) (С.); *a-гул'а!* (відганяють гусей і гусенят) (Р.); *a-гул'*
a-гул'а! (відганяють гусей і гусенят) (С.); *вум'і-вум'і!* (кличуть качок) (Р.); *вум'-вум'!* (кличуть качок) (С.); *a-вум'!* (відганяють качок) (С., Р.); *кc'-кc'!* (кличуть котів) (С.) та ін.

Частина з вигуків цієї групи, що функціонують у інших “чорно-
бильських” говірках, скартографовані в АУМ, т.1. Тут зафіксовано,
наприклад: кличуть собак (к.329): *на-на!* (Д., Л., Рч.); *на-уу-уу!*
(М.); відганяють собак (к.330): *a-вон!* (Д.); *па'шоу вон!* (Рч.); *a-*
п'ішоу! (М.); *п'ішоу!* (Л.); відганяють котів (к.331): *a-ко'ту!* (Д., Л.,
М.); *a-ко'цу!* (М.); кличуть коней (к.332): *кc'о-кc'о!* (Д.,Л.,М.,Рч.);
відганяють коней (к.333): *но!* (Д., Л., Рч.); *a-но!* (Л.); відганяють
корів (к.334): *a-ну!* (Д., Л., М., Рч.); *п'ішла!* (Л.); кличуть овець
(к.335): *бар-бар!* (Д., Л., М.); *бирка-бирка* (Рч.); *ца-ца!* (Д., Рч.);
відганяють овець (к.336): *a-гис'!* (Д., Л., М., Рч.); кличуть свиней
(к.337): *пац'-пац'!* (Л., М., Рч.); *чке-чке!* (Л., М.); відганяють
свиней (к.338): *a-л'а!* (Д., Л., М., Рч.); *a-уу!* (М.); кличуть гусей
(к.339): *гул'-гул'!* (Л., Рч.); *гул'у-л'у!* (М.); *вул'-вул'!* (Д.);
відганяють гусей (к.340): *a-гул'!* (М.); *a-гул'а!* (Л.); *a-гул'а!* (Рч.);
відганяють качок (к.341): *a-мас'!* (Л., М., Рч.).

Ареали більшості з наведених імперативних вигуків стосовно
тварин продовжуються в сусідніх говірках або говорах української,
білоруської та російської мов. Так, вигук із звуковим комплексом
гул', яким кличуть гусей, властивий говіркам середнього Полісся й
частині говірок східного Полісся (головним чином між рр. Дніпром
і Десною та зрідка далі на схід); вигук *вул'* (і його варіанти) відзна-
чений і в інших середньополіських (надприп'ятських) говірках; ви-
гук *ца-ца!*, яким кличуть овець, крім середньополіських (нижньо-
надприп'ятських) говірок, функціонує також у деяких східно-
поліських говірках (на південь від м. Чернігова у межиріччі Дніпра
й Десни і спорадично на крайньому північному сході, біля кордо-
ну з Білоруссю). Вигук з давнім праслов'янським коренем **tel-*,
яким кличуть корів, поширений, крім середньополіських говірок, у
східно- та західнополіських говірках, а також у деяких говірках
білоруської і російської мов.

Імперативні вигуки цієї групи належать до дуже давнього й
своєрідного шару лексики, що зберігає й досі в своєму складі деякі
елементи ще індоєвропейського та загальнослов'янського словни-
кового фонду, через що виявляється багато спільного як в їх репер-
туарі, так і в генезисі й структурі в усіх слов'янських мовах. Вони
тісно пов'язані з самими назвами свійських тварин, що також дуже
давні, із звуками, які видаються цими тваринами, а також з певни-
ми специфічними їх діями.

З етимологічної точки зору вигуки, якими кличуть тварин і
птахів, становлять в основному дві групи: звуконаслідувального по-
ходження і відапелятивного.

Слова, утворені “для того, щоб на основі звуконаслідування

створити звукову оболонку для назви певного звучання, незалежно
від того, буде воно в мові представлено як процес, що супровод-
жується звучанням, чи як проста назва звучання”², у досліджуваних
говірках функціонують у найрізноманітніших фонетичних структу-
рах звуконаслідування, які зосереджуються навколо опозиції звуку
живого оточення: звуку неживого оточення. Вони характеризують-
ся особливою, специфічною семантикою, найважливішою особли-
вістю якої є те, що вона фонетично мотивована: сама звукова
структура цих слів зумовлена наслідуванням того, що звучить (го-
ворить, шепче, співає, грає, сміється, шипить, шелестить, тріщить,
бряжчить, дзюрчить, взагалі видає якісь звуки), тобто у них звук
наслідується звуком людської мови, на основі її законів; напр.: *i*
n'i' un'i k'p'iknułi kaka'p'i'ku (Ч.); *o-o-уу / o'це 'каже тр'і 'разі*
(Бр.); *да ха_ха та ха_ха та ха_ха / да_ї ра'гочут'* (Ч.); *йа*
зро'біла хе-хе / со'бі (С.); *ха'лодним та'кім 'воздухом 'дуйут'*
ми' // фу-у-у (Р.); *бах две'рима; йак так в'і'н (хліб) бух / бух*
/ бубе'ні'т' / то ўже в'ін хара'шо 'винйокс'а (Р.); *'ч'і'сто 'п'ети*
по:дб'і'вайем / і' одна од'ну бах / бах / бах; а по'том у п'і'е'ч'і
буг_ / буг_ (Д.); поc'таўл'у (холодець) дак а'ни так на'місац'и /
цум / цум; на'жар'у ... о'ц'е шквар'коў ... дак Ніка'лаі с'еі так
/ хруп / хруп / хруп / так / б'ес х'ліба (Ч.); *'чуйу йд'е мої*
чала'в'ік / чоўг / чоўг ла'таткам'і (Бр.); *па'том бух у те / аб_*
ста'кан (Рч.); *цоп_цоп цоп_цоп / так 'гарно йо'го 'в'іб'ємо* (Л.);
та'ди граб_кі жах / поло'жиў // жах / поло'жиў (С.); *дак 'тол'к'і*
зен'к (коса) (Р.); *м'ен'тачит' шаў / шаў / шаў* (Р.).

До звуконаслідувань зараховують також слова, які служать для
відтворення швидкої несподіваної одноразової або повторюваної
дії, не супроводжуваної звуком, через що вони викликають не аку-
стичний, а кінетичний образ³; напр.: *а йа ўже ла-ла-ла / ўже ў*
Ша'п'ел'іч'і їду (Ч.); *до х'і'ба тух_тух_тух / йак у'же ж_*
до'рога ж одо'го (М.); *а йа трах да_ї п'і'ашку зак'p'и'ла* (Бр.);
а йон хоп / руб'ла на'ложит' із'верху (Бр.); *а тут трах бах /*
'к'ідайеш у'се (Б.); *'тук'і ка'в'і' і 'через_ ма'зілу п'ер'е'к'ін'ес'е*
(Рч.); *раз / раз / раз і загре'байе'*; *раз / удар'іла* (Р.); *та'ко /*
раз / переп'лигнуў (ТЛ.); *раз два п'ри'ступ у'з'аў* (С.); *йон / хоп*
/ на 'гуз'ік по'в'ес'іў; 'цурочку туди да крут' / да то'д'і / трах;
бах // ву'з і п'ер'е'в'ер'нуўс' (Р.).

¹ Сучасна українська літературна мова. Морфологія. — К., 1969. — С. 533.

² Языковая номинация. Виды наименований. — М., 1977. — С. 181.

³ Карцевский С. Введение в изучение междометий. — Вопросы языкознания, 1954, № 6. — С. 132.

2.7. **Із спостережень над синтаксисом.** Регіон Середнього Полісся цікавий своєю системою синтаксичних одиниць, які мають бути описані за відомою в українській діалектології традицією, спираючись на формально-граматичне представлення різних синтаксичних явищ у говірках. У зв'язку з цим необхідно виробити концепцію розгляду синтаксичних явищ. Нам імпонує запропонований в українській діалектології М.Г.Железняком¹ системно-функціональний підхід до розгляду синтаксичних явищ. У центрі системи знаходиться досить детально розглянута у синтаксичних теоріях останніх років² одиниця — *синтаксема*. Остання осмислюється нами як одиниця у структурі комунікативно оформленого речення, на відміну від розгляду синтаксеми з точки зору структури мови як мінімальної одиниці з певною семантико-синтаксичною функцією³. Такий підхід має безперечні переваги перед суто вибірково формально-граматичним розглядом синтаксичних явищ⁴ або дослідженнями, що не розкривають семантики, власне функціонального навантаження синтаксичного явища⁵.

Кожна синтаксема має формально-граматичне представлення. Говіркам властивий свій набір формально-граматичних засобів щодо кожної синтаксеми. Для діалектного мовлення властивий найнижчий ступінь синтаксичної деривації, тому вторинні синтаксичні одиниці⁶ часто зберігають формально-граматичне вираження первинних, напр., при трансформації складнопідрядних реченнєвих конструкцій⁷.

Говірки різних населених пунктів досліджуваного регіону, маючи свої синтаксичні особливості, в той же час характеризуються спільними функціями і формами вираження стосовно кожної з виділених синтаксем⁸.

Досліджувані говірки сіл Чорнобильського і Поліського р-нів Київської обл. належать до ареалу середньополіських говірок. Основний масив досліджуваного говіркового ландшафту розглянутий у мережі Лінгвістичного атласу нижньої Прип'яті Т.В.Назарової⁹. Синтаксичних карт у атласі найменше. Щодо дослідження синтаксичних явищ, Т.В.Назарова писала, що "для з'ясування міждіалектної взаємодії на синтаксичному рівні потрібне зіставлення більших говіркових масивів"¹⁰. Отже, авторка вказувала на недосконалість відомої на той час методики вивчення діалектних явищ на синтаксичному рівні порівняно з іншими рівнями. Зазначимо, що на особливості лінгвогеографічного опрацювання синтаксичного рівня діалектної мови вказували і інші дослідники. Так, П.Ю.Гриценко, спираючись на попереднє застереження М.О.Бородіної¹¹, писав: "визначення лінгвогеографічної цінності одиниць синтаксичного і особливо ж стилістичного рівнів має швидше апіорний характер, ніж становить синтез результатів конкретного картографування, оскільки їй просто ще не існує"¹². На цю проблему звернув увагу В.І.Борковський¹³, який зазначав, що питання з синтаксису дослідниками діалектів ставились так, що відповіді на них не могли розкрити сут-

ності синтаксичного явища, не давали змоги встановити ті відтінки значень, які відрізняють паралельно вживані синтаксичні конструкції одну від одної.

Важливими у дослідженні синтаксису були праці О.О.Потебні¹⁴, Є.Ф.Карського¹⁵. Вчені вибірково виділили найцікавіші синтаксичні явища, звернувши увагу на таку проблему як паратакисис складнопідрядних реченнєвих структур, вживання граматичних форм майбутнього часу у значенні минулого.

Загалом, дослідження явищ діалектного синтаксису має неабияке значення перш за все для порівняльно-історичних досліджень¹⁶. Важливе значення мають дані діалектного синтаксису і для з'ясування ступеня інтерференції контактуючих мов.

Однак сьогодні ще не вироблено класифікації типів діалектних відмінностей, "особливо стосовно синтаксису...", як зазначає, спираючись на попередні теоретичні дослідження у цій галузі¹⁷, П.Ю.Гриценко¹⁸.

Регіон обстежених говірок сьогодні залишається мало дослідженим з погляду синтаксичних особливостей. Ця проблема перебуває в стані добору і систематизації синтаксичного матеріалу, зібраного на формально-граматичній основі.

За класифікацією Т.В.Назарової¹⁹ говірки досліджуваного регіону належать до:

- 1) ареалу специфічних явищ нижньонадприп'ятських говірок;
- 2) ареалу середньополіських явищ;
- 3) ареалу білоруських явищ.

Прагнення до глибшого осмислення діалектних синтаксичних явищ зумовило розвиток структурного підходу, що вимагав систематизації однотипних синтаксичних явищ. Дослідники (Й.О.Дзєндзєлівський²⁰, І.Г.Чередниченко²¹, В.І.Добош²²) намагалися охопити синтаксичні явища одного типу, наприклад, відмінкову парадигму, її функціонування і представлення у говірках.

Певним новим етапом у розвитку діалектного синтаксису української мови стала праця М.Г.Железняка "Прийменникові конструкції в українських східнополіських говірках"²³, у якій запропонований структурно-функціональний підхід до синтаксичних явищ.

Але і сьогодні діалектний синтаксис займає порівняно незначне місце у діалектологічних дослідженнях, як і в час створення програм для складання діалектологічного Атласу української мови, де з синтаксису виділено 53 питання з 464²⁴, російської мови — 23 питання з 294²⁵, білоруської мови — 30 питань з 301²⁶.

Кожне синтаксичне явище, представлене у говірках на формально-граматичному рівні мови, зумовлене глибинними семантичними процесами, що знаходять безпосередні відображення у мовленні. Це дослідження є спробою розглянути синтаксичні особливості говірок у структурно-функціональному аспекті.

Суб'єктні синтаксеми. Під назвою *суб'єктні синтаксеми* розглядаємо синтаксеми, що на семантичному рівні корелюють з аргу-

ментами — виконавцями певної дії або є носіями певних станів, процесів чи якостей, у тому числі й станів як результатів виконання певних дій. Отже, серед суб'єктних синтаксем виділяємо: 1) суб'єкти власне дії, узагальнено-особової, неозначено-особової; 2) суб'єкти стану, процесу та ін. Функціонування суб'єктних синтаксем розглядаємо у структурі простих речень, що дає можливість з'ясувати їх природу, паралельно співвіднести речення з суб'єктними синтаксемами і речення, у яких суб'єктні синтаксеми на формально-граматичному рівні не виражені.

У досліджуваних говірках суб'єкти власне дії, що виражені на формально-граматичному рівні особово-числовою формою дієслова, у текстах книги "Говірки Чорнобильської зони. Тексти", що послужили основним джерелом добору поданого нижче матеріалу, представлені наступною кількістю випадків уживань: Д.— на 144 реченневих конструкції — 30, Р.— на 222 реченневій конструкції — 54, С.— на 116 — 30, Б.— на 63 — 16, Л.— на 70 — 23, М.— на 8 — 5, Рч.— на 34 — 8, ТЛ.— на 96 — 26, Бр.— на 98 — 19, Ч.— на 106 — 31, В.— на 12 — 1, напр.: 'бондар' з'роб'ит' то'бе та'ку 'бодн'у іш'че із ву'шам'і (Р.); на трам'вайі 'вод'ит' 'двадцат' год у'же (С.); і в'їа'з'айу з дво'ра / шоб 'їхати' м'ін'е (ТЛ.)*.

Слід окремо виділити групу речень з суб'єктними синтаксемами при предикатах узагальнено-особової дії. При розповіді про певні події, що повторюються у житті, про певні виробничі процеси, що сезонно повторюються, учасниками яких завжди є більшість населення, про певні дії, необхідні у тій чи іншій ситуації, інформатори вживають узагальнено-особові речення, у яких суб'єкт дії має узагальнене значення і не виражений на формально-граматичному рівні. Для передачі узагальнено-особового значення суб'єкта вживаються певні особово-числові форми дієслів, а саме, дієслова: 1 ос. мн., 2 ос. одн., 3 ос. одн. і мн. і пасивні форми дієслів з часткою *с'а* (*ц'а*), що передають узагальнено-особову дію, спрямовану на об'єкт, представлений підметом, напр.: *б'ез н'ї'якого^а н'ї'чога н'е з'найеш шо ра'б'ит'* (Ч.) (8); *і це сов'їрайуца на к'ладочках... і гу'л'айут' 'вечор* (ТЛ.) (5); *зб'їрали ж но'с'їли з 'дому ши'но* (Л.) (4); *да за йо'го / да вїа'зал'і ў сно'пи'* (С.) (8); *то прок'ручуйу'ца 'д'їрочки ў попе'речному бру'соч'ку* (Д.) (14); *ну це там же 'бачте 'в'ел'це ўйут'* (Бр.) (4); *переве'р'тайеш / і зноў на теї бок мо'лот'іш / їак 'ж'їто / так шче ж ку'л'а в'їб'їрайом* (Р.) (37); *тан'к'і 'воз'їм кру'г'і мо'г'їл сп'е'вайом ру'сал'ни'їе 'н'ес'н'і* (Рч.) (3); *ну ота'ко с'ноп'їка та'ко у'їа'же^м* (В.) (2); *ну 'роб'їце та'ке 'наче ота'ке от ко'ри'т'це* (Б.) (2).

Окремо виділимо випадки узагальнено-особових конструкцій, у яких суб'єкт має формально-граматичну репрезентацію: *цеї 'возр'д'ст хо'диў ту'да ў ш'кол'у* (Б.) (підмет речення, виражений

іменником із вказівним займенником, узагальнено вказує на дітей певного шкільного віку); *дес' там / їак шо па'с'е'ц'а* (Ч.) (підмет речення виражений вказівним займенником *шо*, що узагальнено вказує на суб'єкт дії).

Іншу групу становлять речення, у яких суб'єктна синтаксема є невизначеною конкретно і стосується присудка, що виражає неозначено-особову дію, напр.: *ў'ранці'ї^и ко'ров'і в'їгонили і о'до ў 'луз'і ўс'і сто'їат* (В.) (3); *ад'не 'одн'ім шо н'е н'е тр'ї^и дн'і нас тр'ї^и дн'і нас в'ївоз'ет'* (Рч.) (3); *'тук'і о'це 'тол'кі та'к'е було шо ізбам'біл'і / дак 'мабут' хат два'на'ц'ет' спа'л'їл'і; да ўже та'д'ї^и адче'н'їл'їс' ас'тав'їл'ї нас ў туї 'хат'ї* (Бр.) (17); *а нас по квар'т'їрах перес... насе'л'ал'ї* (ТЛ.) (14); *пос'тав'їл'ї там гост'їн'їцу з 'нашої 'церкви* (С.) (12); *с'е н'е'р'ес'н'ївуйут у'же т'ї'ем с'вахам / шо зав'ївайут м'е'н'е* (Ч.) (8); *до ўже на клуб у клуб хо'д'їли...* (Л.) (6); *а за шо ко'л'їс' роску'лачуал'ї / шо буў н'р'ївод / руч'на моло'тарка* (Д.) (8); *шо на трудо'ден' і 'ри'бу да'вал'ї* (Б.) (4); *нам заго'туо'ўку пр'ївоз'їл'ї / шо 'хочеш / му'ку там плат'к'ї / шо хто 'хоче* (Р.) (21). У наведених прикладах суб'єкт не має формально-граматичного вираження, на нього вказують особово-числові форми дієслів-присудків, що послідовно представлені дієсловами 3 ос. мн. або дієсловом минулого часу середн. роду на *-ло* і дієслівними формами на *-но*, *-то*, напр.: *а 'бат'ка на ф'ронте у'б'їто* (Р.) (1); *дак там с'тол'кі нагруз'ї'ло 'кон'еї...* (Бр.) (1). Неозначено-особовий суб'єкт дії може мати формально-граматичне представлення як питальний або заперечний займенник або виступати у ролі граматично невираженого підмета, напр.: *пересц'їпаў у'же / перек'ї'даў х'ї'е'ва сво'го / перек'ї'даў сво'го / перек'ї'даў ц'е / перест'роїува'ў* (Д.); *до нас н'їх'то не прїїї'їжаў н'ї'е з на'чал'ства / н'ї ў теї 'ден' н'їко'го н'е^и було* (Д.).

Окремо слід звернути увагу на випадки формально-граматичного представлення синтаксеми з семантикою знаряддя або засобу дії у ролі суб'єктної при предикатах дії, напр.: *под'води прїї'їехали на'кл'али йо'го / і зноў до су'шарки'* (Л.) (на семантичному рівні роль суб'єктного аргумента виконує семантема неозначено-особового значення, що не має формально-граматичного вираження у реченні, а замінена синтаксемою з семантикою засобу дії).

Відсутність суб'єктної синтаксеми у реченні спостерігаємо тоді, коли дія передає певний стихійний природний процес і виражена дієсловом середн. роду одн. мин. ч. на *-ло*: *позасц'їпало с'н'ес'ком ге'ц'* (Р). Такі речення слід відрізнити від речень з предикатами всеохоплюючого фізичного стану типу: *'холодно* (на вулиці); *'парко* (біля води) і под.

Суб'єкти стану (носії стану) є більш розповсюдженими синтаксемами через велике поширення у досліджуваних говірках реченневих конструкцій з предикатними синтаксемами стану. Характер синтаксеми носія стану залежить від предикатної синтаксеми стану. При предикатних синтаксемах екзистенціального стану вжи-

* Далі у дужках після прикладів вказуємо кількість випадків вживання суб'єктних конструкцій щодо зазначеної вище кількості речень у кожному населеному пункті.

ваються відповідно синтаксеми носіїв екзистенціального стану, напр.: *і х'тозна от'кудова л'у'з'еї / о'ни і у'с'е й б'ралі* (Р.) (6); *ко'рова ў наз була / ко'рова* (Д.) (5); *да^о та'ка була ка'мурка дак йа ту'ди* (Ч.) (2); *і ход'б'і одне ст'ек'ло було ш'і'б'очка* (ТЛ.) (3); *а йак ка'ру'ўка йе ў ка'го то т'ейе н'е п'ухло^а* (Ч.) (3); *і бус'лаў було і качок було і жураў'л'оў було* (Бр.) (2); *ба'гато по селу ганча'роў було* (Л.) (2).

При предикатних синтаксемах локативного стану вживаються синтаксеми носіїв локативного стану, напр.: *да шче тут хот' си'нок буў* (С.) (3); *там Де'нисовичи^і йест' пет'нацит' к'і'лометроў од нас сел'о* (Б.) (5); *де т'ііе Сука'чі / шоб йак даб'раца ў т'ііе Сука'чі* (Бр.) (5); *ц'е по Бело'рус'ейі було* (Д.) (3); *бо к'луні н'е бу'л'і л'а то'го* (Р.) (4); *бо йа ж си'д'у ле ха'з'айіна йак вон і л'е бат'ка* (Л.) (6); *дажи йа буў на род'ном к'райу у ц'ом году у нас ц'ерква сто'їт т'р'іста л'ет* (ТЛ.) (1); *а ма'йе матк'і с'е'аст'ра була ў Ст'а'е'ч'аниці* (Ч.) (1); *а це зноў тутакі / йак у Варов'і^ч була* (М.) (1); *а матка у'род'і'е в'ід'ма була* (В.) (3).

Різноманітні за семантикою предикатні синтаксеми якісного стану вимагають різних за характером синтаксем з семантикою носіїв якісного стану, напр.: *а наш край прек'расни / прек'расни край* (ТЛ.) (9); *ўже та ска'р'іначка ж'оўт'ен'ка* (Р.) (21); *кул'інк'і то'а'к'ііе бу'л'і йагодкі ў нас мо'л'ен'к'ііе...* (Д.) (45); *там бабушка та'ка ха'роша ж'еничина бу'ла* (Б.) (10); *так па'хоже на ка'зу бі^і наче* (Бр.) (8); *а йест' бу'л'і та'к'ііе к'р'ік'л'івііе д'ет'і шо* (С.) (53); *ота'ка д'ер'е'ї'яна ді'е'жа / зда'рова* (Ч.) (11); *бу'л'і та'к'ііе з'ім'і ну це шче ос'* (Рч.) (4).

Носії експерієнсивного стану виступають суб'єктивними аргументами при предикатах експерієнсивного стану, напр.: *ц'ее з'ваў'са н'рост'и'і в'угол* (Д.) (10); *шапка з'веце / ну то вуша'к'і / а пот'ім то з'веце з'верху шапка / шапка з'веце* (Р.) (2); *це б'і наче ка'залі пр'і'л'іўка ў нас* (Бр.); *о'с'е та'к'е ў м'ен'е у'рож'ен'а* (Ч.) (1); *Красна Субота називайеце* (Л.) (2); *пу'ш'т'і на ка'ждого було ў нас і'мен'ііе вул'ичне* (Б.) (3).

При предикатах кількісного стану виступають відповідно синтаксеми з семантикою носіїв кількісного стану, напр.: *...с'і'лно йагади' гр'і'б'і ўс'ак'ііе* (Рч.) (1); *ко'а'на була шест'д'е'с'ат сна'поў* (Р.) (6); *а м'і'н'і було ш'і'с'нацит' год чи шо* (С.) (3); *а на с'орак д'н'ей дак с'е шоб було с'орак чала'в'і'ек* (Ч.) (3); *ну / д'і'учат на'в'ерно / із в'і'с'ім було* (ТЛ.) (5); *...ў нас с'к'ік'і с'і'рот с'к'ік'і то'го* (Л.) (2); *може на / метроў по'ўто'ра* (Б.) (1); *шоб гарбу'зу було ба'гато* (Д.) (2); *па'даркоў цїх н'е с'і'лно бо б'едні'їе бу'л'і* (Бр.) (2).

Станова ситуація узагальненого характеру, що характеризує певний етап, час, або подію у житті колективу людей, як і предикатна синтаксема всеохоплюючого фізичного стану, не потребують синтаксеми з семантикою носія, бо позбавлені безпосередньої залежності від певного суб'єкта, напр.: речення з предикатами всеохоплюючого фізичного стану: *а ўже аж ата'ко ос'ен' / с'ен'т'абр'*

м'ес'ац (Р.) (1); *йак з'і'ма та'кайа була с'н'і'єжна шо так ба'гато с'н'і'єгу було роўно с плат'ам'і* (Рч.) (1); речення, що передають певну узагальнену станову ситуацію: *ў Ст'а'а'ч'аниці н'разнік на Пр'е'а'ч'исту / а н'ерву Пр'е'а'ч'исту* (Ч.) (1); *шоп с'е'зону н'е'а н'роїшло / с'е'зон ето нада с'е'їат' м'їжду Пр'е'а'ч'і'стам'і* (Р.) (1).

Великою за обсягом і різноманітною за семантикою є група реченневих конструкцій із синтаксемами носіїв стану як результату певної дії, напр.: *йа то'ко йіз'довим го'доў два'нацат' буў* (С.) (2); *йа так йак буў з' і'їм'і с'їязани у'же с парт'ї'знам'і* (ТЛ.) (6); *...ўже во'на до наро'д'ілас ў тебе доч'ка ўже* (Л.) (2); *у'же ж вун похор'он'ани буў н'ерв'и / в'ішла зноў з'амуж* (Б.) (2); *бу'ла ла'пата / шо хл'і'б са'жат' // ну спе'ці'ал'но з'роб'лана са'жат' у н'еч* (Р.) (10); *а'ле та'ка сл'учице пере'вернеце бе'да* (С.) (1).

В інших прикладах синтаксеми носіїв певних станів не несуть у собі суб'єктного начала і не можуть бути віднесені до суб'єктних синтаксем, напр.: *кру'жок з'роб'ланий / так пудоў на три / на чот'ир'і^і сала* (Р.) (5); *а то'ди та'ка доўбешка була зроб'лена із р'учкоў* (Л.) (2); *за шта'нам'і^і / шо йа з'найу ве'роўка пр'і'їязана була* (ТЛ.) (2); *і та'ко ў ск'ладк'і ск'ладано* (Ч.) (3); *ў йо'го пол'у'чилас' ў йо'го но'га бу'ла р'ан'ана* (Б.) (2); *а ўже ша'лоўкоў буў нак'ритиї у бат'ка з'разу хл'і'ў* (Д.) (2).

Особливістю досліджуваних говірок є вживання у межах складнопідрядних реченневих конструкцій суб'єктних синтаксем при предикатах дії і поруч — речень з синтаксемами носіїв станових ситуацій, що є результатами попередніх дій. Подібні побудови дозволяють акцентувати увагу слухачів на статичних картинах, що активізує зорове сприйняття ситуацій як результатів певних дій, напр.: *шо йа'н'і^і н'е в'і'б'і'вал'іс' у в'ісоке д'ер'е'во... та'ке було н'ізко'росле* (Д.) (1); *і в'ешайом і руш'ні'ч'кі // м'і^і і так і под остаў'лаїом / то по'вешайом дак аж б'е'л'ейе на к'ладб'ішча / наче там жонк'і ўже* (Р.) (2); *йак ки'їа'ха лун'іш да б'елііе л'іс'точк'і* (Бр.) (2); *дак йа'на йак д'рошч'і ра'ботаїе // так а'на так // пудоб'їеш йа'го / дак а'но так ў д'ежи наче ба'гато* (Ч.) (1). Паралельне вживання суб'єктних синтаксем при предикатах дії і синтаксем носіїв стану спостерігаємо і тоді, коли стан передає якісну, локативну тощо характеристику результату або об'єкта попередньої дії, напр.: *ўже ў нас йак о'с'о ў кол'хоз'і до'к пост'роїл'і то'а'ку бу'л'і / мел'н'іцу о'ц'у йа'о'кус'* (Д.) (4); *до'мої ве'зеш го'това про'дуц'ї'я* (Л.) (1); *пуд'ход'е до вул'а пу'стого // пу'сти'і вул'її ўже ў йїх о'там р'амк'і пас'тав'і'ї* (Р.) (1); *а пот'ом ска'зали ўже по т'і'л'і'х'вону / шо н'і'мци ў Де'нисо'вич'ах мото'циклами^і* (Б.) (1).

У деяких випадках на дійову ситуацію накладається станова як результативна, що іноді викликає семантичні повтори щодо синтаксем з суб'єктивним значенням, напр.: *да йак ум'ре по'кої'нік* (С.) (2); *в'ешал'ні'ка / котори^і за'в'ес'ї'ўс'а* (Р.) (1); *і босііе раз'у'вайемос'* (Бр.) (1) або паратактичні конструкції з чергуванням дійових з

суб'єктивними синтаксемами і станових з синтаксемами носіїв стану ситуацій: у таку ж мо^ло^тиш к'лун'а / ...ко^лу^дочка та йе (Р.) (1); ту в'ірвала сумку / за ту сумку / да там в нас за хл'евом кри^ница була та^ка / дак а^на у ту кри^ницу у^то^н'іла (ТЛ.); то хо^ди^л'и з'імо^йу й боси^йе пош^т'і / пош^т'і шо боси^йе (ТЛ.) (3).

Попереднє представлення синтаксем з семантикою носіїв стану поряд з синтаксичними конструкціями дійової семантики більш характерне для синтаксису досліджуваних говірок, напр.: ну н'екатори^йе майуц^ь ска^ціну^ь у^же ка^тори^йе ха^за^й'ну^йе; та^ка ку^л'ен'ка / та^ка палка зог^нут'ен'ка б'і качар'га / і^д'е до^рожку роб'іт / ро^зурку роб'іт; це у^же в'ос'ен' у^же ш'ішк'і рвут' (Р.) (16); л'е^м'іш у^же з'роблани^й в'ін / во^н'и в'ік'іну^л'и; сос'на у нас бол'іш^і час'ці / сос'ни роб'ілі хату (ТЛ.) (3); а тут' і пам'а^т'н'ік на^о ц'и^х клад'б'ішч'ах / а с'уд'и у^же мого^з'ін т'е^н'ер пост'ройлі (Д.) (7); грі^л'боу ба^гато / р'і^л'ба д'е на ста^у'ках дак р'і^л'бу ла^в'ілі (Бр.) (4); то^же д'іток ку^п'ат сон / ко^тори с'емечк'і / дак о^того ц'в'іту (С.) (2); да от.а^к'і бухони // а та^д'и па^у'та^гу^йеш із н'еч'и (Ч.) (4); і на том по^гребу ву^жі / к сонцу з'р'і^йу^це і д'ітки ма^л'ен'к'і гу^л'айу^це (В.) (1); йак на да^йарках дак з'разу п'ер'е^д'еу^с' (Рч.) (2).

Реченнєві структури з суб'єктивними синтаксемами процесу при предикатних синтаксемах процесуальної семантики також властиві синтаксичній системі досліджуваних говірок, напр.: у с'ом га^ду було д'еу^йа^того / па^б'еда / і на д'ен па^б'еди в аку^р'ат у нас було... (Р.) (21); шоб, же о^но м'ен'ше з^н'іло / 'порт'іос' із^н'ізу (С.) (14); з'ер'но йа^но йак с'пар'іца дак и^но ж с^п'р'ийе (Д.) (23); йак м'і^н'а ж'із'н'а с'ла^жувалас' бу^л'а (ТЛ.) (22); мед'в'ед'оу ад'н'і^х н'е бачілі а воу^кі бачілі... (Бр.) (17); ад воу^ка / шоб йа з'нала воу^ком зра^б'іца (Ч.) (16); бо це ж може іскра по^п'асти ме^жду ки^р'п'іч (Б.) (13); шо за^думау^ь у голо^в'е те і з'д'елайу (Л.) (4); йа н'е в'ер'у ц'е^л'му шо ва^рожіт' (Рч.) (5); мі^л' ж'і^л'і до т'рохі захв'а^тили голо^да (В.) (1); дак во^на ка^же ма^мо чо ти^л' будеш / ц'у^л'да / туточк'і ж'і^л'ти (М.) (1).

Отже, синтаксема з суб'єктивним значенням у синтаксичній системі досліджуваних говірок послідовно репрезентована на формально-граматичному рівні різними словоформами: іменниками у наз. одн. і мн. при предикатних синтаксемах дії, питальними і вказівними або заперечними займенниками у наз. при предикатах з узагальнено-особовою або неозначено-особовою семантикою.

Більш розгалуженою є система представлення синтаксем з суб'єктивним значенням серед носіїв станів: синтаксеми носіїв екзистенціального, рідше — кількісного стану послідовно представлені іменниками у формі наз. і род. (останнє при вживанні семантико-граматичного безособового предиката, репрезентованого формою дієслова 3 ос. одн. мин. часу було (було бус'ла / було і ка^чок); або при предикатних синтаксемах кількісного стану, що виражені числівниками ба^гато, ма^ло, безліч (грі^л'боу ба^гато); синтаксеми носіїв локативного стану, якісного стану і стану як результату дії

представлені іменниками у формі наз. Зауважимо, що синтаксеми носіїв експерієнсивного стану при предикатах говоріння, на відміну від літературної мови, в усіх досліджуваних говірках послідовно вжиті у формі наз., а не орудн. (шанка з'веце; ка^зал'і прі^л'і^йка).

Особливістю досліджуваних говірок є функціонування синтаксем суб'єктів процесу не лише у формі наз., а й у формі місц. з прийменником у (у нас було / м'і^н'а ж'із'н'а с'ла^жувалас' була).

Отже, суб'єктивні синтаксеми відзначаються у досліджуваних говірках різноманітністю і певними характерними лише для обстеженого регіону рисами щодо кількісного співвідношення типів суб'єктивних синтаксем у синтаксичних конструкціях.

Об'єктивні синтаксеми. У системі об'єктивних синтаксем спостерігається чимало особливостей щодо їх формально-граматичного оформлення, зокрема у плані прийменниково-відмінкового представлення. Для вираження об'єктивних синтаксем у досліджуваних говірках найбільш продуктивною є форма знахідного відмінка. При цьому спостерігаються відмінності від системи літературної мови: форма знахідного відмінка послідовно має формально-граматичне представлення називного. Це явище ми спостерігаємо при предикатних синтаксемах дії і стану, що вживаються з прямим об'єктом у словосполученнях сильного керування, напр.: і ве^д'ут у^же у поне^д'ілок ру^с'алк'і (С.); це на^да про^водн'ік м'і^н'і (С.); м'і напек'лі наск'і (С.); ол'ен'і за^в'езлі бу^л'і (Р.). У наведених прикладах у формально-граматичному представленні прямого об'єкта: ру^с'алк'і, про^водн'ік, наск'і, ол'ен'і спостерігаємо збереження архаїчної форми знахідного відмінка, що збігалася з формою називного. Розвиток лексико-граматичного розряду персональності, що зумовлював у праслов'янській період вживання форми родового-знахідного однини замість архаїчної форми знахідного відмінка, не знайшов свого морфологічного вираження у говірках досліджуваного регіону. Особливо це стосувалося вираження об'єктивних синтаксем у множині. Подібне явище зберігається як діалектна норма і в південнокарпатських говірках, особливо стосовно семантичного розряду іменників на позначення назв тварин, напр.: розка^зал'і кочі^шов'і запр'і^ч'і кон'і^л'? У середньонадніпрянських говірках подібне явище розцінюється як переважаче чи більш вживане²⁸.

У період староукраїнської мови, незважаючи на процес звуження сфери функціонування об'єктивних синтаксем у формі знахідного відмінка, ці форми зберігалися в українській мові довше, на відміну від російської²⁹.

В ареалі активної взаємодії російських і білоруських говірок переважає вживання родового відмінка в об'єктивних синтаксемах з назвами істот. Послідовно це простежується і на території Білорусі³⁰. Отже, розглянутий ареал Полісся є архаїчною зоною щодо використання синтаксем прямого об'єкта. Вживання знахідного прийменникового свідчить про ускладнення семантики синтаксем, коли на об'єктне значення нашаровується причинова або порівняльна се-

мантика. Здебільшого подібні форми знахідного прийменникового спостерігаємо при неперехідних дієсловах чуттєвого сприймання, пізнання. Тобто такі об'єктні синтаксеми функціонують при предикатних синтаксемах експерієнсивного процесу або фізичного та психічного стану. При цьому знахідний відмінок з прийменником *за* для вираження об'єктних синтаксем як послідовна заміна подвійного знахідного був характерним і для староукраїнської мови: *быле вы-знал панежа за голову*³¹ порівняно з формами родового-знахідного.

Таким чином, знахідний відмінок у досліджуваних говірках має своє функціонально-семантичне навантаження і послідовно представлений з прийменниками *за, на* та характерним для говірок прийменником *пуд* (*попуд*). Крім властивого і літературній мові об'єктного (*/ і за нас да напра'гон'увал'і* (Бр.); *і за нас сабр'ал'і у воу'торок* (Бр.)), об'єктно-причинного значення синтаксеми (... *за те м'і заслужил'і / за те м'і зароб'іл'і* (С.)) і об'єктно-порівняльного (... *і годом о'дин за ме'не с'тарши* (Б.)) знахідний з прийменником *за* має у говірках і семантику об'єкта призначення, напр.: *а це там із'ноу с'у'ідку ўз'ала за ку'му Па'раску* (Л.). Такі синтаксеми поширені і в російських та білоруських говорах, напр.: *смелей за брата*³².

Здавна в українській мові відомі сполучення з прийменником *за*, особливо у пам'ятках південно-західного походження: *коли мовиль за смерть и за к'вни свуй*³³. В.І.Добош зазначає, що при дієсловах пізнання чи сенсорної діяльності у синтаксемах з об'єктним значенням найчастіше вживається знахідний відмінок з прийменником *за*: *за то'го не зна'єме, ов'ін зна'є за так'оє д'ерево*³⁴. Таке вживання характерне і для говірок зони російсько-білоруської взаємодії, напр.: *он у кал'хозі за тракто'риста*³⁵. Загалом, знахідний є домінантним об'єктним відмінком в українській мові на відміну від родового, який підпорядковується знахідному, передаючи, крім об'єктного значення, невластиві категоріальній відмінковій природі супровідні предикатні кількісні значення.

Найбільш розгалуженою за семантичними відтінками у досліджуваних говірках є об'єктні синтаксеми прийменниково-відмінкових форм знахідного з прийменником *на*, які представлені у говірках з такими значеннями: 1) прямого об'єкта: *...да йак по'бачи'у на'о те ўже 'чудо* (Д.); такі конструкції характерні і для білоруських та російських говірок, напр.: *говорить на мать*³⁶, 2) об'єкта цільового призначення: *...ма'лен'ке те'л'атко // 'дад'ко в'і'рошчу'є йо'го і це / го'ворит' 'буде м'і'ні на во'ла //* (Д.); 3) об'єкта просторового призначення: *на му'ку йест' та'к'і 'гарни ўже /* (діжки) (С.); 4) об'єкта якісно-кількісної характеристики: *же 'дал'і нам хот' на пе'т'ох се'м'еї мо'ш'і'ну* (Р.); *заїш'л'і м'і ў нас гороц'к'і храм на тр'і 'кумпол'і* (ТЛ.); *ну і ни'чого 'хатку пос'тавил'и на д'в'і 'комнати* (Б.).

Вживання знахідного відмінка з прийменником *на* у функції об'єктної синтаксеми у староукраїнській мові стосувалося лише по-

значення об'єкта боротьби, напр.: *'како на'пали на вас зло'ерес'и, Поля'комі воє'вати на Ко'закові*³⁷. Семантично звужене функціонування має подібна формально-граматична конструкція і в південнокарпатських українських говірках. На відміну від говірок досліджуваного регіону, де при дієсловах процесуальної експерієнсивної семантики вживається знахідний відмінок з прийменником *на*, у синтаксисі карпатських говірок подібна граматична форма представлена лише при експерієнсивних предикатних синтаксемах *спомин'ати, 'тамити, зає'т'амити*, напр.: *спомин'айу на то'ты ча'сы, йа на вто шче 'тамн'у*³⁸.

Синтаксема об'єкта якісної характеристики представлена у говірках і формою знахідного відмінка з прийменником *пуд*: *што пуд м'ед і под'хоже ота'кого ц'в'ету* (Р.). З таким же прийменником у говірках представлена і синтаксема якісно-локативної характеристики: *а'гон' пуд 'н'ебо га'р'ит* (Р.). Решті форм об'єктних синтаксем, випадкам вживання синтаксеми прямого об'єкта (*ка'хала цип'л'ата* (Р.); *не разре'шат 'даже нос'ового плат'ка за'нести ў на'лату* (Б.)) властива нейтралізація знахідного-родового відмінка іменників-неістот. Така нейтралізація знахідний-родовий стосовно неістот характерна і для білоруських та польських говірок; відома така форма і говіркам російсько-білоруського суміжжя, напр.: *найти гриба*³⁹.

Продуктивною у досліджуваних говірках є і синтаксема об'єктно-цільового значення типу: *а ў нас же на с'в'ін'і откри'вал'і* (полювання) (Р.); *ну на 'лос'а було зак'рите* (Р.), що властива і літературній мові.

Формально-граматичним аналогом до подібних загальноновживаних синтаксем з об'єктним значенням при предикатах дії на зразок: *вимазати у фарбу, вимочити у воді* є форми: *увоб'рала у кан'вети ў 'бубл'ік'і ў'с'аку ў'с'ач'іну ка'л'іну там увоб'рала* (Л.), яким у літературній мові відповідають об'єктні синтаксеми у формі орудного безприйменникового відмінка типу: *прикрасила квітами, вінками, рушниками* і под.

Нормативність вживання орудного відмінка у таких словосполученнях зумовлена тим, що об'єктна функція для орудного є вторинною⁴⁰ і в літературній мові маркована формально-граматичною репрезентацією, на відміну від синтаксичної системи досліджуваних говірок.

Для українських говірок⁴¹, як видно з "Атласу української мови", характерне послідовне вживання у ролі об'єктних синтаксем різних варіантів знахідного відмінка. Знахідний безприйменниковий відмінок в українських говорах вживався, як правило, лише для вираження прямого об'єкта. При дієсловах експерієнсивної семантики здавна⁴² простежується використання синтаксем віддалених об'єктів, *посередніх чи напівпредикативних*, за О.С.Мельничуком⁴³, або *деліберативних*, за І.І.Слиньком⁴⁴. Про таке розрізнення формально-грама-

тичних представлень об'єктних синтаксем писав ще О.О.Потебня⁴⁵. В пам'ятках української мови спостерігається вживання віддаленого об'єкта — від найдавніших часів аж до XVIII ст. включно⁴⁶. Характерною особливістю знахідного віддаленого об'єкта насамперед є те, що він можливий і при неперехідних дієсловах. Більше того, і перехідні дієслова, як напр.: *видіти, чути* і под., у сполученні із знахідним віддаленого об'єкта набувають значення перехідності. Таким чином, синтаксема віддаленого об'єкта за характером щільності зв'язку з підпорядковувочими предикатними синтаксемами наближається до синтаксеми непрямого об'єкта і у синтаксичній системі досліджуваних говірок представлена на формально-граматичному рівні різними прийменниково-відмінковими формами знахідного відмінка.

Менш продуктивною формою об'єктних синтаксем виступає у говірках форма родового прийменникового відмінка. Родовий виступає з прийменниками *з, од і для* у випадках вживання семантично ускладнених синтаксем. Діапазон функцій таких синтаксем включає: 1) синтаксеми об'єктно-порівняльної семантики типу: *во'на хва'соном б'е'з са'н'і* (Р.); *а та'к'іє ра'б'і'і 'ц'і'на 'санак да те* (Рч.); 2) синтаксеми об'єкта призначення, що вживається з прийменником *для*: *у нас в'осно'у'ному в'ін і'шо'у д'ла о'деж'і* (Д.); 3) синтаксеми з чітко вираженим суб'єктно-об'єктним зв'язком при предикатах стану, що вживаються у формі родового відмінка з прийменником *од*: *ну і так іа ос'талас' од 'матер'і у о'д'і'на'ц'ит' год* (Б.). Іноді родовий безприйменниковий для вираження об'єктних синтаксем є суто формально-граматичним відмінком, не виражає певного значення і є суто говірковим еквівалентом іншого відмінка, напр.: *а во'ни шче ц'і з'рош'і поза'в'ідува'у та'к'і'х 'го'р'ки'х // шо ко'му б'то 'дал'і з'роше' //* (С.). У цьому висловлюванні внаслідок конденсації вживання частин реченневих побудов і неповних речень предикатна синтаксема експерієнсивного стану *поза'в'ідува'у*, що вимагає об'єктної синтаксеми у формі знахідного відмінка з прийменником *на* (*позаздрив на гроші, на добро*), керує об'єктом у формі формально-граматичного родового відмінка.

Орудний відмінок для вираження об'єктних синтаксем вживається у досліджуваних говірках здебільшого без прийменника у таких випадках: 1) у синтаксемах об'єктного значення з відтінком семантики засобу або знаряддя: *в'є'чераї 'йа'ї'ца'мі да ло'ж'і'са спат'* (В.); *по'к'і'нула й'о' // пош'ла с'во'ї'м'і' л'уд'м'і' ро'б'і'т* (М.); 2) прямого об'єкта при предикатних синтаксемах дії: *а м'і' у'же та'к'і'м 'мало зан'і'мал'іс* (Р.); 3) при предикатних синтаксемах експерієнсивного стану: *і во'ни м'но'йу ради'* (ТЛ.). Об'єктні синтаксеми якісного характеру також на формально-граматичному рівні представлені у говірках безприйменниковим орудним відмінком: *шоб іа з'нала 'во'у'ком зра'б'і'ца* (Ч.); *м'і ж у'с'є у'с'є так ду'шам'і по'ї'хо'л'і з 'дом'у* (Р.). В останньому випадку на об'єктне значення нашарована предикатна семантика способу виконання дії, вираженої предикатною синтаксемою *по'ї'хо'л'і*.

Об'єктні синтаксеми у досліджуваних говірках, що передаються орудним відмінком з прийменником *с*, теж мають розгалужену семантику; вони передають: 1) значення засобу при предикатних синтаксемах безособової дії: *позаси'пало с 'н'ес'ком ге'ц'* (Рч.); 2) значення прямого об'єкта при предикатних синтаксемах експерієнсивного стану: *...на'жал'і'лас'а с 'те'йу гала'во'йу / шо 'йамка ж іа'ї'є там та'ка* (Ч.).

Місцевий відмінок представлений у об'єктних синтаксемах при конденсації предикатної синтаксеми посесивності *мати* у складній поліпредикатній реченнєвій конструкції і вживається з прийменником *при*: *хаї во'ни жи'вут' пр'і сво'ї'єй 'т'ех'і'к'е пр'і сов'р'є'м'он'о'ї* (С.).

Адресатні синтаксеми. Адресатні синтаксеми у синтаксичній системі досліджуваних говірок мають своєрідний діапазон відмінкового представлення. Найбільше адресатна синтаксема представлена формами давального і знахідного відмінків.

Знахідний відмінок з прийменником *на*, який високо продуктивний при передачі об'єктних значень, є домінуючим у досліджуваних говірках при формуванні адресатних синтаксем: *ти пр'іш'ла / кажеш на ма'го 'бат'ка* (Ч.); *... да і 'каже на 'м'є'н'є / от ма'ї'а с'єст'ра* (Бр.); *іа на іє'ї'є ка'жу* (Бр.); *нам же і'з'а гра'н'і'ци с'лал'і ба'гато на нас ізу'с'ул'* (С.); *насва'ри'ус' на 'мене* (Б.). Адресатні синтаксеми, виражені формою знахідного відмінка з прийменником *на* функціонують у говірках при предикатах дії, що виражені дієсловами звертання, говоріння, адресатного призначення.

При предикатних синтаксемах експерієнсивного або посесивного стану і процесу адресатні синтаксеми вживаються у формі давального безприйменникового, напр.: *от м'і'н'є ти погл'є'д'єла і м'н'є н'є'добре с'тало* (Д.); *з'а'утра 'утром 'нуї'деш да і одга'да'єш іє'му за'гадку* (В.); *це 'буде вам к'репко с'м'і'шно* (Б.); *то б'ратове / б'рату / ну / іа іє'го спо'сайу / н'є'а'хаї б'рату 'буде* (Р.); *дак от ваї'на була так іа'на н'є у'с'ім ваї'на була...* (Ч.). У перших двох випадках вживання адресатних синтаксем зумовлене валентною залежністю від предикатних синтаксем експерієнсивного стану. Експерієнсивний стан представлений і в говірці с. Буда при передачі семантики адресатності. При предикатних синтаксемах процесу вживаються адресатні синтаксеми у формі давального безприйменникового у говірці сіл Варовичі і Чистоголівка. Таке формально-граматичне оформлення адресатної синтаксеми спостерігаємо у говірці села Рудьки при предикатній синтаксемі посесивного стану.

Рідкими є випадки оформлення адресатних синтаксем формами родового безприйменникового або з прийменником *од*, знахідного з прийменником *за* і місцевого з прийменником *на*, що відомі у говірках сіл Товстий Ліс і Стечанка, напр.: *н'і'х'то і'їх не ко'мандува'у / шо ро'бі'ти' і'їм* (ТЛ.); *// шоб од іо'го Гос'под' / до све'того Роже'ст'ва 'душу заб'ра'у* (С.); *іа 'в'іру на 'л'уд'ах шо помо'гло* (С.). Форма родового відмінка вживається у реченневих структурах з

предикатними синтаксемами дії; при предикатних синтаксемах експерієнсивного стану і процесу вжиті адресатні синтаксеми у формі знахідного приємникового або місцевого приємникового відмінків.

Оформлення адресатної семантики у говірках досліджуваного регіону відрізняється від літературної мови і має відповідники у сусідніх білоруських говірках. Літературна мова послідовно зберігає для вираження адресатності безприємниковий давальний відмінок, родовий відмінок з приємником *для*, а також знахідний відмінок з приємником *на*. Своєрідний розподіл формально-граматичних ролей синтаксем з семантикою адресатності послідовно відрізняється від літературної мови, хоча діапазон вживаних відмінкових форм подібний до літературної мови. Так, при дієсловах з семантикою говоріння у літературній мові вживаються адресатні синтаксеми у формі давального безприємникового, а у досліджуваних говірках — у формі знахідного з приємником *на*. При дієсловах з семантикою зорового сприймання адресатні синтаксеми літературної мови вживаються у формі знахідного відмінка з приємником *на*, а в говірках — давального безприємникового відмінка, напр.: *да і каже на мен'е* (Б.) — *каже мені* (літ. мова); *от м'їн'е т'ї погл'е'дела* (Д.) — *подивилась на мене* (літ. мова).

Синтаксеми знаряддя або засобу дії. Синтаксема знаряддя виражається знахідним приємниковим, орудним безприємниковим і місцевим відмінками. Найбільше випадків функціонування синтаксем з семантикою знаряддя або засобу дії, як і в літературній мові, спостерігаємо у формах орудного безприємникового. Синтаксема знаряддя або засобу дії вимагає предикатної синтаксеми дії, напр.: *ва^озілі сан'камі* (Ч.); *а то но^агамі обм'їналі* (Р.); *склі'кайе гри'шамі там / гри'шамі ўже ў хату* (С.). Характерною особливістю досліджуваних говірок є розширення діапазону використання форм орудного безприємникового на тлі реченевих конструкцій, які в літературній мові не містять синтаксем знаряддя або засобу дії, і ця семантика поширюється на синтаксеми за аналогією, про що і сигналізує форма орудного безприємникового відмінка, напр.: *а са'бойу і а'ралі* (Ч.); *воло'чі'т' со'бойу кар'тол'у* (Д.).

Суто говірковою є форма знахідного приємникового відмінка для оформлення синтаксем з семантикою засобу або знаряддя дії, напр.: *хтос' заграйе на бала'лайку там* (ТЛ.); *а го'доу чоти'р'нац'ат' м'їн'е було / по'шоу вже под'косу ко'с'їт'* (ТЛ.); *бо т'реба мїат'їх* (коноплі) у *ногі т'реба мїат* (Р.). Синтаксема з семантикою знаряддя дії у *ногі* щодо реченевих побудов, де йдеться про обробіток конопель, у формі знахідного приємникового вжита лише у говірці с. Рудьки; у більшості досліджуваних говірок спостерігаємо у цьому випадку вживання форми місцевого відмінка з приємником *у*: *да ко'ноплі мїат у но'гах попот'реш* (Л.); *а ко'ноплі дак тїйе ў но'гах попот'реш* (С.); *о^аце ў но'гах / но'гамі^ї*

м'їалі ў но'гах (С.). У говірках сіл Денисовичі і Рудьки, як видно з наведених прикладів, спорадично зустрічається пізніша літературна форма: *но'гамі^ї* паралельно з архаїчними формами знахідного і місцевого приємникових відмінків: у *ногі* і у *но'гах*.

У говірці с. Луб'янка складну семантику має синтаксема *ў голо'в'е* при предикаті експерієнсивного процесу: *шо за'думаў ў голо'в'е те і з'делаю* (Л.). За аналогією до синтаксеми з семантикою місця, з характерною для неї формою місцевого приємникового, синтаксема з семантикою засобу реалізації експерієнсивного процесу набуває додаткового відтінку локативності і формально-граматичного оформлення місцевого відмінка.

Синтаксеми з темпоральною семантикою. Синтаксеми з темпоральною семантикою⁴⁷ широко представлені у синтаксичній системі досліджуваних говірок. Часова орієнтація має своєрідне вираження, відмінне від системи літературної мови. Часова семантика, що в системі простих реченевих структур відповідає синтаксемам, що не мають валентної пов'язаності з предикатним центром речення.

Найбільш розгалуженою для репрезентації часового значення є форма родового відмінка з приємником *нап'рот'*, *п'рот'ї*, *прод*, і родового безприємникового відмінка, напр.: *а 'атомна зор'валаса п'рот'ї суб'оти* (Л.); *це нап'рот' Но'вого 'году* (С.); *це прод 'Нового 'году* (С.); безприємникові конструкції для вираження синтаксем з часовим значенням: *'тук'ї от йа н'...за'була йа'кого^а дн'а* (Рч.); *ўже по'ка пр'ї'в'їкн'е д'н'е'ї тр'ї* (Д.).

Синтаксеми у формі родового відмінка з приємником *до* з часовим значенням, що властиві літературній мові, мають і суто говіркове представлення, пор.: *в'ї'ст'упалі до 'каждого ўже п'раз'н'їка* (Д.) — літературний відповідник синтаксеми з часовим значенням з приємником *до*: *до кожного свята*; *ї: бо ўже ста'рен'ка ўже до с'мерт'ї т'реба* (С.) — говіркове представлення часової синтаксеми *до с'мерт'ї* у формі родового відмінка з приємником *до*.

Родовий відмінок для вираження часового значення вживається у говірці с. Рудьки із похідним приємником *сна'чала*, який на відміну від літературного відповідника *спочатку*, що вживається з іменниками предметного значення, вжитий у говірці з іменником предикатної процесуальної семантики: *так у нас було сна'чала 'ж'їзн'ї* (Р.).

Друге місце за частотою вираження часового значення різних семантичних відтінків займає знахідний приємниковий відмінок з приємниками *у, на*, напр.: *ча'суў ўже к шес'т'ї / ну / йак на 'заходом 'сонца* (Р.); *'тол'ки ў Ру'сал'ни 'тижден'* (С.); *це на 'Нов'ї год'...на чо'тирнадцате чис'ло / по Рожест'ву* (С.). Подібні форми для вираження часових значень характерні і для літературної мови.

Цікавим випадком нашарування часової семантики на предметний іменник з прикметником *повен місяць* спостерігаємо у говірці села Чистоголівка, в результаті конденсації висловлювання і пере-

ведення часової підрядної частини складного речення у член формально-граматичного простого речення⁴⁸, напр.: *дак так от пут 'ну'ўн'е т'р'еба са'жат' / ... пуд 'пов'ен і'д'е ўже (сади́ти при повному місяці).*

Синтаксеми часової семантики можуть мати у реченні прислівникове вираження, прислівники мають прийменниково-відмінкове походження, напр.: *ка'да нас привез'лі і ў 'осен' / 'осен':у (С.); і з'іму ўже йо'го перера'батуйом (Р.); а йе та'ка ха'з'аїка шо з 'году н'е побу'вайе до ўже й не^а 'маїе (Р.).*

Представлений у діапазоні прийменниково-відмінкових форм для вираження часових значень і орудний та місцевий відмінки. Цікавим є випадок конденсації висловлювання, що зумовлює вживання синтаксеми орудного безприйменникового у синтаксичній системі с. Денисовичі: *'д'іт'м'и м'і^у н'е^і з'налі за'боту.* Синтаксема *'д'іт'м'и* конденсує підрядне речення часової семантики *коли ми були дітьми*, і тому у складі простого речення набуває часової семантики.

Чималу за обсягом групу синтаксем з часовим значенням представляє у синтаксичній системі говірок досліджуваного регіону словоформа родового відмінка з прийменником *при*, напр.: *ос'вал'т це ўже ж' поло'ж'і^у ли пр'і^у з'р'і'ву (Д.); ко'лі'с' при кол'госпу (Д.); пр'і^у мо'її 'памет'і йе'но от йа за'с'тала (Д.).* У подібних випадках синтаксеми, виражені предметними іменниками набувають часового значення лише в контексті.

Іноді синтаксеми часової семантики мають у говірках формально-граматичне представлення називного або місцевого відмінка, напр.: *дак ше 'то'к'і п'рошли год йіх 'в'і'в'ез'лі о'с'о (Р.); ро'д'і'се од'на 'ти'с'ача дев'ет'сот ш'ес'том го'ду (ТЛ.).*

Синтаксеми локативної семантики. Найбільшою за обсягом і різноманітністю представлення семантичних відтінків є група синтаксем локативної семантики, яка характеризується у синтаксичній системі досліджуваних говірок найбільшою своєрідністю.

Синтаксеми локативної семантики, виражені родовим відмінком з прийменниками *'кала* (*'ка'ла*, *ла*) є характерною особливістю синтаксичної системи досліджуваного регіону. У працях Ф.Т.Жилка⁴⁹, С.П.Бевзенка⁵⁰, Т.В.Назарової⁵¹ та ін. конструкції родового відмінка з прийменником *ла*, *ле* виділені як характерна особливість говірок Середнього Полісся. Ця особливість синтаксичної системи досліджуваного регіону зафіксована і у Лінгвістичному атласі нижньої Прип'яті⁵² і в діалектологічному Атласі білоруської мови⁵³. Прийменник *лѣ*, що в загальнослов'янський період виступав як частина складних прийменників, активно функціонує і в сучасних говорах східнослов'янських мов. У білоруських⁵⁴ та російських⁵⁵ широко вживаються синтаксеми з локативною семантикою *ле*, *лі*, *ла* + *N gen*. В українській мові, як і в білоруській, іменник з прийменником *'коло*, *'кала* (*'ка'ла*, *ла*) вживається для позначення місця зупинки руху або місця перебування самого предмета чи місця

діяльності особи у певному пункті поруч локативного орієнтира.

У синтаксичній системі досліджуваного регіону послідовно представлена на позначення синтаксем локативної семантики форма родового відмінка з прийменником *'кала* (*ла*), напр.: *м'і ўже нуч га'лос'іму^о ла йа'йе (Ч.); то у'ч'ілас' коло йе'її (С.); йак і'ду ўже ла по'кої'ніка (Ч.); бо йа ж си'д'у ле ха'з'айіна йак в'он і ле 'бат'ка (Л); п'р'і'д'е дак так 'лаже ла м'е'н'е... (Бр.); субота / ми^і ўже м'і'юм / пуд'мазуйом ўже 'кала 'п'і'чок (Р.); а йон ўже ў гала'вах ла д'е'т'еї (Бр.).* Родовий відмінок для вираження синтаксем з локативним значенням вживається у говірках також з прийменниками: *к'руг'і (а), ў, п'ром'і, неда'леко*, напр.: *...а йон кант'ролі сто'їат' круга нас (Ч.); тан'к'і 'вод'ім кру'зі мо'д'іл спе'вайом русал'ні'йе 'песні (Рч.); ...верто'лот'і^у 'ті'йе кру'зі 'хутара са'д'аца (Бр.); да 'того / п'ром'і х'верм'і (Бр.); і це неда'леко 'нашої 'хати с'тали (Б.); моло'дої чело'в'е'к п'рот'іу ме'не жи'ў (ТЛ.); ў м'е'н'е йа'к'ес' моро'д'ор'і п'р'ідут' (Р.).* Цікаву форму вираження локативна синтаксема має у говірці с. Рудьки, де семантика напрямку руху, що в літературній мові виражається родовим відмінком з прийменником *до*, вжита у формі родового відмінка з прийменником *у*. Інші випадки вживання родового прийменникового для вираження локативної семантики мають відповідники в літературній мові.

Велику групу локативних синтаксем представляє у говірках досліджуваного регіону знахідний відмінок з прийменником *на*. Подібні синтаксеми мають різне семантичне наповнення, зокрема, позначають локативне спрямування певної дії: *і там ўже ж на лес о'то в'іга'нал'і ка'ров'і (Рч.); це ми^і ўсе 'їйде^у на с'іно'к'у'с і рвом по лу'гах (С.); 'дал'і йім квар'т'іру на П'р'і'п'ят'і / і йа'ни п'ер'е'ш'лі на П'р'і'п'ят' (Бр.); і дага'вар'і'юс' на Чор'нобіл' у ва'йенш'іну (Бр.); 'бочк'і і зда'вал'і на 'ц'і'е^а / на с'ел'но (Р.); пр'і'й'ехал'і м'і^у от'с'удова / на св'їй 'р'ідни' краї (ТЛ.); до ўже на клуб у клуб хо'д'іли... (Л.); з 'К'і'ева при'в'езут' / на ц'у бол'н'іцу (С.); ну ми^і нага'тов'ілі на ст'ул / з'ат' буў (Р.).*

Предикатні синтаксеми експерієнсивного стану, що вживаються з синтаксемами локативної семантики також вимагають форми знахідного відмінка з прийменником *на*: *нам т'реба бу'ло шоб бу'ло 'в'ідно на 'ул'іцу (Д.).* Синтаксеми локативного призначення вживаються у говірках досліджуваного регіону у формі знахідного відмінка з прийменником *на*: *їд'іт до'дому соб'і'раїтес' і ве'д'іт худобу на кол'хоз (С.); пої'ду на метало'лом / от / наї'ду ку'сок та'кого жи'л'іза подхо'д'ашчого со'бі (ТЛ.); так у д'ело'в'е і'д'е // ... на о'кутуван'е ка'нала бала'та (Р); о'но пош'ло ўсе на госу'дарство (ТЛ.); а по'том нап'рав'ілі ме'не на войенко'мат св'уї (ТЛ.).*

У рідких випадках синтаксема у формі знахідного відмінка з прийменником *на* має локативно-якісну семантику: *у ба'ку 'руч'ка на в'іход 'бочк'і (Р.).*

Друге місце серед синтаксем локативної семантики за обсягом

охоплення діалектного матеріалу займає знахідний відмінок з прийменником *у*, що передає: 1) семантику локалізації певної дії, напр.: *пек'ла_ї у кол'госп'і ўже до'дому хл'іб* (Д.); *да по'л'ажут у хл'е'в'и* (Д.); 2) семантику локативного спрямування дії або руху: *у м'л'ін во'з'іл'і в Уг'ли ў Бело'рус'ейу* (Д.); *да'к у'же 'моч'імо мот'к'і ў 'воду / д'е ўже во'да дак 'моч'ім ў 'воду* (Р.); *п'чолі і'дут' у 'пол'е* (Р.); 3) семантику локативного призначення дії: *ч'і у 'рубаниц'і йд'е / ч'і там у др'ова йд'е* (Р.).

У системі знахідного відмінка для вираження локативної семантики просторового переміщення у певному напрямку і певним способом вживаються прийменники: *кр'оз, круз, под, пунт, по, понад*, напр.: *мо'роз про'ходи'т' кр'оз 'його* (ТЛ.); *там вос'точник'і круз ок'но вил'етал'и* (Б.); *'сі'на пудог'нал'і іс са'л'датам'і пунт П'р'ін'а'ет'* (Р.); *под 'в'ікна і'де дос'ка / пр'іб'і'вайеци* (ТЛ.); *о'так пунтко'найес'а пуд 'нору* (Л.); *'в'іборку нах'л'ост пр'іб'і'вайеци по 'в'ікна* (ТЛ.); *по'над за'бори раст'рушуйо'ем* (Р.).

Локативні синтаксеми, виражені у говірках сполученням числівника з іменником мають, як правило, формально-граматичне представлення називного відмінка, напр.: *ц'е с'ем к'і'лометроў буў в'ет'рак* (Д.); *дак йон га'вор'іт' туд'і" с'ем к'і'лометроў Ста'ра Крас'ніца ў нас була* (Бр.). Рідше подібна синтаксема набуває форми знахідного відмінка з прийменником *за*: *це ўже бу'ли за п'ят' к'і'лометроў* (Б.).

Орудний відмінок у системі локативних синтаксем служить для передачі семантики місцезнаходження у безпосередній близькості від локативного орієнтира і тому має вужче семантичне поле у порівнянні з орудним локативним відмінком у системі української літературної мови, де орудний прийменниковий у своїй первинній функції передає семантику знаходження локативного орієнтира знизу або зверху стосовно локалізації дії, процесу або стану. Локалізація безпосередньої близькості більш периферійна у функціональному навантаженні орудного прийменникового, на відміну від синтаксичної системи розглянутих говірок. Локалізація безпосередньої близькості послідовно передається синтаксемами у формі орудного відмінка з прийменниками: *по'надо, 'понад*, напр.: *і во'ни ўдвох по'надо м'нойу* (Л.); *...спо'вали 'понад 'окнам'і* (Л.). У першому реченні орудний прийменниковий передає подвійну семантику: місцезнаходження суб'єкта стану зверху від локативного орієнтира й у безпосередній близькості від нього одночасно. Семантика локативної близькості передається у говірках також орудним відмінком з прийменником. Це прийменники: *'нопуд, по'пуд і по'пунт*, напр.: *пост'ройіл'і пуд са'м'ім тим / у 'самом 'город'і* (С.); *...'ход'ім да спо'ваєм 'нопунт 'хатами 'тотко* (Л.); *во'на ўже і'де 'нопунт 'хаб'тами* (Л.).

Місцевий локативний широко представлений у системі синтаксем з локативним значенням. У багатьох випадках у системі говірок місцевий прийменниковий розширює діапазон свого семантичного наповнення. Локативні синтаксеми представлені формами місцево-

го відмінка з прийменником *на*, семантичне наповнення якого в літературній мові здебільшого вимагає вживання прийменника *в*, напр.: *там же ў наш ко'рові" сто'йали на 'лес'і* (Л.); *'дажи йа буў на род'ном к'райу ў ц'ом го'ду у нас 'церква сто'йт' т'р'іста л'ет* (ТЛ.); *на'р'ежеш на 'месце ка'робку / а на дуб'і'н'е / на дуб'і'н'е / по дуб'і'н'е о'це ж та'к'і йе^а гр'ібов'і год* (Р.); *прійіж'зайе 'жениш'іна / йа на са'д'іб'і / на 'сотках ро'бу'ла* (С.). Лише у словоформі типу *на дуб'і'н'е* (синонімічній до синтаксеми *по дуб'і'н'е*) вживання прийменника *на* паралельне до літературної мови. Не слід відносити до синтаксем локативної семантики синтаксеми типу: *йак на да'йарках дак з'разу н'ер'е'д'е'ус'...* (Рч.); *брат од'ел'і'ус' / 'сестри' 'замож пош'ли' / д'в'е / і брат на од'ел'е буў* (ТЛ.). Форма локативного місцевого з прийменником *на* вживається у подібних конструкціях за аналогією, розглянуті синтаксеми мають предикативну семантику: перша є результатом перетворення складної реченневої конструкції і передає значення підрядної частини складнопідрядного речення типу: *коли я працювала дояркою — на до'йарках*; друга синтаксема є разом з предикатним компонентом буў семантичним дублетом предиката дії: *на од'ел'е буў — од'ел'і'ус'.*

Характерною формою для передачі семантики локативів є місцевий відмінок з прийменником *у*, що досить характерний для розглянутих говірок, напр.: *йа на'чаў ро'біт' у за'вод'і Бол'шо'в'ік* (ТЛ.); *а то'ді" рошчи'та'ус' у кол'госп'і і по'шоў у л'ес'нойе ха'заіство ро'біт'* (ТЛ.); *а по'том в'і'б'ел'увала у ж'лукто'* (В.); *ро'біл'і ка'шари' л'е...у л'у... 'лес'і там у'же ро'біл'і 'ти'йе кура^е'ні* (Рч.).

Цікава форма локативного відмінка з прийменником *у* простежена у с. Буда: *ну ў нас шчеко'турки' ў потол'ка не бу'ло* (Б.).

Похідною від об'єктної є локативна семантика синтаксем у формі місцевого відмінка з прийменником *у*, напр.: *бо це_ж у чу'жих л'у'д'ах* (Л.); *но'чо'ваў у 'німцах* (ТЛ.).

У синтаксичній системі досліджуваних говірок широко представлена і форма локативного місцевого відмінка з прийменником *по, на*, напр.: *о і ха'з'айін мої 'йезд'іў по Чор'нобил'у во'з'іў* (Л.); *та'ка 'банда ха'д'іла на 'с'олах* (Р.); *кар'мушк'і 'делал'і на 'лесу* (Р.); *а на 'ч'істам ру'салка ж ха'д'іт' н'е 'буд'е^а* (Ч.); *с' си'ри' св'і'н'ам / о / і ха'роше 'сало рас'ло / на сне^о'гу / по сн'е^а'гу ха'д'іл'і* (Р.); *дак та'к'е ж ра'біл'і / ап'л'етувал'і на Бело'рус'ейі* (Р.); *по г'р'атках не са'дили ў нас* (Д.); *дак йа с'е'бе по 'тілу по 'голо'м / ну'оду'йажу 'торбач'ку 'л'ану* (Бр.). У наведених прикладах із говірок семантика локалізації дії послідовно передається синтаксемою місцевого відмінка з прийменником *по*. Така форма властива і літературній мові, але вживається для вираження локативної семантики лише при предикатних синтаксемах певної несталої у просторі дії. У синтаксичній системі говірок, як наприклад, у Рудьках (*ап'л'етувал'і на Бело'рус'ейі*) і Денисовичах (*ц'е по*

Б'ело'рус'ейі було) словоформа місцевого з прийменником *по* розширила діапазон свого семантичного наповнення і вживається при передачі локативної орієнтації певної статичної у просторі дії або стану. Наведемо інші приклади з говірки с. Рудьки: *і по той лавоциі ста'нов'ат' м'еш'к'і; а гр'і'б'і по 'в'ересу йа'к'ііе рас'л'і / в'і шо*. Локалізація стану передається синтаксею місцевого відмінка з прийменником *по* і у говірці с. Луб'янка, напр.: *ба'гато по се'лу ганча'роу було* (Л.).

Не слід плутати з синтаксемами локативної орієнтації синтаксеми типу *на рад'них (с'е і'дут' у'же на рад'них у'же — Ч.)*, що має семантику адресатності лише з певним відтінком локативного спрямування дії-процесу *ідут*, що у наведеному прикладі набуває семантики не конкретної, певним чином спрямованої дії, а узагальнено виражає процес переміщення у різних просторово невизначених напрямках.

Щодо випадку вживання синтаксеми локативної семантики, що передає рух по вертикалі, напр.: *м'і" на 'соснах лаз'іл'і і р'вал'і 'у'ішк'і* (Р.), то слід зазначити, що у системі говорів української мови така синтаксема має різні формально-граматичні репрезентації. Так, у системі південнокарпатських говірок, для вираження локативної орієнтації руху по вертикалі вживається конструкція орудного безприйменникового, напр.: *люде лызуть ними: єдни горі, а єдны доли*⁵⁶; *є у мене на пядь мотузка, лызу бо я тым*⁵⁷ і под. Цікаво, що у південнокарпатських говірках, на відміну від досліджуваних говірок, де семантичні відтінки локативних синтаксем мають певне прийменниково-відмінкове формально-граматичне представлення, локативність передається за допомогою безприйменникового орудного відмінка.

Особливості синтаксем кількісного значення. Кількісні значення у синтаксичній системі досліджуваних говірок виражені переважно синтаксемами означально-кількісного значення, що на формально-граматичному рівні представлені сполученнями числівників з іменниками.

Говірки с. Стечанка і Буда послідовно зберігають архаїчні форми двоїни у складі синтаксем означально-кількісного значення, напр.: *ў ме'не 'хата була 'гарна / на д'в'і 'хат'і* (С.); *там дв'і се'л'і ў'куч'і* (С.); *а там от н'ер'е'п'утал'а йак о'там дв'і с'л'ові чи с'куко* (Б.). Ця форма послідовно збережена у досліджуваних говірках ще з періоду староукраїнської мови, де форми двоїни іменників виступають найчастіше в синтаксичному поєднанні з числівниками *два-дві, оба-обі, три, чотири* і відомі українським говорам у називному і знахідному відмінках іменників жіночого роду з флексією *і(ѣ)*, рідше *и(і)*: *дві нозі, три вербі, дві хвили, дві жмени*⁵⁸.

Для досліджуваних говірок характерне вживання зворотного порядку слів у сполучі числівник + іменник: *гек'таров сто 'токо 'пахотнойі* (Р.). Подібне явище, на думку М.Г.Железняка⁵⁹, служить

для вираження значення апроксимативної кількості і широко представлено також і в регіоні Східного Полісся⁶⁰. Квантитативні сполучення такого типу не становлять специфіки досліджуваних говірок і відомі в різних українських говорах та літературній мові, включаючи карпатський регіон, де синтаксеми апроксимативної кількості мають обмежене функціонування⁶¹. Різноманітність формально-граматичних представлень синтаксем апроксимативної кількості простежується на таких прикладах: *штук тр'і" че'ті" р'і та'релкі" доўж'на йа нага'тов'іт' хар'чи'ў* (Бр.); *так 'метра чо'тири' п'ят' 'в'іла* (С.); *бу'ло у'же 'тис'ач із три' (Л.); ў ча'са 'д'ес'ат' 'ноч'і... (Л.); дак р'е"д'ок штук п'ят да 'пу'ст'іл'ку... (Ч.); 'ноч'і д'воє не було* (ТЛ.); *ну д'і'ў'чат / на'в'ерно / із 'в'іс'ім було* (ТЛ.); *'наск'і 'тоже св'а'т'і'і шос' го'доў 'ш'е го'доў два ч'і тр'і не розр'і'шал'і" зво'ніт* (ТЛ.); *к'ілометроў на'в'ерно д'вац'ат' т'реба було іти йак* (Л.); *'може на / 'метроў по'ўто'ра* (Б.). Синтаксеми апроксимативної кількості знаходять у говірках формально-граматичне представлення не лише за допомогою порядку слів, коли числівниковий компонент вживається у постпозиції, а і за допомогою займенникових компонентів і предикатних синтаксем можливості, ймовірності, що вживаються для підсилення значення апроксимативної кількості, а саме: *'шо_то, 'кажеца, чи шо, мо, шос' із 'т'іжд'ен', с'кол'ко*, напр.: *і тут 'шо_то 'через го'доў 'кажеца по'ўто'ра* (Бр.); *а м'і'н'і було ш'іс'нацит' год чи шо* (С.); *це_ж_ шч'і'тайт'е ме'н'і було то'ді" мо го'доў тр'і" (Бр.); ну і там го'доў с'кол'ко до'й'л'і* (С.); *набу'ла йа'на шос' із 'т'іжд'ен' да_і у'м'ерла* (Ч.). Прямий порядок слів при передачі синтаксем апроксимативної кількості зустрічається лише у синтаксичній системі с. Рудьки: *а там два тр'і чала'в'ек'і 'к'ідайе* (Р.).

Предикатні синтаксеми дії. Предикатні синтаксеми дії у синтаксичній системі досліджуваних говірок мають широкий діапазон формально-граматичного представлення. Предикатні синтаксеми дії виражені, як правило, дієсловами особової, неозначено-особової або узагальнено-особової семантики, виступають у ролі одного з головних, поряд з суб'єктними синтаксемами, компонентів предикативного ядра формально-граматичного простого речення.

Прості реченневі конструкції переважають у досліджуваних говірках.

Характерною особливістю досліджуваної групи синтаксем є їх представлення у складі реченневих структур у постпозиції навіть після синтаксем з обставинним значенням, напр.: *...і поп'робуї хто ў 'н'ервої поло'в'ін'е ро'б'і'ў 'года* (Л.); *там йо'го с'коро ў'б'іто було* (Б.); *м'і ў се'л'і се'д'і'і* (С.); *бо йа'на паш'ла дес' там ч'і р'е'д'іск'і йа'коїс' / рват'* (Бр.); *шоб йа з'нала 'воўком зра'б'іца* (Ч.); *а 'бат'ка на ф'ронте ў'б'іто* (Р.).

У говірках досліджуваного регіону дуже поширеним є вживання у ролі предикатних синтаксем дії складних дієслівних присудків, що крім дієслівної лексеми в особовій формі включають і до-

поміжне дієслово *бути* у формах 1, 2 або 3 ос. одн. або мн. Таке представлення предикатних синтаксем дії бере свій початок ще з часів давньослов'янської мови, у якій функціонував плюсквамперфект, що був виражений за допомогою основного дієслова та допоміжного дієслова *бути* в особово-числових формах теперішнього в минулому, напр.: *далъ бѣахъ, ~бѣаше, ~бѣаше*⁶².

Така форма продовжила своє функціонування у системі староукраїнської мови, де у зв'язку з ранньою втратою на східнослов'янському ґрунті форм імперфекта допоміжне дієслово-імперфект замінилося формою перфекта. Ця друга, новіша форма плюсквамперфекта відбиває лише формальні зміни, значення цієї ж форми залишилося тим самим, напр.: *писаль были (а, о) есмь*. Поступово відбувався процес перетворення подібних форм з аналітичних на прості, пам'ятки поступово засвідчували пропуски допоміжних дієслів. У досліджуваних говірках спостерігаємо залишки подібних форм, напр.: *а по'том берут' мички мичут' (С.); а то та'к'їе ста'р'ї'їе че'р'енїа берут' бїут' (Б.); буў Ст'рахман до зра'б'їу в'ет'рак буў (Р.); була / ро'б'ї'ла учот'ч'иком; ...ше ква'сол'а була рос'ла та'ка здо'рова (ТЛ.); бо бу'ла а при'ш'ї'а безвист'ї (Б.); ...!д'їти т'ел'е'їзора при'вез'ї нам бу'л'ї (Б.); і їа 'перва 'ви'шла 'замуж бу'л'а (Б.)*. Залишки форм перфекта збереглися і в деяких сучасних західноукраїнських говорах, але тут ми спостерігаємо злиття двох компонентів старої складеної форми: *ходивем, ходилисьмо*⁶³.

Плюсквамперфект у давньоруській мові мав дві паралельні форми. Більш давня (типу *ходили бѣахъ*) почала виходити з ужитку ще в давньоруській мові, хоч у пам'ятках XII-XIII ст. вона була звичайною формою, але з часом, десь з XIII ст., її витіснила новіша, в якій допоміжне дієслово *бути* мало форму перфекта. Новіша форма плюсквамперфекта вживається і в давньоруських і в староукраїнських пам'ятках: *шелі еси были на стры своего*⁶⁴, *продали были есмо*⁶⁵. У плюсквамперфекті, як і у перфекті, поступово втрачалися особові форми допоміжного дієслова (*есмь, еси* та ін.). Ця зміна фіксується вже давньоруськими пам'ятками: *были створили, были устанавили*⁶⁶. У грамотах XIV-XV ст. таких форм зустрічається більше: *были нам позычили*⁶⁷, *придалъ былъ*⁶⁸.

Другою формою складеного дієслівного присудка у синтаксичній системі досліджуваних говірок, що виражає предикатну синтаксему дії, є форма з допоміжним дієсловом *взяти* в особово-часовій формі, напр.: *во'но 'воз'ме 'в'їсохне на 'зутра... (Л.); їа го'луб,ко мо'їа / їз'ала ту копа'ни'цу 'кі'нула (М.); дак у то'го 'каже по'м'ерзне 'воз'ме ї'но'греб'ї (Р.)*. Подібне вживання форми складеного дієслівного присудка з дієсловом доконаного виду *взяти* доповнює основне значення присудка значенням раптовості дії з відтінком швидко прийнятого рішення. Предикатні синтаксеми дії, що виражені у структурі простого речення складеними присудками, які представлені сполученням особових форм допоміжних дієслів і неозначеними формами дієслів, несуть у реченнях основне смислове навантаження.

У досліджуваних говірках подібні предикати виступають з семантикою імперативності, необхідності дії, що ще не відбувалась, або тоді, коли автор фіксує увагу на її початку, напр.: *шо ўже он 'маўса ўтек'т'ї (ТЛ.); ...дак з'нач'їт м'е'н'е 'можна було зай'лубом ро'б'їт' комсо'мо'їцем голо'войу с'їл'с'койї 'ради (Л.); а то т'реба у св'їт 'їїхат' да шу'кат' м'їсца (С.); т'р'е га'рода і'т'ї'ж / абраб'ї'ат' (Ч.); а 'сам'ї то'ди на'зайт'ре да'ваї уби'раце ў 'хату (С.)*. Подібні форми свідчать про намагання оповідача наблизити розповідь до зорового сприйняття, штучно зафіксувати дію у певний момент часу у просторі.

Відпредикатні субстанціальні деривати процесуально-станового характеру вживаються у досліджуваних говірках з допоміжними дієсловами дійової семантики. В таких випадках предикатна синтаксема дії десемантизована, є формально-граматичною аналогією до предикатних синтаксем, напр.: *ўже їак полу'ч'їнас' кол'ектив'ї'зач'їїа ў д'вац'їат' деў'їа'тому ро'ці (Д.); а'ле та'ка слу'чице пере'вернеце бе'да (С.); 'н'їмец' отсту'паў а ми було ў'наступ'їен'їїе (Л.)*.

Якщо відпредикатний субстанціальний дериват процесуально-станового характеру є формально-граматичним конденсатом підрядної частини складнопідрядного речення, то тоді предикатна синтаксема дії зберігає своє дійове семантичне наповнення, напр.: *то це послал'ї на до'баўку / 'може до'бавет' (С.); ч'ї ў 'рубанц'ї їде / ч'ї там у дро'ва їд'е / ч'ї там д'ело'в'е / так у д'ело'в'е і'д'е (Р.)*, де відпредикатні субстантиви *на до'баўку, ў 'рубанц'ї, у дро'ва, у д'ело'в'е* послідовно виступають як конденсати підрядних реченневих структур цільової семантики.

Предикатні синтаксеми станової семантики. Опис носіями досліджуваних говірок різних ситуацій здійснюється за допомогою реченневих структур станової семантики; предикатні синтаксеми стану, що знаходяться у центрі таких реченневих побудов, наближають слухача до зорового сприйняття ситуації, фіксують увагу на статичних мікроситуаціях.

Іменна частина складених іменних присудків, що представляють у структурі простого речення предикатну синтаксему станової семантики, для підсилення своєї смислової ролі ставиться, як правило, у кінці речення, напр.: *при'родойу бу'ли окру'ж'енїїе (Д.); 'тоже здо'рови са'рай буў у 'мени з'робл'ани' (ТЛ.)*.

Як і для предикатних синтаксем дійової семантики, предикатним синтаксемам стану у досліджуваних говірках можуть відповідати складні дієслівні присудки з допоміжним дієсловом *взяти* в особово-часових формах, напр.: *о от'це'ж так м'ї ўже їз'ал'ї посто'їал'ї (Р.); 'вобшем по'м'ерл'ї їз'ал'ї з 'голоду по'м'ерл'ї (Р.)*.

Предикатна синтаксема екзистенціального стану, що передається у досліджуваних говірках за допомогою дієслова *бути* у формі 3 ос. середн. роду, тобто у формі безособової предикатної реченневої конструкції, де суб'єктні синтаксеми набувають формально-граматичного оформлення об'єктних, напр.: *ї бус'лоў було і*

¹качок було і журау¹лоу було (Бр.). Предикатні синтаксеми станової семантики, що є похідними від предикатних синтаксем дії, набувають безособових форм у складі неозначено-особових предикатних реченневих конструкцій, де суб'єктні синтаксеми відсутні на формально-граматичному рівні або виражені непрямими відмінками іменників, напр.: нас ¹везлі / шалон нас ішло (С.); і так начи¹наיעи² у нас робити¹ ніч (ТЛ.); дак там с¹толк¹і паруз¹і¹ло кон¹ей да с¹толк¹і уже нагібло ска¹та... (Бр.); та шо н¹іеч зак¹р¹івайут¹ / аж на ¹ул¹і¹ці ¹в¹ік¹інуто (ТЛ.).

Предикатні синтаксеми станової семантики, що виражені складеним іменним присудком, послідовно зберігають у досліджуваних говірках вживання іменної частини останнього у формі називного відмінка, напр.: шче ж і¹нво¹л¹ід пр¹ішоу із во¹н¹и (Д.); с¹танкови¹ пу¹л¹ем¹отч¹ік про¹шоу іа ¹западнуу (ТЛ.); по же¹л¹ізної до¹роз¹і вун буу ¹маістер (Б.); в¹ін буу коман¹д¹ір ро¹з¹в¹ідки (Б.); а вун інва¹л¹ід буу (Б.); з іа¹ких ти пор ¹удо¹ва; а хто ру¹салк¹і / шо на ру¹сал¹ном ¹тижні ум¹ре л¹уд¹іна (Д.). Подібна форма, що проілюстрована останніми прикладами, має давню історію: вживання називного замість орудного предикативного при дієслові зв'язці є (був, була, було) є архаїчною рисою, більш характерною для територіальних мікросистем говорів. Ще в давньоруській мові зустрічаються випадки вживання в іменному складеному присудку не називного, а орудного відмінка іменників, зокрема, у випадках, де іменник називає посаду, сан, тобто не постійну ознаку предмета. З XV ст. вживається орудний предикативний. Ще з періоду давньоруської мови іменна частина складеного присудка, як правило, не відрізнялася формою відмінка від підмета. При більшості типів зв'язок іменники вживалися в називному відмінку (так званий другий називний), напр.: ако Киі єсть перевозникъ былъ⁶⁹. До староукраїнських пам'яток орудний предикативний прийшов лише у XVII ст. О.О.Потебня пояснював розвиток орудного предикативного потребою уникнути паралелізму у засобах вираження членів речення⁷⁰. Орудний відмінок для цієї мети був обраний тому, що його первісне значення способу дії і порівняння сприяло подібному функціонуванню⁷¹.

В українській мові здавна могли вживатися і беззв'язкові конструкції, тому тут панував другий називний над орудним предикативним, напр.: а инни то виштко свидци⁷².

Предикатні синтаксеми стану мають різне семантичне наповнення у досліджуваних говірках: це і предикатні синтаксеми екзистенціального стану, предикатні синтаксеми якісного стану, посесивного стану, локативного стану та ін. На формально-граматичному рівні мови ці станові предикатні синтаксеми виражені особово-часовою формою дієслова *бути*, що вживається у кінці реченневої конструкції, на відміну від літературної мови, де основне смислове навантаження припадає на синтаксему носія стану, а дієслово *бути*

опускається. Так, наприклад, простежуємо функціонування предикатних синтаксем екзистенціального стану: *церква у нас у се¹л¹і була* (С.); *а¹в¹ечак було // нас аку¹в¹ірувал¹і* (Р.); якісного стану: *а¹матка у¹род¹і² від¹ма була* (В.); *дак та¹к¹і у ме¹н¹е ш¹ч¹ірва¹ ка¹рова була* (Бр.); *по¹верх та¹ка пар¹танка жосткайе...* (В.); просторового стану: *ад¹ нашої д¹е¹р¹ейні Ша¹н¹ел¹ічі д¹е¹уіат к¹іло¹метроу було* (Ч.); *і н¹е¹м¹наці¹т¹ к¹іло¹метр¹іу від нас біло¹рус¹ке село Біла Со¹рока / Гомел¹ска¹ облас¹т¹* (Д.); *це уже були за п¹ят¹ к¹іло¹метроу* (Б.); посесивного стану: *у мене тр¹і си¹на було й тр¹і дочк¹і* (ТЛ.).

У системі досліджуваних говірок представлені предикатні синтаксеми кількісного стану, що виражаються, як правило, прислівниковими формами у сполученні з іменниками, що безпосередньо пов'язуються з особово-часовими формами дієслова *бути*, яке може опускатись, або сполученнями числівників з іменниками, атрибутивними сполученнями порівняльного характеру при формально-граматичному не вираженні дієслова *бути*, напр.: *че¹р¹н¹ік¹і дуже* *маса* (Р.); *шоб гар¹бузу було ба¹гато* (Д.); *там ко¹н¹ач¹а в¹с¹акого* *мо* *сот¹н¹а го¹лоу* (С.); *дуб¹і та¹к¹ііе воб¹іат¹а удвох чала¹в¹ек* (Р.).

Предикатні синтаксеми процесу. Предикатні синтаксеми процесу представлені у досліджуваних говірках складеними іменними присудками, іменна частина яких виражена відпредикатним іменником процесуальної семантики, напр.: *але та¹ка случ¹ице пере¹вернеце бе¹да* (С.); *за¹ход¹іт¹ Паска* (Л.); *мі¹ ж¹і¹лі¹ до тр¹ох¹і захва¹тили* *голода* (В.); *важ¹ке та¹ке жи¹т¹:а ск¹лалос¹а* (Б.); *шо та¹ке* *бедств¹ііе нам по¹пал¹ос* (Б.); *іак м¹ін¹а ж¹із¹н¹а сла¹жувалас¹* *була* (ТЛ.); *о¹с¹е та¹к¹е об¹іч¹а ка¹л¹іс¹ у нас було* (Ч.). На прикладі синтаксеми процесуальної семантики *ж¹із¹н¹а сла¹жувалас¹* *була* видно, що у досліджуваних говірках у предикатних синтаксемах дії зберігаються залишки давньої форми імперфекта зі зв'язкою *бути* в особово-часовій формі.

Атрибутивні синтаксеми у структурі простого речення. Атрибутивні синтаксеми у досліджуваних говірках виступають на формально-граматичному рівні мови у ролі означень, коли характеризують субстанціальні синтаксеми, і — обставин способу, якісної характеристики дії, процесу чи стану, коли семантично поширюють предикатні синтаксеми. Атрибутивні синтаксеми у синтаксичній системі української мови і досліджуваних говірок пов'язані з вторинністю, похідністю атрибутивних відношень від інших відношень. Атрибутивні відношення не становлять суто семантичної категорії, а є категорією переважно формально-синтаксичною. Прийменниково-відмінкові засоби часової, причинової та ін. семантики можуть бути трансформовані у формально-граматичний атрибут⁷³.

Атрибутивні синтаксеми, як правило, представлені прикметниками або дієприкметниками, що у структурі простого речення, втративши свою предикативну функцію, виступають як означальний компонент до субстанціальної синтаксеми, передають вторинні синтаксичні позиції синтаксем, їх зумовлене комунікативними по-

требамі семантико-синтаксичне варіювання⁷⁴. Такі синтаксеми вживаються у досліджуваних говірках у постпозиції, напр.: *на у́синку зерна / бу́лі та́кі і́д'їжки здо́ров'їє* (С.); *дак м'ї́ ўже дес' со́б'ї заї́на'ли у́ч'асток о́дин* (Д.); *на́лоз'е та́ке в'ї́конувал'ї д'ер'еу́їянийе* (Р.); *пу́ш'т'ї на 'каждого бу́ло ў нас і́мен'їє ву́личне* (Б.); *ну нам по со́ше ту́ди ас'фал'т ха́роши про́ложени* (С.); *дак ти́їє а'в'єк'ї ў 'Ліпоўку наші́їє / шче на 'пашу ни в'їго́н'ал'ї* (Р.); *а йау́рейї 'ето 'наці́їа 'х'їтра на'рода* (ТЛ.); *і сло'ва з'найу н'їмецьк'їх ба́гато* (ТЛ.). Якщо синтаксеми у структурі простого речення не втратили своєї первинної предикатної функції, то вони виступають у ролі складних присудків якісно-станової семантики, що мають у своєму складі дієслово-зв'язку *бути*, напр.: *так 'пов'єрх то'го 'го'ри́ та'к'їє бу́лі 'роўна с пла'там'ї* (Рч.) (атрибутивна частина складеного присудка виражена словосполученням *'роўна с пла'там'ї*); *л'ї'са в'єл'їк'їє* (Д.) (дієслово-зв'язка пропущена, атрибутивна частина виражена прикметником *в'єл'їк'їє*); *а йон ка'л'їс' буу́ 'бедні́ 'в'єл'м'ї* (Ч.) (атрибутивна частина складеного присудка виражена найвищим ступенем порівняння прикметника *'бедні́*, що на формально-граматичному рівні представлений прислівною формою *'в'єл'м'ї* у постпозиції).

Атрибутивні синтаксеми у ролі обставин способу, якісної характеристики дії, процесу чи стану, що семантично розширюють предикатну синтаксему у структурі простого речення, виражені, як правило, прислівниковими формами і, на відміну від означень, зберігають у говірках властиву і українській літературній мові, препозицію, напр.: *'ч'ї'сто гет абшкр'єбеш* (Р.); *к'ругло к'лал'ї ста'з'ї* (Р.); *шо_н 'с'їл'но кра'с'їво бон'дари'ў* (ТЛ.).

У синтаксичній системі досліджуваних говірок атрибутивні відношення часто підсилюються вживанням у ролі підсилювальних і вказівних часток особово-числової форми вказівного займенника *то*, *такий* або вказівного займенника *так*, *тако*. При цьому атрибутивність, яка має субстанціальне або предикатне спрямування підсилюється, що є характерною рисою досліджуваних говірок. Підсилювальні частки поширюють при цьому атрибутивні компоненти, виражені прикметниками або займенниками, напр.: *ча'го 'хочеш бу́ло та́кого ўс'о'го ў нас бу́ло* (Б.); *да_ї а'на н'є даўж'на от на та'к'є ўс'ак'є н'є'гарне гла'є'дет'* (Бр.); *п'ат' 'метроу́ у'гору і'с'є та'ке* (Бр.); *да заб'рал'ї сва'її 'тийе 'в'єшч'ї* (Бр.); *там д'ла с'м'їху ва'рен'ї'ка йа'кого та'кого з'вар'ат із_ч'ї'м_то шо у'кусит'* (В.); *там ма'л'єс'єнка та'ка ка'нурочка* (Бр.); *а з'найте 'дерево та'коє 'тоже доб'їрал'ї к'репке шо і гво́зд не до'каже* (С.); *ро'су́л 'добри та'к'ї* (С.); *це т'реба бу́ло ста'р'єїші'х та'к'їх ўже н'їтат* (Бр.); *'тийе о'ни о'тийе ру'салк'ї ўсі ў 'білом* (С.). Іноді у розглянутих випадках атрибутивність виражається прийменниково-іменниковою формою або означальним підрядним реченням, напр.: *ў м'єн'є'а 'зараз 'хустка та та'ка / 'шал'а* (Бр.); *м'їн'ци та'к'їє ў'чин'єтийе та'к'ї ў де'ж'ї* (С.); *о'на вобш'че*

м'їачка та'каїа по'д 'косу (С.); *а шче мо'го д'є'да та'к'їє 'бочк'ї бу́лі то ку́л'їс' зерно 'с'ї'нал'ї стар'їк'ї та'ке ро'б'їл'ї* (ТЛ.); *да о'ц'ї ра'б'їл'ї та'к'їє ўже т'їє так от на два 'нал'ци' (Рч.).*

Вказівний займенник *такий* у означальній позиції часто виступає у функції атрибутивної синтаксеми, що лише вказує на ознаку, яка була названа у попередньому контексті або буде названа потім, напр.: *'саме та'к'їє го'да бу́лі о'то* (С.); *та'ка 'ж'їст'* (С.); *с'є ка'л'адк'ї ў нас ка'л'їс' та'к'їє* (Ч.); *йа та'б'є та'к'є ска'зала а'б'ї'ча* (Ч.); *ну 'роб'їце та'ке 'наче ота'ке_от ко'ри'тце* (Б.); *доб'ра н'є'а 'бач'ї'ла йа'о то'го // го'ровала* (Д.); *уро'жаї буу́ нїтхо'д'ашчїї то'д'ї 'ето / не бу́ло та'кого* (Л.).

Характерною особливістю синтаксичної системи досліджуваних говірок є і вживання вказівного займенника *такий*, *так*, який своєю семантикою узагальнює певний набір описаних у попередньому контексті подій, напр.: *ц'ї д'є хто на сп'л'єтн'ї дак та'к'їм н'є зан'їмаўс'* (Ч.); *о'так / о'так бу́ло йак о'то бі'у нач* (Бр.); *о'то такі і 'їє'ли' а'то* (В.); *ча'го 'хочеш бу́ло та'кого ўс'о'го ў нас бу́ло* (Бр.); *да_ї а'на н'є даўж'на от на та'к'є ўс'ак'є н'є'гарне гла'є'дет'* (Бр.); *п'ат' 'метроу́ у'гору і с'є та'ке* (Бр.); *о'с'є та'ко // о'с'є так во'ї'на бу́ла* (Ч.); *...там бу́ло та'ке кол'госп* (Л.); *во'на ж 'дуже та'ке смач'не 'нос'їт* (Р.); *кар'мушк'ї та'к'їє ка'ри'та / там нас'ї'нал'ї...та'к'є* (Р.); *// га'рох / та'к'є / 'с'єйал'ї та'ке л'а ху'доби' 'ток'ї* (Р.); *а ўже ста'рал'їс' то'а'ке 'вол'ху / а ў г'руб'ї до'к ду'бов'їє ўже / добо'ў'л'ал'ї д'рова / бо т'є на'кал 'добри да'їє* (Д.); *та'а'ке бу́ло н'їзко'росле 'ос'їну / т'ў'ўс'ту / йо'а 'бачу шо во'з'їл'ї та'к'є* (Д.); *ну о'це та'ке о'но на'роднийе прик'мети це та'к'їє* (С.); *л'є'жа'к'ї м'ї назива'їм шо попе'речни ота'ко йде* (Б.); *бу'ли' ота'ко / ота'к'їє 'в'їли* (Р.).

Подібне оформлення атрибутивних відношень свідчить про прагнення розповідача наблизити описувану ситуацію до слухача, напр.: *це ўже дом спе'вайом та'к'ї ўс'ак'їє н'їсн'ї* (С.); *'от.ако чу'гу'ноч'ак ма'л'єн'к'її та'к'ї на'лун'ї* (Ч.); *...н'разн'їк у нас за'ход'їт та'к'ї / 'гарн'ї* (Л.); *та'к'є д'їт'атко к'р'єпінк'є / йак те з'єл'їзне* (Ч.); *а то та'к'ї кра'с'ївийе 'к'їна бу́лі* (Б.); *а д'ї'є'їчата та'к'їє бу́лі 'б'їстрийе шо // та'ке* (Д.); *ну т'а'ко / о'ц'є в'єр'є'ї'т'єно сто'їїт' і т'о'к'ї'їє ж бу́лі 'т'їє* (Д.); *а 'м'їжду 'роч'єм о'ц'є 'ц'їє ота'к'ї'їє 'ростут* (Д.).

У синтаксичній системі сіл Рудьки і Товстий Ліс спостерігаємо вживання предикатної синтаксеми односкладного речення у формі однини при множинній семантиці суб'єктної синтаксеми, напр.: *д'єд і 'баба ос'талса* (ТЛ.); *а там два тр'ї чала'в'єк'ї 'к'їдаїє* (Р.). Неузгодженість формально-граматичного числа субстанціальних синтаксем з числом предикатної синтаксеми у простій реченнєвій конструкції, також, є характерною рисою синтаксичної системи досліджуваних говірок. Така неузгодженість викликана перш за все вживанням форм однини іменників замість множини, що служить

для вираження семантики збірності, зорового сприйняття предмета, для унаочнення описуваної ситуації, напр.: *це гр'іб 'б'єли' / мас'л'ата / а'н'єнк'і / с'і'ро'їежк'і це дл'а се'ба* (Р.); *а ста'р'і гр'іб / 'жоўти'їе / да / да / 'жоўти'їе^а* (Р.); *страй'єва сас'на / дуб / ду'б'і та'к'їе* (Р.); *мо'д'и' та'к'їе мо'ти'є'і бу'д'і / б'і со'к'іри мо'ти'га* (Р.); *...не 'робимо / у'вечер'і гори'шка* (Л.); *це ўже ка'зали ру'салку про'водит'* (Б.); *...ка'пусту / пом'і'дора / 'морква / бу'рак...* (Д.); *ну і з се'редини там наби'вали та'к'їе йак вам ска'зат'* / *д'ранку* (Б.); *а ўже пр'ішла у л'є'с / дак ўже шу'каі гр'ібочка* (Р.).

Структура простого речення. Структура простого речення у синтаксичній системі досліджуваних говірок відповідає загальнопоширеній у системі слов'янських мов, починаючи ще з періоду старослов'янської мови.

У предикативний центр простого речення входить підмет, що виражається іменником або його еквівалентом у називному відмінку. У досліджуваних говірках характерною особливістю системи підметів є вираження їх за допомогою вказівного займенника середн. роду одн., напр.: *бу'ло та'ке / в'їеж'з'ало* (Б.); *...м'і ўже у ку'рен' ха'вал'іс' // та'к'є бу'ло* (Рч.); *і на галава'с'єка / галава'с'єк'їе та'к'є / та'го / с'в'ато* (Бр.). Присудок у структурі простого речення має просту і складену форму, про що йшлося у підрозділах, присвячених синтаксемам предикатного характеру. Досить часто присудок набуває форми особового дієслова середн. роду одн. мин. часу на -ло, напр.: *по'кам'іс' н'є нас'і'д'іш т'рох'і / шоб од'її'шло то* (Р.); *...і ост'уп'їца дак а'но со'б'и в'ш'їєца с' посто'ла / дай пош'ло* (Д.); *от'з'и'ч'и'є'і л'уд'і йа'к'іс' на 'горе бу'ло* (Д.). Подібна форма середн. роду предикативної синтаксеми характерна і для перехідних російсько-білоруських говірок, напр.: *яго уб'ила у лесу лясинай, за умови вираження суб'єкта предикації іменником-неістотою*⁷⁵.

Крім предикативного ядра до структури простого речення синтаксичної системи досліджуваних говірок, як і в цілому у слов'янських мовах, входять додатки, означення і обставини. Додатки, як правило, співвідносні з об'єкними і посесивними синтаксемами, означення — з атрибутивними синтаксемами, обставини — з синтаксемами часової і локативної семантики. У попередніх підрозділах було розглянуто семантичне наповнення і формально-граматичне вираження синтаксем, співвідносних з системою другорядних членів у структурі простого речення.

Загалом, треба відзначити, що структура і семантика простого речення у системі досліджуваних говірок відзначається більшою конкретністю, порівняно з літературною мовою. Тобто, синтаксичній системі досліджуваного говіркового масиву майже не властиві безособові дієслова або особові дієслова у безособовому значенні як присудкові компоненти речень.

Простому реченню у системі досліджуваних говірок майже не властиві ускладнення, а саме: однорідні члени, відокремлені звороти, вставні слова. Певні ускладнення простих речень зумовлюють-

ся процесом конденсації висловлювання, коли прийменниково-іменникова форма семантично відповідає певному підрядному реченню, про що говорилося при описі синтаксичної системи субстанціальних синтаксем різних типів.

Окремо слід сказати про структуру простого речення, ускладненого прямою мовою. Пряма мова, як правило, збережена, а предикатна синтаксема говоріння у словах автора виражена особовою формою дієслова *каже* у теперішньому часі недоконаного виду, напр.: *...дак 'бав'і 'каже г'л'а'д'іт'...* (Бр.); *то шче на том на корава'їе 'каже / да'руйу т'а'б'є ка'рову шо гра'б'є са'лому* (Бр.); *...кажут' н'є 'боіт'єс' спец' спа'коіно* (Бр.); *дак во'на 'каже 'мамо чо ти' 'будеш / ц'уда / 'тутечки' 'ж'і'ти* (М.); *'каже з'найет'є ку'да ми' 'їедем / ...т'є так йон уже ўрод'і / 'будем ст'ройіт' по'д'земній ерод'ром* (Д.); *о'т 'каже пере'ш'л'ї ўже м'і / там / М'іко'лайєву д'є'л'анку* (Д.); *'каже т'реба шу'кат' йо'го б'рата* (Д.); *'бат'ку 'каже / шо йа буду во'з'іт' а ти_ж у'же...* (Д.); *ка'жу / на шчо в'і йїх пр'і'н'єсл'і* (Р.); *'каже ой там 'д'єр'єво кали'халос'є / ру'салка / 'каже* (Р.). Зустрічаються випадки усиченого формально-граматичного вираження дієслова *каже*: -ка, або й повна його формально-граматична редукція, напр.: *моі 'бат'ка // он 'ка / 'заўтра пр'і'н'є'асу* (Ч.); *а во'на да 'ка і'д'і Н'іко'лаіко да зато'н'і там гру* (Л.); *о от'це_ж так м'і ўже ў'з'ал'і посто'їал'і / си'нок / заб'є'р'і на 'зіму ту'д'і* (Р.); *дак а'на 'д'єти стар'є'вод бу'у?* (Ч.).

Синтаксична структура складного речення. Синтаксична структура складного речення організована у синтаксичній системі досліджуваного регіону, як правило, навколо двох предикатних центрів: один з них є предикативним центром головного речення, а другий — підрядного. Формально-граматичне оформлення семантично складного речення часто відповідає формально-граматичній структурі простих речень. Так, на відміну від випадків конденсації висловлювання, коли семантично складне речення набуває семантико-синтаксичного оформлення простого, як напр.: *сп'іц'і'їал'но 'боч'к'і ра'б'ілі'но но ў'с'і'н'їшче / но ў'с'і'н'їшче* (Р.), де атрибутивна синтаксема *но ў'с'і'н'їшче* є конденсатом підрядної реченневої структури цільової семантики, суто формально-граматичне оформлення у вигляді простого речення семантично складної реченневої конструкції спостерігаємо у наступних випадках: 1) предикат підрядного речення набуває оформлення інфінітивної частини складного дієслівного присудка, напр.: *бо ў'ранці' 'рано ўста'ват' т'реба да'їїц'* (Рч.); *ну спец'і'ал'но з'роб'лана са'жат' у н'єч* (Р.) (у першому реченні інфінітив *да'їїц'* представляє на формально-граматичному рівні підрядне речення цільової семантики; у другому реченні інфінітивна форма представляє підрядне речення означальної семантики); 2) синтаксема підрядного валентно пов'язана з субстанціальною синтаксемою головного речення, напр.: *ста'у у цен'т'ро'л'н'і'рт / ко'л'іс' бу'у* (Д.); *л'є'м'іш ўже з'роб'л'ани' в'ін / во'ни' 'в'ік'інулі'* (ТЛ.) (у першому реченні пре-

дикат підрядної частини буу утворює предикативне ядро з локативною синтаксевою у складі головного речення; у другому прикладі предикат підрядної частини валентно пов'язаний з синтаксевою об'єкта головного речення).

Підрядні речення об'єктної семантики у структурі складнопідрядних. Як відзначено дослідниками, структура діалектного і розмовного мовлення має багато спільного⁷⁶. Діалектному мовленню, як і розмовній мові, серед складних притаманні сполучникові конструкції з низьким рівнем дериваційних синтаксичних процесів.

Підрядні речення об'єктної семантики по відношенню до головної частини складнопідрядного речення визначаються як підрядні додаткові. У синтаксичній системі досліджуваного регіону підрядні додаткові речення приєднуються до головної частини за допомогою сполучника *шо*, який є полісемантичним і найбільш поширеним у досліджуваних говірках. У російських говірках цьому сполучникові відповідає сполучник *что*, що є східнослов'янським сполучником і вживається у мові з XII-XIII ст.⁷⁷. Об'єктна семантика, виражена на формально-граматичному рівні підрядним додатковим реченням, як правило, валентно пов'язана з предикатною синтаксевою головної частини складнопідрядного речення. Подібні реченнєві конструкції були властиві ще давній українській мові, особливо, коли підрядна частина виступала поширювачем дієслів із значенням мовлення, мислення, сприймання, напр.: *куме, слухай: з моих рук щатіє тебе буде*⁷⁸. У таких випадках підрядна частина функціонує аналогічно до прямого додатка у простому реченні. Але з'ясувальна підрядна частина може стосуватися і предикативного ядра головної частини складнопідрядного речення вцілому, напр.: *там йа 'токо т'руда з'делау / шо са'раі з'роб'іу (С.); так не 'видно й 'даіже / де так сл'іди мос'ниці з мос'ниці'єу (ТЛ.); це ка'л'іс' та'к'е було / шо н'е ха'т'ел'і ад:а'вал'і (Бр.); у'вечер'і то ўже йак і'дут' да'дому дак т'реба шоб сва'ті" ўк'рал'і і заб'рал'і (Бр.); це б'і 'начє ка'зал'і пр'і"л'іўка ў нас (Бр.); йак шо по'бач'іте шо во'на 'будє 'йє'хат ч'і іти (В.); та ус'а'го було с'лава 'Богу / шо м'і ха'д'іл'і 'наш'і л'уд'і старца'ват' у 'кога ўже н'і ха'т'інк'і а'н'і ка'ро'ўк'і (Ч.); ...'нада на карто"л'ішч'і шоб м'йака з'е"м'л'а була і в'гойена (Р.); 'помн'у / шо йа пережи"вали от / шо 'йіли" і л'іс'ца із де'роу (ТЛ.); 'мам'іна 'мама у'чила / шо ну ў 'ю"к'іє д'н'і ўже там со"д'іт' шо (Д.); а йа так ўже пагл'а'дайу і дач'ка ма'йа пагл'а'дайє / шоб із'йєс'т'і шо (Бр.); а то ўс'і моу'чал'і / ток'і чут'но шо 'кажне 'мол'іца" (Рч.); 'пот'ім ўже наз'нал'і шо ўже н'е т'е шо м'і тут ас'тан'емос' наўс'ег'да (Рч.); 'йагоди шо о'н'і ка"зал'і нам / шоб м'и" н'е 'йілі" (Д.); йа це 'чул'а на сво'й'іє 'уши шо о'дин ка'зау / це хара"шо (Б.).*

При підрядних додаткових реченнях з об'єктною семантикою у головній частині складнопідрядного речення вживаються семантично неповні особово-числові форми дійової семантики типу:

з'роб'іу, було; безособові форми дієслів модальної семантики: т'реба, 'нада, 'видно. Найбільший масив складнопідрядних речень з підрядними додатковими охоплюють речення з предикатними синтаксевами експерієнсивної семантики у головній частині типу: *ка'зали, 'бачили, чут'но, наз'нал'і, 'чул'а, пагл'а'дайє (у значенні пильнує), у'чила і под.*

Підрядні речення з атрибутивною функцією у складі складнопідрядних. У синтаксичній системі досліджуваних говірок у структурі складнопідрядних речень найбільшу кількість становлять речення з підрядними частинами в атрибутивній функції, що виражені підрядними означальними реченнями. Атрибутивні конструкції такого типу можуть стосуватися різних компонентів головної частини складнопідрядного речення: синтаксем з суб'єктивним, додатковим і обставинним значенням. У подібних реченнєвих конструкціях вживається складнопідрядний сполучник *шо*. Підрядне означальне поширює і розкриває значення суб'єктної синтаксеми у головному реченні. Воно може поширювати суб'єктну синтаксему дії, стану або процесу головної частини складнопідрядного речення, напр.: *тої мат'і'йал шо ўже ш т'чеш йо'го (Л.); а йак та / йа'на на'род'іца на Ру'сални (Ч.); а т'і шо 'посл'є 'йє'йє ш'ч'є двоїко було (Ч.); 'п'лоск'ін" // з'нач'іт' шо // л'он ўже зац'в'іў (Д.); 'зуп'ч'і"к'і т'ііє / шо тра ўже йіх 'м'ікот' (Д.); л'єч' / л'єч'є"т' / йє то"к'і"є шо л'єч'є"т' (Д.); і" та ж ка'л'у"дучка / шо з'делана ўже (Р.); да та'к'ііє шо л'уд'і 'тол'к'і 'муч'іліс' да 'рук'і ўб'івал'і (про сапки) (Р.); 'в'ід'м'і бу'л'і / ко'тор'і ка'л'і з'нахар'к'і бу'л'і (Р.); йє та'ке / шо но з'руд'і / ди'хан'іа н'іма (Р.); а тут та'к'ііє г'н'озда / шо 'рамочк'і бе'реш (Р.); а ро'йі ка'тори"йє о'це ж л'є"тайут' (Р.); сн'іц'і'йал'но йє ме"н'тачка // шо з'роб'іш мен'тачку (Р.); 'ц'ііє / шо 'роб'ат' по пуд, 'сочках / хто ўже ў'часток / ч'іі ў'часток (Р.); ўже 'ту"л'к'і та'к'є нав'є'дєн'ціа була шо н'є'ма даш'чу (Рч.); дак там йє ста'ноўка / 'йєс'така шо ў Сука'ч'і 'йєхат' (Бр.); там н'із та'к'іі / шо так йак от 'нач'є 'йамка (Бр.); ки'йа'ху" о'с'ііє шо м'і 'сад'ім (Бр.); дак 'думайєте так'і т'у'т'ун йак о'с'є 'кур'іт'є / н'є (Бр.); йак 'т'і"йє" / шо жи'вуд' б'єз бот'коу" (Д.); 'сам'є ж цєі кун' да по'наўс'а шо йа ўже ад:ала ў кал'хоз" (Ч.); та'ка ўже ве'селост' була шчо от 'луч'є йак о'до 'зараз жи'вємо (Л.); ц'є ц'а со'ша / шо і'д'є 'К'і"йєў / Бранск (Д.); і са'раі 'йєс'т' / шо воли там сто"йат' (Р.); д'єр'єу'йана ла'патка / шо хл'и"б са'жат' (Р.); ка'манда була ко'тора хоро'нила (вживання сполучного слова ка'тора у підрядному означальному характерне і для сусідніх білоруських та російських говірок⁷⁹); т'і"йє шо сва'ті" / с'вахі (Бр.); там брус та'к'і / шо смо'ла те'чє с того б'руса й 'зараз, (ТЛ.); од'на ў сторо'на / та / шо ў 'хату / т'осана / а д'руга сторо'на / шо на дв'ор / була так к'ругла (ТЛ.); та'к'і бу'ли 'хати / шо так / з'роб'і'ў з'руб, / от нак'риў (ТЛ.); і було та'к'є шо шо і д'єст'в'іт'єлно (Рч.). Основний масив складнопідрядних речень з підрядними означальними у головній ча-*

стині організовані навколо предикатної синтаксеми екзистенціального стану, яка часто опускається, і головна частина представлена називним реченням, яке потребує розширення своєї семантики. Тобто, характерною рисою досліджуваних говірок є концентрація уваги слухача при побудові висловлення на зоровому сприйнятті ситуації: спочатку оповідач представляє цікавий для слухача об'єкт оповіді, а потім поширює семантичне наповнення свого повідомлення, подаючи різні зорові, просторові, внутрішні, зовнішні, суспільно-значимі та ін. характеристики описуваного предмета. Тобто, в подібних випадках ми іноді стикаємось зі штучним ускладненням реченнєвої структури, коли оповідач не обмежується для характеристики описуваного предмета предикатною синтаксемою, виділяє у підрядне означальне речення окрему синтаксему атрибутивної семантики, напр.: *а тут та'к'і г'н'ізда б'рати 'ромочки і...; а тут та'к'і'є г'н'озда / шо 'рамочк'і бе'реш (Р.); там ніз та'к'і' / шо так йак от 'нач'е 'йамка (Бр.) і под.*

Предикатна синтаксема дійової семантики, що поширюється атрибутивною синтаксемою, підрядним означальним реченням у складі складнопідрядного, передає у висловлюванні, як правило, означено-особову або узагальнено-особову дію. У таких реченнях основними сполучними словами і сполучниками ще з періоду давньоукраїнської мови виступали займенники *што, что (потім що) і котрий (котрий)*. Про широке вживання займенника *што (что, що)* у староукраїнський період свідчить той факт, що він часто виступав там, де тепер функціонує займенник *який*⁸⁰. Натомість займенник *який (яки, який)* у подібних реченнєвих конструкціях зберігся у білоруських (паралельно зі сполучником *что*) і російських говірках⁸¹.

Синтаксична система досліджуваних говірок у розглянутих випадках характеризується послідовним вживанням сполучника *шо*, напр.: *дак насипайеш та'коюу муч'коюу / ...шо йак пра'с'ієш му'ку (Р.); і 'робит' шо там о'но н'і о'дно'ї' той' т'р'и'шчинк'і на'о' т'о'м х'л'і'б'і (Р.); ...нана'нос'ім у 'хату дро'у шо на 'ц'ілі' ти'жден' хва'тайе (Рч.); і кла'дом так / шо коп дв'е скла'д'еш йак во'ли ха'рошийе і в'оз на'д'ожни (Р.); 'вісоко 'дуже н'е'а с'тав'і'лі / шо там у'же на 'сам'і в'ер'шочок (Р.); д'етей йа но'а'с'і'ла са'ма л'е'ч'і'т' // так шо 'нач'е бе'ре в'і'качує (Д.); ...нагру'жайут' так / шо 'йелі 'кон'і а'бо во'ли 'тагнут' (С.).*

Іноді атрибутивного поширення в синтаксичній системі досліджуваних говірок зазнає предикатна синтаксема якісного стану, напр.: *с'е так йа с'тарайа / шо із, с'е'а'ла (Ч.); це бу'у за'можни' 'д'ад'ко / шо под 'гонтойу 'хата була к'ри'та (ТЛ.); або предикатна синтаксема всеохоплюючого фізичного стану⁸², напр.: *за'в'ерн'е с'н'іг'ом шо рас'копувал'і ад'не адна'го (Рч.); йак з'і'ма та'кайа була с'н'іг'жна шо так ба'гато с'н'іг'у... 'ро'уно с' пла'там'і (Рч.).**

Дуже характерним для досліджуваних говірок є атрибутивне поширення за допомогою означальних підрядних синтаксем об'єктної семантики, іноді синтаксем з семантикою знаряддя, напр.: *ла'пату*

*з'найет'е ту шо са'жат' (Ч.); да шч'е то / шо ў ва'д'е 'в'ір'в'і / да то 'іежа' шч'е (Ч.); л'е'жа'к'і м'і називайім шо попе'р'ечни ота'ко йде (Б.); та'к'і ў ме'не ста'ночок йе / шо об'а'точуват' (ТЛ.); да об'р'ізаў йо'го / те / шо не 'годне у'же погн'іло (ТЛ.); ка'зал'і но'во'йка / ўже та шо 'кот'ім 'н'ітк'і но'а' й'і'є / і та шо 'кот'іца ўже полот'но (Д.); вот у ме'н'е ва'ни шче йе / шо ваз'м'і дак 'туол'к'і 'йімі 'хочеца ра'б'іт' (про граблі) (Р.); в'і'р'убує та'к'е д'ер'е'у'це шо йо'но г'н'еце і с'у'ди ўже при'роб'лує (Р.); аса'к'і / шо йа'на 'р'ізка аса'ка (Р.); а нам 'ту'о'ки шо на хар'ч'і 'с'ейал'і (Р.); борону ту / шо во'лочат (Р.); бу'вайе с'лабен'ка сем'я і напал'дайе на ту / шо йе ў йе'йе м'ед (Р.); в'ін см'е'совує це полот'н'ішче / шо 'услане (Р.); м'і'є качар'гу / ва'дойу / цу / шо у'п'ечку жар в'ігр'е'а'байе (Р.); на ка'сау'йе наб'і'вайеца та 'ручка / де пр'ів'язана (Р.); па'л'іна та'к'і'є с'тав'і'лі і в 'йіх тут рез'ба була та'ка за'р'езане / шо так / круг'ла'чка зат'е'ши' і зак'і'даї в с'т'енку (Р.); а 'ш'ішечк'і што на'росту'ют' (Р.) (у цьому реченні вжитий підрядний сполучник *што*); во'на ж 'дуже та'ке смач'не нос'іт' / шо / йак запаш'не да смач'не (Р.); бе'р'іц' 'ми'ц'е 'зараз в'едра б'і'тони' г'ор'шк'і ка'торийе 'йес'ц'і ва'р'і... (Рч.); а та'ди' 'л'енти та'к'і'є бра шо 'н'ішут' (Бр.); то 'кажут' ко'а'біла / шо з'роб'лана так на п'еч так то ко'а'біла 'каже (Р.); 'белу ту вал'ца'вал'і му'ку / шо то б'ел'ус'енка ўже та'ка (Р.); п'лоскун'і бе'ру'ца по'п'ерод, / а мат'к'і' шо ўже с'ем'е'на йес'т' та'ка (Р.); о' ў с'ел'е ўже 'тоже н'е'а було т'ейе 'хат'у' шоб н'е було 'саду / шоб у дво'ре н'е було к'в'еток (Д.); т'і'є скот куп'л'ал'і / а то'а'к'і'х у'же / шоб в'ел'і'к'і'х мого'з'іно'у у с'ел'е / ц'і'х 'мало було (Д.); шо йа о'це 'ц'ого си'ночка наро'дила шо це вучени та'к'і (Л.); 'тук'і ў'заў та'ке шчо н'еаб'ха'д'іме (Бр.); пере'й'азу'ют' ц'і'х шо с'ватал'і ж 'йі'ї (Бр.); в'і'воз'іт' 'с'ола / кот'ор'і'є б'л'іжч'і'є (С.).*

У ролі семантично поширюваної — за допомогою підрядної означальної частини у складі головної частини складнопідрядного речення — може виступати і синтаксема адресатної семантики, напр.: *погу'каў май'ст'р'і'у / кот'ор'і'є ўже спе'ціал'істи' та'к'і (ТЛ.); с'е н'ер'ес'н'іву'ют' у'же т'і'ем с'вахам / шо зав'і'вайут' м'ен'е (Ч.); у'же ж 'зем'у кот'ор'і'м пода'вал'і / хто сп'і'субен на туї зем'лі 'робит' (С.) (в останньому реченні з'єднуючим засобом виступає сполучник *хто*).*

Обставинні синтаксеми також зазнають атрибутивного поширення, напр.: *а ў том же // у 'тому / шо на 'дуб'і 'вул'ік / ота'к'і'є 'очка (Р.); ...і ўс'е туд'і' паш'л'і у те / на с'торану бо це ж у 'л'іес'і (Бр.); ну / куд'ойу і'д'еш / так і наз'и'вал'і ус'і до'рог'і (Д.); то йа пр'і'ду да напал'ашу кру'гом т'і'х хат / шо напал'ашу вал'і (Бр.).* Наведені приклади не слід плутати з випадками, коли атрибутивна синтаксема, виражена підрядним означальним реченням, розширює не локативну, а якісну або об'єктну семантику,

що нашаровується на локативну синтаксему, напр.: *поўто'ри^і то'ди^і 'нада 'сахару / і ў к'ін'а'ч'ону / шоп хара'шо п'ер'ек'ін'а'ч'она ва'да...* (Р.); *йа була у с'аст'ри / у 'тейі шо за ра'кою 'замужем* (Ч.).

Підрядні речення причинової семантики у складнопідрядних реченнях. Синтаксеми причинової семантики виражені у досліджуваних говірках дуже рідко у складі простих речень, причинова семантика передається підрядними причиновими реченнями у складі складнопідрядних, головна частина яких організована навколо предикатних синтаксем дії, процесу або стану, напр.: *га'н'али нас / шо м'і ўже 'ход'імо да спо'ва'ємо...* (Л.); *дак йо'ми си'ни да'вал'і / пото'му шо ў йо'го було три^і 'сина* (С.); *а дн'оў два 'ход'іш да го'ло'с'іш по 'ул'іци // шо 'к'ін'уў сво'йу 'род'іну* (С.); *па'даркоў ціх не 'с'і'но бо 'б'едні^і 'йе бу'л'і* (Бр.); *...на'с'ілу м'і йа'го ўже пр'і'сна'лі шо йа'но ўже ш та'к'е* (Ч.); *да'ваі броў'на к'ласт'і бо ка'бан буў здо'ровіі* (Л.); *'тол'ко п'ат'нац'ат' 'дати 'соток / шо же вон не ў 'кол'гос'ні да'ў мага'з'ін'і...* (Л.); *а за шо ко'л'іс' роску'лачуал'і / шо буў п'р'івод / руч'на моло'тарка* (Д.); *пок'ри'йу 'хату шо т'е'ч'е* (Д.); *а 'йагод у нас 'дуже / пото'му шо ў нас цеі 'лес* (Р.); *і м'і ма'ти'гам'і 'ти'м'і ка'пал'і 'зем'лу / пото'му шо пн'і* (Р.); *ру'салка пойа'ў'л'айца а'т'ул' / хто на ру'салном 'тижн'і ум'і'раіе* (Р.); *і 'л'отайе / це з'найете 'черес шо м'ед ка'чал'і / 'черес те / шоп ваш'ч'іна н'е 'порт'ілас' (Р.); з'і'моу в'ін н'е 'м'ерзн'е / пото'му шо в'ін же ж 'тоўста с'т'енка в 'його* (Р.); *дак м'і на ка'жуха са'д'імс'а / шоб н'е на 'голом / шоб м'і н'е бу'л'і 'голііе* (Ч.).

Складнопідрядні речення з підрядними причиновими, як і попередньо розглянуті з підрядними додатковими та означальними, організовані, як правило, за допомогою складнопідрядного сполучника *шо, потому шо*. Використання складнопідрядних реченнєвих конструкцій причинової семантики у синтаксичній системі досліджуваних говірок іноді носить зовсім відмінний від літературної мови характер. Такі речення використовуються тоді, коли літературній мові властиві інші типи складнопідрядних реченнєвих конструкцій, напр.: *дак йо'му си'ни да'вал'і / пото'му шо ў йо'го було три^і 'сина* (С.) (у літературній мові подібному прикладу відповідає реченнєва структура, що має інше семантичне наповнення, а саме, складнопідрядна реченнєва структура типу: *у нього було три сини, і вони йому давали...*); *м'і ма'ти'гам'і 'ти'м'і ка'пал'і 'зем'лу / пото'му шо пн'і* (Р.) (у синтаксичній системі української літературної мови таке підрядне речення мало б цільову семантику, пор.: *ми мотігами копали землю, щоб викорчувати пні*).

Підрядні наслідкові речення у складі складнопідрядних речень. Синтаксеми наслідкової семантики представлені у досліджуваних говірках зрідка. На формально-граматичному рівні вони виражені за допомогою підрядних наслідкових речень у складі складнопідрядних конструкцій, організованих за допомогою сполучника *шо* або сполучного слова *дак*, напр.: *...мі^і ў 'лес йак поўте'кали шо були на'с'ілу*

'в'іплуталис' (Л.); *дак йак 'вет'ер дак у'с'оі ди'м 'буд'е ў 'хату* (Р.). У сусідніх білоруських і російських говірках у подібних випадках вживаються сполучники *як // как, яко // како*⁸³.

Підрядні умовні у структурі складнопідрядних речень. Підрядні умовні, як і підрядні наслідкові речення, зрідка представлені у синтаксичній системі досліджуваних говірок. Вони, як правило, на відміну від підрядних речень інших типів, у складнопідрядній реченнєвій структурі знаходяться у препозиції і поєднуються з головною частиною за допомогою сполучного слова *йак, 'еслі, шо* напр.: *а рушн'ік'і до'к у'же пер'ет'у'кал'і йо'к 'тон'ен'к'ііе до'к к'л'еточкам'і* (Д.); *споі'майут' 'н'ім'ці / розде'вал'і дого'ла і / шо 'небуд' та'ке / дак с'разу по'в'іс'ат' да'ў 'с'о* (ТЛ.); *бо 'йа'к за'б'іеш тут д'е 'йез'д'іт' так 'буд'е ч'ен'л'ат' л'уд да н'е 'буд'е 'йез'д'іт' (Рч.); 'т'р'ет'ен' 'йак увон'р'еца 'й туди ўже 'бат'ко прав'е'раіе* (Р.); *ра'боча пчо'ла // 'еслі ра'боча сем'іа / о'на 'дуже ід'е у те* (Р.).

Цільові підрядні речення у складі складнопідрядних речень. Підрядні цільові речення досить поширені у синтаксичній системі досліджуваних говірок. Підрядні цілі поєднуються з головною частиною складнопідрядного речення за допомогою складнопідрядних сполучників: *шоб, шоп*, напр.: *йон ра'б'іў те / шоб 'йа'му ж'іт' 'добре було на с'в'і'т'і'е* (Ч.); *а т'р'еба ж рушн'ік'і / шоб по'а'в'ешат' на 'йх* (Ч.); *'йе та'кіі 'у'рок / куд'о'у 'ниточку про'сажуйут / шоб кост'риц'у об'у'ваў* (Д.); *гам'ц'а // гам'ц'і 'ді' нару'баі / шоб у в'ер'ха* (Р.) (про лозу, якою накривали верх копи, щоб не розсипалась); *...і 'с'о кла'д'еш на'в'ерх / на'в'ерх шоб дошч по'шоў* (Р.); *кра'н'іви на ...шоб об'жарила 'руки* (Р.); *йа па'б'егла там пазва'н'іт' / шоп н'ер'едат' 'си'ну* (Р.) (у цьому прикладі вживання цільового підрядного є семантично не мотивованим, а викликане намаганням мовця розкласти ситуацію на дві мікроситуації для уточнення і більш детальної передачі інформації); *на'сосом оп'р'іскаў во'доі / обмо'ч'іў / шоб в'ін н'е зн'а'ўс' / н'е пол'е'а'т'еў / пото'му / шо в'ін з'н'імеца* (Р.); *па 'д'ер'еву / на 'д'ер'еву / муж'і'к'і / шоб йак із'л'ізе до'а 'ву'ліка* (Р.); *'ву'лік'і пуд нум'е'рам'і / шоп н'е по'путат' бу'вайе* (Р.); *дак і 'д'іе 'ц'еі на 'ул'іцу в'і'но'с'ац / бо шоб, те н'е н'е зазлака'тал'і ру'салк'і...* (Рч.); *і в'ііа'з'айу з дво'ра / шоб 'йіхати' м'і'н'е / так йак 'йа 'йіду па'хат' 'шото* (ТЛ.); *дак 'йа пр'і'шоў / шоб он да'ў бу'о'ма'зі ку'р'іт'и^і* (ТЛ.); *а та'к'і'м / шоб но'а ро'боту / о'а'то та' / до'к / н'е хо'т'еў* (Д.); *'ж'іта тут 'с'і'ют' 'тол'ко шоп со'лома була ук'р'іт' бур'а'к'і на 'з'іму* (С.); *то йо'го зас'тав'ілі то'го хрес'та / шоб в'ін с'таў'лаў* (ТЛ.) (у наведеному прикладі формально-граматичне оформлення складнопідрядного речення з підрядним цільовою семантики є контекстуально зумовленим, ситуація головного речення дублює ситуацію цільового підрядного, тим самим автор повідомлення увиразнює передачу інформації, наголошує на її значимості для мовця); *а*

у ни^ділу... / а ўранці до ро^боти / шоб тн^прав'іу і шоб л^дуді шл'і на ро^боту (ТЛ.); мала^ді^у ві^имає га^рцелку там і ві^купл'ує це / у^же да^рогу шоб, / пра^далі йім (Бр.); шта^ни і та^к'іє у^же шоб тен^л'еї бу^ло (Л.). Сполучник шоб послідовно представлений у системі української літературної мови у складі складнопідрядних з підрядними цільовими. Паралельно до нього у системі російської літературної мови і більшості говірок виступає сполучник *чтоб*; білоруської мови — сполучник *каб*⁸⁴.

Речення локативної семантики у структурі підрядних речень. Підрядні локативні у структурі складнопідрядних речень у синтаксичній системі досліджуваних говірок представлені за допомогою сполучних слів *де, где, адкуда/куда*, напр.: *ст'ануў т'рошки / де шч'іліна іе зноў про^р'ізаў* (ТЛ.); *тоік'і но^астун'і^у сем'наца^т'мі^і // ўжэ пошла туд'і / у вел'іку с'емйу* (Д.); *з бо^йами шл'і ч'ерез 'Коростен' с'удойу гд'е йшл'і наш'і час'ці* (ТЛ.); *іа пр'іехаў тейу 'конкойу ўжэ / д'е Кат'е^р'іна Вел'іка шестер'іком по Лен'ін'град'е йіг'з'діла* (ТЛ.); *...от н'е бай'імос' у 'пол'е іці там д'е 'ж'іто д'е пша^н'іца* (Рч.); *аж на д'ругу 'весну м'і^у в'ікапуйом / і 'сад'ім по ра^дах д'е ўжэ / ну / пудга^тоўл'ана п'лошча* (Р.); *дак о'ни то^ди 'будут' ад'куда 'в'ілет'ел'і туд'а 'будут' ізноў аб'ратно й^зал'е^а'т'ат'* (Р.). У білоруських і російських говірках послідовно вживаються у подібних випадках сполучники *куды/куда*⁸⁵. У досліджуваних говірках сполучне слово *де* виступає у таких варіантах: *де, д'е, где*. При локативній семантиці спрямування дії у головній частині складнопідрядного речення превалює вказівне слово *туди*, у підрядній — сполучне слово *адкуда*.

Підрядні темпоральні речення у структурі складнопідрядних речень. Темпоральна семантика у системі складнопідрядних речень оформлюється за допомогою вказівного слова *так* у головній частині і складнопідрядного сполучника *шо*, сполучного слова *йак* у підрядній частині, напр.: *це йак во^но / сем'іа йак д'етей сво'іх 'в'іучит'* / *так во^на і 'робет'* (С.); *'тол'ко 'тійе 'бол'і 'чула / шо по^ка до ме^не пр'ііхала* (С.) (у цьому прикладі у підрядному реченні вживається складний сполучник *шо пока*, якому у білоруських і сусідніх з ними російських говірках відповідають сполучники *покуда, покудова, пакуль, пакуля*⁸⁶), *іа 'саме буў то^ди йак хрес'т'і ск'ідал'і^у* (ТЛ.); *йак пр'і^ход'ат' дак та^д'і^у бе^р'ут' же мала^ду* (Бр.) (у двох останніх прикладах у головній частині складнопідрядних речень вжиті вказівні слова *то^ди, та^д'і^у*); *пр'і^хо^дте до нас йак хто ўжэ пр'іехаў до ўжэ с'уді ў Погре^бах до іа гу^кайу* (Л.) (в цьому прикладі ми спостерігаємо поширення складнопідрядного речення темпоральної семантики сурядними підрядними, що поєднуються за допомогою сполучника *до*; на білоруській території функціонує його відповідник—сполучник *ды, и*⁸⁷), загалом

складносурядні паратактичні конструкції також характерні для діалектного синтаксису при передачі темпоральних відношень⁸⁸.

В інших прикладах у складнопідрядному реченні з підрядним темпоральним сполучному слову *йак* у підрядній частині відповідає вказівне слово *дак* у головній частині, напр.: *'перед о^ц'ім уз'р'івом / йак ст'ройлас' а^томна / дак ч'ерез 'наше с'ело ч'ерез Бело^р'ус'ейу ўс'е^да іш'лі во^йен'іє мо^ш'і^ни* (Д.); *да шче моло^д'ен'ка / так 'т'іє / да шче моло^д'ен'ка / дак т'іє ж 'палач'кі в'ерш'кі із'ломуйут'* (Р.) (у цьому прикладі у підрядній частині виступає еквівалент сполучного слова *йак* у говірках — сполучне слово *да*).

Допустова семантика у синтаксичній структурі складнопідрядних речень. Допустова семантика у досліджуваних говірках може бути представлена лише допустовими підрядними реченнями у складі складнопідрядних реченневих конструкцій. Підрядним подібної семантики не властивий певний постійний тип сполучних засобів, на відміну від української літературної мови⁸⁹. У більшості випадків сполучним засобом виступає сполучник *а, але, дарма шо*, напр.: *там бу^ло че^о'тири х'лопци і дв'е 'д'е'ўкі / а'л'е іа^е'дна 'замуж^ж по^шла* (Д.); *бо іа л'уб'л'у оку^р'атнос'ці // дар'ма / шо 'zare^з на^д'ієў шта^н'і та^к'і г'рази* (ТЛ.).

Синтаксичні особливості побудови речень у досліджуваних говірках. Значна частина виявлених синтаксичних явищ у говірках обстежених населених пунктів зумовлена глибинними семантичними процесами мови, що безпосередньо відображені у живому мовленні народу. Спробуємо розглянути деякі явища побудови реченневих структур. Теорія семантично елементарних речень⁹⁰, що передбачає існування чотирьох рівнів мови: власне-семантичного, семантико-синтаксичного, формально-граматичного і власне-комунікативного⁹¹ у проєкції на діалектне мовлення дозволяє спостерегти характерні особливості побудови реченневих конструкцій у досліджуваних говірках. Речення багатьма лінгвістами розглядалось як основна одиниця синтаксису⁹². Образне сприйняття світу, певна інтерпретація навколишньої дійсності в устах народу є надзвичайно цікавим явищем, і ключем до розкриття цієї сторони діалектного мовлення є комунікативна ситуація, оформлена за допомогою речень. У діалектному мовленні превалюють прості реченневі конструкції або складні речення безсполучникового паратактичного типу, що є спільною рисою діалектної мови і розмовного мовлення⁹³. Дієприкметники і дієприслівникові звороти у діалектному мовленні практично відсутні. Побудова реченневих конструкцій у синтаксичній системі досліджуваних говірок підпорядкована, перш за все, завданню наближення описуваної ситуації до зорового сприйняття мовцем.

Суто формально-граматичну конденсацію, зумовлену потребами концентрації мовленневих ресурсів на найбільш вагомих акантах ситуації, спостерігаємо у наступних випадках: *за п'одушк'у да лег'ла на том с'лон'і* (Л.); *а 'йогод у нас 'дуже* (Р.); *дак с'е йак іа за 'д'еўку ўжэ / дак іа ўжэ 'бабам на^с'іла у'жэ* (Ч.); *ўжэ за*

ш'мат'е л'ат'е да до'дому (Б.); бо бу'ла при'ш'ла 'безвист'і (Б.); си'н у двор / ма'ш'іно'ю / цей менши' / (Р.); а то'д'и' уже ту 'цурочку ту'ди да крут' (Р.); ...'с'і'но 'йагади' гр'і'б'і у'с'ак'і'є (Рч.); дак 'я за 'йе'го да у' х'і'у (Бр.); не' було род'ні да пле'м'і'ан'і'ца (С.); і х'тозна от'кудова л'у'з'е'ї / о'ни' у'с'е 'б'рал'і (Р.).

Конденсація реченневих структур може викликати зміну функції синтаксичних одиниць, коли одна з конструкцій набуває функції валентно пов'язаної з певним компонентом у іншій реченнєвій конструкції, напр.: і то'д'и' п'йом з'мов'іни (Ч.); цей 'возро'ст хо'ди'у ту'да у' ш'колу (Б.).

Отже, можна зробити висновок, що говірки досліджуваного регіону характеризуються і такою синтаксичною особливістю як згортання реченневих структур. Таке представлення характерне для ситуацій, що змальовують результати дій, і які для мовців є найбільш значимими у повсякденному побуті.

Цікавою є і така особливість досліджуваних говірок, як розгортання певної ситуації, представлення її у вигляді декількох речень, що є послідовними в часі, і в свою чергу, як і в першому з розглянутих випадків, виразноюють зорове сприйняття ситуації в цілому, напр.: под'води при'їхали нак'лали 'йе'го / із'ноу до су'шарки' (Л.); еї ба'бі' 'горшк'і ба'бі' 'горшк'і шоб 'чули да ві'ход'іли да б'рали (Л.); дак хара'шо об'ере'байе і струх'н'е у'с'е у' ко'роб'ку / во'ни' в'нал'і / 'як 'матка 'уже ту'ди' 'п'а'д'е / то во'ни 'уже 'с'і зні'май'уца да 'йдут' ту'да / да / і 'він об'трах'н'е ж у'же 'йа'го / а 'пот'ім в'і'ход'ат' так на дво'ре ста'ноу'ят' (Р.); а та'ди' 'уже ж 'ва'на с'т'ека'є у' ту 'л'е'йе'чку 'уже / і ва'ни ж у'же наб'л'у'да'ют (Р.); 'бондар з'роб'іт' то'б'е та'ку 'бод'ну іш'че із ву'шам'і / за'суво'чко'у / за'сун'еш і зам'ком замк'н'еш (Р.); у 'в'ед'ро наб'і'рал'і жар у'с' 'н'еч'и / 'н'еч 'в'і'гор'іт' / бе'резов'і' жар у 'в'ед'ро (Д.). Таким розгорнутим конструкціям в українській літературній мові відповідають більш стислі, не розраховані на зорове сприйняття кожної з мікроситуацій, конструкції, напр.: ста'нов'ат' ту ко'ропку і 'уже пр'ісе'да'є бат'ка з 'маткою пр'ігл'а'да'єца / д'е ж пчел'і'на 'матка і 'він то'ди ту 'матку бе'ре у 'маточ'нік / на тр'і д'ні / с 'н'ч'елам'і (Р.) при типовому літературному відповідникові: батько з матір'ю шукають пчелину матку, і батько садить її у маточнику до бджіл на три дні. І інший приклад, де описується приліт бджоли до вулика: дош'чекка 'кала 'вул'іка ота'к'і л'е'точок / і во'на 'як пр'ігл'е'тайе так с'е'да'є на б'ере'жок / і пош'ла у сво'йе гн'ез'до і пош'ла у сво'йе гн'ез'до (Д.). Розгортання ми спостерігаємо у мовленні носія досліджуваної говірки тоді, коли суб'єктом мікроситуації є людина, що виконує певну дію, або інший активний діяч, у другому випадку — це бджола. Конструкції, у яких активними діячами виступають тварини, дерева, рослини, належать до пережиткових реліктових рис мов з активною типологією⁹⁴.

Завданню наближення розповіді до зорового сприйняття слуха-

чем підпорядковане і часте представлення мовцем подій у вигляді маленьких мікрокадрів, які постають перед очима, напр.: ота'ка д'ере'у'ї'ана д'і'жа / зда'рова / ота'ко_о / з 'накр'ішко'ї (Ч.); ну'о а'о м'і но'а 'роз'і / до'мог 'гарн'і'ї / со'а'док 'гарн'і'ї (Д.); а 'уже аж ата'ко 'ос'ен' / с'ен'т'абр' 'мес'ац (Р.); та'ка ку'в'ен'ка / та'ка 'палка зог'нут'ен'ка б'і качар'га (Р.); к'ідайом м'у' сво'ї двур / с ко'лод'аз'ем // ко'а'лі'на то'а'ка здо'рова / 'йабло'н'і (Д.). Вживання називних речень допомагає сконцентрувати увагу слухачів на певному об'єкті. Так, наприклад, жителька с. Рудьки у розповіді про певні події так вагомо сповіщає слухачів про пору року із застосуванням повтору 'ос'ен' / у'же о'с'ен', бо за цим зоровим образом стоїть ціле життя народу в певний період року, сповнене осінніх шедрот і невсипущої праці.

Потребам унаочнення описуваних ситуацій підпорядковані у синтаксичній системі досліджуваних говірок і способи узгодження часових форм предикатних синтаксем у реченневих конструкціях. Досить часто у реченнях для передачі минулої дії вживається дієслово-присудок у формі теперішнього часу, напр.: у'ран'ці' ко'ров'і в'і'гонили і о'до у' лу'зі 'с'і сто'ят (В.); у' та'к'і'є бо'чк'і ізсу'нал'і і ста'їт' у ко'мор'і (Р.); і го'р'ила 'хата у' су'с'іда // сто'ят' у'с'і / 'рук'у' поопус'ка'ї (Д.); м'ієч та'к'і пр'об'і'вайеш 'д'ірку / а 'я 'йду із в'е'д'орком із сас'но'ю і ту'да (Р.); по'шоу' да в'е'д'е сво'ї' а'в'ечк'і (Ч.). При концентрації уваги на певних об'єктах ситуаційного опису у досліджуваних синтаксичних конструкціях часто порушується особово-часова узгодженість предикатних і субстанціальних синтаксем, напр.: 'буде ха'роши' хл'іб і зап'і'кати'с' і мли'н'ці' (ТЛ.) (3 ос. дієслова-присудка перебуває у відношеннях координації з однорідним підметом у формі множини мли'н'ці' — у такий спосіб автор повідомлення узагальнено передає семантику різноманітності можливих виробів з тіста); і 'тоже 'уста'у'ла'єца ч'і' шну'рочки / ч'і' 'п'роволочка / ч'і' шо там... (Д.) (однинна форма предикатної синтаксеми-присудка узагальнено виражає вибірковість об'єктної субстанціальної синтаксеми, що передає семантику об'єкта називання). Зазначені риси властиві і деяким російським говіркам. Певну невідповідність спостерігаємо і у числовому узгодженні між субстанціальними синтаксемами, напр.: це 'сам'і к'р'і'ни'і по'роди / так із 'н'ого і ро'бі'лі (Д.) (займенник із 'н'ого, вжитий у формі однини, узагальнено передає певну кількість порід дерев, про які йдеться у висловлюванні). Порушення особового узгодження між предикатними синтаксемами у реченні спостерігаємо у наступних прикладах із говірки с. Рудьки: і от 'я'ї'є ж у'же пр'іко'п'айе'ом / перш ку'л'ом об'гор'н'еш (узагальнено-особова форма дієслова 2 ос. одн. об'гор'н'еш виступає паралельно до множинної форми 3 ос. узагальнено-особового значення пр'іко'п'айе'ом); а 'пот'ім б'ером же ж / ши'шк'і_ж і рвут' ра'боч'і'є (у наведеному прикладі означено-особова конструкція з предикатним центром і рвут' ра'боч'і'є виступає паралельно до узагальнено-особової з дієсловом у формі 2 ос. мн. б'ером).

Засобом увиразнення, концентрації уваги слухача на певних мікроситуаціях, об'єктах повідомлення є й численне вживання у синтаксичних конструкціях обстежених говірок повторів. Повтори можуть охоплювати синтаксеми різного семантичного наповнення. Прикладами повторів суб'єктних, об'єктних та інших субстанціальних синтаксем, коли вони мають на формально-граматичному рівні різне, як правило, подвійне представлення, є такі: ...*ўже во'на до наро'д'інас' ў тебе доч'ка ўже* (Л.); *там Денісовичі' йєст' пет'нацим' к'і'лометраў од нас се'ло* (Б.); *за к'ри'шеі' м'і' й'їздил'и аж у Чер'нігоў по бл'аху* (Б.); *там 'бабушка та'ка ха'роша 'женичина бу'ла* (Б.); *ў й'ого пол'учил'ас' у й'ого но'га бу'ла 'ран'ана* (Б.); *то'ди наво'зи'ў 'лісу сос'ни' / сос'на ў нас 'бол'ши' 'час'ці / сос'ни' ро'білі' 'хату / сос'нов'і* (ТЛ.); *та'о'к'і'є ву'жоўк'і бу'лі' / й'ак / 'жертк'і' / чи шо // ву'жоўк'і на й'их 'кажут'* (Д.); *да'ок корос'ліп' м'і на'о' й'ого ко'залі' / корос'ліп' // к'віточк'і та'о'к'і'є 'б'ілен'к'і'є й' 'жоўт'ен'к'і'є бу'лі' а'ни* (Д.); *кул'інк'і та'о'к'і'є бу'лі' 'й'агод'к'і' ў нас мо'лен'к'і'є но' 'тон'ен'к'і'х 'ножечках та'о'к'і'є й' 'о'то* (Д.); *но' 'імен'о' 'сушч'і' 'о'теі' боро'в'ік / у й'ого к'расна ш'ляпка та'ка* (Д.); *'д'ірк'і' // о'та'о'к'і'є 'д'ірк'і' 'т'і'є* (Д.); *бо 'черес те / шо дош'чі' / во'да / дак во'но ўсе у во'д'і* (Д.); *'шанка з'веце / ну то вуша'к'і' / а 'потім то з'веце з'верху 'шанка / 'шанка з'веце* (Р.); *й'а так й'ак бу'ў з' 'й'ім'і с' 'й'азани' ўже с парт'і'зана'м'і* (ТЛ.); *й'ак у ко'го з'е'м'ла'а 'грунт по'казує 'грунт* (Р.); *в'ін та'к'і'ї іс 'палк'і' в'іч* (Р.); *он при'ход'іт' у заш'читном кос'т'ум'і / у ри'зі'новом у бо'х'ілах у ци'х* (Д.).

Серед предикатних синтаксем виразно виділяється група з повторюваним предикатом дії, напр.: *і 'в'ешайом і руш'ніч'к'і' // мі' і так і подоста'ў'лайом / то по'в'ешайом дак аж б'є'л'єйє на к'ладб'ішча* (Р.); *а'бо і про'дад' бо бу'ло 'ж' 'важко жит' бо / жи'лі' 'бидно* (Д.); *з'єр'но й'а'но й'ак с'пар'и'ца дак и'но 'ж' сп'рийє* (Д.); *...хто переси'наў ўже / перек'и'і'даў х'є'ва сво'го / перек'и'і'даў 'це / перест'ройува'о'ў* (Д.); *і в'ійа'зайу з дво'ра / шоб 'й'ихати' м'і'н'є* (ТЛ.); *ко'лі' й'а поча'ла м'і'н'і бу'ло шче тр'і'нац'є'а'д' год й'а ўже т'кала* (Д.); *до нас н'і'х'то н'є' 'прий'ї'жаў / н'і'є з на'чал'ства / н'і' ў теі' д'єн' н'і'ко'го н'є' 'бу'ло* (Д.); *...шо ва'лі'ли во'но з'вал'уйєца* (Л.); *...по'нала шо до зна'комого на'д'ибала* (Л.); *й'а ка'зала ка'жу о'це ка'жу* (Бр.); *і гава'р'іла / шо 'каже... // і 'бачіла га'вор'іт' / 'каже...* (Бр.); *да ўже та'ді' 'адч'є'н'і'ї'с' ас'тав'і'лі нас ў туі' 'хат'і* (Бр.); *зап'реш'чал'і 'токо зво'ни'т' / шоб не зво'н'і'лі* (ТЛ.); *шоб же о'но 'м'єн'ше г'н'іло 'порт'і'лос' із'н'ізу* (С.); *а йєст' бу'лі' та'к'і'є кр'ік'л'ів'ийє 'д'єт'і шо...* (С.). Характерною рисою деяких білоруських і російських говірок також виступають повтори, але, як правило, не семантичні, а лексичні, напр.: *разговори разго-варивать, раду радить, сказать слово* і под.

Характерним для досліджуваних говірок типом повторів є семантична тотожність предикатної і субстанціальної синтаксеми, що знаходяться поряд у реченнєвій конструкції і часто як і повтори у

згаданих російських і білоруських говірках, мають лексичний характер, напр.: *'в'ешал'ні'ка / ко'тори за'в'єс'і'ус'а...* (Р.); *й'ак з'і'ма та'кайа бу'ла с'н'є'жна шо так ба'гато с'н'є'гу бу'ло 'роўно с пла'там'і* (Рч.); *да й'ак ум'рє по'ко'н'ік* (С.); *і та'ко ў 'ск'ладк'і ск'лад'ано*^а (Ч.); *дак с'є 'мо'лі'м'є мо'лі'т'є'і ўс'є там* (Ч.); *...до наї'мали г'рош'і да'с'і зап'лат'іш* (Л.).

Повтори у сфері атрибутивних синтаксем спостерігаємо у синтаксичній системі двох сіл Рудьки і Денісовичі, напр.: *і та'о'к'і'м'і' с'і'рен'ов'і'є'н'к'і'м'і' / о'н'і та'о'к'і'м'і' ц'вє'точкам'і' / та'о'к'і'м'і' ц'вє'лі' // ...'розов'і' і с'і'рен'ов'і'є* (Д.); *пуд'ход'є до 'ву'ла пус'того // пус'ти' 'вулі' ўже ў й'их о'там 'рамк'і нас'тав'і'лі* (Р.).

У досліджуваних говірках спостерігаємо і реченнєві конструкції, де атрибутивна і предикатна синтаксеми виступають як семантично тотожні, напр.: *...і 'босийє разу'вайємос'* (Бр.); *із со'с'ни д'є'рут' / із со'с'ни д'є'рут' / ... / це са'с'нове*^а (Р.).

Повтори у сфері обставин є нечисленні. Прикладами повторів одиниць часової семантики є: *м'і ўже с'ход'імос' ўв'єч'єр'і / 'в'єч'єром та'ко...* (Р.); *шоп с'є'і'зону н'є'а' н'ройшло / с'є'зон 'єто 'нада 'с'єйат' 'м'і'жду Пр'є'ч'і'стам'і* (Р.); *у Кл'є'ну суботу / 'це но'а' Тро'ї'єцк'і'є / й'ак то'ка З'є'л'єнийє с'в'є'т'ка чи' Тро'ї'ца* (Д.); *ў Ст'а'ч'анці н'раз'нік на Пр'є'ч'исту / на 'н'єрву Пр'є'ч'исту* (Ч.).

Повтори одиниць локативної семантики представлені у реченнєвих конструкціях: *шче нас д'єр'жал'і 'дєс'ат' дн'ї д'єр'жал'і 'тамака шче на том* (Р.); *на с'є'л'но / 'через с'є'л'но й'шло* (Р.); *й'а ж по'б'іг у л'іс і роска'заў 'це 'д'ідо / от / от'рад / д'є от'рад на'ход'і'єса парт'і'занск'і* (ТЛ.); *хо'д'и'ла ў ш'колу / ў нас / бу'ло с'і'єм к'ласоў / у нас Д'є'нісов'і'ч'ах / хо'д'и'ла до ш'коли* (Д.); *да шче тут хот' си'нок бу'ў то / хот' у сво'їум с'є'л'і си'нок бу'ў* (С.); *по'том пуд х'марої та'ке 'білє 'м'єжду х'марої* (С.); *і 'це соб'і'райуца на к'ладочках / на к'ладочках / на к'ладочках / по 'ул'іци / і гу'л'айут' 'вечор* (ТЛ.).

Розглянутій синтаксичній системі говірок властива архаїчність, безпосередні контакти досліджуваних говірок з білоруською мовою, які вплинули і на функціонування синтаксичної системи близько-споріднених мовних територій. У більшості випадків синтаксичні особливості досліджуваних говірок не виявляють істотних діалектних відмінностей порівняно з українською літературною мовою. Ряд суттєвих відмінностей простежується лише у царині формально-граматичного представлення синтаксем у системі простих речень, у вживанні певних типів сполучників у складному реченні. Деякі з подібних синтаксичних особливостей становлять здебільшого реліктові явища давньоруської та староукраїнської мов, або з'явилися у досліджуваних говірках завдяки сусідству білоруської та російської мов.

Спостереження над синтаксисом досліджуваного регіону переконує нас у тому, що носії говірок якщо і використовують у своєму мовленні складні речення, то семантично пов'язують їх з речен-

невими конструкціями з одним предикатним центром. Формально-граматичне представлення реченнєвої структури як складнопідрядної в українській літературній мові, як правило, відповідає дериваційно перетвореній простій реченнєвій конструкції. Подібна відмінність синтаксичної системи досліджуваних говірок від літературної мови зумовлена, перш за все, слабким розвитком у системі говірок процесів дериваційного синтаксису.

При розгляді явищ діалектного синтаксису звернення до функціонально-семантичного навантаження кожної з реченнєвих структур є перспективним для пояснення і вияву синтаксичних особливостей говірки, закономірностей функціонування її синтаксичної системи.

¹ Железняк Н.Г. Предложные конструкции в украинских восточнополюских говорах / Автореф. дисс. ... канд. филолог. наук. — К., 1989. — 17 с.

² Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. — К., 1992.

³ Там само; Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. — К., 1983; Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць. — К., 1991; Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. — К., 1980.

⁴ Михальчук К.П. Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край / Под ред. П.Чубинского. — Т.7. — Вып.2. — СПб., 1872. — С. 453-512.

⁵ Череди́ченко І.Г. Синтаксичні явища закарпатських українських говірок (попередні спостереження) // Вопросы славянского языкознания. — Кн. 2. — Львів, 1949.

⁶ Вихованець І.Р. Нариси ..., с. 137.

⁷ Городенська К.Г. Знач. праця, с. 16.

⁸ Вихованець І.Р. Нариси ..., с. 58.

⁹ ЛАНП, к. 82-85.

¹⁰ Там само, с. 14.

¹¹ Взаимодействие лингвистических ареалов. Теория, методика и источники исследования. — Л., 1980. — С. 8.

¹² Гриценко П.Ю. Ареальне варіювання лексики. — К, 1990. — С. 7.

¹³ Борковский В.И. Использование диалектных данных в трудах по историческому синтаксису русского языка и восточнославянских языков. — М., 1958. — С. 3-4.

¹⁴ Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. — Т.3. — М.-Л., 1941.

¹⁵ Карский Е.Ф. Белорусы. Т.2. Язык белорусского народа. — Вып. 2-3. — Варшава, 1912.

¹⁶ Бауэр Л. Основные проблемы сравнительно-исторического изучения славянских языков // Вопросы языкознания, 1963, № 4; Бевзенко С.П. Основні проблеми історичного синтаксису української мови в українському радянському мовознавстві // Матеріали ювілейної наукової сесії Одеського університету, присвяченої 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. — Одеса, 1968. — С. 4-13; його ж. Спостереження над синтаксисом українських літописів XVII ст. // Наукові записки Ужгородського державного університету. Т.9, присвячений 300-річчю воз'єднання України з Росією. — Ужгород, 1954. — С. 165-243.

¹⁷ Вопросы теории лингвистической географии. — М., 1962. — С. 20-21.

¹⁸ Гриценко П.Ю. Знач. праця, с. 41.

¹⁹ Назарова Т.В. Проблема перехідних говірок між українською і білоруською мовами (Говірки нижньої Прип'яті) // Праці XI республіканської діалектологічної наради. — К., 1965. — С. 90-105.

²⁰ Дзендзельський Й.О. Спостереження над синтаксисом українських говірок Нижнього Подністров'я // Діалектологічний бюлетень. — Вып.5. — К., 1955.

²¹ Череди́ченко І.Г. Знач. праця.

²² Добош В.І. Синтаксис українських південнокарпатських говірок. — Ужгород, 1971.

²³ Железняк Н.Г. Цит. работа.

²⁴ Програма для збирання матеріалів до складання діалектологічного атласу української мови. — К., 1948.

²⁵ Программа собирания сведений для составления диалектологического атласа русского языка. — М., 1945.

²⁶ Праграма па вивучэнню беларускіх гаворак і збиранню звестак для складання дыялекталагічнага атласа беларускай мовы. — Мінск, 1950.

²⁷ Волох О.Т., Жовтобрюх М.А., Салійленко С.П., Слинко І.І. Історична грамати́ка української мови. — К., 1980. — С. 72.

²⁸ Дроздовський В.П. Синтаксичні риси говірок Татарбунарського, Саратського та Білгород-Дністровського районів Одеської області // Праці Одеського університету. — Т.151. Серія філологічних наук. — Вып.50. — Одеса, 1961.

²⁹ Бражнов В.М. Придієслівне безприйменникове вираження відмінкових форм в говірках Переяслав-Хмельницького району на Київщині // Діалектологічний бюлетень. — Вып. VI. — К., 1956. — С. 32.

³⁰ Бражнов В.М. Характерні риси говірок трьох населених пунктів на Бориспільщині Київської області // Діалектологічний бюлетень. — Вып. III. — К., 1951. — С. 51-52.

³¹ Іжакевич Г.П. Про особливості говірок Броварського району Київської області // Діалектологічний бюлетень. — Вып. II. — К., 1950. — С. 43.

³² Ващенко В.С. Полтавські говори. — Харків, 1957. — С. 243.

³³ Тимченко Є.К. Номінатив і датив в українській мові // Збірник історико-філологічного відділу УАН. № 32. — К., 1925. — С. 268.

³⁴ Добош В.І. Знач. праця, с.72.

³⁵ Там само.

³⁶ Прохорова С.М. Синтаксис переходной русско-белорусской зоны. Ареально-типологическое исследование. — Минск, 1991. — С. 50-51.

³⁷ Волох О.Т. та ін. Знач. праця, с. 279.

³⁸ Там само, с.275.

³⁹ Прохорова С.М. Цит. работа, с. 51.

⁴⁰ Вихованець І.Р. Нариси ..., с. 124.

⁴¹ АУМ І.

⁴² Добош В.І. Знач. праця, с. 70.

⁴³ Мельничук О.С. Історія вживання давального безприйменникового відмінка в українській мові // Дослідження з синтаксису української мови. — К., 1958. — С. 466.

⁴⁴ Слинко І.І. Історичний синтаксис української мови за пам'ятками XIV-XVIII ст. (Часові звороти). — Чернівці, 1968.

⁴⁵ Потебня А.А. Цит. работа. — Т.1-2. — С. 299-302.

⁴⁶ Добош В.І. Знач. праця, с. 71.

⁴⁷ Вихованець І.Р. Нариси ..., с. 140.

⁴⁸ Городенська К.Г. Знач. праця, с. 134.

⁴⁹ Жилко Ф.Т. Нариси з української діалектології. — К., 1966.

⁵⁰ Бевзенко С.П. Українська діалектологія. — К., 1980.

⁵¹ Назарова Т.В. Знач. праця.

⁵² Там само, к. 85.

⁵³ ДАБМ, к. 221.

⁵⁴ Прохорова С.М. Цит. работа, с. 54.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ Добош В.І. Знач. праця, с. 97.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Волох О.Т. та ін. Знач. праця, с. 117.

⁵⁹ Железняк М.Г. Синтаксеми для вираження приблизної кількості в східнополіських говірках // Дослідження з української діалектології. — К., 1991. — С. 54.

⁶⁰ Там само, с. 55.

⁶¹ Там само, с. 56.

- 62 Станівський М.Ф. Старослов'янська мова. — К., 1983. — С. 212.
 63 Волох О.Т. та ін. Зазнач. праця, с. 211.
 64 Волох О.Т. та ін. Зазнач. праця, с. 212.
 65 Там само.
 66 Там само.
 67 Там само.
 68 Там само.
 69 Там само, с. 260.
 70 Потебня А.А. Цит. работа, с. 131.
 71 Овсянко-Куликовский Д.Н. Синтаксис русского языка. — СПб., 1912. — С. 171.
 72 Волох О.Т. та ін. Зазнач. праця, с. 261.
 73 Вихованець І.Р. Нариси ..., с. 157.
 74 Там само, с. 160.
 75 Прохорова С.М. Цит. работа, с. 38.
 76 Там само, с. 73.
 77 Там само, с. 79.
 78 Волох О.Т. та ін. Зазнач. праця, с. 297.
 79 Прохорова С.М. Цит. работа, с. 79.
 80 Вихованець І.Р. Нариси ..., с. 157.
 81 Прохорова С.М. Цит. работа, с. 79.
 82 Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Зазнач. праця, с. 34.
 83 Прохорова С.М. Цит. работа, с. 79.
 84 Там само.
 85 Там само, с. 78.
 86 Там само.
 87 Там само, с. 74.
 88 Вихованець І.Р. Нариси ..., с. 152.
 89 Городенська К.Г. Зазнач. праця, с. 10.
 90 Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Зазнач. праця, с. 7.
 91 Там само.
 92 Арват М.М. Семантическая структура простого предложения в современном русском языке. — К., 1984; Чейф У.Л. Значение и структура языка. — М., 1975.
 93 Прохорова С.М. Цит. работа, с. 73.
 94 Там само, с. 50.

3. Лексикологічні студії

3.1. Лексика середньополіських говірок як об'єкт ономазіологічно-го вивчення. Однією з актуальних проблем слов'янської діалектології є вивчення лексичного складу говорів. На необхідність докладного вивчення діалектної лексики неодноразово звертали увагу вчені [Гриценко Досл.; Дзендзелівський Пробл.], зокрема на вивчення лексики Полісся [Толстой]. Вивчення діалектної лексики виражається в кількох аспектах дослідження: у створенні діалектних словників, монографічних описах, у підготовці лексичних атласів, що є найбільш ефективним при вивченні діалектної диференціації мови. Дослідники неодноразово звертали увагу на вивчення лексики у зв'язку з матеріальною і духовною культурою [Толстой Этн.; Толстые] та на актуальність системного дослідження лексики [Гриценко Досл.; Дзендзелівський Пробл.].

В українській діалектології помітно активізувались лексикологічні дослідження — збирання і наукова систематизація лексичного матеріалу. Зокрема, за останні роки підготовлені регіональні атласи, в яких об'єктом картографування є окремі лексичні групи, що дає змогу окреслити ареали багатьох лексичних явищ і визначити класифікаційну здатність, ареалогічну цінність і надійність лексичного матеріалу. Донедавна в діалектології переважала думка про неоднакову цінність різних структурних рівнів мови, зокрема зазначалося, що лексика має низьку ареалогічну цінність, а відтак — і загальну невисоку евристичну цінність. Проте з'явився ряд статей, збірників, у яких предметом дослідження, включно — й ареалогічного, є лексика. У науковий обіг введено новий діалектний лексичний матеріал, який уможливить у майбутньому підготовку Лексичного атласу української мови та Словника українських народних говорів. Зростий інтерес до українського діалектного лексичного матеріалу зумовлений, з одного боку, необхідністю забезпечити надійним матеріалом ті галузі мовознавства та суміжних наук, які пов'язані з вивченням розвитку духовної й матеріальної культури носіїв мови, а з другого — потребами вирішення питань інтралінгвістичних, суто діалектологічних [Гриценко Моделювання: 3].

Важливим є вивчення лексичного складу говорів різних територій. Увагу діалектологів завжди привертало Полісся, один з регіонів Славії з архаїчними мовними й етнокультурними рисами, на що неодноразово вказували В.М.Ганцов, О.Б.Курило, М.І.Толстой, Т.В.Назарова, П.Ю.Гриценко та ін. дослідники.

Значна увага до території Полісся пояснюється кількома причи-

нами, насамперед “яскравою діалектною специфічністю цієї зони й важливістю поліських мовних фактів для розв’язання ряду не тільки україністичних, але й славістичних проблем. Саме північні українські говори зберігають багато досі невідомих науці фактів, знання яких допомогло б відтворити не одну ланку в історичних змінах різних рівнів української мови як у просторі, так і в часі” [Залеський: 41]. М.І.Толстой розглядає Полісся як одну із вузлових зон Славії багатої традиційної духовної культури, відносно якої доцільно застосувати етнолінгвістичний прийом дослідження, максимально наблизити мовознавчі проблеми до етнографічних. У вивченні традиційної духовної культури Полісся особлива увага звернена до мовних форм культури — обрядової термінології, лексики і фразеології вірувань, заборон, магічних дій та ін.; головні результати таких досліджень відбито у ряді праць [Полесьє (Лінгвістика. Археологія. Топоніміка).— М., 1968; Лексика Полесья: Матеріали для полесского диалектного словаря.— М., 1968; Полесский этнолингвистический сборник. Материалы и исследования.— М., 1983; Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическая общность и типологические параллели.— М., 1984; Лексика Полесья ў прасторы і часе.— Мінск, 1971; Полісся: мова, культура, історія.— К., 1996.]. Першим кроком у дослідженні лексики Полісся були праці К.Мошинського [Moszyński Polesie]. Він зібрав цінний матеріал з рельєфу місцевості та інтерпретував його на широкому загальнослов’янському тлі. До цього часу цінною працею з географії поліської лексики залишається атлас Ю.Тарнацького [Tarnacki J. Studia porównawcze nad geografią wyrazów: Polesie — Mazowsze.— Warszawa, 1939].

Особливо актуальним сьогодні для сучасної лінгвістики є вивчення лексики середньополіських говірок, зокрема говірок Чорнобильської зони, як складової частини Полісся, тому, що вони “знаходяться в центрі поліського діалектного континуума, вони є говірками давньої формації зі стабільним протягом віків тубільним населенням, якраз на цій території вздовж Дніпра й Прип’яті простежується найбільш глибоке проникнення на південь білоруських діалектних елементів” [Залеський: 41], тому що вони зазнають змін, викликаних міграційними рухами після аварії на ЧАЕС.

Вивчаючи проблему визначення перехідних говорів, Т.В.Назарова зробила деякі висновки стосовно характеру нижньонадприп’ятських говірок: крім різнодіалектних рис (середньополіських українських та східної частини південно-західних білоруських), що поєднуються в цих говорах, їм властиві особливі специфічні риси, зумовлені діалектною взаємодією [Назарова Пробл.].

Середньополіським говіркам присвячено ряд досліджень, зокрема регіональні атласи та словники, збірники, монографії та ціла низка статей. Саме цим говіркам присвятила дисертаційну монографію “Українські говірки нижньої Прип’яті” (1963) Т.В.Назарова. Однак спостереження Т.В.Назарової ґрунтовані на даних фонетики і морфології.

Лексичний матеріал з досліджуваної території аналізується у двох монографічних працях М.В.Никончука, О.М.Никончука, П.Ф.Романюка, В.М.Мойсієнка, В.Л.Конобродської та ін.

Крім монографічних досліджень свідчення про склад і семантичну структуру досліджуваних говірок подають діалектні словники. Два регіональні словники уклав П.С.Лисенко: “Словник діалектної лексики середнього і східного Полісся” (1961) та “Словник поліських говорів” (1974), в яких порівняно широко представлена лексика українського середньополіського мовного ареалу. Тематичний словник “Лексика весільного обряду” підготував П.Ф.Романюк. Окремі тематичні словники діалектної лексики подано як додатки до дисертаційних робіт. Інформацію про середньополіські говірки поповнюють публікації лексичних матеріалів М.В.Никончука, це, насамперед, “Матеріали до лексичного атласу української мови” (1979) та ряд публікацій М.В. та О.М.Никончуків, що репрезентують лексику різних тематичних груп, становлять собою різновид регіонального атласу.

Значну інформацію про лексику серед інших лінгвістичних джерел подають атласи. Говірки досліджуваної території (Чорнобильський і Поліський райони Київської області) представлені в різних атласах, однак у ЗЛА подано матеріали лише з 1 н.п., в “Атласі української мови”, т.І — з 21 н.п.; основний масив досліджуваних говірок представлений у атласі Т.В.Назарової (50 н.п.). “Атлас української мови” (АУМ) хоч і виявляє низку лексичних ареалів, однак лексичний розділ його складається лише з кількох десятків карт, що відбивають назви конкретних реалій. Визначним доробком у вивченні досліджуваних говірок став “Лінгвістичний атлас нижньої Прип’яті” Т.В.Назарової (ЛАНП), присвячений вивченню структурних особливостей говірок у контексті українсько-білоруської міждіалектної взаємодії; проте і в цій праці з 101 карти мовних явищ особливостям лексики присвячено лише 16.

На лексико-семантичному матеріалі підготовлений “Лексичний атлас Правобережного Полісся” М.В.Никончука (1994), а також тематичні атласи П.Ф.Романюка, О.М.Никончука, В.Л.Конобродської, які досі залишаються у рукописах.

Лінгвогеографічний аспект використовується і в окремих монографічних працях, присвячених дослідженню діалектної лексики. Свідчення регіонального картографування дають можливість окреслити мікроареали, які не вдалося виявити при дослідженні більших територій з відносно рідкою мережею обстеження і картографування говірок; усе це стверджує можливість діалектного членування території за свідченнями лексики.

Результатом комплексного вивчення багатьох гуманітарних проблем Полісся, зокрема пов’язаних з територією досліджуваних говірок є збірники наукових праць “Київське Полісся” (1989) та “Полісся: мова, культура, історія” (1996). Загальна лінгвістична характеристика досліджуваного регіону подана у статті А.М.Залеського [Залеський].

Отже, про досліджувані говірки сьогодні відома значна різнопланова інформація. Однак, як відзначає П.Ю.Гриценко, щоб повно відтворити структури говірок, необхідно об'єднати інформацію кількох типів [Гриценко Моделювання: 12]. В описових та лінгвогеографічних працях зневиразнюються або й не враховуються функціональні характеристики, які творять індивідуальне обличчя говірки. Тому для відтворення говірки як функціонуючої системи необхідним є залучення до аналізу текстів [Гриценко ГЧЗ: 44]. Текст як певний тип фіксованої мовної інформації відбиває певні закономірності функціонування лексики у мовленні. Тексти дають змогу моделювати лексичний склад, зокрема репертуар лексем з ідеографічного погляду, виявляти частоту окремих лексем у мовленні, відбивати семантику в усій сукупності компонентів семантичної структури та зв'язки між лексемами у мовленні.

Багато дослідників додавали до своїх описових праць зразки зв'язних текстів, надаючи їм особливого значення. Підготовлена збірка діалектних текстів "Говори української мови" (1977) репрезентує говірки трьох населених пунктів досліджуваного регіону, а книга "Говірки Чорнобильської зони. Тексти" (1996) цілком присвячена говіркам досліджуваного регіону; в ній подано тексти з одинадцяти населених пунктів Чорнобильського і Поліського районів. Ця праця подає багату нову інформацію про лексичний склад і семантичну структуру лексем досліджуваних говірок. В тексті відзначено понад 200 специфічних для цих говірок лексем.

Для прикладу розглянемо лексику говірки с. Денисовичі Поліського р-ну Київської обл. на підставі цілісного закінченого тексту, поданого у книзі "Говірки Чорнобильської зони. Тексти". Лексика говірки надзвичайно багата й різноманітна. В ній представлені різні лексико-семантичні групи: лексика навколишньої природи: сільськогосподарські культури (6) (тут і далі у дужках подаємо кількість текстів, у яких зафіксована така лексика), трави, ягоди (4), ліс, лісівництво (2), дерево, деревина (1), гриби (1); лексика, пов'язана з людиною та її життям: сім'я, родина (1), народження і догляд дітей (1), немовлята (3), дитинство, навчання (3), юність (2), відпочинок, розваги (2), одруження, весілля (1), лікування (1); із господарською діяльністю: будинок, будівлі (2), будівництво (1), обробіток землі (2), правила господарювання, народні прикмети (2), бджільництво (1), утримування волів (1); традиційна духовна культура представлена лексикою, що стосується знахарства, зцілення (1), народного календаря, свят (1), інституту церкви (1); розповіді про рідне село (1), виникнення села (1), рідний край (1), про аварію на ЧАЕС (1) та життя після аварії (1). Зовсім не представлені назви домашніх тварин, птахів, звірів, хатнього начиння, страв, одягу, взуття, ремесла, метеорологічні назви.

Розглянувши темарій та репертуар лексем з ідеографічного погляду, не можна не помітити, що порівняно з іншою докладніше зафіксована лексика навколишньої природи і лексика, пов'язана з

людиною та її життям. Виявлено найбільшу кількість текстів, в яких відбито назви сільськогосподарських культур (6), та назви дикорослих трав'янистих рослин і ягід (4). Широко відзначені лексеми цих груп. Оскільки в невеликій за обсягом статті розглянути весь словниковий склад говірок неможливо, зосередимо увагу на назвах рослин.

Назви рослин у досліджуваних говірках належать до активно уживаної тематичної групи слів. Народна ботанічна номенклатура тісно пов'язана з життям людини, її побутом і культурою. Рослини оточують людину споконвіку і досі залишаються для неї одним з основних джерел існування; пор. зауваження інформаторів: жи'лі ми з лісу ш^нтай // іа з'найу шо це ліс / до це по'шоу / до но^а р'езо^а / до^а но^а руб'ау дроу / ...та^ок'іе л'уді л'ес'о'віе з'найут' і^а на іа^ек'іх дро'вах у'же 'можна й х'ліб л'учіи спек'ті // м'и ж і жи'ліо з лісу ст'ройілі / і ото'л'алі це жи'ліо / і кор'м'іліз бол'шинств'о з лісу / м'и гр'і'бі за'гатоу'л'алі су'ш'ілі // у' л'ес'е в'і'года ж була / іагода // це ж у'с'е у' л'ес'і було // х'ата сво'іа д'ере'у'іана була з'роб'іана // і со'райі / і х'л'е'ві / і зо'бор'і / у' но'с у'с'е з' д'ерева // у' на ж сос'на н'епрохо'діма // і у' ш'колу к'н'іж,к'і^а куп'л'алі зо' те / шо м'і у'же зо'роб'ім у' лісі / но' жалудах // м'і з лісу л'уді... // ліс же ш ка'же іак / но'годуіе / на'кор'міт' / обо'гр'іе / пр'і'йт'ім // ...у' лісі на'ом та' було д'обре // о' у' с'е'л'е у'же то'же н'е^а було т'ейе х'ат'і шоб н'е було саду / шоб у дво'р'е н'е було к'в'еток // трау ба'гато / л'екарствених / і к'в'ітор бо'гато // т'раво'м'і у'с'ак'імі л'екарств'енимі зо'про'у'л'алі ту у'же / чаї со'в'е' // куп'айут' у' / у' ро'машк'е' куп'айут' / ...воу'ч'к'і^а ку'п'айут' / у' в'е'р'бі // (Д.), ...т'рави соби'рат' / да л'е'чіт' л'удей // у нас д'обре ко'н'ііка вер'т'іла'са / то на т'равах л'екарствених / то на / на гр'ібах / то на іагодах // а з л'на... т'ка'ла до'рож,к'і / і со'рочк'і в'іт'іка'ла (С).

Назви рослин відзначаються великою інформативністю, оскільки рослини споконвіку відігравали у житті людей велику роль. Це позначилося певним чином на лексичному складі говірок. Їх вивчення проливає світло на традиційну духовну культуру, традиції народу.

Основною базою дослідження стали народні назви рослин з досліджуваної території, зафіксовані в книзі "Говірки Чорнобильської зони. Тексти"; матеріали доповнено даними хрестоматії "Говори української мови", свідченнями І т. АУМ, українськими матеріалами, зібраними до Загальнослов'янського лінгвістичного атласу, діалектними словниками, атласами, а також власними польовими записами, зробленими в 1994 р.

На підставі зібраного матеріалу, що стосується назв різних груп рослин, нижче подаємо лексико-семантичну характеристику цих назв, з'ясовуючи семантичну структуру кожної лексеми, в якій простежуються зв'язки з багатьма іншими тематичними та лексико-семантичними групами, її мотивованістю та, в разі потреби, словотворення.

Ботанічна лексика у досліджуваних говірках становить багату й складну систему. У межах названої тематичної групи виділяється кілька лексико-семантичних груп: назви сільськогосподарських рослин (злакових і городніх), назви дикорослих трав'янистих рослин, назви дерев та кущів, назви ягід, назви грибів, назви декоративних квітів. Зупинимось на окремих із цих груп.

3.2. Назви рослин. Злакові. На позначення загальної назви злакових культур у досліджуваних говірках вживається лексема *зерно*'в'їє (С.), а також лексема *хліб* (Д., С., Р.) у різних фонетико-граматичних варіантах: *хліб* (Ч.), *хліб* (С.), *хліб* (Р., ТЛ.), *хліба* (Д., С.) *хліба* (Д., Бр., Р.); пор.: *їа с трі'нац'ат'і год по'шоу за п'лугом / па'хат' хліб* (ТЛ.), *там с'тал'і рас'т'і хліба да л'он* (Бр.), *хліба пос'ход'її* (С.), *хліб уро'д'їю* (С., Д.), *хліба ўра'д'її* (Р.), *хліб сто'їит' / дошч' 'моч'їт'* (С.).

Лексема *хліб* (Д.), *хліп* (Р.), *хліба* (Р., Ч.) зафіксована в говірках також із значенням 'зерно, плід хлібних злаків': *їак посно'ваўс' кол'госп / з'разу то не полу'чал'ї м'ї н'ї'чого / а хліб кол'її по сто грам да'дут'* (С.), *там у кон'її' годо бу'ло но'а трудо'ден' д'вацїт' кол'ейок / сто грам х'лїба* (Д.).

Назва *хліб* із значенням 'злакові культури у посівах і в зерні' вживається від давньоруської доби [Німчук: 266], входить до народного прислів'я, що відзначене в говірках: *не той хліб шо на 'пол'ї, а той шо в ко'мор'ї* (С.).

Лексема *хліб* (Д., Р., ТЛ., Ч.), *хліб* (Р., Ч.), *хліб* (Бр.), *хліб* (Бр.), *хліб* (Ч.), непрямі відмінки — *хліба* (Рч.), *хліба* (Ч.), *хліба* (Ч.) має сему 'продукт харчування': *'мама нек'ла хліб, к'ренко 'добриї ме'н'ї теї буу хліб* (Д.), *да та'к'ї хліб у'кусни буу / шо ї те'пер та'кого не'ма хліба* (С.), *у'же йон у д'ї'ж'е хара'шо пуди'ї'шоу / нада ўже хліб са'жат' / бо ўже хліб пуди'ї'шоу* (Р.), *їак ка'чайеци 'полomie ў 'печи' / то ха'роша п'еч / 'буде ха'роши хліб і зап'їкати'с' / їак 'будеш нек'т'ї* (ТЛ.); 'хліб-сіль' (с'кул'к'ї н'е пр'їход'їло' до'а їа'їе сва'тоу і с хліба'ом / да с'е пр'їд'е ў'в'еча'р'ї х'лопцау / с хліба'ом же ка'л'їс' ха'д'її // т'а'н'ер у'же ў зак'с і'дут' / а та'д'ї ж / с хліба'ом па'н'ер'ед а то'д'ї за'н'їсуваца (Ч.). З цими ж значеннями слово *хліб* відоме і в у староукраїнській та сучасній українській літературній мові. Словник української мови фіксує лексему *хліб* ще із значенням 'засоби до існування, заробіток' та 'харчі, їжа' [Історія: 324; СУМ XI, 78].

В українській мові від лексеми *хліб* утворено ряд похідних, частіше ця лексема є частиною складних слів [СУМ XI, 78-83; СБГ IV, 401-402]; див. ще: *хліб'їна*, *хліб'їн'ча* 'буханець хліба', 'хлібець', 'хлібчик'; *хліб'їний*, *хліб'їні роботи* 'час збирання вівса', 'жнива'; *хліб'їйко* 'хлібчик' [Онишкевич II, 340], *хліб'їп'їшество* 'хліборобство' [Чабаненко IV, 195].

Великий, дорідний хліб (злаки) у говірках називають *'рослий хліб* (і та'д'ї буу / м'ї сам'ї самас'тїйна 'жи'л'ї / 'рослий хліб' буу / 'рослий'к'ї'ї / та'ко по'аж'ном / дак 'в'ел'м'ї 'рослий хліб буу (Ч.).

Загальна назва зерна хлібних злаків, крім лексеми *хліб*, репрезентована ще номенами *зерно* (Р., С., ТЛ.), *з'ерно* (Д., Р., Ч.), *з'ерна* (Д.), *з'ерно* (Р.), *зирно* (Д.): *п'равоу ру'коюу 'с'ейат' 'нада / ко'роб'ка і'д'е с'н'ер'еду / а з'ерно 'к'їдау п'равоу ру'коюу* (Р.), *з'рошеї не'ма в кол'госп'ї / їа вам дам по тр'їста к'їло зерна* (С.). Див. ще: *зерно*, *дзерно* 'зерно', *позад'н'е зерно* 'дрібне зерно' [Шило], *зерно*, *дзерно*, *зирно* 'зерно', 'овес' [Онишкевич I, 308], словник П.С.Лисенка фіксує складне слово *зерномішанка* із значенням 'суміш вики й вівса, посіяних на зелений корм' [Лисенко СПГ: 83]. СУМ фіксує лексему *зерно* зі значеннями: 'дрібний плід хлібних злаків; зернина', 'насіння плоду певної рослини', 'окрема дрібна часточка якої-небудь речовини; крупинка, краплинка', 'суть, основа чого-небудь', 'зародок, початок чого-небудь' [СУМ III, 560-561]. Лексема *зерно* — загальнослов'янська, пор.: рос. *зерно*, блр. *зэрне*, др. *зьрно*, *зьрно*, п. *ziarno*, ч., слц. *zrno*, вл. *zorno*, нл. *zerno*, [zɛnko], полаб. *zornü*, болг. *зърно*, м. *зрно*, схв. *зрно*, *зрње*, слн. *zrno*, *zrnje*; споріднене з псл. *zъręti, укр. *зрїти* [ЕСУМ II, 260].

На позначення загальної назви зерна хлібних злаків у досліджуваних говірках зафіксовано також лексеми *паш'н'а* (С., Р.), *паш'н'а* (Д.), *з'бу'ож'є* (Р.), *з'бу'ож'є* (Д., С.), *з'бож'є* (С.). Лексема *з'бож'є* зафіксована ще із вторинним значенням 'багатство, майно, речі'; з цими ж значеннями лексема відома і в східнополіських говірках.

Лексеми *пашня* та *збож'є* у староукраїнській мові позначали 'злакові культури' та 'зерно'; лексема *пашня* також представлена в своєму первісному значенні 'орна земля'. Розширення семантичного обсягу слова *пашня* (< *пахати*) у староукраїнській мові частково було зумовлене зближенням його із словотвірним гніздом *паша* (< *пастити*). Значення *пашня* 'зерно' закріпилося і в словосполученні *яма пашенна* 'яма для зберігання зерна' [Історія: 323-324]. Слово-сполучення *пашенна* 'яма з цим же значенням відоме в східнополіській говірці [Лисенко СПГ: 155].

Лексеми *пашня* та *збіжж'я* не зазнали істотних змін семантики у сучасній українській літературній мові; лексема *пашня* маніфестує семи 'хліб у зерні; зерно', 'хліб у стеблі; злак', 'сільськогосподарські культури, звичайно злакові', 'пасовище' [СУМ VI, 104], а лексема *збіжж'я* передає значення 'рослини та зерно хлібних злаків', 'майно, речі, пожитки' [СУМ III, 442].

Для неякісного зерна (посліду, відвійок) зафіксовано лексему *'суспица* (*па'гане зерно*, ~з *по'ловою*, ~*пущ'те*) (С.); див. ще: *суспїца* 'тс' [Чабаненко IV, 116]. Словник П.С.Лисенка фіксує лексему *суспеца*, *суспеца*, *суспица* із значенням 'відходи при віянні зерна', 'суміш зерна яких-небудь культур' [Лисенко СПГ: 208]. З цими значеннями лексему *'суспица* фіксують східнополіські говірки (*з'ерно н'е'важне ура'діло*, *ура'діла 'суспица н'е'годна*), а також із значенням 'городина'.

Зерно рідко посіяне, або яке рідко зійшло, позначають лексеми *обрід'не* (С.), *обрї'дне* (Р.) та словосполучення *'рідко зийш'ло* (Д.).

Зерно, яке зійшло густо, позначають словосполученнями: *пророс'ло йак боро'на, ўз'алос' бороз'нойу, зиш'ло йак ш'чутка* (Д.).

На позначення недоспілого, ще не зовсім достиглого зерна зафіксовано двослівні іменниково-прикметникові та іменниково-дієслівні словосполучення, опорним компонентом яких є лексема *хліб* (*недоз'р'іли* ~ (Р.), *недос'нів* ~ (С.) та *з'ер'но* (*з'е'мене* ~, *н'едош'ло* ~, *н'едоз'р'іло* ~, *н'епос'ніло* ~ (Д.)).

Типовим для назв злакових є поєднання сем 'рослина' і 'зерно', проте синкретизм назв не виключає існування спільної назви зерна різних культур.

Для соняшника, *Helianthus annuus* L. синкретизм назв 'рослина' і 'зерно' виявляється номеном *сон* (Д., С.). Сема 'зерно соняшника' маніфестована ще номенами *з'ерн'ата* (Д.), *з'і'р'н'атка*, *з'і'р'н'атка* (Д., Р., С.), *на'с'ен'е* (Р.), *с'емечки* (Д.).

Для назв коноплі, *Cannabis sativa* L. і льону, *Linum* L. синкретизм має інший напрямок: 'рослина' і 'стебло', крім поодиноких випадків, коли лексема *л'он* (Д.) репрезентує семи 'рослина' і 'зерно'. Прояв цієї моделі, як відзначає П.Ю.Гриценко, детермінований відмінною цінністю різних сільськогосподарських культур [Гриценко Моделювання: 76-77].

У досліджуваних говірках сема 'зерно коноплі' репрезентована номенами *с'ем'я* (Р.), *с'ем'яе*, *с'е'м'яе* (Д.), *на'с'ін'е* (Д., С.), *на'с'і'н'е*, *на'с'ен'е*^а (Д.), 'зерно льону' — *с'ім'яе* (С.), *с'е'м'яе* (Д.), *с'ем'яе* (Бр.), *с'ем'я* (Л., Р.), *с'еме'на* (Д.), *с'ем'е'на* (Д., Р.), *с'ем'е'на* (Д.), *с'ім'і'на* (Д.). Лексема *с'ем'е'на* відома в говірках ще із значеннями 'зерно свіріпи' (Д.), 'зерно тютюну' (Бр.).

У досліджуваних говірках відзначено загальні назви для осінніх і весняних посівів зернових культур, що репрезентовані лексемами *оз'ім'і'на* (Д., Р.), *оз'ім'і'на* (Д.), *з'ім'і'на* (Р.), *з'і'муха* (Р.), та *йери'на* (Д.), *йаро'ві* (Р.), *йарови'на* (С., Р.), *йа'р'ем'і'на* (Р.). СУМ фіксує лексеми *озимина* із значенням 'сходи або посіви озимих культур' [СУМ V, 654], *ярина* 'сходи або посіви ярих культур', 'городина, овочі' [СУМ XI, 648].

Родова назва *йари'на* одночасно передає узагальнене і виводне поняття; пор.: *йарове жи'то* (Р.), *йара пше'ніца* (Д., С.), *йа'ра'ва пше'ніца* (Р.).

Осіннє кушування посівів передає лексеми *скара'да* (Р.), *скоро'да* (*на'восен' зий'де*) (Д.), *ско'ро'да а'с'ен'а ха'роша* (Р.). Лексема *скара'да* 'тс' відома і в східнополіських говірках; див. ще: [АУМ I, к.309].

Сема 'підсів озимих весною, коли ті рідко зійшли' має номінацію *сурж'і'к*, *сурж'і'к*: *с'ім'ерзла пше'ніца / а на'с'ес'ні' с'ейемо / по'йом д'ругу се'убу с'ейемо / йеч'м'ен' от'с'ейом / сурж'і'к у'же так полу'чайеци / і теї' колос' йе / і теї' колос' йе* (Р.).

Лексема *суржик* зафіксована ще із значеннями 'суміш зерна', 'борошно з такої суміші' [сх.-пол. говірки; СБГ; СУМ]: 'елементи двох або кількох мов, об'єднані штучно, без додержання норм

літературної мови; нечиста мова' [СУМ IX, 854], 'людина змішаної раси' [СБГ IV, 231].

Номінація росту й етапів дозрівання злакових засвідчує у говірках кілька етапів: *пророс'ло* (Д.), *пос'ход'іло* (С.), *зийш'ло* (Д.); *жи'то у т'рубках* (Д., Р.), *у жи'та т'рубка* (С.); *кра'суйеце* (С., Р.), *кра'суйеца* (Д.); *вису'пайеце* (С.), *ви'су'пайеца* (Д.), *ви'бі'вайе' колос* (Р.); *наби'райеце* (Р.), *на'бі'вайеца* (Д.); *поло'віеце* (С.), *пала'віеце* (Р.), *по'ло'віеце* (Д.); *с'ні'їе* (Р.), *с'ні'їе* (Д.); *вису'пайеце* (С.), *ви'бі'вайе' колос* (Р.) 'викидає цвіт' (про кукурудзу).

Нижня частина квітки, в якій утворюється плід, називається *зав'яз'* (Р.), *завез'* (Д.), *завиз'* [у *в'с'акому' пл'оду*] (С.).

Розглянемо мікрогрупи назв, пов'язаних з окремими рослинами. Зауважимо, що у діалектному мовленні, відповідно — у записаних текстах, ці назви використовуються часто; ця лексика належить чи тяжіє до центру ЛСГ назв рослин у досліджуваних говірках.

Для злакової рослини жито, *Secale cereale* L. у досліджуваних говірках зафіксовано лексеми *жи'то* в різних фонетико-граматичних варіантах: *жи'то* (Д., С.), *жи'то* (Д., Р., Рч., ТЛ.), *жи'у'то* (Ч.), *жи'то* (Р.), *жи'та* (наз. відм. одн.) (Р.), *по'а' жи'ту* (Рч.), *жи'у'то'а'м* (Ч.), *ў жи'тах* (Рч.). Форма *жи'та* (а у фіналі в наз. відм. одн.) зафіксована і в східнополіських говірках. *Жито* — давня праслов'янська лексема, яку дослідники пов'язують з *жити* 'жити' [ЕСУМ II, 200]; у праслов'янській мові ця лексема була родовою назвою для всіх злакових культур та збіжжя. Як відзначає В.В.Німчук, залишок давнього значення зберігається в діалектному *жи'та* 'посіви взагалі' [Німчук: 265]. Досліджувані говірки також зберігають це давніше значення, пор.: *н'їемиці' пр'і'ш'лі' ... дак м'і' ... 'дома н'е нача'вал'і / да'дно на л'есах пл'утал'іс' да на жи'тах нача'вал'і* (Бр.). Семантика слова *жито* 'Secale, жито' відома за пам'ятниками від поч. XV ст.; протягом XVI-XVII ст. назва *жито* повністю переходить у клас ботанічних термінів і з давнім значенням у пам'ятках виступає дуже рідко [Німчук: 264]. У сучасній українській літературній мові лексема *жито* функціонує із значеннями 'рослина жито' та 'зерно цієї рослини' [СУМ II, 533]. У деяких слов'янських мовах лексема *жито* виступає як родова назва всіх злакових, або лише в значенні 'яровий хліб'; у ряді випадків це слово означає видові назви злакових залежно від того, вирощування якої культури переважає [Дзендзелівський НСГК: 113; Клепикова, Усачева: 148-171; Сабадош: 35].

У досліджуваних говірках відзначено кілька назв сортів жита. Мотиваційними ознаками при номінації сортів найчастіше є час висівання: *йаро'ве* (Р.), *йари'ца* (Д., Р.), *йарица* (*навес'ні' с'іеца*) (Д.), розмір: *ачера'т'анка* (*здара'вен'е*), *н'росте*, *сво'їе* (*дру'б'н'іше*, *н'ізк'е*) (Д.), відзначено інші спорадичні назви: *н'іц'койка*, *шаро'тоу'ка* (Д.).

Від лексеми *жито* у досліджуваних говірках відзначено похідні: *жити'н'іше* 'поле, на якому росло жито' (Д., С.), див. ще: *житнище* 'тс' [СУМ II, 533; СБГ I, 486; Дзендзелівський НСГК: 114; Лисенко

СПГ: 73; Лисенко ССП: 29]; *жітьнище*, *жітище* 'тс' [Никончук Дис.]; *жітнннше* 'стерня' [Лисенко СПГ]; *жітн'іца* 'житня солома, полова, мука' (С., Р.), див. ще: *жітннця* 'житня солома' [СБГ; СУМ], 'приміщення, в якому зберігається зерно; амбар', 'республіка, область, район, що вирощують багато хліба і забезпечує ним інші місця' [СУМ II, 533], 'стодола' [Желехівський I, 123], *жітннця* 'житня солома' [Корзонюк: 115], *жітннця*, *жітн'анка* 'поле, де росло жито' [Онишкевич I, 252]; *жітн'ік* 'трава *Alopecurus pratensis* L.' (С.); див. ще: *жітнн* 'жук, що з'являється, коли наливається жито в колосі' [СБГ I, 486], 'поле, з якого скошене жито' [Лисенко СПГ: 73; Лисенко ССП: 29], 'селянин (у загадці)' [СБГ], 'житній хліб' [Дзензелівський НСГК: 114], *жітнн*, *жітнн*, *жітннн* 'гриби, що з'являються, коли колосується жито' [сх.-пол. говірки], *жітннн* 'житні пряники' [Яворницький I, 225], 'волошки, *Sentaurea cyanus* L.' [ЛП: 420]; *жітн'ічк'і* 'сорт яблук, які досягають під час жнив' (Д.), див. також: *жітн'ічка* 'тс' [Лисенко СПГ: 73], відзначено також прикметник *жітн'а* (солома, мука) (Д., Р., С.), *жітн'ойу* (Л.).

У досліджуваних говірках спорадично зафіксована лексема *рож*. У с. Рудьки лексема вживається як загальна назва злаків, у с. Стечанка з контексту точно встановити семантику цього слова (чи вживається воно як загальна назва зернових злаків, чи називає певну зернову культуру) не можна. Лексема *рож*, *ріж* у значенні 'жито' збереглась у південно-західних говорах [Маковієскі: 338]. Похідні від *ржж-* із значенням 'поле, на якому росло жито' поширені на всьому ареалі білоруської мови, в тому числі і по всьому басейну р. Прип'яті, а в українських говірках — на захід від р. Горині [ДАБМ, к. 270, 271; ЛАПП, к. 340; Тапаські, м. 126].

На означенні пшениці, *Triticum* L. в говірках відзначено лексеми *пшениця* у фонетичних варіантах: *пше'н'іца* (Д., Р., С., ТЛ.), *пша'н'іца* (Р.), *пше'н'іца* (Ч.). Така фонетична структура лексеми відзначена в східнополіських говірках; див. ще: *пшен'іця* 'тс' [СУМ VIII, 415; СБГ III, 504], *пшан'іца* 'тс', 'пшенична кутя' [Онишкевич II, 164].

Матеріали АУМ фіксують лексеми *пшениця* із значенням 'кукурудза' у говірках кількох населених пунктів (сс. Пальчики Бахмацького р-ну Чернігівської обл., Шендрівка Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл., Велика Кісниця Ямпільського р-ну Вінницької обл.) [АУМ I, к.315]. Це саме засвідчує і словник П.С.Лисенка в східнополіській говірці с. Галайбіна Борзнянського р-ну Чернігівської обл. Перед нами поширений у народній ботанічній номенклатурі випадок уживання тієї самої назви для позначення різних рослин, реалізований шляхом семантичної деривації.

Праслов'янське **ръшеніца* є словотворчо оформленим дериватом від *ръшено* за допомогою суфікса *-иц'а*, що пов'язаний з *пхати* 'товкти' [Brückner: 446; Преображенский II, 158; Шанский: 375]; у

багатьох слов'янських мовах відомі надійні паралелі: рос. *пшеница*, блр. *пшаніца*, п. *pszemica*, ч. *pšenice*, слл. *pšenica*, вл., нл. *pšenica*, полаб. *rašenica*.

Від лексеми *пшениця* відзначено похідні: *пше'н'ічн'ішче* 'поле, з якого зібрано пшеницю' (Д., С., Р.). Лексеми *пшен'ічннше*, *пшен'ічннше* з цим же значенням фіксують лексикографічні джерела [СБГ III, 504; СУМ VIII, 415]. Зафіксовано прикметники до *пшениця*: *пше'н'ічна* (Д., С.), *пше'н'ішна* (Р.) (солома, полова), *пше'н'ічн'е'і* (*n'ira'z'і*) (Ч.). Див. ще: *пшен'ішні воріхи* 'кращий гатунок горіхів, який дозріває, коли жнуть пшеницю' [Онишкевич II, 164], *пшен'ішний* 'пшеничний' [СБГ III, 504; Онишкевич II, 164]; прикметник *пшен'ічнн* фіксує СУМ із значеннями 'виготовлений із зерна пшениці', 'який кольором нагадує стиглий колос пшениці' [СУМ VIII, 415].

У досліджуваних говірках зафіксовано ряд назв для сортів пшениці. Найчастіше назви мотивовані часом висівання: *й'ара* (Д., С.), *й'ара'ва* (Р.), *вес'на'на* (Д.), *в'ес'на'на* (Р.) 'пшениця, посіяна весною', *о'з'іма* (Д.) 'пшениця, посіяна восени', зовнішньою ознакою (наявністю/відсутністю остя): *вус'ата* (Д.), із *вус'ікам'і* (Р.), *б'ез вус'ікоу* (Р.), *вус'ачка* і *воб'ше пше'н'іца без ост'уку'ю* (С.), властивістю: *твердоуст'ойчива* (С.); поодинокі зафіксована демотивована назва *л'іліта* (Р.), очевидно, з *еліта/елітна* ~. Часто назви для сортів відзначаються (*пше'н'іца дай у'се*) (С.); невелику кількість сортів інформатори пояснюють так: *мало 'с'ііал'і на 'сотках* (С.).

Ряд фонетичних і морфологічних варіантів зафіксовано для назв ячменю, *Hordeum vulgare* L.: *йач'м'ін'* (Д., Р., С.), *йач'м'ен'* (Ч.), *йач'м'ен'*, *йе'а'ч'м'ен'*, *йеч'м'ін'*, *йеч'м'ен'*, *йач'м'ен'ом* (Р.), *йач'м'ен'ом* (Ч.), *йач'м'ен'ем* (Ч.). Див. ще: *йач'мін'* 'тс' [Онишкевич II, 406], *йач'мін'*, *йачмін'* [Дзензелівський НСГК: 114], див. також: АУМ I, к. 39; ДЛАЗ I, к. 71; АЖРР, м. 270. У досліджуваних говірках лексема *йеч'мін'* (Р.), *йач'мін'* (Д.) вживається також із значенням 'хвороба, гнійне гостре запалення сальної залози краю повіки'. До лексеми *ячмін'* зафіксовано прикметники *йач'м'ен'а* (Д.), *йач'на* (Р., С.) (солома). Прикметники фіксують також словники: *ячмінний*, *ячний*, *яшний* [СУМ XI, 661; СБГ IV, 546].

У досліджуваних говірках зафіксовано ряд фонетичних варіантів для *Avena sativa* L.: *о'вес* (Д., Р.), *о'в'ес* (Д., С.), *о'а'в'ес*, *о'а'в'ес*, *о'у'йес*, *а'в'ес*, *а'в'ес*, *а'в'ес* (Р.); див. ще: *ов'і'с* 'тс' [Онишкевич II, 13]. Ряд фонетичних варіантів у непрямих відмінках відзначено у закарпатських говірках [Дзензелівський НСГК: 115]. Паралелі відзначено в інших слов'янських мовах.

Від *овес* у говірках вживаються похідні: *о'у'с'ішче* 'поле, де ріс овес' (Д., Р., С.), *о'у'с'ан'іца* 'вівсяна солома' (Д.), *о'у'с'анка* 'вівсяна солома' (С.), *а'у'с'ан'іца* 'вівсюг' (Р.), відзначено прикметник *о'у'с'ана* (Д., Р., С.).

Лексикографічні джерела також подають ці похідні зі значеннями: *ов'ішче*, *вів'ішче* 'поле, з якого знято овес' [СБГ I, 203],

вівсяне 'тс' [СУМ I, 550], *вівсяниця*, *овсяниця* 'вівсяна солома' [СБГ], *вівсяниця* 'трава *Festuca L.*' [СУМ], *вівсянка* 'вівсяна мука', *овсянка* 'тс', 'рослина *Bromus arvensis*' [СБГ I, 203], *вівсянка* 'борошно або крупа, виготовлені з вівса', 'вівсяна каша або юшка', 'вівсяна солома', 'птах роду горобиних', 'дрібна ставкова риба' [СУМ I, 550].

На позначення *Panicum miliaceum L.* в українській літературній мові та говорах вживається назва *просо*. Назва ця загальнослов'янська, має паралелі в інших індоевропейських мовах [Младенов: 530]. У досліджуваних говірках відзначені фонетичні варіанти: *п'росо* (Д., С., Р., ТЛ.), *п'росо^а* (Ч.), *п'роса* (наз., род. відмн. одн.) (Ч.), а також непрямі відмінки *п'росам*, *п'росом*, *у п'рос'е* (Ч.). Від *просо* в досліджуваних говірках зафіксовано похідні *про'с'ише* 'поле після проса' (Р.), *п'рос'ише* 'тс' (С., Р., Д.), *про'с'ан'ица* 'просяна солома' (Д.); відзначено також прикметники *про'с'ана* (Р.), *п'рос'ана* (С.); див. ще: *просіще* 'поле, на якому росте, або росло просо' [СУМ VIII, 284], 'поле, що було під просом' [СБГ III, 479], *просяниця* 'просяна солома' [СБГ III, 484; СУМ VIII, 309], прикметник до *просо*: *прос'яний* [СУМ VIII, 309; СБГ III, 484], *прос'аний*, *прос'єний* [Онишкевич II, 155], *п'рос'аний(-ий)*, *п'росовий(-ий)* [Дзендзелівський НСГК: 115]. За формою вітки розрізняють *просо рос'кате* і *ко'місте* (С.), *рас'кате*, *кама'вате* (Р.), *'гу'ачк'і к'йаш'ком* (Р.); за кольором відзначено сорт проса *бор* (*к'расне п'росо*) (Д., С.), *буор* (*ст'е^аб'ло красна'вате*) (Р.).

Fagopyrum sagittatum L. в українській літературній мові та говорах, за винятком частини закарпатських говірок [Дзендзелівський НСГК: 115; ДЛАЗ II, к.187], називається *гречка*; див. ще: *греч'уха* 'тс' [Лисенко СПГ: 59]. У досліджуваних говірках зафіксовані фонетичні варіанти *г'речка* (Д., Р., С.), *г'реч'ка* (Р.), *г'реч'ка* (Д.), *г'реч'ка* (Р.), *г'реч'ка* (Ч.), в непрямих відмінках — *г'реч'ки* (Д.), *г'реч'ку* (Д.), *г'речку* (Бр., Д., Р.), *г'речку* (Р.), *г'речкайу* (Ч.), *із г'реч'кі* (Р.), *із г'реч'кі* (Л.). Лексема *г'речка* відома ще із значенням 'різновид хатньої рослини з червонуватим стеблом, схожим на гречку' [Лисенко СПГ: 59].

Від лексеми *гречка* відзначено похідні *греч'ан'ише* (Д.), *греч'коуйе* (Р.), *греч'коуйе* (С.) 'поле після гречки', *греч'ан'ица* 'гречана солома' (Д.). П.С.Лисенко зафіксував ряд похідних від *гречка*: *гречк'ов'є*, *гречк'ув'є*, *гречк'овка*, *гречк'овка*, *гречк'івка*, *гречк'івка* 'поле, на якому росла гречка', *греч'аниця* 'гречана солома' [Лисенко СПГ: 59; Лисенко ССП: 25]; див. ще: *греч'ище*, *гречк'івка*, *греч'исько*, *гречк'ів'я* 'поле, на якому росте або росла гречка' [Грінч. I, 325], *греч'иско* 'тс' [Желехівський I, 158], *гр'ач'ниско* 'поле, з якого зібрана гречка' [Корзонюк: 101], *греч'аниця*, *греч'анка* 'гречана солома' [Желехівський I, 158], *гр'ач'ниця* 'тс' [Корзонюк: 101], *греч'анник* 'хліб з гречаної муки' [Желехівський I, 158; СБГ I, 324; СУМ II, 164], *греч'ушка* 'млинець з гречаної муки' [СБГ I, 325], *гр'ач'ник* 'гречаник' [Корзонюк: 100], *греч'ина* 'одне зерно

гречки' [СБГ I, 325], *греч'ина* 'тс' [Желехівський I, 158], *греч'ечка* 'зменш. до гречка' [СБГ I, 325; СУМ II, 164], *греч'уха* 'березка польова, *Convolvulus arvensis L.*' [Корзонюк: 101], *греч'ух* 'комаха *Anisoplia fruticosa*', 'пиріг з гречки', 'дика гречка' [Желехівський I, 158]. У говірках відомі похідні прикметники: *греч'ана*, *г'реч'ка* (С.), *г'реч'на* (солома) (Р.), *г'реч'ка* (мука) (Ч.), *греч'анойі м'ук'і* (Л.), *греч'ани*, *греч'ан'і* (мли'н'ц'і) (ТЛ.). Див. ще: *греч'ки*, *греч'ьки*, *греч'ький* 'гречаний' [Лисенко СПГ: 59; Лисенко ССП: 25]. Цю назву пов'язують з етнонімом *грек*, що вказує на шлях проникнення рослини до східних слов'ян через посередництво греків [ЕСУМ I, 592].

3 мікрогрупою назв гречки пов'язаний репрезентант семи 'колінця на стеблі' — *ка'л'інка* (Р.).

На позначення *Helianthus annuus L.* у досліджуваних говірках засвідчено назви *сон* (Д., С., Р.), *'сон'ах'і* (Р.), *'сон'ашн'ік* (Р.), *'сойашн'ік* (Д.). Усі ці номени властиві і східнополіським говіркам. Словник П.С.Лисенка також фіксує ці лексеми із значенням: *сон* 'тс', 'головка соняшника', 'соняшникове насіння', 'сон-трава лугова'; *сон'ашн'ік* 'соняшник', 'поле, з якого знято соняшники', *сон'єшн'ік* 'соняшник'. Назва *сон'ашник* з фонетичними варіантами зафіксована в закарпатських [Дзендзелівський НСГК: 118; ДЛАЗ II, к.192] та буковинських говірках. Буковинські говірки зберігають у деяких населених пунктах і слово *сон'ах*, однак воно називає інші рослини, термін *сон'ашник* при цьому зберігається як збірна назва цієї культури [Карпенко: 107]. Назва відома також в бойківських [Онишкевич II, 237], полтавських [Сизько К: 38; Сизько П: 81] та ін. говірках південно-східного та південно-західного наріч. СУМ подає такі значення лексеми *сон'ашник*: 'олійна рослина родини складноцвітних', 'зрізана голівка або квітка цієї рослини', тільки мн. 'поля, на яких ростуть ці рослини; самі рослини цих полів', збірн. 'насіння цієї рослини' [СУМ IX, 461]. Назву *сон'ашник* дослідники етимологічно пов'язують з сонцем, вказуючи на подібність квітки рослини до сонця та її властивість повертатися протягом дня за сонцем [Сабодош: 108]; не випадково, назву *сон'ашник* пояснюють як дериват від *сон'ашний* [Дзендзелівський НСГК: 118, Німчук: 21]; пор. думку Ю.О.Карпенка, який вважає, що форма *сон'ашник* не може бути виведена із слова *сонце*, оскільки утворена за допомогою суфікса -*ях* від *сон-* (*сьлн-*), а вже від останньої лексеми за допомогою суфікса -*ник* утворилося слово *сон'ашник* [Карпенко: 107].

Назва *сон*, очевидно, мотивована магічними і цілющими властивостями рослини: *ди'теї ма'лен'к'іх і'ак ку'пайут' / дак і'о'го 'сип'айут' ту'ди / ц'їт о'цеї / із 'сону / 'тоже 'ї'ток / і'ак ц'їте / дак о'то ц'їту 'того / 'тоже 'ї'ток ку'пат' сон / ко'тори 'с'емеч'і / дак о'того ц'їту / дак о'тето хара'шо 'ї'ток ку'пат' у м'ім 'сон'і о'се / ... ку'пайеш ди'теї ма'лен'к'іх / во'но с'їт' луч'є* (С.).

У говірках не зафіксовано похідних від назви *сон'ашник*. Пояснюється це тим, що цю культуру донедавна мало використовували

у господарстві: *сон небагато садили // садили так / т'ік'і д'ла себе* (Д.), *сон обсажують розори* (С.). Не відзначено і назв сортів цієї культури; розрізняють рослини тільки за кольором і формою насіння: *сон в'ін не та'к'іі / йак от сойашн'ік // тут о'цеї нач'е ч'орний / так / а то та'к'ііе р'а'б'і / і доў'і з'і'р'н'атка / а тут ўже др'іб'нен'к'і / так / а то доў'і з'і'р'н'атка* (Д.).

Для *Zea mays* L. у досліджуваних говірках паралельно функціонує дві назви: загальнопоширена назва *кукуруза* (Д., Р.), *кака'рузи* (Р.), і *киа'хи* (С.), *ки'йа'хи* (Бр.), *к'і'йа'х'і* (Д., Р.), *к'і'йа'хам'і* (Д.); див. ще: *кяхі, кихі, кіяхі, кіляхі, кітяхі* 'тс' [Лисенко СПГ: 96]. За даними АУМ лексема *кяхи* поширена в середньополіських говірках, в східній частині західнополіського говору, південно-західній частині східнополіського говору і невеликий ареал у північно-східній частині східнополіського говору [АУМ I, к. 315]. АУМ фіксує невеликий острівний ареал лексеми *кяхи* у наддніпрянських говірках, у кількох розрізнених населених пунктах на Івано-Франківщині. [АУМ II, к. 327].

Той факт, що в значній частині середньо- і східнополіських говірок лексема *кяхи* виступає в безпаралельному вжитку, дає підстави кваліфікувати її як давню й питомо поліську, а варіант *кукуруза* розцінювати як такий, що набув поширення під впливом літературної мови.

Назва *кяхи* виникла шляхом словотворення і має прозору мотивацію: 'форма плоду' > 'назва рослини'.

У досліджуваних говірках лексема *ки'йах* (С.), *к'і'йах* (Д., Р.) зафіксована ще із значенням 'неочищений від зерна качан кукурудзи', *ки'йа'хи* 'сущіття кукурудзи' (С.), *к'і'йа'х'і* 'кукурудзиння, стебло і листя кукурудзи' (Р.). В українських говорах лексема *кяхи* відома з такими значеннями: *кья́х* [Никончук Дис.], *ки'йах*, *киа'хи* [сх.-пол. говірки], *кья́х* [КДА] 'неочищений від зерна качан кукурудзи'; *кья́х*, *кья́х* [Никончук Дис.], *ки'йах* [сх.-пол. говірки] 'очищений від зерна качан кукурудзи'; *кья́х* [Никончук Дис.], *к'і'йах* [сх.-пол. говірки] 'сущіття подорожника'; *к'і'йа'х'і* [сх.-пол. говірки] 'сущіття рогозу'; *кья́х* 'рогіз, Турпа L.', 'качан кукурудзи', 'мітелка проса' [СБГ II, 242]; 'кукурудза', 'кукурудзяний початок', 'Турпа L., рогіз' [Желехівський I, 344]; *кья́х* 'дерев'яний футляр для бруска, яким точать косу' [КДА]. Лексема *кья́х* відома українській літературній мові із значенням 'качан кукурудзи' [СУМ IV, 158].

Лексема *кья́х* відома і в білоруській мові із значеннями 'кукурудза', 'качан кукурудзи', 'рогіз' [Ж.сл.: 211], *кля́ха, кля́хі, кля́шэ* 'рогіз і насінна шишка рогозу', *кля́ўкі* 'тс'; 'насінна шишка рослини "вужоўніку"' [СПЗБ II, 469-470], а також російській мові: *кья́х, кья́шек* 'рогіз', *кля́шка* 'кукурудза' [СРНГ XIII, 252].

У досліджуваних говірках від *киахи* зафіксовано похідні: *ки'йашн'ік* 'кукурудзиння, стебло і листя кукурудзи', 'обтерблений качан кукурудзи' (С.), *к'і'йашн'ік* 'тс' (Д.), 'обгортка качана кукуру-

дзи' (Д.), *к'і'йашн'ік* 'стебло і листя кукурудзи' (Р.), *к'і'йашн'ік* 'обтерблений качан кукурудзи' (Р.), *к'і'йашн'ік* 'обгортка качана кукурудзи' (С.); див. ще: *кья́шник, кья́шник, кья́шнне, кья́шнне, кья́шник, кья́шник, кья́шник* 'поле, з якого зібрано кукурудзу', 'стебла кукурудзи'; *кья́шнице, кья́шняк* 'поле, з якого зібрано кукурудзу' [Лисенко СПГ: 95-96].

Лексема *кукуруза* (у різних фонетичних варіантах) поширена в усіх українських говорах, за винятком середньозакарпатського, частини лемківських та гуцульських говірок Закарпаття [АУМ II, к. 327; ДЛАЗ I, к. 72]. В середньополіських говірках послідовно виявлені дублети *кукуруза* з іншими лексемами [АУМ I, к. 315].

Назва *кукуруза* для сучасних носіїв говірок є немотивованою. Джерела відзначають лексему *кукуру́дз, кукуру́зы* із значенням 'шишка хвойного дерева' [СБГ II, 322; Вх Лем: 429].

У досліджуваних говірках від *кукуруза* зафіксовано похідні: *кукуру'зан'ік* 'стебло і листя кукурудзи' (Д.).

З мікрогрупою назв кукурудзи, крім типових, що стосуються ряду рослин, пов'язані репрезентанти сем 'обгортка качана кукурудзи' — *лушу'пайкі* (Р.), 'волосяний покрив качана кукурудзи' — *'коси* (С., Р.), 'обтерблений качан кукурудзи' — *к'і'йашн'ік* (Д.), 'недорозвинений качан кукурудзи' — *кур'дупл'ік* (Р.).

Мак, *Paraveg* L. — один з найдавніших праслов'янських ботанічних номенів. В досліджуваних говірках, як і в інших українських говорах та літературній мові, лексема *мак* не дає протиставлень; лексему *мак* відзначено в непрямих відмінках: *'маку, ў ма'ку* (Ч.).

Від лексеми *мак* зафіксовано похідні *мако'в'ін'а* 'пуста головка маку' (Ч.), *'макоўка* 'головка маку з насінням' (Д.), *'макаўк'і* 'прикраси із стрічок біля весільного вінка' (Рч.), пор.: із *'л'ентоу ра'б'іл'і та'к'ііе 'макаўк'і ў'бірат' мала'ду / це_ж_ 'каждага 'бант'іка пр'іш'івал'і да в'ен'ка да за 'коси' / і о'так ра'б'іл'і шо в'е'нок о'так і ўс'а гала'ва аш с'у'д'еї_го да па'ти'ли'ц'і це ўс'а ў 'макаўках / була / л'ент ти'х / це йак 'м'ен'ше сара'ка йіх н'е було* (Рч.); див. ще: *макі́вка* 'головка маку', 'квітка маку' [СБГ II, 399; СУМ IV, 602], *макі́вкі* 'рід вишитого узору на сорочці', 'хороводна гра' [СБГ II, 399], *маков'іння* 'бадилля маку' [СБГ II, 399; СУМ IV, 603], *маков'ін'е* 'стебло маку', 'пуста головка маку' [Онишкевич I, 427], *макув'ене* 'бадилля маку' [Корзонюк: 158].

У досліджуваних говірках відзначено також назву для виду маку *в'ідун* (Ч.). Це похідне утворення від *відати*, др. *вѣдунъ* 'чаклун, знахар' [ЕСУМ I, 395]. Цей мак часто використовують при лікуванні хвороб, зокрема у замовляннях, пор.: *замакі́вч'іти* 'запаморочити' [ЕСУМ III, 364]; *в'ідун мак / а ў йом / ў ма'ку том дак 'д'і'р'ачк'і та'к'ііе із'в'ерху / йон сам в'іс'і'найец'а // да то теї / мако'в'ін'а те / дак у ко'го 'д'ет'і н'е сп'ят' / дак те мако'в'ін'а б'е'рут' 'топл'ат' і 'д'еткам 'пойат' / н'еба'гато / і 'д'ет'і сп'ят'*

лексема картопля у фонетико-граматичних варіантах: *кар'топл'а* (Бр.), *кар'топл'і* (Д., Р., Рч., Ч.), *ка^ор'топл'і* (Д.), *кор'топл'і* (Р.), *кар'тошка* (Р., Рч., ТЛ.), *ко^ар'тошка* (Д.). Відзначено демінутивні форми: *кар'топ'ел'ка* (Ч.), *кар'топел'к'і* (Р.), *кар'топ'ел'ку* (Ч.), *дв'є кар'топл'інк'і* (Ч.); назви картоплі в інших українських діалектах див.: [АУМ I, к.312; II, к.323; Закревська НК; Дзєндзелівський НСГК: 123; ДЛАЗ I, к.73; Карпенко: 111].

Від лексеми картопл'а зафіксовано деривати *картон'л'ішче* (Д., С.), *картон'л'ішча*, *на картон'л'ішч'и^і*, *на карто^ап'л'ішч'і* (Р.) 'поле, де росла картопля'. Засвідчено кілька назв для окремих сортів картоплі. Найменування мотивовані зовнішніми ознаками рослини: кольором (*'би'ла*, *'розава*), формою (*'доўга*) та властивістю (*'ракоўка* – *ракоуст'тойчива*) (Д.). Семема 'картопля, відібрана для садіння' репрезентована номеном *с'ем'е'н'ічка* (Р.); 'дрібна картопля' має назву *д'робна* (Р.); 'стебло з листям, бадилля картоплі' має назву *гич* (Р.), *гичан'є* (С.).

З мікрогрупою назв картоплі пов'язані репрезентанти сем 'вічко у картоплі' – *оч'ко*, множина *'очка* (С.), *козл'а'ки* (Д.), *козл'а'чок*, множина *казл'ач'к'і* (Р.), *'йамка* (Д.); від цих назв утворені прикметники *козл'ако'вата* [картопля] (Д.), *йамко'вата* ~ (Д.).

У всіх досліджуваних говірках фіксується єдина назва для *Beta vulgaris* *бу'рак* (Бр., Д., Р., С.), множина – *бура'кі^и* (Бр.) та демінутивна назва *бура'ч'ок*. Форма *бурак* відома і в інших українських говорах, а також в російській і білоруській мовах; розподіл ареалів м'якості-твердості [р] у слові *бурак* див.: [АУМ I, к. 79; ДЛАЗ II, к. 191; Карпенко: 113]. Від лексеми *бу'рак* зафіксовано дериват *бура'чин'а* 'листя буряка' (Р.); див. ще: *буряч'іння*, *буряков'іння* 'тс' [СБГ I, 115], *бурач'єне* 'тс' [Корзонюк: 77], *бурач'іні*, *бураков'іні* 'поле, з якого зібрано буряки' [ГГ: 31].

За допомогою означень розрізняють сорти буряка за призначенням: *сто'лові бу'рак* (Д., С.), *ста'лові* (*к'расни*) (Р.), *кормо'ві* (Д., С.), *кар'мов'і*, *карма'в'і* (Р.), *кор'мов'і* (С.), *'сахарни* (С., Р.), *'сахорни* (Д.).

Номен *бура'к* (*бура'к*) запозичений через посередництво польської мови з середньолатинської або італійської [ЕСУМ I, 307].

Назва *'морква* (Д., Р., С.) для *Daucus carotta* L. у досліджуваних говірках не дає протиставлень і збігається з відповідною літературною назвою; див. ще: *моркоў*, *моркоў'а* 'тс' [Онишкевич I, 452]. Від *морква* відзначено деривати: *морк'вин'є* (С.), *морк'ві'є'н'є* (Р.), *мор'коў'н'ік* (Д.) 'листя моркви', див. ще: *морквін'а*, *морхвін'є*, *морков'ін'а*, *морквей'анка*, *морквей'єнка* 'тс' [Онишкевич I, 452], *морков'іння* 'тс' [СБГ II, 445], *морков'нік* 'бадилля моркви' [Лисенко СПГ: 128].

Помідори в говірках мають дві назви: *пом'і'дор* (Д.), *пом'і^и'дор* (Рч., ТЛ.), *пам'і'дор* (Р.), *помі'дор* (С.), *пом'і'дори* (мн.) (Д.), і *бокля'жани* (Д., С.), *бакля'жан* (Р.). Друга назва вживається переважно у мові старшого покоління; див. ще: *бакля'жан*, *бокля'жани*,

багла'жани, *по(а)кля'жан*, *бокля'жі* 'тс' [сх.-пол. говірки], *букля'жан* 'тс' (з ремарками *застаріле*, *рідко*) [Корзонюк: 77].

У досліджуваних говірках для рослини огірок, *Cucumis sativus* L. зафіксовано ряд фонетичних варіантів: *гур'ок* (Д., Р., С.), *гур'ки* (Д.), *гур'к'і* (Д., Р.), *агур'коў* (Ч.), *гур'очк'і* (Р.), рідше – *ог'ір'к'і'ю* (Д.); в інших українських говірках це слово також має ряд варіантів. Зафіксовано дериват *ог'і'рочн'ік* 'стебло з листям' (Р.). Лексема *огір'очник*, *огір'шник* відома ще із значеннями 'рослини *Forago officinalis*, *Trifolium arvense* L., *Spiraea ulmaria* L., *Polygonatum mult.*' [СБГ III, 35], *огур'очник*, *гур'очник*, *гур'очник*, *гур'шник* 'листя і стебла огірків', 'місце, де ростуть огірки', *гур'ошник* 'огіркова трава (*Forago officinalis* L.)' [Лисенко СПГ: 61].

Період цвітіння огірків передається номеном *гур'кі го'рат* (Д.). Цю назву засвідчують і східнополіські говірки.

Переспілий огірок, залишений на насіння (*на семе'на*) має номінацію *жоўт'л'ак* (С.), *жаўт'л'ак* (Р.). У цьому полімотивованому номені мотиваційна ознака "колір" поєднується з ознакою "стиглість, зрілість"; назва утворена від прикметника *жовтий* за допомогою суфікса *-ак*.

Для капусти, *Brassica oleracea* L. у говірках зафіксовано ряд фонетичних варіантів: *ка'пуста*, *ко'пуста* (Д.), *ка^о'пуста* (Р.); див. ще: *ка'пусти'ца* 'тс' [Онишкевич I, 340; Корзонюк: 135; Желєхівський I, 334]. Слово *капуста* широко відоме усім слов'янським мовам в різних варіантах. Від назви *капуста* утворені похідні: *капуст'ішче* 'поле, на якому росла капуста' (С.).

З мікрогрупою назв капусти пов'язані репрезентанти сем 'головка капусти' – *ка'чан* (С., Р.), *ко'чан* (Д.), *го'ловка* (Д.), *га'ловка* (Р.), 'капуста, що не склалася в головку' – *шу'л'ак* (Д., С., Р.), 'серцевина у головці капусти' – *х'рапа* (С., Р.); див. ще: *кач'єн* 'стрижень головки капусти; качан' [Корзонюк: 136].

У сучасній українській літературній мові і в українських говорах лексема *качан* багатозначна, хоч усі зафіксовані значення тісно пов'язані між собою. СУМ подає це слово із значеннями: 'головка капусти', 'стрижень капусти, який їдять сирим', 'потовщене стебло суцвіття кукурудзи, на якому росте її насіння', 'таке ж зірване стебло без насіння', 'недоїдена середина яблука або груші; недогризок' [СУМ IV, 123]. Словник Б.Грінченка наводить такі значення: 'качан капусти', 'стрижень капусти', 'початок кукурудзи', 'місце на борту лодки, де знаходяться весла, коли ними гребуть' [СБГ II, 227]. В українських говорах лексема *качан* відома із значенням 'кукурудза' [АУМ. I, к. 315; II, к. 327; III, ч. I, к. 101; III, ч. II, к. 110; Аркушин ПД: 144], а також із значеннями, близькими до тих, що властиві сучасній літературній мові.

Лексема *шуляк* в українській літературній мові та говорах має значення: *шуляк* 'шуліка, коршун' [СБГ, СУМ, Лисенко СПГ], *шуляк* 'головка молодої капусти' [Лисенко СПГ: 237], *шуляк*, *шулік* 'капуста, що не виросла в качан' [СБГ IV, 517-518], *шуляк*, *шуль'ок*,

шу́лка 'качан кукурудзи' [СБГ IV, 518], шульо́к 'тс' [СУМ XI, 560], шулька 'тс' [Онишкевич II, 391], шуля́к 'віл з опущеними рогами' [СБГ IV, 518; СУМ XI, 560].

Квасоля, *Phaseolus L.* у досліджуваних говірках репрезентована лексемою *ква'сол'а* (Д., Р., С.). В українських говорах зафіксовано ряд фонетичних варіантів [Лисенко СПГ: 94; Дзендзелівський НСГК: 120; ДЛАЗ II, к. 190; Карпенко: 108]. Від лексеми *квасоля* відзначено похідні: *ква'сол'н'ік* (Р.), *ква'сол'н'ак* (Д.), 'зелені та сухі стебла і листя', 'полушені стручки'; див. ще: *квасо́льнік* 'бадиля квасолі; квасолиння' [Лисенко СПГ: 94].

Для сортів квасолі розрізняють назви за формою стебла: *квасоля*, яка в'ється називається *тич'кова*, *тич'кова*, *тич'кову*, *тич'ковою* (дав. відм.), *тичка'ва* (Д.), *тич'куха* (Р.) (*а чо тич'кова / по тич'ках у'йеца* (Д.), *в'йушча* (Р.), *ві'туха* (С.)); квасоля, що не в'ється — *се'духа* (С.), *се'духа* (Д., Р.), *се'а'духа*, *се'а'духу*, *се'а'дух'і* (Д.), *се'а'душка*; за формою плоду — *к'ругла*, *да'угаст'ін'ка* (Р.), *плес'ката* (С.); за кольором плоду — *ра'ба*, *ра'бен'кайа*, *б'і'ла* (Р.), *б'і'л'і* (дав. відм.) (Д.), *жо'ут'ін'ка*, *сірен'ово'раба* (Р.); за розміром — *коро'лі* (*ве'л'іка*) (С.), *коро'л'ука* (Д.) (зовнішня ознака виражена опосередковано), *бара'бол'а* (Р.); див. ще: *са'душка* 'квасоля з невитким стеблом' [Лисенко СПГ: 189].

У досліджуваних говірках відзначено фонетичні варіанти назв культур, успадкованих із праслов'янської мови: *го'рох* (С., Д.), *га'рох* (Р.) (*Pisum sativum*); *чи'чи'вица* (С.), *че'че'вица* (Д.) (*Lens adans L.*); див. ще: [АУМ I, к. 78]; *бу'об* (*Vicia faba L.*) (Д.), у говірці с. Чистоголівка ця лексема зафіксована у порівнянні: *сл'ез'м'і / йак'бобом' с'ін'ем*. У західнополіських говірках лексеми *біб*, *горо́х*, відомі із значенням 'квасоля' [Аркушин ПД: 128, 135].

Для рослини *Nicotiana L.* у говірках Чорнобильщини зафіксовано дві назви: *т'у'т'ун* (Бр., Д., Р.) і *та'бак* (Бр., С., Р.), *то'бак* (Д.) (*та'бак' с'ейал'і / с'ейал'і т'у'т'ун*) (Бр.). Назва *т'у'т'ун* є нормою для літературної мови, водночас відома у багатьох говорах; для назви *та'бак* також відзначено паралелі у багатьох українських говорах [Желехівський: 943; СБГ IV, 241; Дзендзелівський НСГК: 139; ДЛАЗ II, к. 193].

Семи 'зелене стебло тютюну' та 'сухе ~' репрезентовані лексемою *ба'дил'е*, а також демінутивом *ба'дил'е'їко* (*наруба'ї / па'сох / ба'дил'е те / а та'ди те ба'дил'е'їко па'реже тон'ен'ко / па'ко'ле да у' неч па'сушит' / да у' с'тупу да па'та'о'че те ба'дил'е*) (Бр.). Цим же номеном передана семема 'стебло, куш тютюну' (*йа с'еї год, ба'д'і'л'ін д'вацат' паса'д'іла*) (Бр.). В'язка тютюнового листя передається номеном *па'куш'к'і* (*лі'с'точ'к'і ти'їе ізні'має / і па'у'їаже у' та'к'їє па'куш'к'і / істра'мбує йо'го / шоб йон йе'го із'л'ежаус' / так йак о'то п'лаха*) (Бр.).

Для *Allium sera L.* у досліджуваних говірках, як і в інших українських говорах та літературній мові, вживається лексема *ци'бул'а*

(Д., Р., С.); відзначено фонетичний варіант *ц'ібул'а* (Ч.); м'якість [ц'] у слові *цибуля* спостережено ще в східнополіських та буковинських говірках [Карпенко: 107]. Цибулю, яку сіють насінням, названо у говірках *с'ійанка* (Д., Р., С.), яку садять цибулинами — *сажанка* (Р.).

Зафіксовано назви для окремих сортів цибулі: *се'а'м'ейка* (Р.), *кор'чушка* (Д.) — 'цибуля, з якої виростає куш', *та'тарка* (С.), *чор'нушка* (Д.) — 'цибуля-сіянка'; див. ще: *та'тарка* 'цибуля-сіянка' [Лисенко СПГ: 211].

Листя молоді цибулі і часнику називається *пір'є* (С., Р.), *пі'р'є* (Д.), *пі'р'є*, *пі'р'я* (Р.), *пі'р'є* (Р.); див. ще: *пі'р'є* 'листя цибулі' [Лисенко СПГ: 159], *пір'я* 'обгортка качана кукурудзи' [Чабаненко III, 124].

Назва для часника, *Allium sativum L.* зафіксована у двох формах: *час'нік* (С.), *час'нок* (Д., Р.). За якісною оцінкою сорту розрізняють у говірках часник *п'рости* і *ка'зак* (*і'д'е в п'нуч'а*) (Р.).

Для *Raphanus sativus L.* зафіксована лексема *ред'ка* (Д., С.), *р'ед'ка* (Р.). У говірках відзначено назви сортів редьки залежно від часу досягання — *місечка* (С.), *м'ес'ачка* (Р.), *трох'місечка* (С.), *зі'муха* (Р.) а також залежно від кольору — *чорна* (С.). Семи 'редька чорна' і 'редька червона, біла' у говірці с.Денисовичі утворюють опозицію: *ред'ка : ре'д'ітка*.

Зафіксовано дві лексеми для *Helianthus tuberosus L.* *кара'ліна* (С.), *вал'ос'ка картоп'ла* (Р.).

Рослини (буряк, морква, редька, капуста та ін.), спеціально посажені для одержання насіння, називаються *висадок* (С.), *в'ісадок* (Д., Р.).

У назві для гарбуза, *Cucurbita maxima* у досліджуваних говірках відзначено хитання між родами: *гар'буз*, *гор'буз* (Д.): *гарбу'за* (С., Р.), *горбу'за* (Д.). Зафіксовано форму множини *гар'бузи* (Д.) та збірну назву *гар'буза: шоб гар'бузу було ба'гато* (Д.). З цим значенням лексема *гарбуз* широко відома і в інших українських говорах та літературній мові [СУМ II, 30; СБГ I, 273; Желехівський: 137], а також в білоруській мові [СПЗБ I, 425]. У досліджуваних говірках лексемою *гар'буз* спорадично позначається і кавун, *Citrullus vulgaris*: *у нас так гарбу'зи / не каву'ни / а гар'буз* (Д.); пор. 'кавун': рос. *арбуз*, п. *harbiz*, *arbiz*, рум. *harbiz*, болг. *карпуз*, схв. *карпуза*.

Лексема *гарбуз*, *гарбуз*, *гарбузі*, *гарбузі*, *гарбузі* відома в українських говірках із значенням 'картопля' [АУМ II, к. 323; ДЛАЗ I, к. 73; Закревська НК: 32].

Від лексеми *гар'буз* зафіксовано деривати *гарбу'з'ан'ік* (Р.), *гарбу'з'ін'е* (Р.), *гор'буз'нік* (Д.), *гарбу'з'ан'ік* (Р.), *гар'бузн'ак* (С.) 'стебло і листя гарбуза'.

Сема 'зерна гарбуза' репрезентована лексемами *зернета* (Д., С.), *на'с'ін'е* (С.), *на'с'ен'е* (Р.), а також словосполученнями *бі'є ле на'с'ен'е*, *гарбу'з'ане на'с'ен'е* (Р.). У досліджуваних говірках

зафіксовано фразеологізми *да'ла горбу'за* (Д.), *поко'т'іла гарбу'зу* (С.); *пака'т'іла гарбу'зу* (Р.) 'відмовила тому, хто сватається'.

Для *Citrullus vulgaris* зафіксовано лексеми *ка'вун* (С., Р.), *ко'вун* (Д.) та форму множини *каву'ни*¹ (ТЛ.). Середина розрізаного кавуна має назву *м'ік'іш*.

У досліджуваних говірках поширені похідні від назв культурних рослин. Це насамперед деривати, що називають поле, на якому росли ці рослини: *'житн'ішче* (Д., С.), *'пше'н'ічн'ішче* (Д., С.), *'йачме'н'ішче* (С.), *'йач'м'ен'ішче* (Д.), *'оу'с'ішче* (С.), *'оу'с'ішче* (Д.), *'п'рос'ішче* (Д., С.), *'гре'чан'ішче* (Д.), *'гриц'коу'йе* (С.), *'грец'коу'йе* (Р.), *'ки'йашн'ішче* (С.), *'кукуру'з'ішче* (Р.), *'сон'аш'н'ішче* (С.), *'картон'л'ішче* (Д., Р., С.), *'бура'чишче* (Д., С.), *'капус'т'ішче* (С.), *'коноп'л'ішче* (Д., С.), *'ко'ноп'л'ішче* (Р.), *'л'о'н'ішче* (Д., С.), *'л'е'нішче* (Р.). Семантична деривація 'рослина' > 'поле, на якому росла відповідна рослина' відзначена в усіх досліджуваних говірках. При утворенні назв полів, де росли злакові і городні рослини, відзначається продуктивністю суфікс *-і(у)шче*; спорадично відзначено назви поля, утворені за допомогою суфікса *-ов(е)*: *'гриц'коу'йе* (С.). У досліджуваних говірках від назви гороху не утворюються афіксальні деривати, що називають поле після гороху, номінація відбувається іншим способом: родова лексема *поле* вживається у сполученні з назвою рослини і тим самим конкретизує семантику родової лексеми: *го'рохове 'поле* (С.). Для найменування полів з-під злакових і городніх рослин зафіксовано описові назви: *там*, *д'е з'речка була* (Д.), *де к'йа'х'і були* (Д.), *де бу'у го'рох* (С.), *д'е бура'ки' бу'л'і* (Р.), *де бу'ли бура'к'і* (Д.), *де ка'пуста була* (Д.). У говірці с. Денисовичі описові назви паралельно співіснують з дериватами, які називають рослину: *'пше'н'ічн'ішче* — *де пше'н'іца була*, *'гре'чан'ішче* — *там*, *д'е з'речка була*, *'бура'чишче* — *де бу'ли бура'кі*. Для деяких рослин (жито, ячмінь, овес, просо, картопля, конопля, льон) семантична деривація 'рослина' > 'поле...' відзначена як єдиний спосіб найменування реалії.

У говірках існують найменування для полів, дериваційно не пов'язані з найменуванням рослини: *го'род*, *з'р'ади*, *з'р'адка* 'місце, де росла городина', *го'ру'дчик* (Р.), *го'ру'дчик* (Д.), *квіт'ник*, *цвіт'ник* (С.) 'квітник, ділянка, де ростуть городні квіти'.

Найменуваннями рослин мотивовані також назви стебел та листя (зелених і сухих). Зазначимо, що репрезентанти семем 'зелене стебло і листя', 'сухе стебло і листя' у багатьох випадках не розрізняються, напр.: *кортон'л'ан'ік* (Д.), *гарбу'з'ан'ік* (Р.), *гор'буз'н'ік* (Д.). Назви на позначення зеленого стебла і листя у говірках зафіксовано непослідовно. Інколи відзначено поєднання репрезентантів кількох семем, напр.: *ква'со'л'н'ік* (Р.), *ква'сол'н'ак* (Д.) 'зелені стебла і листя', 'сухі стебла і листя', 'полушені стручки', *к'йашн'ік* 'зелене стебло і листя', 'сухе стебло і листя', 'обтерблений качан кукурудзи' (Д.), 'необтерблений качан кукурудзи' (Д.),

С.). При утворенні назв стебел та листя від назв рослин характерною є суфіксація. При найменуванні стебла та листя рослини найчастіше виявляється деривація з суфіксами *-нік*, *-анік*: *ква'су'л'н'ік* (Р.), *гор'буз'н'ік* (Д.), *гар'буз'н'ік*, *о'з'і'роч'нік*, *ки'йашн'ік* (С.), *к'йашн'ік* (Д.), *кортон'л'ан'ік* (Д.), *гарбу'з'ан'ік* (Р.), *кукуру'з'ан'ік* (Д.), а також складний суфікс *-оу'н'ік*: *мор'коу'н'ік* (Д.). Високою продуктивністю відзначається також словотворчий тип рослина + суф. *-і(у)н'а(е)*: *к'йа'ш'ін'а* (Р.), *бура'чин'а* (Р.), *морк'вин'е* (С.), *морк'ві'н'е* (Р.), *гарбу'з'ін'е* (Р.); із складним суфіксом *-ов-ін'а* вживається єдина лексема *мако'в'ін'а* (Ч.); меншою продуктивністю для творення цих назв відзначається суфікс *-н'ак*: *ква'сол'н'ак* (С.), *гар'буз'н'ак* (С.), *к'йашн'ак* (С.). Для найменування стебел та листя в досліджуваних говірках спорадично використовуються назви рослин, які вжито у вторинному значенні. Із значенням 'стебло і листя рослини' матеріали фіксують семантичні деривати, не ускладнені афіксами, напр.: *кукуру'за* (Р.), *ква'сол'а* (С., Р.). Семантична деривація за моделлю 'рослина' > 'стебло і листя рослини' відзначена в усіх досліджуваних говірках.

У говірках зафіксовано афіксальні найменування, дериваційно пов'язані з назвами частини рослини: *'з'ічка*, *'гуд'іна* 'стебло з листям картоплі', 'листя буряків' (С., Р.), *'гичка* 'стебло з листям моркви' (С.), *'з'ічка 'тс'* (Р.), *'з'ічка 'обгортка качана кукурудзи'* (Р.), *бот'в'ін'е* (Д.), *бат'в'ін'е* 'листя буряків' (С.), *ба'дил'е* 'стебло з листям тютюну' (Бр.).

Для злакових загальною назвою зжатої стебла зафіксована у різних фонетичних і граматичних варіантах лексема *са'лома*, *со'лома*, *са'лома* (Р.), *со'лома* (Д.), *са'лома* (Бр., ТЛ.), *са'ломка* (Р.).

У досліджуваних говірках від найменувань ряду рослин утворені афіксальні деривати, які називають соломі; при цьому переважають назви соломи з суфіксом *-н'іца* (*-ан'іца*): *'житн'іца* (С., Р.), *'оу'с'ан'іца* (Д.), *'про'с'ан'іца* (С., Д.), *'гре'чан'іца* (С.); спорадично відзначено похідні з суфіксом *-анка*: *'оу'с'анка* (С., Р.).

Відзначено семантичну деривацію 'рослина' > 'солома'.

При творенні назв соломи характерним є описове словосполучення: *'житн'а [солома]* (Д.), *'пше'н'ічна* ~ (Д., С.), *'пше'н'ішна* ~ (Р.), *'оу'с'ана* ~ (Д., С.), *'про'с'ана* ~, *'п'рос'ана* ~, *'гре'чана* ~, *'з'речн'а* ~, *'з'речна* ~, *'з'речка* ~ (Р.). Зафіксовано лексему *к'личан'іца* із значенням 'дуже побита солома' (Р.) та *поте'руха* 'потерта солома' (С.).

Назви культурних рослин служать джерелом похідних назв дикорослих рослин. Семантична модель номінації 'назва культурної рослини' > 'назва дикорослої рослини' відзначається високою продуктивністю. Як відзначає В.А.Меркулова, "нема ні однієї назви культурної рослини, яка б не була основою для утворення назв подібних дикорослих рослин" [Меркулова: 110], пор.: *'жито* — *'житн'ік* (*Alopecurus pratensis* L.), *'овес* — *'оу'с'анка* (*Avena fatua* L.), *ко'нопля* — *коно'пел'ка* (*Anemone*), *бу'б* — *бу'бов'нік* (*Menyanthes trifoliata* L.), *'морква* — *мор'коу'нік* (*Daucus carota*), *бу'рак* — *бура'чки*

(*Amaranthus*), *го'рох* — *'мишачи го'рошок* (*Vicia cracca* L.), *ка'пуста* — *'зай'ча ка'пуста* (*Sedum.*), *кан'у'шина* — *'д'іка кан'у'шина* (*Trifolium repens* L.). Поширеною моделлю мотивації назв, похідних від назв культурних рослин, є фіксація у назві певної зовнішньої подібності між рослинами. З наведеного переліку видно, що у групі назв, твірними основами яких виступають назви культурних рослин, провідним способом творення назв виявився суфіксальний спосіб. Матеріали фіксують і семантичні деривати, не ускладнені суфіксами: *'зай'ча ка'пуста*, *'д'іка кан'у'шина*; при цьому розрізнення рослин відбувається завдяки означенням.

Джерелом похідних назв часто виступають не тільки назви культурних рослин, а й назви плоду рослини, пор.: *к'ї'ях* 'супліддя кукурудзи' — *к'ї'ях*, *к'ї'ях'і* 'суцвіття рогозу', що підкреслює зовнішню подібність форм плоду і суцвіття.

У говірках відзначена семантична деривація за моделлю 'назва рослини' > 'назва хвороби': *йач'мін'* 'рослина *Hordeum* L.' — *йач'мін'* 'запалення сальних залоз у товщі повік'.

У номінації та структурі мікрогрупи назв рештків зрізаних стебел, що залишаються на полі, відносно послідовно відбивається реалема відмінності. Для злакових спільною назвою залишків зжатих стебел є назва *стер'на*, *стер'но* (С.), *ст'ер'но* (Р.), *ст'е'рон* (Д., Р.); див. ще: *сц'ерна*, *стер*, *ст'ерен*, *ст'ерень*, *ст'ерень*, *ст'ярен*, *ст'ьоран*, *сц'ьоран*, *сц'ьорень*, *сц'ььоран*, *стерно*, *стерно* *стерняка* 'тс', *прас'яни стер*, *греч'яни стер*, *житни с'ц'ьоран*, *пшанийши с'ц'ьоран* [Лисенко СПГ: 203-204, 209], *ст'ерен'* [Аркушин: 119]. Для залишків стебел кукурудзи та соняшника відзначено лексему *'кори'єн'* (Р.) та збірне *ко'рин'є*; засвідчено випадки використання описових назв, коли до родової лексеми *ко'рин'є* додається назва рослини, чим досягається конкретизація у номінації родового поняття, напр.: *ко'рин'є із к'ї'ях'у'ю*, *ко'рин'є із 'сону* (Д.). Для коріння з листям, що залишилось на грядці, коли зберуть капусту, зафіксовано лексему *х'рапа* (Р.), *х'ран'і* (мн.) (С.). У досліджуваних говірках спостережено вживання назви *х'рапа* ще із значеннями 'стрижень капустяної головки', 'замерзле на дорозі болото' (Д.); див. ще: *х'рапа*, *х'рапа* 'тс', демінутиви *х'рапка*, *х'рапка* 'серцевина качана' [сх.-пол. говірки], *х'рапа* 'осередок у капусті', 'вилучений кукурудзяний качан', 'сорт груші', 'замерзла грудка землі' [Лисенко СПГ: 225]. У більшості українських говорів лексема *храпа* відома з близькими значеннями: *х'рапа* 'замерзле болото на дорозі' [СБГ IV, 412], *х'рапа*, *х'рапла*, *х'рапли*, *х'рапле* 'груддя', 'замерзла після дощу з снігом дорога', [Онишкевич II, 346], *х'рапа* 'замерзла або засохла грудками земля' [ГГ: 203], *х'рапе* 'ніздрі' [Корзонюк: 250], *х'рапа*, 'філо свині' [Аркушин ПД: 178]; СУМ наводить лексему *х'рапа* із значенням 'замерзла грязь на дорозі', 'нижня й середня частина перенісся тварини, переважно коня' [СУМ XI, 137].

З мікрогрупою назв плодоносної частини рослин пов'язані ре-

презентанти сем 'плодоносна частина жита, пшениці, ячменю' — *'колос*, *'колас*, *кало'сок*, *кала'сок*, *колос'к'і* (Р.), *колос'ки* (Д.), *ко'лос'є* (Д.), *ко'лос'а* (Р.), *ко'лос'є* (С.); ~ *вівса* — *'в'ітка* (Д., С.), *'в'і'етка* (С.), *'в'етачка* (Р.); ~ *проса* — *'в'ітка* (Д., С.), *'ви'ітка* (Д.), *'в'етка*, *'в'етачка*, *'гол'ачка*, *'гу'л'ачк'і* (Р.); ~ *соняшника* — *колос'нік* (С.), *круг* (Р.), *кру'жок* (Д., Р.); ~ *маку* — *го'лоўка* (Д.), *га'л'у'ю'ка* (Р.), *га'л'у'ю'кі* (Р.), *'макоўка* (Д., Р.), *'макаўка* (Р.), *ма'ку'ю'нік* (Р.), ~ *льону* — *го'лоўка*, *ко'робочка* (Д.); ~ *бобових* — *струк* (Д.), *ст'рук*, *ст'ру'чок* (Р.), *ст'ру'ки*, *ст'ру'чки* (С.); ~ *перцю* — *струк*, *ст'ру'чок* (Д., Р., С.); ~ *тютюну* — *'б'ешечк'і* (Бр.); ~ *цибулі*, *часнику* — *ст'рилка* (С.), *ст'р'і'лка* (Р.), *ст'ри'лка* (Д.), *пук* (Д.), *'пуч'а(є)* (Р.), словосполучення *пуш'ла у пук*, *пуш'ла у ст'ри'лкі* (цибуля) (Д.), *у пук'і па'шол* (часник) (Р.); ~ *редьки* — *пук*, *пук'і*, *'пуч'є*, *у 'пуч'а па'ш'ла* (Р.); ~ *висадка* — *пук*, *пуш'ла ў пук* (Д.). Для кукурудзи розрізняють назву плодоносної частини: *к'ї'ях* (Р.), *к'ї'ях'і* (Д.), *к'ї'ях'і* (С.) і суцвіття: *'зу'л'ка* (Р.), *м'є'т'олка* (Р.), *цв'іт* (Д.), *вики'дає цвіт* (Р.), *к'ї'ях'і цв'і'тут'* (Р.), *к'ї'ях'і цв'і'тут'* (Р.), *к'ї'ях'і висц'і'пай'ца* (С.). Семема 'суцвіття хмелю' передається лексемою в непрямому відмінку з *'в'іткам'і* (Д.).

Вимолочені колоски злакових у досліджуваних говірках називаються *коло'сина*, *око'лот*. Грибковий паразит у колосках жита у вигляді чорно-фіолетового ріжка позначається лексемою *рож'ки* (С., Д.), *ра'ж'к'і* (Р.); головня, грибокве захворювання злакових — *голоў'на* (С., Д.), *галаў'на* (Р.). Остя у злакових передається лексемою *ост'ук* (С., Р.), *ост'у'ки* (Д.), *ост'у'к'і* (Р.); див. ще: *ост'ак*, *осик* 'тс' [Чабаненко III, 59, 63].

Зіставна характеристика назв сільськогосподарських рослин досліджуваних говірок з іншими українськими говорами виявляє, що більшість назв сільськогосподарських культур є спільними для всіх українських говорів та української літературної мови.

Переважає більшість назв культурних рослин, виявлена у досліджуваних говірках, є давніми спільнослов'янськими назвами, успадкованими з праслов'янської мови: *'жито*, *пше'н'їца*, *йач'мін'*, *о'вес*, *п'росо*, *мак*, *ко'ноп'лі*, *л'он*, *хм'іл'*, *бу'б*, *го'рох*, *чече'вица*, *кон'у'шина*, *ка'пуста*. Ці назви функціонують у безпаралельному вжитку, є немотивованими моносемічними одиницями.

Полісемічними є загальні назви *хліб*, *збіж'а* та частин рослин *к'ї'ях*, *х'рапа*, *го'ловка*, *струк*; ці слова мають ряд інших значень, завдяки яким вони входять до складу інших лексико-семантичних груп. Загальноукраїнськими є й назви нових сільськогосподарських культур — *'сон'ашник*, *г'речка*, *бу'рак*. Дублетні назви мають ті культури, які з'явилися пізніше — *пом'їдор* // *бакла'жан*; *т'ут'ун* // *та'бак*; *кара'л'іпа* // *ва'лос'ка кар'тол'а*.

Назви культурних рослин є джерелом творення багатьох похідних назв. Високою продуктивністю відзначаються семантичні моделі номінації:

'назва культурної рослини' > 'назва поля, на яких росла ця рослина',

менше росло; див. ще: зéлля, ~є, зiлля, зiлле, зéлье, зiле збірне 'бур'ян' [Лисенко СПГ: 83; Лисенко ССП: 31], зiл'л'е, зiл'ейко 'зілля' [Онишкевич I, 310]. У давньоруській мові лексема зельє функціонувала із значенням 'загальна назва трав'янистих городніх рослин' [Німчук: 268].

Лексема зiлля відзначена як компонент назви 'царське зiл'є 'Асогус salatus L., лепеха' (С.); див. ще: цiрське з'ел'л'є 'тс' [Німчук Дис.]. Різноманітні назви рослин, до складу яких входить лексема зiлля фіксує словник Б. Грінченка [СБГ II, 152]. Ця лексема в українській мові відома також із значеннями: 'злаки', 'лікарська трава, зілля; чаклунське зілля', 'лікувальне зілля, що використовується в народній медицині' [СБГ II, 152], 'гербарій' [Желехівський I, 300], зiле 'бур'ян', 'відвари або настої з лікарських рослин' [Корзонюк: 129]; про словотворчі можливості слів трава і зiлля див. ще: [ЕСУМ II, 258; Шамота: 38-41], див. ще: зiлякe, мн. 'лікарські трави' [Корзонюк: 129], зело 'трав'яна, рослинна зелень, водорослі зелені тощо' [Ващенко: 38], зéло 'бур'ян', 'зілля, що росте в городі', зéло, зiло 'бур'ян в житі' [Шило], зiл'л'ач'ка 'совок', 'віяльна лопата', зiл'ник 'городець з зіллям' [Онишкевич I, 310], зiл'ніч'ка 'квіткарка' [Онишкевич I, 310], 'квітник' [Шило], зiлі, збірне, зiл'та мн. 'квіти' [Шило], зелина 'бур'янина' [Лисенко ССП: 31].

Лексема зiлля — загальнослов'янська, пор.: рос. зéлок 'молода, яскраво-зелена трава', зéлье, блр. зяло 'насіння бур'янів у зерні', п. ziota, ziele 'трава', ч. zelí 'капуста', слц. zelé, вл. zela, zelo 'лікарська трава', нл. zele 'зілля', болг. зéле 'капуста', м. зéл'є 'трав'яні рослини, вживані в страви', схв. зéље 'овочі, зелень', слн. zelje 'капуста', ст. слов. зéло 'трава'. Текстами XII-XIII ст. відзначена успадкована з праслов'янської мови назва зельє із значенням 'злак, трава, рослина' [Сабадош: 40].

У досліджуваних говірках семему 'трав'яниста рослина, що не культивується людиною, але росте в посівах культурних рослин, а також на необроблюваних землях' репрезентована лексемою бур'йан, пор.: по'с'ийал'і" // з'і'шоу л'он // у'же по'йау'л'айиц'а бур'йан // ну бур'йан у нас та'киї / плос'куша 'б'і'ш'і'с'т' / і лоб'ода (Д.); с'в'і'р'і'на то бур'йан / і 'дуже 'густо да'їє с'ходи (Д.); сап'і ... от бу'л'і і та'к'їє ... д'л'а н'і'р'їу / о'на в'і'т'агує бур'йан н'і'р'єї (С.); шоб, 'поле сор'н'а'ком не заросло / з'реч'ку с'їє / бо з'реч'ка уб'і'вайє 'саме 'луч'є бур'йан аж тр'і 'рази й'її боро'нуйт' / шоб а'на 'зіл'ам бур'йаном н'є зарос'тала (Д.); н'і'й'ехал'і м'і" ... на св'ї 'р'ідни' краї / все заросло бур'йанам'і (ТЛ). Лексикографічні джерела також подають лексеми бур'ян з цим значенням [СБГ I, 115; СУМ I, 263]; ця лексема є нормативною для літературної мови; див. також: бур'єн, бур'їн 'тс' [Шило].

У с. Рудьки в цьому значенні зафіксована лексема зiл'л'є з ремаркою ка'л'іс' та бур'йан з ремаркою те'пер.

До наведених вище репрезентантів семи 'трав'яниста рослина,

що не культивується людиною, але росте в посівах культурних рослин, а також на необроблюваних землях' у с. Товстий Ліс з цим значенням функціонує лексема бад'і'л'н'ак, пор.: н'р'і'хожу йа до дв'є'рєї / до ха'лупи сво'їє / о'так бад'і'л'н'ак росн'і'хайу.

Лексема к'в'итка, к'в'ітка, к'в'иточка у досліджуваних говірках відома із значеннями: 1) 'трав'яниста рослина, що має на кінці стебла утворення, яке складається із серцевини й пелюсток навколо неї', пор.: по'же'ном із' їм ко'ров'и / аж ї По'д'є'руд'а, ї нас там наз'ивалос' та'ке урочище / там к'репко к'в'иток ба'гато бу'ло / і то ї теї букет на'р'веш т'ї'х к'в'иток... (Д.); с'о'годн'і бу'ло та'ке 'добре моло'ко / о'ц'ї'мі к'в'і'точкам'і в'с'їмі 'нашим'і шо у 'л'іс'і / па'хн'є (Д.); сон_т'р'о'ва // бу'ла ц'є 'перва / 'перва ц'а к'в'итка (Д.); но'з'ван'їя йа ба'гато йа н'є' з'найу к'в'іточок / йе'ни 'разний'і / 'разний'і / 'разний'є / 'разний'є бу'л'і / ну / м'і н'є' з'нал'і йаг йе'на на'з'ива'ца / бо к'репко бо'гато бу'ло (Д.); репрезентантом цієї семи у говірках виступає ще лексема цв'є'ти (С.), цв'є'ти' (Р.), ц'в'є'точок (Д.): то'к'є йе'но й_тут рос'т'є / то'к'і ц'в'є'точок (Д.); 2) 'городня квітка': о' ї с'є'л'є у'же 'тоже н'є' бу'ло те'їє 'хат'ї' шоб н'є бу'ло 'саду / шоб ї дво'р'є н'є бу'ло к'в'є'ток (Д.); див. ще: квітка 'тс' [Онишкевич I, 345]; 3) частина рослини, що виростає на кінці стебла або гілки: корос'л'ін // к'в'іточк'і та'к'їє 'білен'к'їє й_жоу'т'ен'к'їє бу'л'і а'ни (Д.); з цим значенням паралельно вживаються лексеми цв'є'ти' (С.), цв'є'точк'і (Р.), ц'в'є'точок (Д.): та'к'їм'і с'і'рен'ов'і'н'к'їм'і о'н'і та'к'їм'і ц'в'є'точкам'і" / та'к'їм'і ц'в'є'л'і (Д.); в'є'ночк'і в'ї'а'жом із ц'в'є'ту'ю (Р.).

Репрезентантом семи 'розпускається в пору цвітіння' у досліджуваних говірках також виступає лексема цв'іт (Б.), цв'є'т цв'є'т (Р.): з'реч'ку / ту зацв'є'т'є цв'є'т (Бр.); да цв'іт о'ц'єї із_сону / йак цв'іте / дак о'то цв'іту 'того / 'тоже 'д'іток ку'нат' сон / ко'тори с'є'мечк'і / дак о'того цв'іту (С.). Словники фіксують лексеми цв'іт ще із значеннями 'колір' [СУМ XI, 188], 'пофарбовані шерстяні нитки' [СБГ IV, 425]. В українській мові поширеними є номінативні словосполучення з компонентом цв'іт [СБГ IV, 425; Шамота: 36].

У досліджуваних говірках лексема квітка відома ще із значеннями 'весільна квітка': а моло'диї 'тоже так // к'в'і'є'тку н'р'і'ш'і'вайут' / на з'руд'і / на н'раву 'руку к'в'є'тку н'р'і'ш'і'вайут' (Ч.) та 'прикраса на короваї': за'м'ісец' коро'ваї // по'том 'ш'і'шк'і 'робет' / к'в'і'тк'і 'роби (С.).

В українській мові лексема квітка функціонує ще із значеннями 'вінок із штучних квітів, який носить дівчина, переважно заручена', 'кольоровий бант, який пришивають на весіллі жениху і боярам', 'букетик із калини чи квітів, який підносить гостям повивальна бабка на хрестинах', 'особливий рід вишивки на сорочці' [СБГ II, 233], 'частування, пов'язане з закінченням будівництва будинку'

[Корзонюк: 137], *к'витка* 'букет квітів, що чіплявся до зведеного зруба хати', перен. 'кінець роботи' [Аркушин ПД: 25].

Крім загальних назв дикорослих трав'янистих рослин у досліджуваних говірках для багатьох об'єктів номінації виявлено назви конкретних родів і видів; номінація окремих об'єктів обмежена лише загальними назвами. Так, не відзначено найменувань для окремих видів моху; всі вони позначаються номеном *мох*, *м'ух* (Б.); див. ще: *мох* 'тс' [СБГ II, 450; Онишкевич I, 454]. Ця назва належить до найдавніших праслов'янських ботанічних номенів, що успадковані з праїндоевропейської мовної спільності. У давньоруських текстах мохоподібні також представлені однією назвою *мъхъ* [Сабадош: 10, 40]. В українських говорах лексема *мох* вживається також із значеннями 'болото, заросле травою й деревами' [Лисенко СПГ: 129], 'відходи прядива під кроснами під час ткання' [Онишкевич I, 454], 'пачіски овечої шерсті' [СБГ II, 450].

Не розрізняються назви і для окремих видів родини Polypodiaceae, всі вони представлені однією лексемою '*папорот*' (Д., С., Р.).

Рослина хвощ польовий, *Equisetum arvense* L. передається успадкованим з праслов'янської мови номеном *хв'ощ* (С.), *хв'ушч* (Р.), засвідчено демінутив *х'вошчик* (Д.); див. ще: *хвошч* [Маковієскі: 139; ЛП: 433], *хви'щ польові* [Лисенко СПГ: 223]. Ця назва походить від латинських слів, що в перекладі означають кінь і хвіст (за схожість рослин з кінським хвостом) [Морозюк: 10]. Пор.: *хвошчик* 'хвостик' [Онишкевич II, 338], *хвосняк* 'водяна сосонка, *Hippuris* L.' [СУМ XI, 48]. СУМ як нормативну для *Equisetum* L. подає лексему *хвошч* [СУМ XI, 49].

СБГ [IV, 394-395] фіксує лексему *хвошч*, *хвищ*, *хвоїщ* із значенням 'рослина *Equisetum limogum* L.' Дублетна назва цієї рослини *х'ву'йка* (С.) мотивується подібністю зовнішньої форми рослини з сосною (*х'воїа* 'сосна'), пор. назву цієї ж рослини: *й'олочка*, *й'олачка*, *й'алов'ець* [Никончук Дис.], *с'осунка* 'тс' [Корзонюк: 224], *сосанка*, *сосонка*, *й'алинка*, *смерічка* 'тс' [Маковієскі: 139], *с'осонка* [ЛП: 432]). Модель номінації рослини 'назва дерева' > 'назва рослини'. Обидві розглядані назви щодо етимології, словотворчої будови і механізму номінації є прозорими. Створені вони за однією семантичною моделлю на базі асоціативних мотивацій за формою рослини.

Рослина родини лататтевих лілія водяна біла, латаття біле, *Nymphaea alba* L. представлена назвою '*лілія* (Д., С., Р.). В деяких говірках, за подібністю (обидві рослини водяні) назва '*лілія* (С.) перенесена на іншу рослину цієї ж родини — *Nuphar luteum* L., латаття жовте, глечики жовті. Назви рослини *Nymphaea alba* L. на досліджуваній території подаються в атласі Т.В.Назарової [ЛАНП, к. 98]. У західноволинських говірках лексема *лілія* фіксується із значенням 'півники сибірські, *Iris sibirica* L.' [Корзонюк: 155].

Назва для жабуриння, водоростей, *Conferva* L. у досліджуваних

говірках має кілька варіантів: *жабу'рин'є* (Р., С.), *жабу'ри'н'а*, *жабу'рин'а* (Д.). Ця вологолюбна рослина, що росте у стоячих водах, одержала назву за ознакою 'вологий'. Модель семантичної мотивації назви — опосередковане позначення місця зростання рослини, за асоціацією з болотною (вологолюбною) твариною; див. ще: *жабка*, *жаб'ечка*, *жаб'ічка* 'жабуриння' [Шило]. Модель номінації рослини 'назва тварини' > 'назва рослини'. Лексема *жабу'риння* є нормативною для літературної мови, СУМ подає її із значенням 'водорості, що ростуть у стоячих водах і мають вигляд зелених ниток', *жабур* (з ремаркою *діал.*) 'тс' [СУМ II, 500]. СБГ [I, 470] лексеми *жабур*, *жабу'риння* фіксує із значеннями 'водорості: водяний мак, *Conferva*', 'жаб'яча ікра', 'нутрощі дині'. Говори української мови фіксують такі варіанти лексеми і значення: *жабу'риння* 'зелена слизька маса на поверхні стоячої води' [Сизько К: 16], 'волокониста, слизька маса всередині гарбуза або дині' [Чабаненко I, 308], *жаботіне* 'ряска, жабуриння', *жаберіна* (*жаборіна*) 'тс', 'жаб'яча ікра' [ГГ: 68-69], *жабу'риня*, *жаборіне*, *жаборина*, *жабовіні*, *жабрин* 'жабу'риння', *жабіріні*, *жаберіня*, *жабиріна*, *жабирне* 'зелені водорості', *жабірина* 'ряска', *жаботіне*, *жаботіня* 'тс', 'жабина ікра', *жабутіні* 'водорості у воді', 'ряска' [Шило], *жабур* '*Conferva* L., жабуриння' [Лисенко СПГ: 72], *жабу'рин'є* 'ряска' [Аркушин ПД: 138; Аркушин: 77].

На досліджуваній території фіксується номен '*раска* 'Lemna' (С.); див. ще: *раса* 'тс' [Лисенко СПГ: 183]; бойківські говірки фіксують лексему *р'аска*, *р'єска* із значенням 'колос віса', 'волоть', 'бахрома' [Онишкевич II, 199]. СУМ [VII, 925] подає лексему *ряска* із значенням 'багаторічна трав'яниста дрібна плаваюча круглолиста рослина, що покриває стоячі води і є їжею для водоплавних птахів'.

Рослина калюжниця болотна, *Caltha palustris* L. передається номеном '*лопух* (Д., Р., С.). У досліджуваних говірках цією лексемою позначається ще *Arctium lappa* L.; див. ще: *лопух*, *лопушник* '*Arctium* L.' [Лисенко СПГ: 116]. У слов'янських мовах слово *лопух* відоме із значеннями *Caltha palustris*, *Nuphar luteum*, *Nymphaea alba*, *лопухом* називають рослини родини складноцвітних *Lappa major* Gaertn., *Lappa minor* DC., *Lappa nemorosa* Koern., *Lappa tomentosa* Lam., *Asarum europaeum* L., *Syrpidium calceolus* L., мат'ячуха, взагалі широколиста трава. Загальне значення слова *лопух* 'рослина з великими листками' [Меркулова: 33]; пор. ще: *лопуш'їста гр'єчка* 'дорідна гр'єчка' [Лисенко СПГ: 116]. Назва подала внаслідок вторинної номінації; модель номінації рослини 'назва рослини' > 'назва рослини'.

Одним номеном *корос'л'ін*, *курос'л'ін* (Д.), *курас'л'ін* (Р.) в досліджуваних говірках називають *Anemone nemorosa* L. і *Anemone ranunculoides* L.: *корос'л'ін та'к'і* 'б'іл'ін'к'і цеї первоц'віт / *к'в'иточк'і та'к'і* 'б'ілен'к'і 'їе *ї* 'жоут'ен'к'і 'їе бу'л'і а'ни (Д.).

Див. ще: *курслєп* 'тс', '*Viola odorata* L., фіалка запашна' [ЛП: 424], *корслєп* '*Galanthus* L., пролісок' [Лисенко СПГ: 104], '*Galanthus* L., підсніжник' [Лисенко СПП: 36]. Лексеми *курслєп*, *курслєп* відомі і в сусідній білоруській мові [СПЗБ II, 577]. Лексема мотивована назвою хвороби, вона відображає не вплив на організм птахів, а найменування хвороби (див. *курча сліпотá* 'хвороба очей' — [СБГ II, 331]). Мотиваційна ознака цього номена може бути 'застосований для лікування хвороби курча сліпота' або 'який викликає симптоми цієї хвороби'. Модель номінації 'назва хвороби' > 'назва рослини'. З погляду словотворчої будови назва є складним словом, компонентами якого є основа прикметника та іменника.

Текстами засвідчена дублетна назва *конопел'ка* (С.), яка виникла внаслідок переосмислення демінутива, утвореного від лексеми *конопля*. Модель мотивації — вказівка на зовнішню подібність листя рослин; модель номінації рослин 'назва культурної рослини' > 'назва дикорослої рослини'.

Рослина *Pulsatilla patens*, сон широколистий має назви *сон* (Д., Р.), *сон-тро^ава* (Д.); див. ще: *сон* 'тс' [Лисенко СПГ: 200; ЛП: 431]. Лексемою *сон* позначається також ряд інших рослин [ЛП: 431-432]. Основна семантична модель мотивації назви — підкреслення здатності рослини викликати певний фізичний, фізіологічний стан організму (рослини, що мають ці назви, вживаються в народній медицині як заспокійливий засіб) [Шамота: 71]. В основу називання могли бути покладені фізичні властивості рослини (на ніч, у похмуру погоду, на дощ квіти сону закриваються, нахилиючись до землі, ніби засинаючи). Очевидно, саме з цією особливістю рослини і пов'язана її назва [Шамота: 71].

Рослину *Chelidonium majus* L. називають *чистотіл* (Д.), *чистот'їл* (Р.); назва відбиває властивість рослини, використання її при різноманітних захворюваннях (жовтяниці, подагрі, виразках, вовчаку; свіжий сік чистотілу має сильну проносну і сечогінну дію; використовується для видалення бородавок (звідси — *бурудáвник* 'чистотіл' — Шило); рослина справляє очисну дію на організм, і ця особливість реалії, очевидно, і лежить в основі мотивації цієї назви [Шамота: 97-98]. Щодо словотворчої будови лексеми існує думка, що це складне утворення з основ *чистий* і *тіло* [Шамота: 98], або ж композит на базі підрядного словосполучення [Сабадош: 147]. СУМ [XI, 336] подає лексему *чистотіл* у цьому ж значенні як нормативну.

У досліджуваних говірках родина кропивових представлена назвами кількох рослин. Для найменування кропиви дводомної, *Urtica dioica* L. зафіксовано назву *крап'їва* (Р.), *крап'їва* (С.), *креп'їва* (Д.); див. також: [АУМ I, к.316; II, к.129; ЛАНП, к.23]; цей номен у говорах має багато фонетичних варіантів: *крап'їва*, *кроп'їва* [Лисенко СПГ: 106], *кроп'їва* [Чабаненко: II, 219], *крап'їва*, *кроп'їва*, *прок'їва* [ЛП: 423]; він успадкований з праслов'янської мови, відомий не

тільки на всій українській етномовній території, а й в інших східнослов'янських мовах. Західнослов'янські мови мають варіант *коприва*. В західноукраїнських говорах відомі назви кропиви із зміною початкової сполуки *круп-* [АУМ II, к.129; Закревська: 112-113], які могли бути зумовлені західнослов'янськими впливами. Для праслов'янської мови реконструюють два формальні варіанти цієї назви: **kopriva* і **kropiva*. З погляду суфіксальної структури назви *Urtica dioica* L. з коренем *круп-* однотипні в усіх слов'янських мовах. СУМ [IV, 365-366] як нормативну фіксує лексему *кроп'їва*. В українській мові відомі ряди похідних від *кроп'їва* [СБГ II, 310-311; СУМ IV, 365-366]. Етимологи висловлюють припущення про зв'язок праслов'янського **kropiva* (**kopriva*) із словами *кропить*, *кранать*, *укрон* 'кип'яток, окріп' і пов'язують назву з тим, що ця рослина, коли вона вживається для годування худоби, попередньо обварюється [ЕСУМ III, 103; Фасмер I, 655]. Семантична аргументація, що в основу зв'язку з **kropiti* покладено здатність кропиви жалити, пекти в особливий спосіб — ніби дрібними краплинами, *кропити* 'падати рідкими краплями' [Меркулова: 113-114] видається переконливою, оскільки основною ознакою кропиви є те, що вона жалить, звідси — назви *жálива*, *жєлива*, *жєлючка*, *жєлюха* 'пекуча кропива' [Шило], *жалівá* [Сизько К: 16; Чабаненко I, 310], *жáлива*, *ж'їлива*, *ж'єлива* [Онишкевич I, 248].

Ця ознака відображена і в назві іншого виду рослини, кропиви малої, *Urtica urens* — *жишка* (С.); див. ще: *жіжжа* 'тс' [Маковієцькі: 387]; *жіжжа*, *жішка* [Аркушин ПД: 146], блр. *жыжка* [Киселівський: 136], п. *žežka*, схв. *жижжа* [Сабадош: 43]. Назва утворена від дієслова *жалити* 'колоти жалом' [Меркулова: 94-95]. На думку І.В.Сабадоша, це суфіксальні деривати, пов'язані з **žeg-*, **žig-* (**žego* 'печу'), пор.: *жіж'ка* з ремаркою *дитяче* 'вогонь' [Онишкевич I, 251]. Мотивація назви прозора. При контакті з рослиною можуть виникати тактильні відчуття, що межують з відчуттями, спричиненими дією на шкіру високої температури [Шамота: 137]. Від *креп'їва* (Д.) засобами суфіксації утворена похідна назва *креп'ївни́ца* (Д.) для *Urtica urens*; назва зумовлена подібністю цих рослин; модель її утворення 'назва однієї рослини' > 'назва іншої рослини'.

Для глухої кропиви білої, *Lamium album* L. зафіксовано двослівні атрибутивні словосполучення, опорним компонентом яких є лексема *кроп'їва*: *глуха крап'їва* (С.), *собача крап'їва* (Р.), *собача креп'їва* (Д.). Назва *кроп'їва глуха* 'тс', успадкована з праслов'янської, яка відома в староукраїнській мові [Сабадош: 128], мотивована зовнішньою подібністю рослин — листки глухої кропиви подібні до листків кропиви дводомної. Означення *глуха*, *собача* вказують на те, що ці рослини відрізняються одна від одної. Прикметник *собача* (*собача крап'їва*) передає ознаку несправжності. Прикметник *глуха* в номені *глуха крап'їва* має значення 'та, що не жалить', тобто 'несправжня' (пор.: *глуха м'ята* 'та, що не має запаху, несправжня' [східнополіські

говірки]); див. ще: *глуха́, біла кропива́, мертва кропива́* 'тс' [СБГ II, 310]; назву *глуха́ кропива́* словник Б.Грінченка фіксує ще із значенням 'Leonorus cardiaca'.

Рослина цієї ж родини собача кропива п'ятилопатева, *Quinquelobatus gilib.* представлена дериватами *пуч'тирнік* (Р.), *пуч'тирнік* (С.), які відображають характерні умови місцезростання рослини.

Для *Chenopodium album* L., лободи білої, у досліджуваних говірках зафіксована лексема *лобо́да* (Д.) та варіант *ло́бу́дка* (Д.); див. ще: *лебеда* 'тс' [Маковієвський: 93], *лобо́да* 'тс' [Онишкевич I, 416], *лобода́ діка, лобода́ собача* 'тс' [СБГ II, 373]. Успадкований з праслов'янської номен *лобода* називає також подібну рослину цієї родини *Atriplex* [Маковієвський: 93; СБГ I, 373; Сабадош: 44]. Лексема з цим значенням виявляється у ряді джерел XIII-XVIII ст. як назва виду гірчиці, *Sinapis arvensis*. Перенесення назви загальновідомої рослини на менш відому відбиває подібність цих рослин [Сабадош: 44]. Лексема *лобода* фіксується також із значенням 'шпінат городній, Spinacea oleracea L.' [Маковієвський: 48].

Назва *лобідка* 'лутига, *Atriplex*' засвідчена в джерелах української мови XIX—поч. XX ст.; див. ще: *лобідка* 'лутига садова, *Atriplex hortensis* L.' [Желехівський I, 411]. Лексема *лобода́* — загальнослов'янська. Назва є літературною нормою сучасної української мови. Назва споріднена з лат. *albus* 'білий, блідий, світлий', 'білий висип на тілі', укр. *лєбідь*; іє. **albho* 'білий'; назва рослини мотивована зовнішнім виглядом листя, яке ніби притрушене білим пилком [ЕСУМ III, 276].

Зафіксовано назви для різних видів гірчака. Для *Polygonum bistorta* L. — назва *горчак* (Р.), яка відбиває смакові властивості рослини; за структурою — це відприкметникове суфіксальне утворення; див. ще: *горчак* 'тс' [ЛП: 419].

Інша назва гірчака '*ракова* 'шійка (Д.) зумовлена зовнішнім виглядом рослини — червоно-бурий колір та особливості форми кореневища, яке схоже на зібгану шійку рака. У словосполученні '*ракова* 'шійка наявна подвійна метафора, мотиваційна ознака 'колір' поєднана з ознакою 'форма'; див. ще: *ракова шійка* 'тс' [Лисенко СПГ: 183], *ракові шійки* 'тс' [Маковієвський: 284-285]. Лексему *ракові шійки* 'тс' фіксують СБГ, СУМ, останній подає її як нормативну [VIII, 445]. Назва поширена також в російських говірках, що межують з українськими.

Для іншого виду гірчака *Polygonum aviculare* L. відзначено назви *мо́руг* (Р., С.), *мо́руг*, *му́руг*, *му́руг*, *му́руг* (Д.) та *спо́риш* (С.); див. ще: *мо́руг*, *мо́руг*, *ма́руг*, *му́руг*, *му́руг*, *мо́рожок* 'тс' [Лисенко СПГ: 128, 130], *му́риг* 'тс' [Аркушин ПД: 154], *мо́риг* 'тс' [Маковієвський: 284], *мо́рожок* 'тс' [Желехівський I, 453; Маковієвський: 284]. У говорах української мови спостережено вживання цієї назви та дериватів зі значеннями: *мо́риг*, *мо́руг* 'молода зелена трава, мурава'

[ГГ: 125], *мо́риг* 'низинне, вкрите дерном місце, низинний луг' [БН: 228], *му́рог* 'луг' [Черепанова: 138], *му́риг* 'мо́риг', *мо́рих* 'цілина', 'поле, що декілька років лежить облогом' [Онишкевич I, 452], *мо́рижок* 'мурава', *мо́рижничок* 'невелика ділянка землі, поросла травою' [МСБГ V, 89], *мо́рог*, *му́рог* '*Herniaria glabra* L.' [ЛП: 427]. Докладно див. ще: [ЕСУМ III, 514]. СБГ фіксує *мо́риг*, *му́риг* 'мурава, трава' [СБГ II, 445, 455]. СУМ подає лексему *мо́риг* як нормативну із значенням 'густа молода трава; мурава' [IV, 803]. Лексема відома і в інших слов'янських мовах (рос. *мо́рог* 'трава'; *му́рог* 'спориш', 'мурава', 'луг', 'сіножать', *му́рун* 'мох'; блр. *му́рог* 'лугове сіно вищої якості', 'дрібне м'ягке зелене сіно'; п. *ти́рог* 'сіно сухого луку'. У східнослов'янській писемності слово *му́рог* задокументоване з XVII ст. [Німчук: 244]. Назва є етимологічно спорідненою з *мо́риг* 'густа молода трава, мурава', оскільки рослина невисока, густа і яскравозелена, здебільшого утворює мо́риг [ЕСУМ III, 514; Фасмер III, 13]. Мотиваційна ознака — специфіка існування рослини.

Інша назва цієї рослини — *спо́риш* (С.) — успадкована з праслов'янської, поширена майже на всій слав'янській території, є нормою української літературної мови для позначення *Polygonum L.* [СУМ IX, 574]. Лексему *спо́риш* із значенням '*Polygonum aviculare* L.' фіксує СБГ [IV, 185], див. ще: *пу́риш* 'тс' [Аркушин: 111]. Учені по-різному визначають етимологію лексеми *спо́риш*, проте більшість схиляється до думки про збереження мотивації 'швидко розмножуватися' [Выгонная: 72].

Рослина *Nuregicum perforatum* L. передана номеном *з'є'ро'бої*, *з'є'а'ро'бої* (Д.), *з'є'ра'бої* (Р.), *з'є'ро'бо'ї*, *з'є'ро'буї*, *з'є'ро'буї*, *з'є'ро'буї* (С.). Назва пов'язана з можливою її дією на організм, мотивована вживанням відвару рослини для пригнічення нервової напруги [Сабадош: 124]; таке пояснення мотивації назви цієї рослини, на нашу думку, є переконливим. Номен є спільним для східнослов'янських мов (див.: рос. *зверобой*, блр. *звєрабой* 'тс', укр. *звіробій* є нормою української літературної мови). З погляду словотворчої будови — це складне утворення з основ іменника та дієслова.

У досліджуваних говірках розрізняють назви для окремих видів родини фіалкових (*Viola*). Для позначення фіалки запашної *Viola odorata* L. зафіксовано лексему *хвія́лка* (Р.); див. ще: *хвія́лка*, *хвія́лка* 'тс' та зменш. *хвія́лочка*, *хвія́лочка* [СБГ IV, 393], *хвія́лка*, *хвія́лочка* 'хвія́лка' [Чабаненко IV, 192], *фія́лка* 'тс' [Шило]. СУМ [X, 582] подає лексему *фія́лка* як нормативну із значенням 'трав'яниста рослина родини фіалкових із фіолетовими, рідше жовтими, білими або різноколірними квітками'; *трико́лірна фія́лка* — те саме, що *бра́тки* [СУМ X, 582].

Фіалка польова, *Viola arvensis* Murr. репрезентована номенами *бра́тки* (Р.), *бра́тки* 'с'острикі (Д.); див. ще: *бра́тки* 'фіалка трико́льорова, *Viola tricolor* Witttr.' [Онишкевич I, 70], рос. *бра́тки*, блр. *бра́тки*, п. *bratki* 'тс' [ЕСУМ I, 249], (пор. *ма́чуха* з *сі́ротами*

‘братки, *Viola tricolor*’ [Шило]; див. ще ст. п. *siostra z bratem* ‘*Viola tricolor*’ [Сабадош: 48]). Назви зумовлені фізичними властивостями рослин — різноколірністю квіток (кожна квітка має різнокольорові пелюстки) [ЕСУМ I, 249].

Декоративна квітка фіалка триколірна, *Viola tricolor* L. представлена назвою *а'н'ут'іни г'лазкі* (Д.); див. ще: *ан'ютині г'лазкі* ‘тс’ [Лисенко СПГ: 26]. Назва зумовлена зовнішнім виглядом рослини — схожістю її квітів з очима; сама назва ґрунтується на порівнянні.

У різних фонетичних варіантах зафіксована назва на позначення рослини *Brassica campestris* L.: *сві'рїна* (Р., С.), *сві'рї'на* (С.), *сві'рї'на*, *с'в'і'рїна*, *с'в'і'рї'на* (Д.), *сур'єнка* (Д.). Номен, успадкований з праслов'янської мови, до сьогодні зберігся у всіх чи в більшості східно- і західнослов'янських мов із значенням ‘дикоростуча рослина родини хрестоцвітних — свиріпиця, дика редька, гірчиця польова та ін.’ [Сабадош: 12; ЛП: 430]. Лексема *свиріна* відома також із значенням ‘лобода’ [Аркушин ПД: 169]. СБГ [IV, 106] фіксує лексеми *свиріна*, *свиріпиця* із значенням ‘рослина *Bunias orientalis* L.’, ‘~ *Brassica napis* L.’, ‘~ *Sinapis arvensis* L.’. В українській літературній мові на позначення рослини *Barbarea vulgaris* нормативними є лексеми *свиріна*, *суріпиця* [СУМ IX, 73]. Як відзначає В.А.Меркулова, слово *свиріна* зберігає старе значення прикметника *свирепый* ‘дикорослий, бур'янистий’ і означає ‘бур'ян, дикун’. Слово *свирепый* в пам'ятках відоме із значеннями ‘дикий, жорстокий, злий, лютий’; варіант *сур'єнка* В.А.Меркулова пояснює існуванням в російських говорах форм *сурепый* з тим самим значенням, що і *свирепый* [Меркулова: 74–78].

Рослина грицики звичайні, *Capsella bursa-pastoris* L. має назву *пастуша* ‘сумка (Р.)’. Див. ще: *пастушій с'умка*, *пастушій с'умочка*, *с'умки* ‘тс’ [ЛП: 428], *пастушків торбочки* ‘тс’ [Лисенко СПГ: 153]. Назва постала внаслідок вторинної номінації й мотивована схожістю плодів рослини з маленькими сумочками. Семантична модель номінації ‘назва побутових предметів’ > ‘назва рослини’.

У досліджуваних говірках для виду очитка, *Sedum* зафіксовано назву *зайча капуста* (Д., Р., С.); основою номінації послужила зовнішня подібність рослин — характер їх плоду (збірна листянка) та їстівність цього виду; означення *зайча* вказує на те, що рослина несправжня, дикоросла. Семантична модель номінації ‘назва культурної рослини’ > ‘назва дикорослої рослини’; див. ще: *зайча капуста*, *зайцева капуста* ‘дика капуста’ [Шило]. Лексикографічні джерела також подають назву *зайча капуста* ‘*Sedum telephium* L.’ [СБГ II, 120; СУМ III, 423].

Назва *мор'коуник* ‘дика морква’ (С.) є похідною від лексеми *морква*, і зумовлена зовнішньою подібністю рослин, схожістю їх листя. Семантична модель номінації ‘назва культурної рослини’ > ‘назва дикорослої рослини’. СУМ фіксує лексему *морківник* із значенням ‘*Silva Mill*, трав'яниста рослина, схожа на моркву’ [IV,

803]. В українській мові відомі й інші деривати від *морква*: *морковник* [Маковієцькі: 344], *морква*, *морков* [Желехівський I, 453], *морківця* [МСБГ V, 89], *морковняк* ‘*Silva pratensis*, морківник’ [Лисенко СПГ: 128], *моркв'єц* ‘рослина, подібна до моркви’ [Шило]. Лексема *мор'коуник* вживається ще із значенням ‘бадилля моркви’ [Лисенко СПГ: 128] та іншими значеннями [ЛП: 426].

Для щиріци, *Amaranthus* L. зафіксовано дві назви: *бурач'ки* (С., Р.) та *щир'єц* (Д.); див. ще: *бурачка*, *бурачки* ‘тс’ [Лисенко СПГ: 37]. Назва *бурачки* мотиваційно і словотвірною є прозорим похідним від *бур'ак*, що відбиває зовнішню подібність щиріци до буряка, наявність у рослини червонуватого кольору листя. Семантична модель номінації ‘назва культурної рослини’ > ‘назва дикорослої рослини’. СБГ [I, 115] фіксує *бурачок* ‘рослина *Polygonum orientale* L.’ Назва *бурачки* в українській мові може позначати різні рослини [докладніше див.: Шамота: 9].

Назва *щир'єц* ‘щиріця’ утворена від *щир* ‘тс’ [Сабадош: 148]; пор.: *щир'єц* ‘крупний пісок, що використовується для будівництва і ремонту шляхів; щиб'нь’, ‘нижній шар твердого піщаного ґрунту, на якому ніщо не ростить’, ‘звичайний річковий пісок’, *щир'єц* ‘розчин глини для штукатурки’ [Лисенко СПГ: 238], *щиріця* ‘трав'яниста рослинність’ [Вашенко: 106].

У досліджуваних говірках розрізняють назви кількох видів *Potentilla*. *Potentilla erecta* L. має назву *калган* (Р.). Етимологи вважають її запозиченням з середньолатинської або середньогрецької мов [ЕСУМ II, 349]. В давнину рослину вживали при болях у шлунку і називали калганом, що означає ‘кольки в шлунку’. В українській мові назва *калган* стосується різних рослин: *Alpinia officinarum*, *Alpinia galanga* Willd., *Maranta galanga*. Лексема *калган* відома в українській літературній мові із значенням ‘трав'яниста рослина, корінь якої використовують для лікування шлункових хвороб або кладуть у горілку, щоб зробити її запашною’ [СУМ IV, 76]. Спостережено вживання назви *калган* ще з такими значеннями: ‘нечепура, злидень, жebraк’ [Піскунов: 100], ‘дурна голова’ [Чабаненко II, 140]; відзначено також похідні: *калганка*, *калганівка* [СБГ II, 210; СУМ IV, 76], *калаганівка* ‘горілка, настояна на калгані’ [Піскунов: 100].

Рослина *Potentilla anserina* L. репрезентована словосполученням *гус'ачі лапки* (Р.), *гус'ачі лапки* (С.). Цей вторинний номен, що постав за моделлю ‘назва частини тіла’ > ‘назва рослини’, відбиває зовнішню ознаку рослини, у метафоричній формі відображає особливості будови листка, який асоціюється з гусячими лапками; назва могла відбивати інший мотив — кормову придатність рослини, яку охоче їдять гуси.

Рослина *Vicia cracca* L. відома під назвою *мишачі горошок* (Р.). У сучасній українській літературній мові лексема *мишачий горошок* відома із значенням ‘багатолітня трав'яниста рослина родини бобових; різновид вики’ [СУМ IV, 723]. Назва є похідною від *горох*,

назви культурної рослини, і мотивована зовнішньою подібністю рослин. Ознакою вторинності є демінутивність і означення, які вказують на несправжність, дикорослість, низькі їстівні якості, непридатність для людини, а також вказує на те, що ці рослини не тотожні. Негативна функція означення *мишачи* ґрунтується на протиставленні *горох* — *мишачи горох*, а з погляду семантики — 'справжній горох': 'несправжній горох' [див ще: Меркулова: 84; Шамота: 32-33]. Найменування має подвійну мотивацію: мотивація семантична збігається з словотворчою. Семантична модель номінації й мотивації 'назва культурної рослини' > 'назва дикорослої рослини'.

Рослина *Valeriana officinalis* L. представлена в говірках кількома фонетичними і граматичними варіантами: *в'іл'ір'йанка* (С.), *вал'ер'йанка* (Р.), *вал'ер'йанк'і* (С.), *во'л'ер'йанку* (Д.); див. ще: *валер'йанка*, *вар'анка*, *левер'йанка*, *валер'йанна* 'тс' [ЛП: 418]. Назва спільнослов'янська, в українську ботанічну термінологію прийшла з французької або латинської мови; фр. *valériane* походить від срлат. *valeriāna*, яку виводять від назви місцевості, звідки походить рослина, або від імені середньовічного лікаря, що відкрив цілющі властивості цієї рослини [ЕСУМ I, 324].

Кілька найменувань відзначено для рослини *Centaureum minus* poench: це назви *золототисячник* (Р., С.), *інсі'турііа*, *анці'турііа* (Р.). Лексему *золототисячник* із значенням 'Centaureum Hill.' фіксує СУМ [III, 683]; із значенням 'Egytreum centaureum' — СБГ [II, 179].

У досліджуваних говірках лексема *бу'овник* (Р.) означає рослину *Menyanthes trifoliata* L., бобівник трилистий; див. ще: *бобовник*, *бобівник* 'тс' [Маковієцькі: 231], *боб'овник*, *бобіу'ник* 'тс' [ЛП: 416], *бібнік* 'тс' [СБГ I, 59], СУМ як літературну норму подає *бобівник трилистий* 'тс' [СУМ I, 206]. Назва *боб'овник*, *бобіу'ник* може стосуватися різних рослин [ЛП: 416]; пор. також: *бобівнік* 'Veronica beccabunga L.' [Желехівський I, 35]. Назва мотивована словом *біб* і зумовлена формою листків рослини, подібних до бобових [ЕСУМ I, 217; Меркулова: 36-37]. Модель номінації рослини 'назва культурної рослини' > 'назва дикорослої рослини'. Лексема *бу'овник* — відіменникове суфіксальне утворення. В українській мові зафіксована велика кількість дериватів від кореня *біб-*, *боб-*; назви з цим коренем широко представлені і в різних слов'янських мовах, одним з найпоширеніших значень яких є 'щось здуте, дрібні круглі предмети' [ЕСУМ I, 189; Меркулова: 36-37; Шамота: 33-34]; див. ще: *б'обок* 'картопля', *б'облях* 'зелена насіннева кулька на куші картоплі' [Корзонюк: 74].

Засвідчена назва для березки польової, *Convolvulus arvensis* L. *бе'р'узка* (С.); див. ще: *берізка* 'тс' [Лисенко СПГ: 31], *бер'езка* 'тс' [Чабаненко I, 77], *бер'еска*, *бер'єца* 'берізка' [Онишкевич I, 49]. В українській мові назва *березка* означає різні рослини [див.: Шамота: 13]. Назва мотивована словом *береза* і зумовлена подібністю листя березки до листя берези [Сабадош: 50; Шамота: 14]. Семантична

модель номінації рослини 'назва дерева' > 'назва рослини'. Водночас існують інші погляди на причини постання назви; зокрема, дослідники вказують, що назва відбиває зовнішню ознаку — виткий характер рослини [ЕСУМ I, 172; Шамота: 14].

Для *Solanum dulcamara* L. виявлено назви *нас'л'уон* (Р.), *пос'л'он* (Д.), *нас'л'уон* (Р.). Розрізняють види рослини: *пос'л'он* 'жоўти і с'і'рен'ов'і' (Д.); див. ще: *ніскл'он* 'тс' [Лисенко СПГ: 161]. Назва східнослов'янська, СБГ [III, 100] фіксує лексему *наслін*, *насл'он* із значеннями 'рослина *Solanum nigrum* L.', '*Solanum dulcamara* L.' та 'рід узора у вишивці'; нормою української літературної мови є лексема *наслін* [СУМ VI, 87]. Назва мотивована особливостями дотикового сприйняття рослини — її слизистю [Фасмер III, 212]; лексема має архаїчну словотвірну будову номена **pa-* і **slina* [Сабадош: 52,60].

Рослина *Hyoscyamus niger* L. представлена у досліджуваних говірках варіантами *б'л'екот*, *б'л'окат* (Р.); див. ще: *бл'екот* 'тс' [СБГ I, 72], *бл'окот* 'тс' [ЛП: 416], *бл'екот*, *бл'екіт*, *бл'екота*, *бл'икота*, *бл'екотиця*, *бл'екотниця* 'тс' [Маковієцькі: 184], *бл'екот*, *бл'юкот* 'тс' [Лисенко СПГ: 33], *бл'екіт*, *бл'ек'ет* 'бл'екота', 'бур'ян' [Онишкевич I, 58], *бл'екітниця*, *бл'екотіця* 'тс' [ГГ: 26], *бл'акут* 'тс' [Корзонюк: 74]. Назва успадкована із праслов'янської мови. В українських говірках лексема *бл'екіт* відома також із значеннями: 'бекання (овець)' [Желехівський I, 32], 'цикута, *Cicuta* L.'; 'болиголов, *Conium maculatum* L.'; 'собача петрушка, *Aethusa cynapium* L.' [Маковієцькі: 9]; *бл'екот* 'собача петрушка'; *бл'екота* '*Conium maculatum*' [Маковієцькі: 107; СБГ I, 72]; 'болиголов; 'цикута отруйна '*Cicuta virosa*' [Маковієцькі: 97]; *бл'екотець*, *бл'екотиця* 'болиголов', [Маковієцькі: 107]. Усі ці назви стосуються рослин, які мають спільну ознаку — отруйність. Етимологи пов'язують назву з *бл'екотати* 'белькотати, невизначено говорити' [СБГ I, 72]. Назва зумовлена одурманюючою дією цієї рослини, вживання якої веде до розладу психічних функцій та мовлення [ЕСУМ I, 207; Німчук: 286; Шамота: 10-11; Сабадош: 129], пор.: українську діалектну назву *бл'екоти ні'миця*, фразеологізм *бл'екоти наїстися* (*об'їстися*) 'одурити' [СУМ I, 197], *збл'екотітись* 'зійти з розуму' [Ващенко: 37]. Лексема *бл'екоті* є літературною нормою української мови.

Для рослини *Datura stramonium* L. у досліджуваних говірках зафіксовано назву *дур'ман* (Р.), яка є нормативною в літературній мові. Ця лексема відображає властивість рослини, пов'язану з одурманюючою дією на організм людини. Загальноприйнятої етимології цієї назви немає; існує думка про її іншомовний характер, запозичення з тюркських мов; етимологи пов'язують з основами *дурний*, *одуряти*, що підкреслює отруйні властивості насіння дурману [ЕСУМ II, 148]. Думка про іншомовний характер цієї лексеми у слов'янських мовах окремим дослідникам видається непереконливою [Сабадош: 52]. Мотивуючою основою назви *дурман* є прикметник і дієслово, оскільки номен містить в собі семи ознаки і результату дії: *дурний*,

дурманить. Лексема *дурман* [ЛП: 420; Лисенко СПГ: 71] *дур*, *дурець* [Лисенко СПГ: 71] відома із значенням 'блекота, *Hyoscyamus niger* L.'; *дурман* 'дурень' [Чабаненко I, 304].

Для *Origanum vulgare* L. зафіксовано лексему *мат'єр'інка* (Р.), *ма'т'єр'інка* (Д.); див. ще: *материска* 'тс' [Маковієцькі: 250], *материнка* 'тс' [Онишкевич I, 432]. В українській мові лексема *материнка* позначає ряд рослин [ЕСУМ III, 412]. Часто назва *материнка* об'єднує подібні пахучі лікарські рослини *Origanum vulgare* та *Thymus serpyllum*; в українській літературній мові позначає рослину *Origanum*. Назва рослини, очевидно, відбиває її різноманітне використання у традиційній народній медицині.

Для чебреця, *Thymus serpyllum* L. виявлено назви, похідні від *čebръ* із різними словотворчими варіантами: *чєбр'ець* (Д.), *шчєбр'ець* (Р.) та *чобрик* (Д., С.); див. ще: *чєбр'ець*, *чєбрик*, *чєбчик* 'тс' [СБГ IV, 449; Маковієцькі: 371], *чєбр'ець* 'тс' [Лисенко СПГ: 238], *щирб'аць*, *щирб'аць* [Корзонюк: 265], *щабр'ів'ець* [Чабаненко IV, 251], *чибр'ець*, *чибр'ік*, *шч'абр'ік*, *шч'абр'ік*, *ч'абр'ік*, *шч'абр'ій* 'тс' [Онишкевич II, 368, 392-393], *чєбрик* [Шило], *ч'аб'ор*, *шшебр'ець*, *ш'ш'ібрух'а*, *ч'онбор*, *ч'омбур*, *чєбр'ець* 'тс' [ЛП: 434]. Нормою української літературної мови для *Thymus* є лексема *чєбр'ець*, СУМ [XI, 289] фіксує також варіант *чєбрик* з ремаркою *розмовне*, форма *ч'аб'ер* та дериват *ч'абр'ик* у літературній мові означає городню рослину *Satureja* [СУМ XI, 260]. Як відзначає В.В.Німчук, у народній мові чіткого розрізнення рослин, названими похідними від *čebръ*, немає, пор. *Satureja*: *ч'аб'ер*, *ч'абр'ець*, *ч'аб'ор*, *ч'ебер*, *ч'ебр'чик*, *ч'ебр'ець*, *ч'ебрик*, *ч'обр*, *ч'ибр'ець*, *ч'ебер* і *Thymus*: *ч'абр'ик* *ч'еб'чик*, *ч'еп'чик* < *ч'евр'чик*, *ч'ебер*, *ч'ебр'ець*, *ч'ебрик*; у Є.Славинецького *чєбр'ець* — це рослина *Satureja* [Німчук: 271]. У давньоруський період лексема *чєбр'ець* позначала дикорослу траву *Thymus serpyllum* і культивовану рослину *Satureja hortensis* [Сабадош: 128]. Докладно про репертуар та межі поширення назв рослин *Thymus* у слов'янських діалектах див.: [Гриценко Із: 99-103].

Назва *звон'кі* (Р.), *звон'ч'кі* (Р.), *звон'ч'кі*" (Д., Р.) зафіксована у досліджуваних говірках для рослини *Sampanula persicifolia* L.; вона утворена за семантичною моделлю, в основі якої подібність реалій — форма квітки нагадує дзвінок. Семантична модель номінації — 'назви побутових реалій' > 'назви дикорослих рослин'; див. ще: *звон'ець* 'тс' [Онишкевич I, 301]. В українській мові зафіксовано багато назв рослин, похідних від основи *дзвон-* [Шамота: 73-74; ЛП: 421].

Рослина череда трироздільна, *Videns tripartita* L. у досліджуваних говірках називається *воу'ч'к'і*" (Д.), *во'ч'кі* (Р.); див. ще: *вовч'кі* 'тс' [Лисенко СПГ: 48]. Зв'язок з поняттям вовка як хижої тварини передає відтінок негативної оцінки рослини [Шамота: 45,47], що зумовлено колючістю рослини, властивістю плодів рослини чіплятися до одягу людей і шерсті тварин. Семантична модель номінації 'назва тварини' > 'назва рослини'. Відтінок негативної оцінки, пов'язаний у народній традиції з поняттям вовка як найпоширенішого

хижака, лежить в основі семантичної мотивації таких назв як *вавч'ок*, *вовч'ок* 'реп'ях, *Ceratocephalus*' [Лисенко СПГ: 38,48], *воу'чик*, *воу'чинець*, *воу'чник* 'вовчуг польовий, *Oponis* L.', *воу'чук* 'вид волохатої гусениці' [Онишкевич I, 138]; *во'вчик* 'личинка хруща', 'капустянка', *вовч'кі* 'сережки на вербі', 'зуби в коня, що заважають під час їжі' [Чабаненко I, 189], *воу'ч'к'і* 'зайві пагінці на плодовому дереві' [східнополіські говірки].

У назвах ромашки, *Matricaria* виявляються зв'язки номінативних рядів близьких реалій. Ромашка лікарська, *Matricaria chamomilla* L. та інші види ромашки, крім ромашки без'язичкової, у досліджуваних говірках об'єднані однією назвою *ро'машка* (С., Р.), мн. *ро'машк'є'і* (Д.); відзначено ще *ро'машка польо'ва* (С.), означення *польова* передає локальну ознаку. *Matricaria matricarioides*, ромашка без'язичкова репрезентована лексемою *ро'ман* (Р.) та сполукою з означенням *со'бачий* 'ро'ман; означення *со'бачий* вказує на гірші цілющі властивості рослини порівняно з іншими видами ромашки; див. ще: *ро'ман*, *ро'м'янок*, *ро'м'янок* 'Matricaria L., ромашка' [Лисенко СПГ: 188], *ро'машка* 'Matricaria chamomilla, ромашка лікарська' [ЛП: 429-430]. Назва *ромашка* може стосуватися різних рослин [ЛП: 429-430]. Назви запозичені з середньовічної латини (рослини мали назви *anthesis romana*, *chamaemelum romanum*), і пов'язані з проникненням на Русь травників і лікарських порадників; швидке засвоєння цього терміна було пов'язане з великою популярністю лікарської ромашки як медичного засобу [Меркулова: 102-104; Сабадош: 136].

Двома номенами представлена рослина деревій звичайний або тисячолістий, *Achillea millefolium*: це успадкована з праслов'янської назва *дере'вій* (С.), та *серпо'риз'ак* (С.), *с'ерпо'риз'нік* (Р.). Назви мотиваційно прозорі. *Дере'вій* — похідне суфіксальне утворення від *дерево*; назва зумовлена реальними властивостями рослини — наявністю в ній дубильних речовин. Як відзначають дослідники, в основу мотивації могли бути покладені фізичні властивості рослини — твердість, дерев'янистість стебла [Сабадош: 54; Шамота: 27-28]. В українській мові назви на позначення деревію відзначаються багатством синонімів та розгалуженістю словотвірного гнізда [Шамота: 27-28]. Семантична модель номінації 'назва дерева' > 'назва рослини'. Назва *дере'вій* є нормою літературної мови [СУМ II, 246]. У СБГ [I, 368] *дере'вій* подано зі значеннями 'Achilla Millefolium' і 'Nuregicum perforatum'. З цим же значенням засвідчена іншокоренева назва із словотвірними варіантами *серпо'риз'ак*, *с'ерпо'риз'нік*; див. ще: *серпоріз* 'тс' [Маковієцькі: 3], *серпоріз*, *серпоріз*, *серпоріз*, *серпоріз'нік*, *серпоріз'нік* 'тс' [Лисенко СПГ: 192], *серпорез*, *серпорез'нік*, *серпорез'нік* 'тс', 'Plantago lanceolata' [ЛП: 431], *серп'і'ї'нік*, *серп'і'ї'нік* 'тс' [Онишкевич II, 211]. Назва пов'язана з дією на організм. Мотиваційне значення цього номена 'який застосується для лікування від порізу серпом' і передає мотиваційну

ознаку 'застосування': *йаг жінка жне жіто, у'р'іжес'а сёрном-зубажом, то в'іт того гоїйт та кв'ітка* [Онишкевич II, 211].

У СБГ [IV, 116] *серпоріз* позначає рослини *Falcaria Rivini* і *Achillea Millefolium* L.

Для рослини *Tanacetum vulgare* L. текстами засвідчено фонетичні та граматичні варіанти *'ni''жма*, *'ну''жма* (Р.), *'пужму* (Д.). Див. ще: *пїжма*, *пїжмо* 'тс' [Лисенко СПГ: 159].

Лексема *пужмо* первинно вживалась в староукраїнській мові із значенням 'мускус', пор.: ст.п. *pižmo*, ч. *pižmo*, які сягають давньовірхньонімецького *bisamo* 'тс'. В українській мові слово було перенесено на *Tanacetum vulgare* L. у зв'язку з вживанням листя рослини замість кориці і мускатного горіха [Меркулова: 105].

У досліджуваних говірках відзначено назви для різних видів полину. Для *Artemisia absinthium* L. відзначено назву *по'л'ін'* (Р.); див. ще: *пóлін'*, *пóлон'*, *пóлонь* 'полин' [Онишкевич II, 106-107], *полін* 'тс' [СБГ III, 283]. Назва *полін* є нормою літературної мови. На думку С.Младенова і М.Фасмера, в основі назви лежить ознака 'гіркий', вони пов'язують слово *полин* з *польт* 'горіти' і *палити*. Зв'язок значень 'горіти, палити' > 'гіркий' очевидна. В.Махек теж пов'язує слово *полин* з *палити*, але пояснює це тим, що *полин* палили і обкурювали ним від епідемії [Меркулова: 121].

Для іншого виду полину *Artemisia vulgaris* L., чорнобиль у говірках спеціальної назви не засвідчено, його називають загальною назвою *бур'йан* (*бур'йан дай у'с'о*) (Р.).

Зафіксовано дві назви для віниччя справжнього, *Kochia scoraria* schrad: перша — *нехворошч* (С.) утворена від *хворост*, враховуючи використання рослини для виготовлення віників [Потебня: 47] за допомогою префікса *не-* і суфікса *-j-ь*. Цей мотив номінації підтверджує друга, більш поширена назва рослини *'в'ен'ік'і* (Д., Р., С.), яка утворена за семантичною моделлю, в основі якої лежить функціональне призначення рослини. Семантична модель номінації 'назви речей побуту' > 'назва дикорослої рослини'; див. ще: *нехворошч* '*Artemisia vulgaris*' [СУМ V, 400], *нехворощ*, *нехвороща* 'тс' [СБГ II, 561], *віничче*, *віняче* 'віниччя', [Чабаненко I, 181] *нехворошч'а* 'тс' [Чабаненко II, 336]. У давньоруський період лексема *нехворошч* позначала вид *Artemisia vulgaris* [Сабадош: 54]. Словник Б. Грінченка фіксує деривати *віничок* 'рослина *Artemisia scoraria* Waldst.', *віниччя* 'рослини *Obsinthium*', '*Artemisia vulgaris*', 'трава *Scoraria*' [СБГ I, 238-239].

У досліджуваних говірках для *Tussilago farfara* L. засвідчена назва *мат'і'мачуха* (Д., Р.), *мат'і'мачеха* (С.); див. ще: *мать_мачиха*, *маті_мачиха* [Маковієcki: 383]. СУМ подає як норму української літературної мови — *мати-й-мачуха* та *нідбіл* [СУМ IV, 649; VI, 399].

Лексема *мати-й-мачуха* — спільносхіднослов'янська: рос. *мать-и-мачеха*, *мачеха* та похідні *маточник*, *мачешник*, *мачишник* [СРНГ XVIII, 34, 41, 55-56], блр. *маць-мачьха*, *маці-і-мачаха*, *маць-і-*

мачаха, *матушник*, *матачник*, *маташник* [СПЗБ III, 42, 44] 'тс'. В українській мові відомі деривати з цим значенням: *мачушник* [СУМ IV, 657; Маковієcki: 383], *матошник*, *мачишник* [Маковієcki id.], *матічка* [Онишкевич I, 433].

Назва пов'язана з особливостями будови листків рослини: знизу вони вкриті повстю, м'які і теплі, а зверху — голі, холодні, шорсткі. Назви зумовлюються фізичними властивостями рослини — наявністю у них контрастних ознак — різницею між поверхнею листків рослини: нижню поверхню листків порівнюють з матір'ю, а верхню — з мачухою [ЕСУМ III, 414, 423-424; Шамота: 64, 86-87]. Назви *мат'і'мачуха*, *мат'і'мачеха* структурно оформлені як подвійні, парні найменування. "У даному випадку не власне лексичне значення слів, а структурна організація назви, словотвірна модель визначає її семантичну мотивацію. В семантиці слів, що складають парні найменування, важливий саме елемент протиставлення" [Шамота: 87].

Для рослини верес, *Calluna vulgaris* L. зафіксовано лексему в кількох фонетичних варіантах: *верес* (Д.), *в'ерес*, *в'ерес*, *в'ерас* (Р.), *в'ер'ес* (Бр., Р.). Номен успадкований з праслов'янської мови, в українських пам'ятках відбитий тільки з XVII ст. [Сабадош: 4, 33, 87].

В.Махек вважає слово неслов'янським, перейнятим від праєвропейських неіндоєвропейців [ЕСУМ I, 354].

У досліджуваних говорах конвалія, *Convallaria majalis* L. має назву *'ландиш* (Д., Р.), *'ландиш'і* (Д.). Див. ще: *'ландиш* 'тс' [східнополіські говірки], *лándыш*, *лáндаш*, *лáндуш* 'тс', спорадично '*Polygonatum odoratum* (Mill.), 'купена пахуча' [ЛП.: 424]. Для лексеми *ландиш* відзначено паралелі в деяких слов'янських мовах (рос. *лándыш*, блр. *лáндаш*, *лáндиш*, *лануш*, *лантуш*, п. *łanuszka*, *łanka*, *łanoszka*, *łanysz* 'тс'). Загальноприйнятої етимології ця лексема не має. На думку В. Махека, ч. *lanýž* утворено від *лај* 'олень' [Махек: 320]; М.Фасмер також виводить *ландыш* від *лань* [Фасмер II, 457]. Лексему *ландиш* вважають запозиченням з польської [Brückner: 306] та російської [ЕСУМ III, 190] мов. Беручи до уваги білоруську лексему *лантуш*, українське діалектне *ландушка*, *ланка*, І.В.Сабадош припускає можливість утворення *ландиш* від незасвідченого **ландиш* [Сабадош: 114-115].

Однією із значних є група назв колючих рослин. Ця група найменувань рослин характеризується мотиваційним значенням 'рослина з колючками'. Загальна ознака (властивість) колючих рослин дала підстави В.А.Меркуловій визначити етимологію назв *осот*, *буд'ак*, *д'ід*, які сягають коренів із значенням 'гострий', 'колючий' [Меркулова: 92-99]. Ці назви можна пов'язувати з прикметником *гострий* і визначати як мотивовані за тактильним сприйняттям. У сучасних українських та інших слов'янських говорах назви колючих рослин родини *Arctium*, *Cirsium*, *Carduus* та ін. часто змішуються.

Колюча рослина *Cirsium arvense* L. у досліджуваних говірках по-

значена успадкованими з праслов'янської номенами *a'sot* (Р.) та *bo'dak* (Д.). На думку В.А.Меркулової, слово *osot* сягає індоєвропейського кореня **ak-* 'гострий' [Меркулова: 93]. Назва *osot* є загальнослов'янською. В українських говірках ця назва має різноманітні варіанти: *osót*, *os'ót*, *osét*, *vosét* [Онишкевич II, 25], варіант *oset* 'Carduus' фіксують староукраїнські пам'ятки [Німчук: 288].

На означення рослин *Arctium*, *Cirsium*, *Carduus* від основи *osot* відомі похідні утворення в частині закарпатських (*osétník*, *os'itník*, *os'atník*) і гуцульських (*osétий*, *oséтень*, *osetína*, *osetník*, *osóta* 'Cirsium' говорів [ГГ: 141; Закревська: 112].

Для *Cirsium* засвідчена дублетна назва *bo'dak*. Див. ще: *bodák* 'будяк' [Онишкевич I, 62], *budák*, *budlák*, *bodlák* 'будяк', *bodáче* збірн. 'будяки' [Шило]. Лексема *bodák* відома також із значенням 'татарник, *Oporogdon asanthum* L.' [Лисенко СПГ: 34].

Будяк — загальнослов'янська назва колючих рослин. Назви, споріднені з укр. *будяк*, представлені в усіх слов'янських мовах [Шамота: 134].

На думку В.А.Меркулової, це утворення від дієслова **bosti* або від його похідних форм. Пор. ст. слов. *bodľь* 'колючка' [Меркулова: 94-95]. А.М.Шамота також пов'язує назву *будяк* з дієсловом *bosti*, *bodati* 'бити (колоти) рогами' [Шамота: 134].

Для будяка, *Carduus acanthoides* L. у досліджуваних говірках зафіксовано назва *d'id*, *d'e'di* (Р.), *d'id ko'l'uchi* (Д.).

Назва походить від *did* і стосується рослини, листя і стебло якої вкрите колючками, плід також колючий, чіпкий. В основі найменування лежить метафорична ознака (за колючістю цієї рослини). Назва рослини *did* асоціюється з бородою діда, зумовлена зовнішньою подібністю реалій. Назву також пов'язують з давніми віруваннями слов'ян: колючі рослини наділялися магичною силою і використовувались для відлякування нечистої сили [Лукінова: 61]; це евфемістична назва чорта; пор. укр. *dídьko* 'чорт, біс, домовик' [СБГ I, 389; ЕСУМ II, 87]. В українській мові лексема *did* та похідні відзначається багатозначністю; докладніше див.: [ЕСУМ II, 86-87; СБГ I, 388-389; СУМ II, 299-300; Лисенко СПГ: 65; ЛП: 419; Корзонюк: 110; Онишкевич I, 218; ГГ: 59; Чабаненко I: 275].

Рослина лопух, *Arctium lappa* L. у говірках має найменування *pe'n'eшнік* (Д.), *p'e'n'eшнік* (Р.), *pe'n'иш'ак* (С.) та *лопух* (С.). Плоди цієї рослини позначаються лексемою *pepe'xi*. Очевидно, тут діє принцип називання рослини за характером плодів.

Загальна ознака рослин, яких стосуються назви *peп'ях* (і похідні), дали змогу В.А. Меркуловій визначити етимологію назви, яку пов'язує із значенням 'хапатись, чіплятись' [Меркулова: 94].

З цим же значенням відома іншокоренева назва *лопух*; див. ще: *лoпух*, *лoпушнік* 'тс' [Лисенко СПГ: 116], *лoпух*, *лопу́х*, *лопу́ша* 'тс' [Онишкевич I, 418]. Номен *лопух* у досліджуваних говорах позначає також рослину *Caltha palustris*; загальне значення цих номенів

'рослина з великим листям'; пор. ще: *лoпух*, *лопу́шнік*, *лопу́шнік*, *лопу́шничок* 'Nuphar luteum L., глечики жовті', 'Nymphaea candida Presl., латаття біле'; *лoпух* 'широколиста трава', 'мати-й-мачуха' [ЛП: 425]; *лoпух перен.* 'капелюх з широкими крисами' [ГГ: 114]; *лопу́х* 'підбіл' [Онишкевич I, 418]; *лопухна́тий* 'великий' [ГГ: 114]; *лопушніста гречка* 'дорідна гречка' [Лисенко СПГ: 116].

У с. Стечанка без докладного окреслення семантики зафіксовано номен *от'каснік*: *'йесл'і* 'будете у'ход'іт' / у 'хату / *обез'ат'ел'но* 'нада о'це цеї *от'касн'ік* / *та'ке* во'но з'веце / і мак *в'і'дун* / *шоб,* во'но бу'ло у 'хат'і // *це ха'роше* / *це от'касн'ік* / *це ха'роше*. Назва мотивована приписуваною цій рослині магичною силою.

Звертає на себе увагу подібна мотивація назви *чертополох*, відзначена в іншому ареалі, на іншому матеріалі. Ось як описує функцію цієї рослини В.А.Меркулова: "Чертополох використовується для вигнання "нечистої сили" з житла" [Меркулова: 96]. Отже, однорідність властивостей рослин, їх функції — здатність впливати на злих духів, відгонити нечисту силу, подібна мотивація 'той, що має магичні властивості', дає підстави припустити, що йдеться про одну й ту саму чи близьку реалію, що назва стосується колючих рослин, пор. групу рослин, об'єднаних назвою *чортополох*: це колючі бур'яни, осот, будяк, або отруйні рослини (дурман) [Шамота: 85; Меркулова: 96].

Рослина *Centaurea cyanus* L. має назву *во'лошка* (Д., Р.); назва відома багатьом українським діалектам та літературній мові. Існують різні погляди щодо утворення назви: одні дослідники пов'язують назву з *волохатий* [ЕСУМ I, 422; Капська: 58; Фещенко: 96; Симоненко: 27], інші вбачають переосмислення лексеми *во'лошка* 'жінка романської народності' [Budziszewska Związki: 117; Історія: 342-343; Сабадош: 136]; пор. аналогічні утворення *гречка*, *татарка*. Для назви *волошка* виділяють мотиваційне значення 'завезений певним народом'; пов'язана з етнонімом *волох*.

Для рослини цикорій звичайний, *Cichorium intybus* L. у говірках відзначено назви *пет'рув бат'юг* (С.); див. ще: *петрoві батoгі* 'тс' [Лисенко СПГ: 158]. Назва дана за зовнішнім виглядом рослини, мотивується формою стебла, яке нагадує батіг. Не виключений зв'язок назви з народним календарем — найменування *пет'рув бат'юг* може бути зумовлене часом цвітіння рослини, оскільки час цвітіння збігається з святом св. Петра. Мотиваційною ознакою для назв лікарських рослин часто є час їх заготівлі. Вибір цієї ознаки як мотиваційної зумовлений тим, що в народі здавна підмічено залежність лікувальних властивостей рослини від часу їх заготівлі. Лексичним мотиватором тут найчастіше виступають календарні імена, як у цьому випадку — ім'я *Петро* в своєму вторинному — календарному значенні 'Петрівка'. Отже, найменування *пет'рув бат'юг* має дві мотиваційні ознаки: форма (стебла) і час (цвітіння)

чи заготівлі); при цьому основне семантичне навантаження падає на перший член словосполучення.

Рослина *Plantago* має назву *подо'рожник* (С.), див. ще: *подоро́жник* 'тс' [ЛП: 429], *подорі́жник* 'тс' [ГГ: 152]. Видові найменування цієї рослини не зафіксовано; назва *подо'рожник* пов'язана з місцем зростання рослини; вона успадкована з праслов'янської всіма східнослов'янськими мовами. У деяких західноукраїнських говорах вживається із значенням 'Сіchorium intybus L., цикорій' [Маковієцькі: 279], *подоро́жник*, *подорі́жник* 'спориш' [Шило], *подоро́жник* 'мох' [Онишкевич II, 95]. Як свідчать лексикографічні джерела та власні записи, ця назва може стосуватися різних рослин, див. також: [ЛП: 429].

Для пагона подорожника з насінням зафіксована назва *ст'р'елка* (С.); порівняння, що лежить в основі найменування, прозоре — пагін схожий на стрілу.

Рослина парило звичайне, *Agrimonia eupatoria* L. у говірках має назву *по'рило* (Д.), як наукова назва і нормативна в літературній мові усталилася назва *паріло*; див. ще: *паріло* 'Filipendula Adans, медуна болотяна; лабазник' [Лисенко СПГ: 152]. Назва вказує на господарське використання рослини: нею випарюють глецики.

Рослина *Taraxacum officinale* Wigg. має в досліджуваних говірках дві назви: *кул'баба* (Р.) і *оду'ванчик* (Д., С.). Лексема *кульбаба* є нормою літературної мови; лексикографічні джерела фіксують різноманітні формальні варіанти цієї лексеми, див.: БН [199] — *кўльбаба*, *кўльба́ка*; ВхНз [58] — *кўльба́бка*, *кўльба́бок*, *кўльба́вка*, *ба́ба-куль*; Желехівський [I, 388; II, 880] — *кўльба́ба*, *кўльба́ка*, *скўльба*; СБГ [II, 323] — *кўльба́ба*; Маковієцькі [366] — *кульбаба*, *кульбабаба*, *кульбабка*, *кульбабок*, *кульбаха*, *кульбака*, *кульбавка*, *баба-куль*; Чабаненко [II, 228] — *кульба́ка*; ГГ [107] — *кўльба́вка*, *кульба́ка*.

Етимологи вважають, що назва, очевидно, є вторинним утворенням на основі початкового **кўльба́ва* з п. **кўльбава* (*квѣтька*) 'схильна до загинання, округлості (квітка)', пор. укр. *кўльба́стий* 'горбатий, загнутий', де **кўльбава* є формою жін. р. прикметника **кўльбавь*, похідного від **кўліті* 'гнути' [ЕСУМ III, 136]; пор. ще: *кўльба́ка* 'палиця із загнутим кінцем-ручкою', *кўлька* 'тс', 'ручка на кісці' [Гриценко Моделювання: 53], 'тс' і 'так у балці стелі, до якого підвішували колиску' [Корзонюк: 147], 'загнутий кінець палиці' [Корзонюк: 147; Чабаненко II, 228; Аркушин ПД: 149; Аркушин: 90], *скул'ба́читис* 'згорбитися, скулитися' [Аркушин: 116]. Номен має мотиваційне значення 'рослина, яка застосовується в іграх', отже його можна віднести до мотиваційної ознаки 'застосування'. Засвідчена інша назва цієї ж рослини — *оду'ванчик* (Д., С.); див. ще: *одува́нчик*, *одува́нчики* 'тс' [ЛП: 427]. Слово утворене від дієслівної основи *одуть*, *одувати(ся)* за допомогою суфікса; В.І.Даль наводить безсуфіксну форму *одуван* [Даль II, 1687]. Мотиваційне значення номена *одуванчик* — спосіб розмноження; назва

відображає особливість рослини — її насіння зноситься вітром або подмухом. Мотиваційна ознака найменування — 'особливості існування чи розмноження'.

Лексема *молоч'н'ак* (Д., Р., С.), *малач'н'ак* (Р., С.) у досліджуваних говірках називає різні рослини — *Sedum acre* L. і *Lactuca serriola* L.; рослина *Sedum acre* L. представлена ще варіантом *моло'чай* (С.).

В українській мові, як і в інших слов'янських, багато рослин, несхожих між собою зовні, належних до різних родин, на основі характерної особливості — виділення із стебла білого молочного соку — об'єднуються загальною назвою, в якій виділяється спільнослов'янська основа **melkj-* з різним суфіксальним оформленням, але сталою семантичною моделлю [Закревська: 113-115; Меркулова: 91, 100-101, 106-107]. Лексикографічні джерела подають назви *молоча́й* 'Taraxacum L., кульбаба', *молоча́к*, *молоч'я́к* 'Euphorbia L., молочай' [Лисенко СПГ: 128], *молоч'я́й*, *молоч'я́к* 'Taraxacum officinale Web., кульбаба лікарська', 'Euphorbia suparisiensis L., молочай кипарисовидний', 'Linaria vulgaris Mill., льонок звичайний', 'Saponaria officinalis L., мильнянка лікарська' [ЛП: 426], *молоча*, *молоча́й*, *моло́чай*, *моло́чий*, *моло́чец* 'кульбаба' [Онишкевич I, 451], *моло́чий*, *мо́лоч* 'Euphorbia, молочай' [ГГ: 125], *молоча́й*, *моло́чий* 'рослини Euphorbia', 'Esula', 'Sonchus', *молоча́к* 'Euphorbia esula L.', 'Sonchus arvensis L.', *моло́чий* 'Euphorbia suparissias', 'Leontodon taraxacum' [СБГ II, 443]. Білоруські говірки фіксують лексему *малача́й* 'Euphorbia suparisiensis L., молочай кипарисовидний' [СПЗБ III, 22-23].

Ці назви етимологічно прозорі; вони становлять по-різному оформлені лексеми, мотивовані словом *молоко* і утворені за мотиваційною ознакою 'білий колір соку'. Назви мотивовані словами, семантично пов'язаними з кольором, але мотиваційне значення їх зумовлюється фізичною властивістю рослин — наявністю соку. Семантична модель номінації і семантична модель мотивації назв є спільною для слов'янських мов 'назва продукту харчування' > 'назва рослин'.

За цією ж семантичною моделлю номінації ('назва продукту харчування' > 'назва рослини') і семантичною моделлю мотивації (фізичні властивості рослини — наявність в ній соку), утворена назва *ме'ду́нка* (С.), яка в досліджуваних говірках позначає рослину *Pulmonaria officinalis* L. Назва етимологічно прозора, зумовлена фізичними властивостями рослини; похідні від *мед-* мотивовані тим, що рослини є добрим медоносом, а також можуть бути зумовлені солодким смаком квітів або плодів. Найменування полімотивоване, утворене за мотиваційними ознаками 'смак' і 'медоносні властивості'. За спостереженнями А.М.Шамоти, в українській мові назви, похідні від *мед-*, мають 29 родів рослин [Шамота: 76; ЕСУМ III, 429; Меркулова: 106-107].

Назва *живо'ку'ст* (Р.), що позначає рослину *Symphytum officinale* L., вказує на лікувальні властивості рослини, вона зумов-

лена сприятливим впливом рослини на зростання кісток їх ушкодження, перелому. Це складне утворення з основ дієслова *жити* та іменника *кість* [ЕСУМ II, 196]. Лексема *живокіст* 'тс' є нормою в літературній мові; водночас вона може позначати різні рослини, див.: [СУМ II, 526; ЕСУМ II, 196; ЛП: 420; Онишкевич I, 251; Шамота: 110].

У досліджуваних говірках зафіксована назва без уточнення її семантики *со'роче 'око* (Д.): *'л'іс'ц'а по'хоже йа'ок на 'ландиши / 'тол'к'і шо то н'е 'ландиш'і / по йом та'ок'іє к'расн'ін'к'іє 'йагод'к'і бу'л'і // м'і йо'го н'е' споживал'і*. Назва похідна від *око*, зумовлена зовнішнім виглядом рослини — схожістю плодів з оком птаха. Семантичною моделлю мотивації рослини є вказівка на певну подібність плоду рослини до органу зору тварини. Модель номінації рослини 'назва частини тіла' > 'назва рослини'. Визначити мотивацію означення *сороче* важко, оскільки воно може вказувати на те, що рослина з дрібними плодами (що найбільш вірогідно), або ж на те, що ягоди цієї рослини подають сороки; не виключено, що це загальна вказівка, що це малоцінна чи неістівна рослина.

Рослина аїр тростиновий, лепеха звичайна, *Asopus salatus* L. має назви *та'тарка* (Р., Рч., С.), *'цар'ке 'зіл'е* (С.). Назва *татарка* пов'язана з етнонімом *татарка* і може сигналізувати про шляхи проникнення рослини до східних слов'ян. Постання назви пояснюють тим, що рослину занесли до нас татаро-монголи [Machek: 301; Сабадош: 113]; виділяється мотиваційне значення 'завезений певним народом'. Назва *татарка* утворилася шляхом переосмислення етноніма. СБГ [IV, 249] фіксує форму *татарак* 'тс'; див. ще: *та'тарка, та'тара* 'тс' [Лисенко СПГ: 211]; *та'тарник* [Маковієцький: 7; ЛП: 432]. Лексема *татарка* відома ще із значеннями: 'татарка', 'рослина *Allium fistulosum* L.', 'пшениця арнаутка', 'сорт дині', 'смушкова шапка із звуженим плісовим верхом' [СБГ IV, 249], цибуля-сіянка [Лисенко СПГ: 211], *та'тарник* 'Sanquisorba, родовик лікарський' [ГГ: 181]. Назва рослини *'цар'ке 'зіл'е* мотивована великим листям рослини, а також її цілющими властивостями. Назва похідна від *цар* і містить емоційно-оцінну характеристику рослини [Шамота: 85].

Для найменування рослини *Typha latifolia* L. у досліджуваних говірках зафіксовано назву праслов'янського походження *рого'за* (Д., Р., С.); з цим же значенням слово *рогоз* відоме майже у всіх слов'янських мовах, крім чеської і словацької [Сабадош: 41]; див. ще: *рогіж, руг'ажа* '*Typha angustifolia* L., рогіз' [Корзонюк: 208-209]. *Рогоз* — давня загальнослов'янська назва комиша й очерету [Меркулова: 48]; у східнослов'янських мовах спостережено хитання граматичного роду лексеми: укр. *рогіз, рогоза*, рос. *рогоз, рогоза*, блр. *рогоза*; на праслов'янському рівні слово реконструюється як **rogozь*. У пам'ятках вживається дві форми *рогоз* і *рогоза* для найменування *Scirpus lacustris* [Сабадош: 112]. В "Матеріалах" І.І. Срезневського ця лексема витлумачена як 'очерет, комиш' [Срезнев-

ський III, 130]. Слово *рогоза, рогоза* крім назви рослин у всіх слов'янських мовах має ще значення 'мочало, груба тканина, рогожа' [Меркулова: 49] (листя рослини використовується для виготовлення мотузків, плетених виробів, паперу та ін. [СУМ VIII, 591]); див.: *регожа, рогожа* 'рогозова завіска на вікна чи двері для утеплення приміщення' [Лисенко СПГ: 184].

Для найменування суцвіття рослини вживається лексема *ка'чулка* (Р.), *к'й'ах* (Д.), *к'й'а'х'і* (С.). Мотивом номінації є схожість реалій, пор.: діал. *к'й'ах* 'суцвіття кукурудзи'.

У досліджуваних говірках зафіксовано номен *оче'рет* (Д., Р., С.), *оче'рот* (Д.), *аче'рот* (Р.) як назва рослини *Phragmites communis* Trin. Лексемі *очерет* із значенням 'Typha angustifolia, рогоза' подає Лисенко [СПГ: 147]. Староукраїнські тексти задокументували і форму *черет* [Німчук: 287], яку дослідники вважають континуантом праслов'янського **čerty* [Фасмер IV, 342; Меркулова: 48]. СБГ [III, 81] подає варіанти *черет* і *очерет* із значенням 'очерет', а також ряд похідних від *очерет*; див. ще: *учирет, черет, вучириток* 'очерет' [Шило], *черет, че'рет* 'тс' [Аркушин: 132]; нормою літературної мови є *очерет* [СУМ V, 831].

У досліджуваних говірках зафіксовано назви для суцвіття очерету: *мі'толки* (С.), *м'е'т'олочки* (Д.), які мотивовані словом *мітла* і зумовлен зовнішньою подібністю реалій.

Трав'яниста рослина родини злакових мишій, *Setaria* P.B. у досліджуваних говірках передана лексемами *кост'рева* (С.) і *плос'куша* (Д., Р.). Праслов'янський ботанічний номен *костерева* 'рослина з твердим стеблом: Bromus, Festuca, Agrostemma, Setaria' функціонує в усіх слов'янських мовах західної та південної груп, а також в українській [Сабадош: 12]. В українських говорах спостережено вживання назви з такими значеннями: *кустр'ева* 'Bromus' [Корзонюк: 150], *костерева* 'Festuca rubra' [ГГ: 102], *костир'ява* 'тс' [ГГ: 102], 'Deschampsia caespitosa', 'Setaria' [Лисенко СПГ: 104], *костер'ява* 'рослина Festuca' [СБГ II, 291], *кустир'ява* 'бур'ян', *косте'р'ева* (*росте* у *прос'і* і *подоб'яє* на *просо*) [Шило]. Назва *плос'куша* для цієї рослини зумовлена формою листя (це рослина з плоским листям). Лексема *плос'куша* 'тс' відома у східнополіських говірках; див. ще: *плоскуша, плаціца* 'тс' [Лисенко СПГ: 163], *плускуха* 'Echinochloa crus galli L., півняче просо' [Корзонюк: 187]. СУМ [IV, 592] подає лексемі *плоскуха* із значенням 'однорічні трав'янисті рослини родини злакових, окремі види яких культивують як кормові рослини', СБГ [III, 197] фіксує цю лексемі із значеннями 'рослина Panicum Crus Galli L.', 'Hierochloa borealis R.'. За однією семантичною моделлю мотивації (фіксація у назві зовнішньої подібності рослин) і семантичною моделлю номінації 'назва культурної рослини' > 'назва дикорослої рослини' у досліджуваних говірках утворено назви кількох дикорослих злакових трав. Перене-

сення назв загальновідомих рослин на менш відомі здійснено внаслідок зовнішньої подібності рослин.

Назва *п'рей* (Р.), що позначає рослину *Elytrigia repens*, етимологічно споріднена з індоєвропейською назвою *пыро* 'полба' (різновид пшениці) [Меркулова: 125]. Лексему *перій*, *пирій* подає СБГ [III, 146] із значенням 'рослина *Bromus inermis* L.', '*Phleum alpinum*', *перій*, *перійка* 'рослина *Triticum repens*'.

Назви з коренем *пир-* поширені в різних слов'янських мовах, виявляючи морфологічну і семантичну диференціацію, див.: [Закревська: 111; Німчук: 268; Сабадош: 36].

Лисохвіст лучний, *Alopecurus pratensis* L. передається номеном *'жити'н'ік* (С.); назва похідна від *жито*, утворена суфіксальним способом. В українських говорах з цим значенням зафіксовано похідні *'жити'ниця*, *жи'тец'*, *жит'н'ак* [східнополіські говірки]. Лексема *житник* відома ще із значеннями: '*Fringilla mont.*' [Желехівський I, 223], 'жук, який з'являється під час наливання жита в колос', 'чоловік, селянин (в загадці)' [СБГ I, 486], 'поле, з якого скошено жито' [Лисенко СПГ: 73].

Вівсюг, *Avena fatua* L. у досліджуваних говірках має назву *оу'с'анка* (Д., Р., С.), що є суфіксальним утворенням від *овес*. У давньоруський період, ймовірно, функціонували номен **овсюгъ*, **овсюжъ* 'вівсюг' [Сабадош: 41]. З цією ж семантикою у словнику Калепіна задокументовано *овесоць* [Сабадош: 111]. В українській мові з цим значенням відомі ще деривати від *овес*: *овсюг* [СБГ III, 37; Чабаненко III, 28], *вівсюг*, *вівсюга* [Желехівський I, 94; СБГ I, 203], *вівсик* [СБГ I, 203; Корзонюк: 86], *овси'к*, *овсюга* [Лисенко СПГ: 141].

Рослина осока, *Сагex* L. у говірках має назви *осо'ка* (Д., Р., С.), *аса'ка* (Р.), що успадковані з праслов'янської мови. У наддністрянських говірках відзначено форми *восо'ка* та *восе'тий* [Шило].

З погляду словотворення назви дикорослих трав'янистих рослин поділяються на кілька структурних типів: прості, складні слова та словосполучення. У формуванні назв дикорослих трав'янистих рослин продуктивність різних способів словотворення виявилась неоднаковою. Найбільшу групу становлять прості назви, утворені здебільшого шляхом суфіксації від іменникових, прикметникових та дієслівних основ.

У досліджуваних говірках зафіксовано назви дикорослих трав'янистих рослин з такими суфіксами: *-н'ік* (*пуч'тир'н'ік*, *ре'н'ешн'ік*, *мор'коун'ік*, *'жити'н'ік*, *от'касн'ік*) та ускладненим суфіксом *-ов-н'ік* (*бу'бовн'ік*), *-н'ак* (*пуч'тир'н'ак*, *ре'пішн'ак*, *молоч'н'ак*, *бади'л'н'ак*). Ці суфікси виявилися найпродуктивнішими; менш продуктивними виявилися суфікси: *-ак* (*зор'чак*, *бо'д'ак*), *-ик* (*'чобрик*), *-к* (*'жишка*, *вал'ер'янка*); частотність суфіксів *-ій* (*дере'вій*), *-ей* (*п'рей*), *-ай* (*моло'чай*), *-інк(а)* (*мат'е'рінка*), *-анк(а)* (*оу'с'анка*), *-унк(а)* (*ме'дунка*), *-ніц(а)* (*кра'півниця*), *-очк(і)* (*цв'е'точк'і*), *-ман* (*дур'ман*), *-уш(а)*

(*пос'куша*), *-ур-ин':(е,а)* (*жабу'рин':е*, *жабу'рин':а*), *-(и)л(о)* (*па'рило*), *-ец* (*чєб'рец*), *-чик* (*оду'ванчик*) виявилась незначною.

Відзначено поодинокі номен, що утворені префіксально-суфіксальним способом; це відіменникові та віддієслівні похідні із словотвірними формантами *по-...-нік* (*подо'рожнік*), *от-...-нік* (*от'каснік*), *не-...-ж'ь* (*'нехворощ*), *су-...-к(а)* (*су'р'єпка*), *с-...-иш* (*спо'риш*), префіксальним: *пос'л'он*.

Значну групу становлять складні назви; це найменування, утворені шляхом основоскладання, поєднанням двох основ, або коренів. Такі назви можна поділити на кілька типів: складні утворення з основ іменників та дієслівних кореневих морфем із суфіксами або без них (*с'іно'кос*, *зв'єр'обой*, *серпо'ризн'ак*); складні слова з основ дієслова та іменника (*чисто'тіл*, *живо'ку'ст*) і складне слово з першою частиною — основи іменника і другою — формою числівника, ускладненого суфіксом (*золото'тис'ачн'ік*). Найпродуктивнішими моделями творення назв дикорослих рослин виступають типи складних слів, утворених з атрибутивних словосполучень за моделлю *іменник + дієслово*; менш продуктивною є модель *дієслово + іменник*, малопродуктивною — *іменник + числівник*.

Серед назв дикорослих трав'янистих рослин зафіксовано лексикалізовані словосполучення — атрибутивні словосполучення за моделлю *іменник + прикметник* (*ро'машка польо'ва*, *пос'л'он 'жоути*, *пос'л'он с'ірен'ові*, *'діка кан'ушина*); зафіксовано також полікомпонентну назву *'жоути р'іпак о'зімий*.

Велику групу назв дикорослих трав'янистих рослин складають номен, що постали в результаті переосмислення відомих лексем. Найчастіше семантичній деривації в межах тематичної групи ботанічної лексики підлягають назви предметів побуту, до яких мислення діалектоносіїв уподібнює рослини або їх частини: *'вен'ік'і* 'віниччя справжнє', *ка'чулка* 'суцвіття рогозу'; назви осіб: *д'ід*, *д'єди* 'будяк, *Carduus*'; етноніми: *та'тарка* 'лепеха', *во'лошка* 'волошка'. Назви дикорослих трав'янистих рослин постають також внаслідок переосмислення у межах тематичної групи ботанічної лексики: *'лопух* 'каложниця' (< *ло'пух* 'лопух'), *к'іях* 'суцвіття рогозу' (< *кіях* 'супліддя кукурудзи') та ін. Значна кількість назв дикорослих трав'янистих рослин формально нагадує демінутиви; це похідні від назв різних предметів: *звон'кі*, *зво'ночк'і* 'дзвоники персикололісті', *ст'р'елка* 'пагін подорожника', *мі'т'олки*, *м'є'т'олочк'і* 'суцвіття очерету'; назви людей: *б'раткі*, *б'ратікі* 'фіалка польова'; тварин: *вовч'к'і* 'череда'; від назв культурних рослин (*бурач'ки* 'шириця' < *бур'ак*, *коно'пелька* 'анемона' < *конопл'і*); дерев (*х'ву'йка* 'хвощ' < *хвоя* 'сосна', *бе'р'юзка* 'березка польова' < *береза*).

Часто демінутиви зберігають те саме значення, що й назви рослин, від яких вони утворені, напр.: *х'вошчик* 'хвощ польовий' < *хвошч* 'тс', *ло'бідка* 'лобода' < *лобода* 'тс', *щир'ец* 'шириця' < *щир* 'тс'.

Шляхом основоскладання утворилось найменування *курос'ліп*,

пор.: назва хвороби *куряча сліпота*. Внаслідок словоскладання виникають лексеми, до складу яких входять самостійні слова, об'єднані сполучником, які зберігають своє структурно-граматичне оформлення і мають єдину семантику (*мат' і мацуха*); сюди входять і форми типу слів-прикладок (*мат' мацеха, сон тро'ва, б'ратікі с'острикі*).

Щодо номенів-словосполучень, що постали внаслідок метафоричного перенесення лексеми з реалії на реалію, то це насамперед назви, що відбивають зовнішню схожість якоїсь частини рослини до анатомічної частини тварини: *'гус'ачи' ланкі* (листя рослини), *'ракова шийка* (кореневища), *со'роче око* (плоду); назви, що вказують на зовнішню подібність дикорослої рослини до культурної рослини, назва якої в номені-словосполученні виражена означуваним словом, а означення мотивоване назвою тварини; такі назви мають загальне значення 'дикорослий' і здатні диференціювати дикорослу й культурну рослини (*'мишачи горо'шок, 'зайчака ка'пуста, гороб'їачий шча'вел'*) або різні дикорослі рослини (*глу'ха кра'п'іва, со'бача кра'п'іва, со'бачий ро'ман*); при цьому означення вказує на вид рослини і означає 'несправжня'; назви, що зберігають вказівку на зовнішню подібність рослини до побутових предметів: *пет'рув ба'тухог, пас'туша с'умка*; метафорично мотивована назва *ан'утині г'лазки* пояснюється зовнішнім виглядом рослини.

Аналіз лексико-семантичної групи назв дикорослих трав'янистих рослин, які функціонують у досліджуваних говірках, показав, що з погляду внутрішньої форми назви поділяються на мотивовані і немотивовані. Основою номінації дикорослих трав'янистих рослин послужили мотиваційні ознаки, що відображають найбільш яскраві зовнішні, рідше — внутрішні ознаки та функціональні властивості рослин, а також дію рослини на організм людини чи тварини (*чисто'т'іл, живо'кхуст, серпо'різ, дур'ман, з'в'іро'бой*), на типове застосування (*от'кас'нік, по'рило, кул'баба*), на місце зростання (*подо'рожн'ік, пус'тирн'ік*), форму рослини в цілому чи її частини (*плос'куша*), смак (*гор'чак*), особливості існування і розмноження (*мо'руог, спо'риш, оду'ванчик*).

Різноманітністю мотиваційних ознак можна пояснити існування синонімічних назв: *гор'чак // 'ракова шийка; дерев'їй // серпо'ризн'ак; цар'ске зіл'є // та'тарка; х'ву'йка // х'ву'йка; мо'руог // спо'риш; кул'баба // оду'ванчик, кості'рева // плос'куша, золото'тис'ачн'ік // інісі'турійя*; ці номені функціонують як рівноцінні.

Матеріали свідчать, що у досліджуваних говірках спостерігається тенденція до усунення омонімії у межах назв рослин. Здатність однієї назви позначати ряд рослин притаманна лише кільком назвам: *лопух* — 'калюжниця болотна, *Caltha palustris L.*' і 'лопух, *Agrostium lappa L.*', *лілія* — 'лілія водяна біла, *Nymphaea alba L.*' і 'гледички жовті, *Nuphar luteum L.*', *сон* — 'сон широколистий, *Pulsatilla latifolia Rupr.*' і 'соняшник звичайний, *Helianthus annuus*'.

Серед лексем на позначення дикорослих трав'янистих рослин

відомі назви, в основі яких лежить певна ознака, властива рослині, що виражається безпосередньо кореневою морфемою, і назви, мотиваційна ознака в яких відбивається асоціативно, опосередковано.

Для найменувань дикорослих рослин у досліджуваних говірках характерна мономотивація і полімотивація. Як однослівні, так і складні найменування рослин, можуть належати до різних груп за типом мотивації та ступенем мотивованості. Окрему групу утворюють полімотивовані назви, що мають у своєму складі назви культурних рослин: *'зайчака ка'пуста, 'мишачи горо'шок*, немотивовані окремо взяті лексеми *горошок, капуста*, у складі цих найменувань мають дві мотиваційні ознаки: однією із них є "форма", другою — "дикорослість".

Переважна більшість назв є загальнонародними, нормативними назвами, прийнятими в сучасній науковій ботанічній номенклатурі, відомими в інших української мови, а також в інших слов'янських мовах.

3.5. Назви ягід. Назви ягід у досліджуваному регіоні, як і в інших говорах та українській літературній мові утворюють порівняно невелику за кількістю, стабільну лексичну групу.

Лексико-семантична група назв ягід у досліджуваних говірках представлена такими лексемами і їх варіантами:

'Ягорда (В.); *'ягада* (Р.); *'ягоди* (Б., В., Д., С., Ч.); *'ягоди'* (П.); *'ягод'и'* (В., Д.); *'ягади'* (Рч.); *'ягади'* (Бр.); *'яго'дці* (Б., С.); *'ягод* (Д., П., Р., ТЛ.); *'ягуд'* (С.); *'ягут* (Д.); *'ягодами'* (Д.); *'ягодах* (С.); *'ягод'ка* (Д.); *'ягодк'і* (Д.); *'ягод'к'і* (Д.); *'ягот'к'і* (Д.) (загальна назва плоду трав'яних та кущових рослин).

Лексема *ягода* крім загальної назви у досліджуваних говірках вживається із значенням 'чорниці, *Vaccinium myrtillus L.*'

У говорах української мови лексема *ягода* має різну семантичну структуру. Вживання лексеми *ягода* (і похідних) на позначення окремих видів рослин і їх плодів фіксується словниками. СУМ фіксує лексеми *ягода* як норму літературної мови із значенням 'соковитий, невеликого розміру плід трав'яних та кущових рослин', 'плід деяких деревних рослин (вишні, сливи тощо)', 'суниця, плоди цієї рослини' [СУМ XI, 624]. Дери́ват *ягод'янка* фіксує словник Б. Грінченка із значенням 'їжа із черешневих ягід' [СБГ IV, 536]. Найменування *ягоди* 'плоди чорниці, лохини' відзначено в поліських говорах [Лисенко СПГ: 239], 'чорниці' [Аркушин ПД: 184; Аркушин: 132] 'чорниця, *Vaccinium myrtillus L.*', 'клюква звичайна, *Oxycoccus quadripetalum Gilib*' [ЛП: 435], *ягода* 'полуниця', 'суниця', 'вишня' при загальному значенні 'ягода (в загальному значенні)', із значенням 'чорниця' на Поліссі — суцільний ареал, рідше — на півдні Волині [Никончук Дис.]. В західноволинських говірках номен *ягутка* фіксується із значенням 'плід вишні, черешні' та ін., *ягудня* 'дика черешня' [Корзонюк: 266].

У бойківських говірках лексема *ягоди* передає значення 'суниця', дери́ват *ягінник* має значення 'місце, де ростуть суниця', 'вишнева

наливка' [Онишкевич II, 400-401]. Гуцульські говірки лексевою *éгода*, *ягода* передають значення 'невеликий, соковитий плід, ягода', 'суниця', рідше 'трагавка (полуниця)' [ГГ: 66, 223]. В закарпатських говорах — 'Fragaria vesca L., суниця' [Дзендзелівський Frag.: 103].

Як відзначає Я.В.Закревська, назва *ягода* для Fragaria vesca зближує українські говори карпатського ареалу з південнослов'янськими мовами, для яких вона є панівною не тільки як назва *Fragaria vesca*, а й *Fragaria collina*, а також з чеською і словацькою мовами [Закревська: 134]. У полтавських говірках найменування *ягодня* відзначається із значенням 'вишневе дерево, вишневий сад' [Ващенко: 106]. Із значенням 'дерево вишня', 'плід вишні' лексема *ягода* [Ващенко ЛГН: 54] і *ягода*, *ягодина* [Чабаненко IV, 255] фіксується в наддніпрянських говорах.

Давньоруські номени *ягодина*, *ягодичина*, *ягодичие*, етимомом яких виступає пол. *agoda 'ягода', відзначаються певною неусталеністю вживання в давньоруських текстах [Німчук: 258].

Чор'ні́ка (Д.); ч'єр'ні́ка (Д.); чер'ні́ка (Б.,Р.); чор'ні́ку (Р.); чер'ні́ку (Д.); че'р'ні́ку (Р.); ч'є'р'ні́ку (Р.); че'р'ні́к'і (Р.); ч'єр'ні́ку'і (П.); чер'ні́ца (Р., С.); чер'ни́цу (Б.) (*Vaccinium myztilus* L.).

Див. ще: черні́ци, черні́ка, чарні́ца, черні́ки 'тс' [ЛП: 434].

Назва поширена в різних слов'янських мовах: укр. чорни́ця, чорниці́, черни́ця, черни́ца, черниці́, черні́ка, чирнушка; рос. ч'єрника, ч'єрниц'я, черненка, чернига, черненига, чарниці; блр. чар'ні́ка, чарны́ца, чарні́цы, чорні́цы, черні́ца, чарнушкі; п. szernica; слц. šernica; слн. šenica.

На території слов'янських мов лексема *чорниця* з фонетичними та морфологічними варіантами виступає як назва рослини чорниця, *Vaccinium myztilus* L. В українських бойківських, закарпатських і наддністрянських говорах лексема вживається і на позначення рослини 'ожина' (в окремих говірках назва *чорниця* стосується тільки певного виду ожини, що росте на полях) [ГГ: 211; Шило]. Слово *чърница* в "Материалах" Срезневського тлумачиться як 'плодове дерево' [Срезневський II, 1561] і, очевидно, мало значення 'шовковиця' [Сабадош: 74]. Західноволинські та бойківські говірки із значенням 'чорниця' фіксують також словосполучення *чорні йагоди* [Онишкевич II, 401], *чорна ягода* [Корзонюк: 257], а також інші слов'янські мови: *чорныя ягады* (блр.), *črna jagoda* (слн.), *černa jahoda* (ч.), *чрна боровница* (схв.).

Назва *чорниця* належить до найменувань, мотивованих зовнішньою ознакою рослини. Мотивується чорним кольором плодів. Ця назва має прозору основу номінації. Семантична модель її утворення 'колір плоду' > 'назва рослини'. Назва утворилась від прикметникової основи *чорний* за допомогою суфікса *-ик(а)*, *-иц(а)*.

Брус'ні́ка (Р.); брус'ні́ка (Д.); брус'ні́ку (Р.); брус'ні́ци (Д.); брус'ні́чок (Р.) (*Vaccinium vitis-idaea* L.). Для *Vaccinium vitis-idaea* L. обидва варіанти *брусні́ка*, *брусні́ки* і *брусні́ца*,

брусні́ци 'тс' зафіксовано в поліських [ЛП: 417] та російських [Меркулова: 214] говірках.

Варіант *брусниця*, *Vaccinium vitis-idaea* L. має загальнослов'янське поширення (укр. *брусниця*, блр. *брушница*, *брусні́ци(ца)*, рос. *брусница*, *брушница*, п. *brusnica*, ч. *brusnice*, серб. *брусница*, болг. *брусница*) 'тс'. Нормою української літературної мови словник подає лексеми *брусні́ця* із значенням 'рослина *Vaccinium vitis-idaea* L.' та 'ягоди цієї рослини' [СУМ I, 242]. Словник Б. Грінченка також фіксує варіант *брусні́ця* 'рослина *Vaccinium vitis-idaea* L.' [СБГ I, 102].

Деякі дослідники припускають утворення назви від праслов'янської основи *brus-(*brouš-)* 'червоний' за допомогою складного суфікса *-н-ик(а)*, *-н-иц(а)*. Пор. рос. *брус* 'пурпур, червоний колір', укр. *бруслина* (*Evonymus* L.) 'рослина з червоними плодами'; пор. також п. *szernienica* 'брусниця' [ЕСУМ I, 270]. На думку М.Фасмера, це слово етимологічно пов'язане зі словом *брус* 'точильний камінь', ст.слов. *обрусити* 'точити: ягоди названі так тому, що їх легко зривати із стебла' [Фасмер I, 128].

В.А.Меркулова пов'язує назву *брусника* із словами *бросить*, *брóснуть*, *обрóснуть*, *бруснуть* і *обруснуть* 'очищати стебло рослини від листя чи плодів щільно притуленою рукою'. Ягода названа так через те, що її "бруснуть", тобто зривають з вітки, проводячи по ній рукою [Меркулова: 214-216].

Жура'у'ві́ни (Д.); *к'л'у́ква* (Д.), — *Vaccinium oxycoccus* L.; див. ще: *жураві́на*, *журахві́на* [Лисенко СПГ: 74], *жураві́ны* 'тс' [ЛП: 421], *жураві́на* 'тс' [СБГ I, 492], *журавлі́на* 'тс' [СБГ, id.; СУМ II, 547]. Назва *журавліна* для *Vaccinium oxycoccus* L. з різними суфіксальними варіантами збереглася в усіх східнослов'янських мовах: укр. *жураві́на*, *жировлі́на*, *журахві́на*, *жураві́ха*, рос. *жерави́ца*, *жараві́ка*, *жераві́ка*, *жураві́ка*, *журавлі́ка*, *жураві́на*, *жараві́ца*, *жараві́ха*; блр. *жураві́ны*, *жураўлі́ны*, *жараўлі́ны*, *жураві́на* та в більшості західнослов'янських мов. На думку етимологів, ця назва утворена внаслідок універбації або семантичної конденсації, внаслідок скорочення словосполучення *журавліна ягода*: ця ягода росте на болотах, де водяться журавлі [ЕСУМ II, 210]. В.А.Меркулова назву ягоди також етимологічно пов'язує з назвою журавля [Меркулова: 217]; мотивуючою ознакою назви виступає місце зростання рослини. М.П.Гринкова пов'язує слово *жерави́ца* зі словом *жар* (пор. *жаркий* 'оранжовий, червоний' [Гринкова: 114]). Паралельно до назви *журавліна* в досліджуваних говірках вживається іншокоренева назва *к'л'у́ква* — запозичення з російської мови. Дослідниками відзначено однаковий чи близький мотив номінації (рос. *клю́чеві́на* 'болото') як назву болотної ягоди, рос. *клю́ква* пов'язують з *клюка́*, із звуконаслідувальним **клюк* (звук розчавленої ягоди), з *клю́кати* 'шуміти' [ЕСУМ II, 468]. На думку В.А.Меркулової, як назва ягоди це слово виникло в результаті найбільш характерного її вживання.

Дані інших слов'янських мов показують, що первісним значенням слова *клюква* було 'віджятий сік, сік із ягід' [Меркулова: 220].

Буйа'к'і (Д.) (лохина, *Vaccinium uliginosum*), див. ще: *буякі*, *будяхі* 'тс' [Лисенко СПГ: 36], *бу'ах'і*, *бу'ах'і* 'тс' [Никончук Дис.], *бу'ах'і*, *бу'ах'і* 'тс' [ЛП: 418]. Крім загальнопоширеного значення 'лохина' лексема *буйах* фіксується ще із значенням 'перо цибулі' [Онишкевич I, 79], *буях'і* 'цибуля-корчуха' [Шило]. Лексема *буякі*, *буяк'е* 'тс' відома і в сусідній білоруській мові та *ви'як* 'тс' в польській мові. Назва *буйа'к'і* 'лохина' належить до найменувань за властивістю рослини. На думку дослідників, мабуть, ця лексема становить похідне утворення від дієслова *бу'яти* і пояснюється дією рослини на певний фізіологічний стан людини (пор. інші діалектні назви цієї рослини: укр. *п'які*, рос. *п'яница*, *дурніка*, *дурніца*, вл. *rjeńc*, *rjeńca*, *rjeńcyna*), або тим, що рослина буйно росте на вологих низьких місцях (пор. іншу діалектну назву рослини *головач'і* 'лохина' [Никончук Дис.] та значення лексеми *буях'і* 'цибуля-корчуха' [Шило]); див. також: [Budziszewska: 216, 315; ЕСУМ I, 316; Шамота: 139].

Су'ниця (Б.); *су'ніца* (Д., Р.); *су'ніци* (Д., С., Р.); *су'ніцу* (Д.); *су'ніц* (Д.); *з'емл'е'ніка* (Д.) (*Fragaria vesca*); див. ще: *суніцы*, *суніца* 'тс' [ЛП: 432]. Назва *суніц'а*, крім польських, поширена в південноволинських, надністрянських і подільських говірках [Закревська: 134]. Цей номен праслов'янського походження, поширений у всіх східнослов'янських мовах: укр. *суніц'а*, *суніці*, *соніц'а*, блр. *суніцы*, діалектне південноросійське *суніца*, рідше *суніка*. З інших слов'янських мов ця лексема засвідчена тільки в діалектах болгарської — *суніца* і сербської — *суніца* 'малина' мов [Гринкова: 106; Закревська: 134]. О.Брюкнер, М.Фасмер, В.А.Меркулова пов'язують слово *суніца* з дієсловом *никнути*. Суніца "сникшая" ягода, нахилена до землі [Меркулова: 218]. Потебня пов'язує слово *суніка* із санскр. *śonasa* 'красний' [id.].

Близьке за семантичною моделлю утворення і інше найменування — *з'емл'е'ніка* (ягоди її схилиються до землі), (пор. також іншу діалектну назву *позьомки* 'тс'; характерну для говорів українсько-польського пограниччя [Закревська: 134, Шило].

Клуб'ніка (Д., Р., С.) (полуниця, *Fragaria collina* Ehrh.); див. ще: *клубніка* 'тс' [Чабаненко II, 178], *клубнік* збірне 'тс' [Лисенко СПГ: 98]. Лексема *клубніци* 'тс' фіксується в білоруських говірках. Назва *клубніка* є специфічно російською назвою для цієї рослини. В.А.Меркулова значення слова на рівні мотивації зводить до *клуб*, *клубень*, щось кругле (*клубок* ниток, *клубень* картоплі), *клуб*, *клубок* 'качан капусти', причому значення слова *клуб* не тільки передає ідею круглого предмета, а й позначає те, що збільшується в об'ємі, звідки дієслово *клубніть* 'наливатись' (про ягоди), в якому і бачить дослідниця семантичний зв'язок слів *клуб* і *клубніка*: *клубніка* 'рослина, ягоди якої збільшуються в об'ємі, робляться круглими, клубняться' [Меркулова: 219].

Ма'ліна (Б.); *ма'ліна* (Р., С.); *мо'ліна* (Д.); *мо'ліна⁰* (Д.); *мо'ліна* (Д.); *мо'ліні^e* (Д.); *мо'ліна л'е'сна⁰я* (Д.); *мо'ліна л'е'сна⁰я* (Д.) (*Rubus idaeus* L.); див. ще: *малина*, *малины* 'тс' [ЛП: 425]. Назва *малина* сприймається як немотивована, хоч первинною мотиваційною ознакою цієї назви був, ймовірно, колір плодів рослини роду *Rubus*, пор.: дінд. *malina* 'чорний', лат. *mulleus* 'червонуватий', лтс. *melus* 'чорний', лит. *melynas* 'блакитний', *mulvas* 'червоний, жовтуватий' та ін.). Як відзначає В.А.Меркулова, праслов'янське *malina* — це єдиний в слов'янських мовах рефлекс іє. кореня *mel-*, *melə-*, *melə-no* із значенням різних відтінків кольору, переважно темних [Меркулова: 212].

Словник бойківських говірок фіксує лексему *малина* із значенням 'малина', 'жовто-червона корова', 'червона корова' [Онишкевич I, 428]. Лексема *малина* в багатьох слов'янських мовах вживається в значенні 'ожина'. Однак у сучасних слов'янських мовах і їх говорах основним значенням лексеми *малина* є '*Rubus idaeus* L.'. У досліджуваних говірках зафіксовано назву *мо'ліна л'е'сна⁰я*, *мо'ліна л'е'сна⁰я*; означення вказує на місце зростання ягоди.

О'жина (Д.); *о'ж'і'на* (Д.); *о'ж'і'на* (Д.); *а'ж'іна* (Р.) (*Rubus caesius* L.); див. ще: *ож'іна*, *ож'іны*, *гож'іна*, *ж'іны* '*Rubus fruticosus* L.' [ЛП: 427], *ожина* 'ожина' [Онишкевич II, 16]. На території західного регіону українських говорів *ожина* є основною назвою для *Rubus caesius* L. і рідше для *Rubus suberectus* Anders. [Закревська: 131]. СБГ [III,44] фіксує варіанти *ожина* '*Rubus fruticosus*' та *ожіни* '*Rubus caesius*'. Лексема *ожина* є нормою сучасної літературної мови [СУМ V, 648].

За даними ЗЛА назви з коренем *ež- для позначення *Rubus caesius* L. поширені майже в усіх говорах східнослов'янських мов, за винятком крайніх північноросійських, де *ожина* не росте, та деяких українських південно-західних [Марчук: 128].

Назва *ожина* мотивована зовнішньою ознакою рослини, етимологічно споріднена з праслов'янським *ežь 'їжак, Eginaseuz L.' і належить до найменування за асоціативним зв'язком з назвою тварини. Мотиваційною ознакою цієї назви є наявність колючок на рослині. Модель її утворення — 'назва тварини' > 'назва рослини'. На думку В.А.Меркулової, праслов'янське *ežina як назва колючої рослини могла бути пов'язана зі словом *ežь 'їжак', але могла бути і незалежним утворенням від іє. кореня *egh- 'колотити' [Меркулова: 219]. Майже в усіх слов'янських мовах, де поширена ця назва, крім російської мови, відзначено стійку суфіксальну структуру із суфіксом *-ина*: блр. *ожина*, п. *ježyna*, ч. *ježina* [Закревська: 131].

Чорна смо'род'іна (Д., Р., С.) (*Ribes nigrum*).

К'расна смо'род'іна (Д.), *по'річка* (С.), *по'річки* (Д.), *па'р'ічки* (Р.) (*Ribes rubrum*). Генетично близькі рослини об'єднані в одну родову групу. Найменування у формі словосполучень *чорна смо'род'іна*, *к'расна смо'род'іна* виникали як засіб уточнення

відмінних ознак подібних рослин. Ці словосполучення утворені додаванням до родової назви, вираженої іменником, розрізнявальною ознакою, вираженою прикметником. Назва *смородина* мотивована праслов'янською основою **smordъ* 'сильний запах, сморід', що збереглася в усіх слов'янських мовах, пор.: укр. *смородина*, *смород*, *сморода*, *смородок*, рос. *смород*, *сморода*, *смородина*, блр. *смарода*, *смародыня*, *смуродзіна*, п. *smrodynia*, ч. *smradinka*, *smradlina*, *smrdlenka* 'тс'. Староукраїнськими пам'ятками XVI-XVIII ст. засвідчено *смородина* 'смородина чорна' [Сабадош: 77]. Різноманітність форм і значень слів цієї ж основи відзначено у південнослов'янських мовах [Меркулова: 213]. Для назви *порічка* зафіксовано паралелі в білоруській (*парэчка*) та польській (*porzeczka*) мові. На думку В.Будзішевської та І.В.Сабадоша, це спільні утворення, що з'явилися не пізніше XV ст. [Budziszewska: 288, 315-316; Сабадош: 77]. В.Л.Карпова вважає польське слово запозиченням з української чи білоруської мов [Історія: 331]. Назву *порічки* з цим же значенням фіксує СБГ [III, 345]; лексему *порічка*, *порічки* фіксує СУМ як норму української літературної мови [VII, 262-263]. Номен *порічки* мотивований тим, що рослина в дикому стані росте здебільшого по берегах річок [Machek: 29].

'Агрус (С.); 'агруст (Д.); 'йагрус (Р.) (*Grossularia reclinata* L.).

Лексеографічні джерела фіксують різноманітні формальні варіанти цієї лексеми, див.: Желехівський [1,2] — *агрес*, *агрест*, *агруст*, *ягрес*; Маковієскі [312] — *агрес*, *агрест*, *агрус*, *агруст*, *агрес*, *агрест*, *агрис*, *агрис*, *агруст*, *агрус*, *ягрес*, *ягрост*, *ягрес*, *янгрес*, *янгрест*; СБГ [I, 3; IV, 536] — *агрус*, *агрес*, *агрис*, *агрис*, *агруст*, *агруст*, *ягрост*; Шило: *ягрис*, *ягрис*, *ягрис*, *янгрис*, *янгрис*.

Лексема *агрус* — загальнослов'янська (рос. *агрест*, *агруст*, блр. *агрэст*, *агрыст*, *агруст*, п. *agrest*, ч. *angrešt*, схв. *агрош*, слн. *агрес*). Назва запозичена з італійської через польське посередництво; спершу лексема означала 'кисле вино з незрілого винограду', пізніше — рослину агрус, пор. іт. *agresto* 'незрілий виноград', що походить від лат. *agresta* 'зелений виноград' [ЕСУМ I, 47].

К'у'с'л'іци (Д.) (без вказівки на семантику): *к'у'с'л'іци це / йаг жиж а⁰но наз'и'вайеца? // ну та'ке по'хоже на о'ж'ини / 'тол'к'і шо 'ні'жшин'к'і та'к'і' куст'ар'нічок / і о'ж'и'на к'репко д'і'руч'ка та'ка / обд'і'рає / а зо^а тим 'можна було й 'босим 'б'ігат' бо о'но н'і^е ко'лоло'с' по та'к'і'х й'но 'наче об'оч'і'нках рос'ло і та'к'і'йе к'ісло'ват'і'є н'к'і'йе 'йагод'к'і / по'хожийе на о'ж'ину / о'ж'ина п'раўда та'ка 'наче в'ішн'овата а'на 'чорна аж / а то та'ка голу'бен'ка з на'л'отом 'йагод'ка.*

Назва *к'у'с'л'іци* належить до найменувань, які відбивають внутрішню ознаку рослини. Мотиваційною ознакою виступає смакова властивість ягоди.

Зафіксовано також лексему *кул'інк'і* (Д.) без докладного розкриття семантики. Ця назва постала, ймовірно, внаслідок вторинної номінації; твірною основою похідної назви могла бути особова назва.

Як видно з наведених свідчень досліджуваних говірок, назви ягід переважно зустрічаються в безпаралельному вжитку. Двома номенами репрезентовані в текстах тільки ягоди *Fragaria vesca* L. (*су'н'іци* і *з'емл'е^ан'іка*), *Oxycoccus* Adans (*журо^аў'в'іни* і *к'л'уква*) та *Ribes rubrum* (*по'р'ічка* і *к'расна смород'іна*).

Аналіз мотивації назв ягід засвідчив, що на синхронному зрізі назви переважно втратили вихідну мотивацію. Етимологічний аналіз немотивованих на сучасному хронологічному зрізі назв дозволяє виділити такі основні принципи номінації ягід та їх плодів: за зовнішньою і внутрішньою ознакою та за властивістю рослини або її плоду. Одним з продуктивних принципів найменувань ягід є найменування за зовнішньою ознакою рослини та її плоду. До цього принципу номінації належать найменування за кольором, місцем зростання ягід та найменування за асоціативними зв'язками з іншими реаліями.

Назви ягід характеризуються словотвірною стабільністю; словотвірні дублети відзначено зрідка: *чор'н'іка*: *чер'н'іца*; *брус'н'іка*: *брус'н'іци*. Назви ягід *малина*, *ожина*, *смородина*, *буякі*, *агрус* в досліджуваних говірках не мають ні лексичних, ні словотворчих дублетів. Як відзначає Я.В.Закревська, назви *малина*, *смородина* не мають словотворчих варіантів і в діалектах інших слов'янських мов. Стійкість і одноманітність назв цих рослин дослідники пов'язують з давністю, значною поширеністю і цінністю названих ягід [Закревська: 131].

Однаковою на всьому слов'янському мовному ареалі є структура назви *чорниц'а*, структура *чорн'іка* зумовлена впливом російської мови; те ж саме спостережено і з структурами назв *брусн'іци* і *брусн'іка*.

Творення назв ягід відбувається способом словотворчої деривації. Найбільше назв виникло шляхом словотворення, а найпродуктивнішим способом творення назв ягід виявився суфіксальний спосіб. Більшість дериватів утворено від прикметникових та іменникових основ за допомогою суфіксів: *-ік(а)*: *чорн'іка*, *брусн'іка*, *з'емл'е^ан'іка*, *клубн'іка*; *-ин(а)*, *-ін(у)*: *ожина*, *мал'ина*, *журо^аў'в'іни*, *смород'іна*; *-іц(а)*, *(л)иц(у)*: *су'н'іца*, *к'у'с'л'іци*; *черн'іца*, *брусніци*; *-к(і)*: *кул'інк'і*. Серед назв ягід зрідка зустрічається словосполучення: *'чорна смород'іна*, *'красна смород'іна*, *мо'л'іна л'е^ас'на⁰йа*, *мо^ал'іна л'е^ас'найа*.

У досліджуваних говірках зафіксовано збірні назви *брус'н'ічн'ік*, *мо'л'ін'ік* із значенням 'гілки' та *су'н'ічн'ік* 'листя': *су'н'ічн'ік л'іст'а су'ши'ї / от мо'л'ін'ік 'гол'ечк'і зо^апро^ав'л'ал'і / то^ак'і у на⁰з буў чаї (Д.)*.

3.6. Із номінації деяких понять традиційної духовної культури. Пізнання народної культури, всіх видів селянської творчості неможливе без виявлення його архаїчного язичницького підґрунтя. Б.О.Рибаків зазначає, що вивчення язичництва — це не тільки заглиблення у первісність, але й шлях до розуміння культури народу [Рибаків: 606]. Це стосується і міфологічних уявлень, які так чи інакше "роз-

кривають світоглядний комплекс даного етносу” [Виноградова: 294]. К.Мошинський, досліджуючи у 20-х роках ХХ ст. демонологію Центрального і Східного Полісся, зробив висновок про надзвичайну “скупість демонологічних повір’їв і мізерну кількість міфологічних персонажів” [Moszyński: 702] у досліджуваному регіоні. Цю думку поділяє і сучасна дослідниця Л.М.Виноградова, зауважуючи, що “поліська традиція характеризується обмеженим колом образів нечистої сили” [Виноградова ПД: 253].

К.Мошинський поставив два питання, що стосуються цього явища та розмитості меж між образами різних демонологічних класів і переважанням збірного образу абстрактної нечистої сили (чорта чи ходячого покійника): 1) чи є це свідченням архаїчного стану традицій; 2) чи, навпаки, — результатом розпаду колись цілісної детально розробленої персональної системи. Нам видається доцільною постановка третього питання: 3) чи не є наявність розмитості меж між образами різних демонологічних класів, як і скупість демонологічних повір’їв та невелика кількість міфологічних персонажів, відзначувана К.Мошинським, результатом табування денотатів у цих діалектних зонах. У лінгвістиці та етнографії відомі денотати, які зазнають табування. П.Ю.Гриценко відзначає, що “захоплюючи великі континууми, табуїзація по-різному виявляється у різних діалектних зонах, що зумовлено передусім позамовними чинниками: ступенем збереження традиційних шарів духовної культури, повір’їв, звичаїв, обрядів, а також рівнем прагматичної спрямованості табуїзації. Тому в одній діалектній зоні фіксуються лише рудименти табу, а в іншій їх дотримання має не бажальний, а імперативний характер. І як результат — протиставлення діалектних зон з великою кількістю назв табу, що мають стійкий характер функціонування, — з одного боку, і спорадичним їх використанням, — з другого” [Гриценко: 145]. Логічно припустити, що табування могли підлягати не тільки назви демонологічних персонажів, а й в цілому теми, пов’язані з ними, що зумовило “бідність” сюжетів і “неповноту” рядів цих персонажів в окремих ареалах. Це ж стосується і деяких прагматичних факторів, що знайшли своє відбиття у збережених до наших днів ритуальних та обрядових дійствах. Очевидно, не випадково тема вигнання відьми через посередництво купальського вогнища збереглася у центральній та західній частинах Полісся [Виноградова, Толстая]. Варто замислитися над тим, чи не є ритуальне спалювання опудала відьми проекцією справжніх вогнищ, на яких спалювали людей, підозрюваних у чаклунських справах. Знати та вміти більше, ніж прості смертні, було небезпечно, тому здатність лікувати хвороби, зцілювати хворих і под. ретельно приховувалася й проявлялася дуже рідко, до того ж — для незначної кількості людей (як правило, в екстремальних випадках), бо, рятуючи інших, така людина свідомо наражала на небезпеку своє здоров’я і навіть життя, оскільки її підозрювали у

зв’язках з нечистою силою. Через це зазнавали табування як знання про різних представників нечистої сили, так і їх назви.

Ступінь табування залежить від міцності зв’язків з позамовними прагматичними та культурологічними факторами виникнення цього явища. Тому видається актуальним дослідження міфологічних і демонологічних систем окремих говірок.

Об’єктом пропонованого дослідження є відомості про деяких представників демонологічної системи та їх назви, що зафіксовані у говірці с. Чистоголівка (запис здійснено 1996 р. від Белої Пелагеї Савелівни, 1909 р. н.; докладніше про говірку див.: [ГЧЗ]).

Як показали спостереження над записаним матеріалом, найбільшого табування зазнали елементи сюжетів про чорта та його назви [ГЧЗ: 196-197]. Чорт у говірці уособлює ворожі, небезпечні для людини сили. На питання про цей образ оповідачка відповіла реакцією непідробного, майже панічного жаху, який вербалізувався у фразі, що містить низку заперечних конструкцій, які передають небажання згадувати, бачити відповідний об’єкт чи говорити, розповідати про нього: *йа с’е н’е ‘хоч’у ўспно^а м’інат’ // йа н’е ‘хоч’у про с’е ўспно^а м’інат’ // йа н’е ‘хоч’у // йа н’е ‘хоч’у про с’е ўспно^а м’інат’ // йа н’е ‘хоч’у // йа н’е ‘хоч’у про с’е ўспно^а м’інат’ // ну йа н’е ‘хоч’у та’го рас’казоват’ / йо’го н’е ‘хоч’у і ‘бач’ім’ йа’го / н’е ‘хоч’у пра й’ого і ўспам’інат’ / н’е ‘хоч’у*. Водночас стверджується або припускається ймовірність його існування: *йа’но йе то йе // ‘може йа’но йе*. Оповідачка постійно наголошувала, що сама ніколи не була свідком подій, про які розповідає: *йа ж н’е з’найу / йа н’е^а ‘бач’іла йа’го*; що вона є тільки пасивним передавачем інформації (*йа т’е^а ‘бе рас’казу / ка’л’іс’ / ўж’е пр’і ма’йой ‘нам’ет’і / ўже ро^а с’казовала нам ‘баба Го’т’ана*), акцентуючи на достовірності цієї інформації шляхом конкретного називання осіб, від яких її одержано, або осіб, які були свідками описуваних подій та місць, де ці події відбувалися: *ро^а с’казовала нам ‘баба Го’т’ана / ‘баба Гр’і’ці’ха та’к’е рас’казовала; д’ед Гр’і’ц’ко; у нас там ‘д’ад’ко^а ж’і’у / йон нам і ‘род’іч’ бу’у; у нас на в’е’ч’орках*.

Для номінації чорта використано назви, які виконують функцію евфемізмів: *с’е, та’к’е, йа’но, о’с’е ти’йе, йа’ни*; а також номени, що так чи інакше містять атрибутивний компонент негативної оцінки (*н’е’добрийе; х’лопци* — у значенні не-хлопці, несправжні хлопці). Ці ознаки — несправжність, негативність — постійно підкреслено повтором синтаксичних конструкцій: *а то н’е х’лопци, то н’е’добрийе^а; бач йа’к’і’йе х’лопци; а то бач н’е х’лопци*. Це спрямоване на те, щоб вимовлянням справжньої назви денотата не викликати його появу, яка становить безпосередню загрозу життю: *а’н’і б йіх по^а да’в’і’і*. Жодного разу цього персонажа демонічного ряду в говірці не названо прямо. Очевидно, що й переносна метафорична назва, що використовується для номінації хвоста — невід’ємного атрибута цього виду нечистої сили, — не позбавлена табуїстичних нашарувань: *дак ад’на ... за’л’анула // от ба’т’ог ‘в’іс’ім’*.

Крім прямого називання денотата, вказано на ще одну причину появу чорта у певному місці: це довготривале чи часто повторюване виконання “нечистих” дій, які мають притягальну силу для недобрих різного рангу. Таким є тривале проведення вечорниць у тій самій хаті: *да йа'го два'нац'ат' год в'е'чурк'і ха'д'іл'і ў 'хату // а там ўже в'е'чурк'і / ўже там н'е'добра / ўже ў той 'хат'е // о'с'е та'к'е д'е в'е'чурк'і 'ход'ат' // два'нац'ат' год ха'д'іл'і в'е'чурк'і // там ўже даб'ра н'е'а'ма ў той 'хат'е ўже /там Гас'под' не'а' с'е'а'д'ит' / а там ўже н'е'а'добрийе с'е'а'д'ат'.* У розповідях міститься інформація про здатність чортів перетілюватися і набирати вигляду паничів (*і'дак попр'і'ход'іл'і та'к'і'е пан'і'ч'і ўжеї*), молодих і гарних, але незнайомих хлопців (*чу'ж'і'е а'н'і / н'е з'найут' хто йо'а'н'і та'к'і / ч'у'ж'і'е х'лопци панпр'і'ход'іл'і /да та'к'і'і'е гу'зи 'жоўтийе / да са'м'і ў'д'етийе да раз'д'етийе // от х'лопци кра'с'іви панпр'і'ход'іл'і да нас гу'лат'.*)

Зафіксовано розповідь про спосіб захисту від чортів, який було використано дівчатами: це переховування в льону, який виконує функцію оберега. Льон розмовляє з чортами, не допускаючи їх до дівчат: *дак йа'н'і ўже і 'кажут' / л'он / л'он / пус'т'і д'е'а'вок // іш'ч'е 'каже н'е 'с'ейаўс'і'е // л'он / л'он / пус'т'і д'е'а'во'к // іш'ч'е н'е а'раўс'і // л'он / л'он / пус'т'і д'е'а'вок // іш'ч'е н'е с'ход'і'ў // л'он / л'он / пус'т'і д'е'а'вок // м'і ш'ч'е йе'а'го н'е'а' па'лол'і // л'он / л'он / пус'т'і д'е'а'вок // йон іш'ч'е н'е'а' з'е'а'шоў // н'е цв'і'ў іш'ч'е // л'он / л'он / пус'т'і д'е'а'вок / іш'ч'е йон н'е цв'і'ў // ш'ч'е с'ем'е'ноў н'е'а'ма.* Цей діалог продовжується до часу, коли починають співати півні, від співу яких чорти зникають: *і 'п'і'є'н'і к'р'і'к'нукл'і / кака'р'і'є'ку // димом паш'ло ўс'е // і х'лопцоў н'е'а'ма / і 'д'і'є'ўк'і с'тал'і.*

Зазначимо, що тут досить органічно переплітаються елементи язичництва і християнства, що характерно для поліської традиції: *дак ў л'о'ну па'с'ел'і / дак о'с'е так л'он н'е'а' пус'т'і'ў / а л'он же св'е'а'т'і'ц'а.*

Значно меншого заступлення у зв'язку з табуванням зазнали назви іншого представника демонічних сил — відьми [ГЧЗ: 197-199]. Цей образ уособлює силу, що завдає (прагне завдати) шкоди людині, яку не любить, або господарству цієї людини: *йа'на і'д'е ў хл'єў да і ка'ров'і 'дойт';* інколи відьма може своїми діями загрожувати і життю людини: *йа'н'і ж л'у'д'ам ў'ред то'а' раб'іл'і / а 'л'уд'і ж то н'е з'нал'і 'можжа.* В образі відьми, ймовірно, втілено уявлення людей про надзвичайні можливості жінки, яка знає (відає) більше, ніж прості смертні. Звідси її здатність до перетілення і покарання ворогів. Для номінації відьом теж використовують назви *йа'на*, *йа'ка*, *ад'на*, які, на відміну від використовуваних для позначення попереднього персонажа назв, функціонують паралельно з прямою назвою і, на наш погляд, швидше виконують стилістичну роль, ніж мають конотацію приховання денотата.

Залишки табу збереглися в охоронних усталених словесних зворотах, спрямованих на відмежування оповідача від персонажів, про які він розповідає, та приховання своїх знань про денотат і пов'язані з ним дії (*так ка'л'іс' 'бат'ка нам рас'казоваў / йа ж н'е з'найу та'кога; 'бат'ка 'тоже нам рас'казоваў / йа ж н'е з'найу с'о'а'го; 'бат'ко ко'л'іс' так мої по'коїні с'е рос'казоваў*), а також на підкреслення своєї пасивності при передачі таких відомостей (*а 'бат'ко'а' ро'с'казоваў / дак с'е йа та'б'е рас'казу'ў та'к'е // 'бат'ко та'к'е а'б'і'ч'а та'к'е рас'казоваў / і йа та'б'е ро'с'казу'ў*). Водночас достовірність інформації не повинна викликати сумнівів, бо конкретно називають людей, які брали участь в описуваних подіях або були їх свідками (*'мама 'ма'я; мої су'с'ед буў М'і'к'іто; 'бат'ко*); місць, де ці події відбувалися (*Б'е'н'оўка; с'е ў нас у с'е'л'е та'к'е бу'ло*), а також називається достовірне джерело інформації (докладніше див. вище).

У розповіді містяться свідчення про “звичайне” походження відьом (*ну 'бав'і та'к'і 'в'і'д'мам'і ск'і'дал'іс'; ну ка'л'іс' у нас ад'на 'баба бу'ла; бу'ла На'д'ожа*); про наявність у них сімейних стосунків — що правда, немає згадки про чоловіка (*а ў йе'іе си'ни 'бил'і / Про'а'хор буў / Йеу'х'ім буў / Н'і'к'іхвор буў / 'с'і'е с'і'ни бу'л'і // і ше зда'йеца / і дач'ка Пр'о'с'т'а'а бу'ла*); про час, коли ці персонажі активізують свої дії (*с'е н'ром'і'ў 'Йур'і'а*).

Відьми можуть робити свої “справи” як перебуваючи у звичайному вигляді, так і перетілюючись, набувши рис людини якогось іншого живого чи неживого предмета, напр., вигляду гілки: *га'л'а ў'пала / мої воз аб'ер'нуўс'а / ва'ли он ма'й'і ре'ву'ц'; то 'тоже 'в'ед'ма бу'ла / йа'на бач' і там наш'ла / і там т'р'еба шоб 'воза н'ер'ев'ер'нула.* Речі, в які перетілюються відьми, набувають невластивих їм ознак. Так, відламується і падає зелена (не суха!) гілка: *дак от 'д'ер'ево та'ко над да'рогаї і'д'е / дак га'л'а ў'пала / га'л'а ў'пала і воз н'ер'ев'ер'нуўс'е'а' / га'л'а ў'пала із 'д'ер'е'ва / да і н'е су'ха ж га'л'а / а с'и'ра ж ў'пала га'л'а.*

Відьма (з перетіленням чи без нього) робить шкоду певний час, потім вона набирає своїх звичайних рис і продовжує звичний спосіб життя, який нічим не відрізняється від способу життя інших людей.

Від інформатора записано також способи, якими можна відвернути відьму від здійснення задуманих дій, примусивши її робити щось інше, що займає багато часу і мусить тривати до певної межі, коли відьма вже не зможе виконувати задумане. Так, щоб не дати їй зайти до хліва і видоїти корову, використовують насіння маку снотворного (*Paraver somniferum*): *с'е н'ром'і 'Йур'і'а // да с'е т'р'еба в'іду'ном 'макам / а ў хл'і'в'і / об'с'і'п'ат' / 'хату ў'круга'л'а / дак па'ка ж 'в'ед'ма 'в'і'в'е'а'р'е на о'д'н'еї теї ма'ч'і'н'ци / дак 'н'і'в'ен' у'же засн'е'а'ва / дак йа'на ўже н'е 'заї'д'е ў хл'і'є'ў.*

Таким чином, як і чорти, відьми здатні творити зло до часу, коли починають співати півні. Але, якщо чорти зникають,

розвіюючись як дим, то відьми повертаються додому і ведуть звичайний спосіб життя: *і'д'е куд'и? пр'іш'ла да'дому*.

Способи, якими розправляються з відьмами за шкоду, заподіяну ними, нічим не відрізняються від способів, якими могли б карати в аналогічних випадках простих смертних. Так, за видоювання чужих корів відьму можуть побити: *са'рочку заўй'а'заў на гала'в'е' / да б'іў с'кол'к'і ха'т'еў / да папа'б'іл / да і пхнуў / да і в'і'ел із два'ра / да і к'інуў ; а йін йі зб'іў на 'горке 'йаблака. З перевтіленою відьмою розправляються у спосіб, який залежить від якостей предмета, рис якого відьма набула. Так, гілку, в яку перевтілилася відьма, рубають, січуть сокирою: *'бат'ко за ту га'л':у / йа'ни ж з са'к'ірам'і 'йедут' / за ту га'л':у / да стаў / да па'с'ік / па'с'ік на др'і'б'нийе ш'ч'епач'к'і / па'с'ік. Після покарання перевтілена відьма набуває своїх звичних рис і повертається додому, але має на собі сліди покарання, за якими легко впізнають її позалюдську сутність: *пр'і'йехал'і до'дому // а та'ка була 'баба Л'і'е'во'ні'а / йе'йе У'д'ухаі було зват' / дак йон с'п'іну йеі пер'с'і'ек / 'бат'ко мої // і так йа'на гар'бат'ен'ка ж'і'ла / і так йа'на гар'бат'ен'ка / йа'на так со'д'нут'ен'ка і ха'д'іла ўже / па'ка і ў'м'ерла. Карають дуже жорстоко, бо наслідком такого покарання є, як правило, хвороба (тривала чи нетривала) і смерть: *па'була йа'на шос' із 'т'іж'ден' да і ў'м'ерла; дак йа'на мат' 'т'іж'ден' праж'і'ла / да і ў'м'ерла / бо в'ін зб'іў йі'йе с'і'лен'а // на'й'ілас' мала'ка.****

Очевидно, ці розповіді про надзвичайну жорстокість покарання відьом проливають світло на причини табування знань про них, на табування взагалі знань і вмінь, що перевищують знання і вміння звичайної людини. Цей же інформатор подає приховання знань, необхідних для лікування від укусу гадюки, який міг бути смертельним: *ў нас там 'Наст'а / 'д'і'є'ўка була // дак йа'на // на 'йагади паш'ла // да йе'йе га'д'ука ўку'с'іла / ру'ка а'п'ухла / п'ер'еўй'а'зал'і / па'л'е'ч'і'л'і / йа'на і ас'талас' ж'і'ва / ў бал'н'іцу / да і ж'і'ва / 'зараз ж'і'в'е.*

— А л'удеі не було та'ких / шчоб л'іку'вали в'ід га'д'ук?

— 'Може і бу'л'і / а'л'е н'е'а'х'то н'е ха'т'еў б'рац'а л'е'ч'іц'

Таким чином, навіть в екстремальних умовах потрібні знання могли бути приховані. Причина приховання таких знань також знає табування:

— А чо'му?

— А та'го // шоб н'і'х'то н'е знаў.

— А йак же л'уд'ину спа'сат'?

— Да // о'так / то нало'ванк'і спа'сат'.

Імовірно, причиною такого табування є страх (який передавався з покоління у покоління) видати себе і свої знання, бо це робило б людину причетною до тих, що знали (відали) більше, ніж звичайні люди, і загрожувало смертельною небезпекою. Такі знання нікому сторонньому не передаються, бо способи лікування через

це втрачають свою силу, а тому лікування вже не дає потрібних результатів: *йа н'е раска'жу та'б'е 'дон'ка / бо с'е н'ел'з'а ; йа'но н'е нама'гай'ец'а та'д'і; йак раска'жу та'б'е / дак йа ўже // пр'і'д'е до' м'ен'е хто л'е'ч'іца / дак йа ўже 'буду л'е'ч'іт' / дак ўже н'е нама'гай'ец'а.*

Окремі зауваження інформатора дозволяють припустити, що розпізнати й покарати відьму міг не кожен, а тільки людина, яка теж знала (відала) більше, ніж інші: *да йон 'каже / с'е ти На'д'ожа?; ка / пагу'л'аі / м'і па'лад'ім ту га'л':у* (тобто: покараємо відьму, яка перевтілилася у гілку). Використовуються мовні формули, перша частина яких стверджує наявність, у того, хто збирається карати відьму, сили, яка може позмагатися з силою відьми (*дак 'каж'е / йак ти ж 'в'ед'ма / то йа ш'е 'луч'іі 'в'ед'мак*), а друга частина містить загрозу розправи з відьмою: *дак йон 'каже / пагу'л'аі / йа та'б'е у'лажу; йа то'б'е дам.*

При покаранні відьма не чинить опору, ніби спокутуючи якусь провину. Відьма нікому не розповідає, за що її покарано: *да 'кажут' / д'е с'е ти 'мамо була? // да хто т'е'б'е с'е заўй'а'заў? // е // н'е н'і'таі'т'е.*

Ще одним образом ряду демонічних істот, про який записано відомості у говірці с.Чистоголівка, є образ русалки [ГЧЗ: 199-200]. У досліджуваній говірці це своєрідний образ, бо русалками можуть стати люди будь-якої статі і віку, якщо вони народилися і померли на Русальний тиждень (в інших говірках називають тільки одну з цих передумов: *на Ру'салній 'т'іж'ден' йо'но нара'д'ілас' / на Ру'салній 'т'іж'ден' / і на Ру'салній ў'м'ерло // дак о'то ру'салка наста'й'а'шча // а йак та / шо йа'на на'род'іца на Ру'сални / а та'к'іі ў'м'р'е / та то н'е ру'салка / а та / шо на'род'іца на Ру'салном 'тижн'е / от на'род'іт' 'женш'ч'і'на д'і'т'атко' / а йо'но ум'ре на Ру'салном 'тижн'у / то ру'салка 'буд'е / то ўже бакна'в'ен'а ру'салка; і х'лоп'ец' і 'д'еўка / ўс'е ад'но ру'салач'ка; і 'д'ет'і так / і муш'ч'іни / 'може і до'ў года / на Ру'салном на'род'іца / да бу'вайе і на Ру'салном і ўмре / муж'ч'іна ч'м'і х'лоп'ец' / ру'салка наста'й'а'шча.*

Зафіксовано інформацію про зовнішній вигляд русалок (*'л'уд'і / абикна'в'ен'і'а 'л'уд'і / і ўс'е // йа'к'і ж йа'ни? // 'л'уд'і / так йа'к'е д'і'т'атко' / у йа'ком же паха'рон'ат' / у та'ком ў'же і'йе / ў том і 'ход'ат' же ру'салач'к'і; йа'ка йа'на ру'салка та ? // ну йа'ка ж? // л'уд'іна 'буд'е / йа'ка ж ? // йа'ка ум'р'е / та'ка ж л'уд'іна і йе / 'ход'іт''); про місця, де їх можуть зустріти люди (*д'е бала'та 'бол'ш'і'йе на 'л'есу / д'е 'лози / там і ру'салка 'ход'іт' / а на 'ч'істам ру'салка ж ха'д'іт' н'е 'буд'е' / ў 'л'і'с'і*); час, коли можна їх зустріти (*на Ру'салній 'т'іж'ден'*); про дії русалок, які, нічим не відрізняючись від дій звичайних людей відповідного віку і статі, мають деякі особливості щодо місця і способу виконання, що вказує на незвичайність, неприродність цих*

істот (да ка 'ход'ім' б'род'ім' д'і'м'атко по^а ва'д'е і н'лач'е і н'лач'е; д'і'м'атко с'і'д'ім' на н'е^ан'ку да н'лач'е^а).

Для номінації русалок не зафіксовано номінативних субститутів чи евфемізмів; для русалки жіночої статі використовують номени *русалка*, *русалач'ка*, а для русалки чоловічої статі — *руса'л'ім*. Зазначимо, що тільки для позначення цього персонажа використовують назви з пестливими суфіксами, що свідчить про загалом позитивне ставлення до денотата, а також про низький ступінь його небезпеки для людей.

Однак і в оповідях про русалок, як і при розповідях про чортів і відьом, проводиться активне відмежування від знань про русалок (їа русалак н'е 'бач'іла / а бр'е^а'хат' н'е^а 'хоч'у; їа ж н'е з'найу / їа їо^а'го н'е 'бач'іла; їа н'е^а 'бач'іла / їа бра'хат' н'е^а 'буду; їа до їїх 'бач'ій н'е^а 'бач'іла / їа бра'хат' н'е^а 'хоч'у / бо н'а 'бач'іла їа'їе / т'їїе русалк'і) та підкреслюється пасивність передачі знань про них (с'е 'л'уд'і рас'казовал'і с'тарійе / а їа т'і'б'е рас'казуїу). Як видно з останнього прикладу, і джерело інформації (на відміну від попередніх сюжетів) називається досить узагальнено, хоча й воно не має викликати недовіри: 'л'уд'і ка'л'іс' рас'казовал'і; ка'л'іс' 'л'уд'е рас'казовал'і с'тарійе.

Поняття про шкоду, якої можуть завдати русалки, нечітке. Є тільки свідчення про спосіб уникнення контактів з русалками (але не знищення їх чи розправи з ними): *Русалниї 'т'и'жден' так н'е їдут' на д'ному ї л'ес на 'їагади / а 'шаїкаїу їдут' / бо ба'їаца / шо русалк'і 'будут' ха'д'ім'*. Очевидно, цим пояснюється низький ступінь табування знань про русалок та відсутність табу щодо їх назв.

Особливо цікавою постаттю у ряду демонічних персонажів видається образ перевертня — людини, що з певною метою (для творення зла чи добра) перетворюється на вовка [ГЧЗ: 193-196]. “Популярність оповідок про вовків серед автохтонів сучасного Полісся відзначав ще Геродот. Розповідаючи про звичай неврів, давніх племен, що жили біля верхів'їв Дніпра, Прип'яті та Південного Бугу у IV-V ст. до н.е., він писав: “Цих людей підозрюють у тому, що вони чаклуни. Бо скіфи і елліни, що живуть у Скіфії, кажуть, ніби один раз на рік кожний із неврів стає вовком на деякий час, а потім повертається і знову стає людиною”. Важко судити, чи є хоч яка спадкоємність між тими неврами й нинішніми поліщуками, але мотив лакотропії (перетворення людини в вовка) й зараз дуже популярний на цій території” [Давидюк: 156]. Зазначимо, що цей образ виник на основі тотемізму, тотемічних обрядів, які полягали в тому, що люди одягали шкури звірів, яким поклонялися (тотемних тварин). Про це свідчить той факт, що, перетворившись на певний час у вовка, людина потім набувала звичайного вигляду. Такою людиною, зі слів інформатора, був її батько.

Про спосіб перетворення на вовка немає точних даних: 'ток'і

їа с'а'го н'е з'найу // пла'м'ети ж та'к'їїе їе; от по'шої у до'л'їну там ч'і шо н'е'буд' / да у'же їд'е / н'е муж'ч'їна / а ўже воўк їд'е // пла'н'ети та'к'їїе. Людина, що вміє перетворюватися на вовка, нічим не відрізняється від звичайних людей, не відрізняється від звичайних вовків і вовк, у якого перевтілилася ця людина: *он д'е воўк на'ши 'в'ечк'і 'в'е'д'е* (казала мати інформатора про батька, який, перетворившись на вовка, заганяв своїх овець до отари).

Знання і вміння такої людини старанно приховуються: *а їон н'е ха'т'еї л'уд'ам ро^ас'казоват' / с'е 'тол'к'і о^ад'на ма'їа 'мама з'нала // з'нала / шо їон та'к'е 'роб'ім'*. Табування таких знань, очевидно, мало імперативний характер, бо недотримання його могло призвести до фатальних наслідків — фізичної розправи з такою людиною.

Назв, що прямо називають цей денотат, не зафіксовано. Для його номінації використовуються описові конструкції, у яких домінують є вказівка на те, що цей суб'єкт знає (більше, ніж інші) і вміє (теж більше від інших людей): *от мої 'бат'ко^а знаїу от во'у'кої; так мої 'бат'ка воўком ск'їдаїс'а; знаїу 'воўкам зра'б'їца*. Така людина нічого і нікого не боїться, бо “знає”: *а їон їд'е у л'ї'с // їон н'їкога н'е ба'їїца / н'ї 'вужа / н'ї 'воўка / н'їкога / бо їон їїх з'найе / н'їх'то їа'го н'е ваз'м'е; 'бат'ко та'к'е мої знаїу*. У записках XIX ст. зафіксовано, що здатністю довільного перевтілення у вовкулак наділені тільки знахарі [Давидюк: 170].

Українська фольклорна традиція виділяє кілька підтипів образу вовкулаки: вовкулаку-чаклуна, який міг довільно перекидатися вовком і робити вовками інших; вовкулаку-строкаря, на якого у визначений час находило щось таке, що він мусив бігти вовком; вовкулаку-ізгоя, пущеного вовком у помсту; вовкулаки-молодого, пущеного під час весілля [id.]. У досліджуваній говірці зафіксовано перший з названих підтипів вовкулаки. Особа, що може перетворюватися на вовка, наділена магичними знаннями: може охороняти худобу, яка пасеться, допомагати своїй дочці, яка її пасла (*їа н'їка'да т'ейї худоби н'е г'а'д'їла...// і ма'їа худоба їс'а цела / да ма'їейї худоб'ї н'їх'то н'е пад'с'туп'їца; їа в'їк т'їїїу худобу ї л'ес'ї н'е г'а'д'їла / і 'пасла / н'їка'гда в'ек н'е гув'їла*); допомагає знайти худобу інших людей, що заблукала в лісі, бо уміє “засікати” її (*по^ака в'їн пр'їшої до^адому / ка'ров'ї ўже 'дома / і воўк н'їка'да н'е за'ч'еп'їт*); з цією ж метою використовує оберіг — сокиру, яку певним чином кладе на порозі хліва перед тим, як вигнати корів на пасовище: *дак мої 'бат'ка та'ко / с'е д'в'ер'ї / кла'д'е со^ак'їру / дак н'е 'бухо^ам / 'л'озом / т'їм / шо руб'аїут' д'рова / по^акла'д'е с'удї / шоб худоба їс'а 'в'їшла // ї х'її // 'дома бу'д'е*. Можливо, ці дії перегукуються з ритуалом зарубування на дереві, після якого вовкові мала застрягти у горлі будь-яка жертва з обійстя того, для кого це робилося. Інформації про те, що зарубування справді здійснювалося, не одержано, але про його існування, ймовірно, свідчить назва цієї дії: *їон за'їкаї*

худо́бу. Про обряд захисту худоби, який супроводжувався зарубуванням на дереві, є свідчення в інших поліських говірках: “Були такі люди, що замовляли. Брالی сокиру, зарубували і щось казали” (Запис від О.Войтович, 1903 р. н., у с.Печихвости Горохівського р-ну Волинської обл., 1992 р.) [Давидюк: 178].

Ця людина, перетворившись на вовка, може захистити своїх овець від справжнього хижака, який їх переслідує: *по^ашоу да в'єд'є сва'її а'в'єчк'і / 'шест'єро / хвос'том по'ц:окує 'з:аду / падаг'н'айє і в'єд'є / 'бат'ко мої; їа об:ара'н'їа 'тога 'воўка.*

Щоб виконувати ці дії, батько оповідачки використовував обєріг, знання “планет”, молитви, здатність робитися вовком: *пла'н'єти та'к'їє; в'ін мо'л'їтваїу / мо'л'їтваїу та'к'єї мо'л'їу'с'а.* Допомагають йому якісь таємничі сили: *ї худо́ба ма'їа у'с'а на 'б'єр'єзі / ід'є до'дому / їє'їє же'а'нут' / у'їє / худо́бу ма'їу.* Таким чином, знову спостерігаємо поєднання в одному образі елементів язичництва і християнства.

Упродовж розповіді постійно підкреслювано реальність описуваних персонажів і подій, пов'язаних з ними. Це теж здійснено з допомогою конкретного називання місць, де події відбувалися (*бу'ло та'к'є у нас; у Ст'а'а'ч'ан'ї; Жоў'н'їроўка; Роз'їїж:є*), та осіб, які були свідками цих подій (*ма'їа 'мама; ма'їє 'матк'ї с'є'аст'ра; 'баба На'талка; д'їд 'Іван*), а також покликань на достовірне джерело інформації (*с'є 'наша 'матка рас'казовала*).

Способів відганяння “вовка”, боротьби з ним не названо, оскільки цей образ у говірці передає переважно позитивне начало, що постійно підкреслювала оповідачка: *їон ра'б'їу те / шоб їа'му ж'їт' 'добре бу'ло на с'в'ї'є'т'ї'є // їон чу'жого н'є ха'т'їу і сва'го н'є ад:аваў; їон 'л'уд'ам н'ї'ч'о пага'ного; їон н'ї'кому зла н'є ра'б'їу н'ї'ч'ого.*

Однак інформатор також постійно наголошує на своїй необхідності з цими магічними діями, способом їх виконання: *а шо їа'но / їа н'є ска'жу / шо знаў; н'є ска'жу їа 'ц'ого / н'є з'найу.* Одночасно висловлено жаль з приводу того, що батько не встиг передати їй своїх знань, які, на думку оповідачки, є дуже потрібними: *а їа ж н'є з'найу / ча'го; їа па'н'ат' н'є з'найу / шо; їа с'а'го н'є з'найу / пла'м'єти ж та'к'їє їє.* Батько не зміг навчити свою дочку робитися вовком, бо передаються такі знання перед смертю, а дочки не було вдома у той час, коли батько помирав: *їа 'тол'к'ї о'а'дно / ча'го їа н'є з'найу / ад 'воўка / шоб їа з'нала 'воўкам зра'б'їца; мої 'бат'ка во'а'у'ком ск'їдаў'с'а / а їа н'є у'м'єїу; н'є розка'заў м'ї'н'є; їон же / їа ж 'дома н'є була / їак 'бат'ка па'м'єр.*

Тут же міститься інформація про можливість протилежного використання вміння робитися вовком: *шоб їа з'нала 'воўкам зра'б'їца // їа б / с'є пр'ї'м'єр / 'їа на т'є'б'є зла / їа б пр'ї'шла / пар'вала / па'шмат'овала / пар'вала б на кус'к'ї т'є'б'є / і ти б*

л'є'жала так пар'вата. Причому підкреслюється, що після такої “вовчої” розправи з ворогами не залишається ніяких матеріальних слідів: *їа б ад'ї'шла од 'т'є'б'є / т'ї б с'тала та'ка / їак бу'ла / та'ка б і їє / а їа б ад'ї'шла / їак бу'ла ч'ала'в'їком / так і їє чала'в'їком; ка'л'ї їа ад'ї'шла / їа с'тала у'їє ч'їла'в'ї'ком / їа ад'ї'шла / ти с'тала 'женш'їної / їа'ка бу'ла / та'ка б і їє.* Не залишається ніяких слідів і в пам'яті людини, якій помстилися у такий спосіб: *т'ї б н'ї'ч'ого н'є з'нала / там ч'ї т'є'б'є пар'вал'ї / ч'ї т'ї'б'є паку'сал'ї / т'ї н'ї'ч'о н'є зна...*

Таким чином, наявність певної розмитості меж між образами різних демонічних класів, як і скупість повір'їв про демонів та незначна кількість міфічних персонажів, відзначаювана К.Мошинським у регіоні, до якого належала і обстежена нами говірка с. Чистогалівка, на наш погляд, може бути результатом табування денотатів і знань про них у цих діалектних зонах. Ступінь табування демонічних персонажів відбито в їх назвах, які варіюються від узагальненої, нечіткої вказівки на денотат до його прямого називання. Зафіксована інформація демонструє існування певної системи демонічних істот, що склалася у свідомості носіїв досліджуваної говірки; водночас можна стверджувати, що система демонічних істот має велике семантичне навантаження. Очевидно, ця система у майбутньому може бути розширена й уточнена, якщо збір інформації буде здійснено за спеціальною програмою.

3.7. Лексика східнополіських говірок у загальноукраїнській та східнослов'янській перспективах. Своєрідність східнополіської діалектної зони полягає як у її маргінальності щодо основного українського діалектного масиву, так і в тому, що вона межує з діалектними зонами російської та білоруської мов. У цьому континуумі реально зіткнулися різноспрямовані мовні потоки.

Розкриття міжмовних лексичних контактів лінгвогеографічним методом великою мірою залежить від глибини вивчення діалектного матеріалу не тільки досліджуваного, але й суміжних говорів. Проте не завжди можна докладно визначити територію поширення тієї чи іншої діалектної риси за межами досліджуваного говору, оскільки часто бракує атласів цих контактних і віддалених зон, матеріали яких залучають для зіставного аналізу. Тому на цьому етапі розвитку описової діалектології та лінгвогеографії для визначення зовнішніх ізогос важливе значення має поєднання свідчень лінгвістичної географії та діалектної лексикографії. Окреслення території побутування слів та їх значень за матеріалами словників допомагає вивченню історії утворення та особливостей розвитку діалектів, їх взаємовідношень, міжмовних контактів та ін. За умов відсутності атласів діалектні словники все частіше використовуються як джерело ареалогічних досліджень. Проте і в цьому випадку не

можна робити остаточних висновків, оскільки тривають діалектологічні пошуки, які можуть у майбутньому доповнити сьогочасні свідчення щодо міждіалектних контактів.

Лінгвогеографічний метод відіграє велику роль у вивченні проблеми міждіалектних контактів на всіх рівнях мовної структури. Для вивчення зв'язків східнополіського діалекту з іншими українськими діалектами та суміжними й віддаленими російськими й білоруськими говорами значний інтерес становить народна будівельна лексика та лексика тематично близьких груп.

Вивчаючи будівельну лексику поліського Лівобережжя з погляду лінгвогеографічного, взято до уваги не атомарні, а взаємопов'язані діалектні явища. Спостереження показують, що більшість лексем цієї тематичної групи, відзначених у східнополіському говорі, не замикається на окресленій території, а функціонує в інших українських діалектах, перетинає мовні українсько-російський та українсько-білоруський кордони, побутує в суміжних і віддалених білоруських та російських говірках. Взаємовпливи говірок мов, що контактують, позначаються на всіх мовних рівнях, проте на лексичному рівні вони залишаються найпомітнішими. Спільність історичного розвитку, структурна близькість та контактування східнополіського говору з російськими та білоруськими діалектами зумовили наявність у досліджуваному ареалі багатьох лексем, спільних для трьох мов та їх говорів.

При дослідженні взято до уваги матеріали не тільки контактних із східнополіським говором зон споріднених мов, але й зон територіально віддалених, оскільки дистантні діалектні континууми, засвідчуючи спільність репертуару лексем, можуть репрезентувати давні контакти віддалених ареалів [Гриценко: 185]. За своєю природою діалектні явища суміжних та дистантних зон можуть бути різними, проте вони сприяють з'ясуванню характеру міжзональних зв'язків, прочитанню особливостей мовних процесів та їх наслідків в одному ареалі через призму іншого, реконструкції ареалів окремих лексем у минулому, дослідженні особливостей мікроконтинуумів спільних діалектних явищ [id.].

На підставі лексики традиційного сільського будівництва й лексики на позначення пов'язаних з ними понять у східнополіському діалекті*, яку розглянуто у широкому східнослов'янському ареальному контексті, окреслено ряд типів ареальних відношень лексики цієї тематичної групи:

1) східнополіські лексеми, для яких сучасні джерела не фіксують відповідників в інших східнослов'янських зонах;

2) назви, спільні для східнополіського говору та інших діалектних зон української мови;

* Лексику зазначеної тематичної групи зібрано у 115 н.п. східнополіського діалекту впродовж 1990—1995 рр.; частина матеріалу представлена в рукописному "Атласі будівельної лексики східнополіського діалекту" (217 атомарних і 26 синтетичних карт), інші матеріали наведено як некартографовані, докладніше див.: [Дорошенко].

3) назви, спільні для східнополіського говору та російських діалектів;

4) назви, спільні для східнополіського говору та білоруських діалектів;

5) назви, спільні для східнополіського говору, інших українських діалектів та російських говорів;

6) назви, спільні для східнополіського говору, інших українських та білоруських діалектів;

7) назви, спільні для східнополіського та російських і білоруських говорів;

8) назви, що широко знані в діалектах трьох східнослов'янських мов.

За своєю структурою та багатьма елементами лексики говори східнослов'янських мов виявляють близькість. У той же час кожен з них має свою специфіку, яка виявляється передусім у наявності локально обмежених одиниць. Розв'язати питання постання цих локальних діалектних явищ як елементів системи, а не як ізольованих одиниць, можна лише завдяки використанню лінгвокартографування.

До лексем, що відомі тільки східнополіському говору і не зафіксовані в опрацьованих джерелах, належать: *бого'виї* 'угол' 'куток у хаті, де висять образи і стоїть стіл, за який садять шанованих гостей'; *б'рачка* 'рогач — знаряддя з двома металевими заокругленими ріжками на довгому держаку для того, щоб ставити в піч або виймати горшки тощо'; пор. *бр'ачки* 'рогач' [Лисенко ССП: 19; Лисенко СПГ: 35]; *бра'чильно* 'рогачильно — ручка, держак рогача'; *бру'сок* 'бокова частина віконної рами' (ймовірно, лише неухвага укладачів діалектних словників зумовила той факт, що відомі джерела не фіксують лексем з цим значенням), 'верх, засувка для перекидання димоходу для утримання тепла'; *ўс'таўка* 'бокова частина віконної рами'; 'рама дверей'; *гал'д'іна* 'простір між поперечними балками, на яких тримається стеля'; *г'лавен'*, *г'лавен* 'коротка деревина, яка кладеться в простінках між вікнами'; *гружо'ват'*, *гру'зит'* 'обмазувати стіни будівель глиною з домішками соломи'; *ди'тинець*, *д'а'т'ин'ець*, *д'а'тинець* 'настил із дошок на дні колодязя, що запобігає замулюванню джерела, служить для зручності під час чищення колодязя'; *ду'лаї* 'спеціальний посуд для зберігання зерна'; *жем'к'і* 'короткі дошки з прорізами на кінцях, які закладають впоперек стіни у двох місцях при будівництві зрубу; служать для кріплення брусів, щоб не перекошилися'; *жер'дка*, *жер'тка*, *жер'д'іна* 'бантина — поперечна балка між кроквами'; *зап'і'сочник* 'снопок у нижньому ряді схилю покрівлі'; *засадка* 'засувка для перекидання димоходу для утримання тепла'; *зр'ез* 'напівкругла виймка на кінці бруса, у який заганяється кінець іншого бруса при зв'язуванні їх у вінець'; *зруб* 'стовп у стіні будівлі'; *і'кон:иї* 'угол' 'куток у хаті, де висять образи і стоїть стіл, за який садять шанованих гостей'; *іс'т'ок* 'невелика дерев'яна планка

у вікні над шибками, по якій збігає дощова вода'; *йорш* 'металевий прилад із загнутими кінцями для витягання затонулих відер з дна колодязя'; *кле'сачка* 'пристосування, яким підрівнюють солому, коли вкривають дах'; *клу'бок* 'верхня частина віконної рами'; *коз'ли* 'широка дошка, прибита до кінців лат двосхилого даху з фронтонами, щоб вітер не зривав боків покрівлі'; *кут'ік* 'напівкругла виймка на кінці бруса, у який заганяють кінець іншого бруса при зв'язуванні їх у вінець'; *лати* 'простір між поперечними балками, на яких тримається стеля'; *лист* 'засувка для перекривання димоходу для утримання тепла'; *ло'шатник* 'неглибока ніша між стіною і піччю'; *л'ада* 'коротка деревина, яку кладуть у простінках між вікнами'; *л'апачка*, *л'апаўка* 'пристосування, яким підрівнюють солому, коли вкривають дах'; *мас'н'іца* 'одна з дошок дощаної стелі'; *мечик* 'пристосування, яким підрівнюють солому, коли вкривають дах'; *на'бока* 'засторонок — бокове місце, відгороджене в клуні для складання чого-небудь'; *на'д'ухом* 'пічурка — невелика ніша у стіні, комині, де можуть зберігатися сіль, сірники тощо'; *надс'таўка* 'цегляний димар над дахом хати'; *накип*, *нак'іп* 'осад сажі в комині у вигляді чорної твердої смоли'; *перва'нітка* 'перший брус, що кладуть на підвалину — основу дерев'яної стіни'; *оби'кониц'і*, *аб'ікон'іци*, *аби'кониц'а*, *аб'іконц'і*, *аб'іконки*, *аб'іконк'і* 'віконниця — зовнішній дерев'яний або металевий щит з однієї або двох стулок для затуляння вікон іззовні'; пор. *аб'ік'оншчина* 'віконниця' [Лисенко СПГ: 23]; *обра'за* 'куток у хаті, де висять образи і стоїть стіл, за який садять шанованих гостей'; *од'вірок*, *ад'вурок* 'верхня частина віконної рами'; *о'паска* 'платва — верхня дерев'яна балка в стіні, паралельна до сволока, на яку ставлять крокви'; *охва'тил'но* 'держак кощоби', 'держак рогача'; *ош'ч'іп* 'стовп у стіні будівлі'; *нас'тел'н'ік*, *нас'тел'ник* 'плетінка з соломі або конопель для утеплення вікон чи дверей'; пор. *наст'ел'ник* [Лисенко ССП: 49; Лисенко СПГ: 153]; *пер'етинка* 'щабель у драбині'; *п'ішч*, *п'ишчик*, *п'ішч'ік*, *п'іс'ець*, *п'іс'ци* 'коротка деревина, яку кладуть у простінках між вікнами'; *п'ідкро'коўник* 'платва — верхня дерев'яна балка в стіні, паралельна до сволока, на яку ставлять крокви'; *подло'котник* 'коротка деревина, яку кладуть у простінках між вікнами'; *п'лат'ік* 'невелика дерев'яна планка у вікні над шибками, по якій збігає дощова вода'; *под'таўжка* 'платва — верхня дерев'яна балка в стіні, паралельна до сволока, на яку ставлять крокви', 'одна з поперечних балок стелі, один кінець якої кладуть на стіну, а другий на сволок'; *по'душка* 'верхня частина віконної рами'; *поп'ер'еч'іна* 'одна з поперечних балок стелі, один кінець якої кладуть на стіну, а другий на сволок'; *поп'л'ет* 'скріплені у формі чотирикутника дерев'яні балки, що кладуть поверх платов, які лежать безпосередньо на верхніх краях стін'; *пото'лок* 'сволок — поздовжня міцна балка, яка підтримує стелю в хаті'; *при'бойіна* 'пристосування, яким підрівнюють солому, коли вкривають дах'; *прит'рубок* 'пічурка — невелика ніша в стіні, комині, де зберігають дрібні речі'; *про'гони*,

пра'гони, *пере'гони* 'скріплені у формі чотирикутника дерев'яні балки, що кладуть поверх платов, які лежать безпосередньо на верхніх краях стін'; *про'нозина*, *прот'ажина*, *ре'мен'іна* 'одна з горизонтальних лат в огорожі, до яких прибивають дошки'; *рога'чил'но*, *рога'чилно* 'держак рогача'; *рас'т'ашк'і* 'бокові підпорки під крокви'; *ско'тит'*, *ска'т'іт'* 'будувати дерев'яну хату'; *ста'лец'* 'скріплені у формі чотирикутника дерев'яні балки, що кладуть поверх платов, які лежать безпосередньо на верхніх краях стін'; *ст'вол'н'ік* 'жердина в журавлі, яку разом з причепленим відром опускають у колодязь'; *стел'а*, *сте'лина*, *сте'линка*, *сто'лина*, *сто'линка* 'простір між поперечними балками, на яких тримається стеля'; *ст'ужка* 'посуд для зберігання зерна'; *тр'амок* 'бантина — поперечна балка між кроквами'; *у'лаз* 'погірбник — похилий із сходами спуск до льоху, передня частина, вхід до льоху'; *уст'упина* 'заглиблення вздовж стовпа стіни, в який закладають кінці поперечних брусів'; *ут'инець*, *утин'ець*, *хрест*, *христавина*, *ша'тер*, *ша'т'ор* 'настил із дошок на дні колодязя, що запобігає замулюванню джерела, служить для зручності під час чищення колодязя'; *чап'л'ік* 'велике дерев'яне відро для витягання води з колодязя журавлем'; *ша'тер*, *ша'тир* 'зруб у колодязі — дерев'яні бруси, якими облицьовано стіни колодязя'; *ш'чоки* 'бічна ніша біля отвору печі, куди вигрібають попіл і жар'; *й'амк'і* 'рогачі'; *й'аруга* 'невелика заглибина між стіною і піччю'.

Ряд східнополіських локалізмів цим не вичерпується; до них долучаються територіально обмежені слова, які в інших ареалах функціонують з іншою семантикою, адже в різних говірках лексема може мати неоднакові набори сем, неоднакову їх архітекtonіку, взаємозв'язки компонентів.

Так, семантика лексеми *лутка* у східнополіських говірках дуже широка, має таку амплітуду: 'віконна рама — коробка, чотирикутне дерев'яне кріплення для вікна', 'підвіконня — нижня частина віконної рами', 'бокова частина віконної рами', 'верхня частина віконної рами', 'одвірок — рама, в яку вправлено двері', 'верхній брус рами дверей', 'стовп у стіні будівлі', 'коротка деревина, яку кладуть у простінках між вікнами'. Спорадично із значенням 'стовп у стіні будівлі' зустрічається морфологічний варіант *лутак*; у господарських будівлях такий стовп у цих говірках називається *шула*. Із значеннями 'віконна рама' та 'рама дверей' домінуючою є множинна форма *лутки*, *лутк'і*. Охоплюючи широкий спектр реалій у східнополіських говірках, ця лексема на інших територіях менш відома. Як свідчать джерела, із значеннями 'стовп у стіні будівлі', 'віконна рама', 'верхня частина віконної рами', 'верхній брус рами дверей', 'одвірок — рама, в яку вправлено двері', 'коротка деревина, яку кладуть у простінках між вікнами' ця лексема не виходить за межі досліджуваного говору. Із значеннями 'бокова ча-

стина віконної рами', 'підвіконня' ця лексема відома і в інших українських, російських та білоруських говірках.

Східнополіський ендемізм *а'тори* зафіксований в одному населеному пункті на українсько-білоруському суміжжі (с. Печенюги Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл.) зі значенням 'відгороджене місце у клуні для полови'. Лексема *а'тори* та її деривати функціонують в інших українських, російських та білоруських говорах, але вже з іншою семантикою: укр. срд.-пол. *ато́ра, ат'ора* 'подрібнена при молотьбі солома' [Лисенко СПГ: 27]; срд.-пол. *ато́ра* 'побита при молотьбі дрібна солома' [Лисенко ССП: 17]; блр. грод. *ато́ра* 'полова' [Сцяшків: 43]; лоев. *ато́ра* 'дрібна солома' [Янкова: 39]; рос. смол. *ато́ра, ато́ря* 'дрібна солома з пустим колосом після молотьби' [Добровольский: 16]; кур., пд., зх. *оторье, аторье, оторья* 'пусті колоски після обмолоту снопів', 'дрібна солома', 'гречана солома, подрібнена під час молотьби' [СРНГ XXIV: 263]; зх.-брян. *ато́ра, ато́ря* 'дрібна солома, вимолочені колоски жита' [Расторгуев: 44]. Матеріали смоленського словника показують, що дериват *аторня* функціонує в російських говірках із близьким до східнополіського значенням 'корзина для відходів соломи' [Добровольский: 16]. Появу назв *а'тори* 'відгороджене місце у клуні для полови' та *а'торня* 'корзина для відходів соломи' можна розглядати як наслідок розвитку значення 'солом'яні відходи, подрібнена солома' > 'місце для відходів соломи'.

У кількох східнополіських говірках лексема *баба* функціонує із значенням 'лежак — горизонтальна частина димоходу, що лежить на горіщі'. Семантичний зв'язок цієї назви простежується з її демінутивом *бабка* 'устаткування для відводу диму в сіни в старих житлах на Снинщині' [Сополига: 284]; рос. смол. *ба́бка* 'бічна ніша в печі для жару та попелу' [Добровольский: 19].

Лексема *бара'нец* 'металевий прилад із загнутими кінцями для витягання затонулих відер із колодязя' належить до східнополіських локалізмів, з ідентичним значенням не зустрічається в інших говорах. Лише в російських (курсських) говірках виявлено назву *баран'чик* із значенням 'крючки, якими прикріплюють віжки до вудил' [СРНГ II, 107].

Для назви однієї з поперечних балок стелі, один кінець якої кладуть на стіну, а другий на сволок, лише в одній східнополіській говірці засвідчено лексему *бин'д'уг*. В інших говорах це слово відоме з такими значеннями: в укр. пол. *биндю́га* 'розвора у возі' [Лисенко СПГ: 32]; н.-наддніп. *биндю́г* 'бричка — водовізка з діжкою' [Чабаненко I: 79]; в біл. *биндзю́гі* 'віз для перевезення колод' [Юрчанка I: 56]; в рос. смол. *биндю́г* 'великий віз, на який можна закладати близько ста пудів вантажу' [СДГ II: 292]; зх.-брян. *биндю́г* 'віз; великий місткий візок для перевезення овочів, фруктів' [Расторгуев: 52]; пд. *бендью́ги* 'просторі сани для перевезення соломи тощо'; нврс. *бендью́га* 'важіль, колода, вставлена в основу селянського млина для його повертання' [Даль I: 81].

Спеціальний посуд для зберігання зерна в деяких північно-західних говірках досліджуваного ареалу має назву *'бодн'а*; лексема має значне поширення в українських, російських та білоруських говірках, засвідчуючи при цьому значну варіативність семантичної структури: блр. тур. *бодня* 'діжка з кришкою для одягу, солі тощо' [ТС I: 63]; брест. 'велика діжка з ручками, в яку складали одяг' [Сацута: 96]; рос. вор., дон., кур. 'діжка з кришкою і замком, замість скрині' [Даль I: 106; СРНГ III: 55]; укр. пд.-зх. *бодні* 'різновид діжки з рівними боками', 'різновид діжки з опуклими боками' [Studia: 65]; сх.-пол., срд.-пол. *бодня* 'низька дерев'яна діжка, в яку складають речі; скриня', 'бочка для сала, борошна тощо', 'різновид вулика, зробленого з видовбаної колоди з накривкою й замком' [Лисенко ССП: 8; Лисенко СПГ: 34].

У східнополіських говірках для назви чаплії — пристосування у вигляді залізного гачка на довгому держаку для витягання з печі сковороди, зафіксовано лексему *брачка*. Це слово побутує й на території правобережної Черкащини із значенням 'лопата, якою підбирають сміття, глину' [Лисенко СЧ: 9], у біл. пн.-зх. говірках ця лексема належить до агентивів: 'той, хто копає картоплю, копач' [СПЗБ I: 217].

Лексема *брус* має ряд значень у досліджуваних говірках: як локалізм вживається із значенням 'верхня частина віконної рами' (разом з дериватом *бру'сок* та атрибутивним словосполученням *'верхн'ий брус*), а також із значенням 'коротка деревина, яку кладуть у простінках між вікнами при будівництві хати'. У західнополіських говірках слово *брус* має значення 'поперечний брус, який закладають між стовпами у стіні' [Євтушок: 31]; збірна форма *брусьє* в російських новгородських говірках відома як 'нижня частина вікна, на якій стоїть рама' [СРНГ III: 204]; у владим. гов. лексема *брус* позначає стовп, поставлений біля вільного кутка печі, а також колоду, перекладину, в якій закріплено одним кінцем піл для відпочинку [СРНГ III, 203]. Ця назва варіативна у плані семантики на значній діалектній території.

Лексема *'будка* із значенням 'склепіння печі — внутрішнє верхнє покриття над черінню' належить до територіально обмежених, хоча з відмінною семантикою зафіксована в інших українських говірках: пд.-зх. *будка* 'старий нужденний дім' [Studia: 31], н.-наддніп. *будка* 'комірчина без вікон, яка має вихід із сіней' [Чабаненко I, 110]; зх.-пол. 'приміщення для сторожа' [Євтушок: 74]; блр.: тур. 'будка для собаки' [ТС I: 89]; 'візок з верхом', 'курінь для сторожа' [Носовіч: 37]; пн.-зх. *бу'да* 'приміщення для сторожа' [СПЗБ I, 232]; рос.: тул., кур., орл., дон. *'будка* 'курінь'; кур., орл., пск. 'будка для собаки'; брян. 'клітка для домашніх птахів'; кур., орл. 'критий візок' [СРНГ III: 245]; пск. 'невелика легка будівля, призначена для господарських потреб', 'будка для собаки' [ПОС II, 196]; дон. 'курінь із соломи, гілок' [Миртов: 29].

Східнополіський локалізм *вес'ло, в'ес'ло* 'пристосування, яким

підрівнюють соломі, коли вкривають дах' утворився внаслідок розширення семантики відомого всім східнослов'янським мовам слова *весло* 'пристосування для греблі, керування човном'. У російських орл., ряз., брян. говірках *весло* — це також лопатка для замішування тіста, розмішування розчинів [СРНГ IV, 184]; пск. 'дерев'яна лопатка для розмішування' [ПОС III, 114]. В українських і білоруських говірках це слово відоме з іншими значеннями: укр. сх.-пол. *весло* 'в'язка, низка будь-яких однорідних предметів' [Лисенко СПГ: 42]; блр. *вясло* 'в'язка, перевесло' [Носовіч: 106]; пн.-зх. *вясло* 'низка (грибів тощо)' [СПЗБ I, 394; Янкоўскі I: 57]; пн.-зх. 'жердина, за допомогою якої керують плотом' [СПЗБ I, 395].

Назва *в'ір'ейка* із значенням 'спеціальний посуд для зерна' зафіксована лише у східнополіських говірках; водночас вона відома в українських та білоруських говірках зі значеннями: укр. пд.-сх. полт. *варейка, верейка* 'кошовка' [Сизько П.: 15]; прб.-черк. *вірейка* 'велика корзина з однією ручкою для перенесення та зберігання овочів' [Лисенко СЧ: 10]; сх.-пол. *варейка, верейка* 'велика, сплетена з лози корзина з двома ручками для перенесення городини, торфу', 'великий горщик' [Лисенко СПГ: 40]; н.-наддніп. *вірейка* 'велика, сплетена з лози корзина для перенесення городини' [Чабаненко I: 182]; блр. тур. *варэйка, вэрэйка* 'великий горщик' [ТС I: 107]; лоев. *варэйкі* 'перелаз з жердин' [Янкова: 77].

В одній з говірок (с. Полого-Чобітьки Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.) відгороджене місце в хліві для домашніх тварин називається *ворка*. На означення цієї реалії в діалектологічних джерелах названої лексеми не відзначено, проте з близькими значеннями засвідчено в білоруських говірках: *вор* 'хлів' [Носовіч I: 67]; у рос. смол. *ворыкъ, ворокъ* 'хлів' [Добровольский: 89]; зх.-брян. *ворак* 'сарай для тварин' [Расторгуев: 67].

Лише в одній говірці Східного Полісся (с. Дубов'язівка Конопського р-ну Сумської обл.) вживають слово *ворох* на позначення дощаного або сплетеного з лози й обмазаного глиною димаря над дахом. З близьким до східнополіського значенням в російських архангельських говірках функціонує лексема *ворох* 'мішок, який вішається над скілкою для запобігання кіптяви' [Даль I: 246; СРНГ V: 124, 125]. У російських та білоруських говорах лексема *ворох* широко вживається із значенням 'купа чого-небудь' [Даль I: 246; Добровольский: 89; Миртов: 48; ПОС IV: 165; СПЗБ I: 328]. Розширення семантики *ворох* 'димар' і *ворох* 'купа' і под. змушує шукати несемантичне пояснення постання лексеми *ворох* 'димар', а саме — фонетичне, і вбачати у цій лексемі фонетично видозмінену лексему *ворок*, похідне від *вор*, *ворина* 'лозина, жердина' (з чого первісно сплїтали димар).

Значно менший набір значень в інших діалектах характерний для східнополіського локалізму *глиця* 'одна з горизонтальних лат в огорожі, до яких прибивають дошки'; пор.: блр. пн.-зх. *глицы* 'бокові планки у саях' [СПЗБ I: 450]; укр. срд.-пол. *глиця, глиця*

'планка, що заходить у розщелину на верхніх торцях частоколин і скріплює їх між собою' [Никончуки: 32]; пд.-зх. *глиці, глиця* 'щабель драбини плоский (звичайно на кінці драбини)' [Studia: 47].

Найближче в семантичному відношенні до східнополіського локалізму *голоўка* 'тупий кінець молотка' стоїть російська (пск.) діалектна лексема *голівка* 'ударна частина ціпа', 'робоча частина, колодка граблів' [ПОС VII: 59]. Крім цього, слово *голівка* побутує ще з такими значеннями в російських говірках: (б.м.) 'щось краще, відбірне (зерно)', 'вершина яру', 'верхня частина хомута', 'передня частина саней, передок' [СРНГ VI: 306]; пск. 'потовщення на колі ткацького станка' [ПОС VII: 59]; блр. пн.-зх. *галоўка* 'стовпець у граблях' [СПЗБ I: 413]; тур. *галоўка* 'заокруглений кінець у предметах', 'перед у плоті' [ТС I: 214]; укр. пд.-зх. *голівка* 'колодка, що в неї входять спиці' [Studia: 47].

Шляхом асоціації за зовнішньою схожістю реалій розширився семантичний обсяг слова *горло*, *горловина* 'початок стравоходу та дихальних шляхів' і утворилися нові значення лексеми, зокрема, й східнополіський локалізм *горлов'іна* 'погрібник — похилий із сходами спуск до льоху, передня частина, вхід'. У говірках білоруської мови з цим значенням слово не вживається, але побутує з іншими: тур. *горловіна* 'горловина в посуді, вузьке місце' [ТС I: 220]; пн.-зх. *горула* 'джерело у криниці', 'челюсті в печі', 'прохід риболовної снасті' [СПЗБ I: 466]. Широка амплітуда значень цієї лексеми характерна й для російських говорів: перм. *горловина* 'м'ясо з ший тварини', 'комір одягу'; арх. 'вузький прохід серед болота' [СРНГ VII: 41]; 'будь-який великий отвір з перехватом; джерело' [Даль I: 379]; пск. 'верхня звужена частина посуду', 'лунка в ґрунті', 'конусо-подібний вхід у пастку для риби, раків' [ПОС VII: 113].

У південно-західному маргінальному ареалі східнополіського говору на позначення вузького проходу між двома сусідніми будинками вживається лексема *грань*, що не зафіксована з цим же значенням в інших регіонах. Ряд значень має ця лексема в російських говорах: ряз., новг., кур., ворон. *грань* 'межа земельних ділянок'; перм. 'просіка в лісі'; дон., костр., новг. 'частина чого-небудь' [СРНГ VII: 116]; *грань* 'межа наділу' [Даль I: 390]; пск. *грань* 'наділ, ділянка', 'вузька грядка', 'розмежувальний знак на рубежі ділянок' [ПОС VIII: 6]; дон. *грань* 'границя земельних станичних володінь', 'сторона чого-небудь' [Миртов: 66]. Ця назва та її деривати функціонують і в білоруській мові: тур. *грань* 'лінія (в іграх)' [ТС I: 227]; пн.-зх. *гранка* 'борозна', 'троно', 'соти' [СПЗБ I: 477]; гродн. *граначка* 'польова доріжка', *гранка* 'грядка' [Сцяшковіч: 118].

Лексема *дучка* із значенням 'отвір у покрівлі хати для диму (в старих хатах, де комин не виведено над дахом)' та *дучка, дучайка* 'віддушина — невеликий отвір у стелі погребя, кагата для вентиляції' належить до східнополіських локальних утворень. Проте з іншими значеннями назва функціонує в українських говорах: полт. *дучка* 'ямка' [Сизько К.: 16]; 'ямка', 'підпіччя' [Сизько П.: 29]; сх.- і срд.-

пол. *дуча* 'дірка' [Лисенко ССП: 28]; н.-наддніп. *дучка* 'ямка' [Чабаненко I: 305]; поділ. 'ямка' [Брилінський: 34]; срд.-пол. 'ніша в печі або стіні біля печі для солі, інших продуктів' [Никончуки: 269]; пд.-зх. 'частини печі', 'отвір, через який випадає змелене борошно', 'частини жорен' [Studia: 34, 53]; блр.: тур. *дучка*, *дучайка*, *дучэйка* 'дірка, нірка, вхід у дупло', 'частина жорен, куди сиплять зерно' [ТС II: 48]; пн.-зх. *дучай* 'отвір у верхнім камені жорен' [СПЗБ II: 110, 135]; лоев. *дучка* 'дірка' [Янкова: 111]; рос.: кур., дон. *дучка* 'у різних іграх — ямка, лунка, в яку заганяють м'яч', 'гра' [СРНГ VIII: 280]; 'лунка, ямка, дірка' [Даль I: 504]; зх. *дучай* 'дірка в середині верхніх жорен' [Даль I: 504]; дон. *дучки* 'назва гри' [Миртов: 85].

До східнополіських територіально обмежених явищ належить лексема *зак'идат'* та її варіанти *зак'ідат'*, *обк'идат'*, *ук'ідат'*, *наки'идат'*, *'д'елат'* *на'к'ідку*, *ро'бит'* *у'к'ідку* 'обмазувати стіни будівель глиною з домішками соломи'. Близько у семантичному відношенні стоїть лише західнополіська назва *зак'идка* 'штукатурка' [Євтушок: 94].

Ендемізм *зак'утат'* 'поставити огорожу' зафіксовано лише в одній говірці Східного Полісся — *зак'утат'* *двор* 'загородити двір' (с. Великий Листвен Городнянського р-ну Чернігівської обл.). Із цим значенням лексему зрідка фіксують джерела, пор.: *по'коса* 'кутат' 'огороджувати' [ГЧЗ: 31], з іншим значенням — 'поратися коло домашнього господарства' — див.: [ГГ: 107]; джерела про інші українські діалекти лексеми *кутати* 'ставити огорожу' не фіксують, але подають семантично близькі лексеми: укр. пол. *зак'утоват'*, *зак'утовуват'*, 'затуляти рукою (око)', 'зачиняти в хліві (худобу)' [Лисенко СПГ: 78]; блр. *зак'утаць* 'зачинити двері' [Носовіч I: 172]; пн.-зх. *зак'утаць* 'утеплити двері' [СПЗБ II: 222]; рос. смол., кур., орл., брян. *зак'утать* 'зачиняти (двері, вікно)'; кур., орл., ворон., вят. 'замкнути'; ряз., тул., дон., яр., новг. 'закривати кришкою (піч, трубу тощо)' [СРНГ X: 182]; смол. *зак'утать* 'загнати, зачинити худобу в хліві', 'зачинити' [Добровольский: 241]; зх.-брян. *зак'утать* 'зачинити двері, пічну трубу', 'добре когось укрити' [Расторгуев: 108]; дон. *зак'утать* 'закрити (піч заслонкою)', 'зачинити двері' [Миртов: 103]. Тісний семантичний зв'язок цієї назви яскраво простежується також з лексемою з територіально віддалених російських донських говірок *зак'утка* 'хвіртка' [СДГ II: 7], де зафіксовано також і значення 'хлів' [id.]; див. також: [Мораховская].

Пічурка — невелика ніша у стіні, комині, де зберігають дрібні речі, в окремих східнополіських говірках має назву *запе'колок*, *запе'кулолак*. У російській діалектній мові це слово має дещо інші значення: зх.-брян. *запе'колок* 'широкий карниз у печі, куди кладуть мило, сірники' [СРНГ X: 310]; *запе'колок*, *пе'колок* 'широкий карниз печі' [Расторгуев: 110].

Лексема *заступ* 'запічок — місце на печі, відгороджене коминном або піччю, на якому лежать' не має паралелей з цим же зна-

ченням в інших діалектах: рос. урал. *заступ* 'заглиблення, виїмка в чому-небудь', 'сходінка ганку або тераси', 'частина чого-небудь, що виступає вперед' [СРНГ XI: 71]; дон. *заступ* 'отвір у боковій частині млинового жорна', 'уступ у вигляді ковша на водяному колесі' [СДГ II: 18]; *заступы* 'східці, що ведуть у дім' [СДГ II: 18]. У російських донських говірках побутує ще дериват *заступок* 'виступ печі' [СДГ II: 18], що своїм значенням не виходить за межі цієї предметно-тематичної групи.

На східнополіській території лексема *зат'илок* у кількох говірках вживається із значенням 'фронтон — продовження бічної стіни вгору при покрівлі на два схили'. В інших українських діалектах це слово відоме із значеннями: полт. 'дерев'яна планка з дірками на краях, яка надівалася спереду і ззаду дерев'яного воза на полудрабки' [Сизько П.: 35; Сизько К.: 18]; сх.- і срд.-пол. 'клинок (у косі)' [Лисенко СПГ: 81]; зх.-пол. 'частина двору поза будинком' [Євтушок: 21]. У російських говорах ця лексема означає: твер., волог., горьк. *зат'илок* 'зовнішня, задня сторона чого-небудь' [СРНГ XI: 117]; 'задня частина окремих предметів: крицевого молота, верхня, протилежна до бою' [Даль: 654]; у блр. тур. *зат'илок* 'клинок у косі' [ТС II: 128]. Без сумніву, всі ці діалектні семи розвинулися на основі узагальненого значення 'зовнішня, задня частина чого-небудь'.

У говірці с. Полого-Чобітьки Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. зафіксовано лексему *з'бойіни* 'місце в клуні для зберігання полові'. Як назва дрібної, вибоїтаної худобою, це слово відоме говіркам правобережної Черкащини [Лисенко СЧ: 12].

Жердина в журавлі, яку разом з причепленим до неї відром опускають у колодязь, називається в східнополіському діалекті *к'ічка*. Назви *к'ічка*, *кічка* 'важіль у криничному зводі' зафіксував П.С.Лисенко [Лисенко СПГ: 96]. В інших джерелах це слово подано із значеннями: укр. лемк. *к'ічка* 'жмут соломи, з якої робили стріху на будівлі', 'стара китиця' [Сополига: 288]; пд.-зх. *кічка* 'перед воза' [Studia: 45]; 'посуд у вигляді ріжка, куди кладуть брусок для коси' [Studia: 40]; сх.-пол. *кічка*, *кічка* 'китиця, що використовується як прикраса біля хомути в кінській упряжі, на очіпках та у волоссі жінок', 'викорчований пеньок' [Лисенко СПГ: 96]; блр. пн.-зх. *кічаўка*, *кічбўка* 'накопаний курган землі', 'тичка' [СПЗБ II: 468]; рос. кур. *кічка* 'переклада, що закріплює палубу', 'перед або ніс судна', 'димова труба на солеварні', 'частина кінського хомути', 'викорчовані або зрубані пеньки на дрова' [Даль II: 107].

Східнополіський локалізм *к'ладка* 'одна з поперечних балок стелі, один кінець якої кладуть на стіну, а другий на сволок' не має паралелей в інших діалектах української мови з ідентичним значенням: срд.-пол. *к'ладка* 'довга колода, що лежить на розсохах і служить у клуні основою дахового гребеня' [Никончуки: 231]; 'лава біля тину, де збирається молодь після роботи' [Лисенко СПГ: 97].

У білоруських говорах слово *кладка* побутує з такими значеннями: тур. 'кладка' [ТС II: 194]; 'перекладаина' [Носовіч: 236]; лоев. 'кладка', 'дошка, на якій перуть білизну на річці' [Янкова: 159]; відоме воно й у російських говорах: влад. *кладка* 'будівля (в період будівництва)'; вят. 'викладене камінням місце'; кур., моск., брян., дон., пск., калуз., ряз., орл., ворон. 'пішохідні містки, перекинуті через брід' [СРНГ XIII: 256]; дон. 'помістки в одну-дві дошки' [Миртов: 136]; дон. 'перехід через рівчак' [СДГ II: 59]. Зауважимо, що більшість цих значень відома і в східнополіських говірках: *к'ладка* 'частина споруди із цегли', 'дошка, колода, покладені через болото', 'несіння яєць', 'дошка для прання', 'лавочка'.

Верх — місце, де сходяться схили солом'яної покрівлі, у кількох східнополіських говірках називається *ко'лода*. Це слово та його дериват *ко'лодка* відомі в українських, білоруських, російських говірках, але з іншими значеннями: укр. сх.-пол. *колóдка* 'дерев'яне взуття', *колóдка* 'вісячий замок', 'вулик-дуплянка' [Лисенко СПГ: 101]; зх.-пол. *ко'лода* 'довгий важіль у криничному журавлі' [Євтушок: 79]; блр. тур. *колóда* 'сидіння для малих дітей, які не вміють ходити' [ТС: 207]; брест. 'полотно, яке кладуть на кришку труни' [Клімчук-Відз.: 125]; рос. (б.м.) *колóда* 'лежаче товсте дерево', 'товстий брус', 'велике корито грубої обробки', 'видовбана труна', 'видовбаний човен', 'видовбаний вулик', 'витесаний брус закладної рами вікон і дверей, косяк, стояк, поріг' [Даль II: 138]; дон. *колóда*, *кало́да* 'дерев'яна напівкругла дошка, на якій зчищають шерсть зі шкіри', 'рубанок для обробки великої клепки; більший, ніж рубанок' [СДГ II: 69]. Кілька значень, з якими це слово функціонує в білоруських та російських говірках, стоять дуже близько до східнополіського локалізму: рос. (б.м.) *колóда*, *дах колодою* 'двосхилий дах' [СРНГ XIV: 154]; блр. тур. 'ряд соломи на солом'яному даху' [ТС II: 207]. Про інші значення лексеми *ко'лода*, зафіксовані на досліджуваній території, див. нижче.

Лексеми *ка'с'ак* 'жердка — горизонтально укріплена перекладаина під стелею над піччю або ліжком, на яку вішають одяг' та *кас'аки* 'простір між поперечними балками, на яких тримається стеля' є вузьколокальними діалектними утвореннями, з цими значеннями не відомі в інших регіонах: укр. срд.-пол. *кос'ак* 'рейка, яку прибивають косо до крайніх кроків і яка утримує їх від повалення вітром' [Никончуки: 229]; зх.-пол. *ко'с'ак* 'жердина, прибита по діагоналі схилю покрівлі (для зміцнення кроків)', 'бантина', 'вітрова дошка' [Євтушок: 40,41,43]; рос. ряз. *косяк* 'тонка дошка, прикрашена різьбою, яку прибивають до кроків двосхилого даху' [СРНГ XV: 97].

Лексема *ку'на* зафіксована на Сумщині на позначення навісної петлі для воріт. За словами інформаторів, це слово давнє, належить до пасивного фонду, майже повністю витіснене широко вживаною назвою *за'в'іси*. Реалія *ку'на* — це саморобний ковальський виріб.

На позначення цієї реалії на Чернігівщині в одній говірці виявлене слово *ку'ниц'а* з уточненням, що такі завіси використовують у клунях, хлівах, воротах. Спорадично назва *ку'на* зустрічається ще в деяких діалектних зонах, але з іншими значеннями: укр. пд.-зх. *куна́* 'частина журавля криничного' (без уточнення семантики) [Studia: 37]; прб.-черк. *куна́* 'дерев'яна підставка з виїмкою, на якій повертаються двері в хаті' [Лисенко СЧ: 14]; рос. дон. *куна́* 'кузня', очевидно, має інше, фонетичне підґрунтя постання [Миртов: 160; СРНГ XVI: 89].

Лексема *к'рошні* 'з'єднані у горішній частині під кутом два дрючки, якими укріплюють, притискають верх солом'яної покрівлі' в інших українських говірках не зустрічається. З іншими значеннями це слово побутує в білоруських говірках: тур. *к'рошні* 'приспосовання носити за спиною гриби, ягоди тощо' [ТС II: 236]; рос. яр., вят. *к'рошні* 'верхня частина спини'; яр., волог., сверд. 'заплечна сумка'; вят. 'лямки для перенесення хліба' [СРНГ XV: 290]; 'корзина; кошовка, заплечна берестяна торба', 'заплечні одиночні носилки, коза', 'власне плечі та лопатки, запліччя до поперека' Даль II: 199. Очевидно, ці значення розвинулися із семи 'верхня частина спини' і об'єднуються семантичною ознакою 'верхня частина чогонебудь' або 'те, що знаходиться у верхній частині'.

Однією з назв отвору в покрівлі хати для диму, коли комин не виведено над дахом, у східнополіських говірках є лексема *кур'ник*. У старих хатах комин не виводили над дахом, а робили спеціальний отвір у покрівлі для диму. У процесі удосконалення житла та системи опалення ця реалія поступово зникла, й інформатори часто або не знають про її існування, або не пам'ятають. Тому в багатьох говірках відсутні відповіді на це питання. У суміжних та віддалених діалектних зонах ця лексема та її варіанти відомі з іншими значеннями: блр. тур. *курніца* 'курна хата' [ТС II: 252]; *к'урніца* 'курна, чорна хата' [Носовіч I: 260]; гродн. *куранка* 'хата без комина' [Алексейчык: 12]; лоев. *курніца* 'маленька хатка' [Янкова: 172]; рос. (б.м.) *к'урник* 'курна хата' [СРНГ XVI: 136]; пн., сх. *к'урникъ* 'курна хата', 'димокур' [Даль II: 22]. Як бачимо, в окремих говорах у межах тематичної групи відбулося перенесення назви частини будівлі на всю реалію. У західноукраїнських говорах та на польсько-українському суміжжі для цієї реалії засвідчена назва *курне в'іво́к* [Studia: 33]; пор. також: укр. лемк. *к'урна хы́жа* [Сополига: 289]; пд.-зх. *курна хата* 'стара хата' [Studia: 31]; зх.-пол. *к'урна хата* 'старий житловий будинок' [Євтушок: 24]; блр. пн.-зх. *к'урны хаты* [СПЗБ II: 582]. Пізніше, ймовірно, сема 'курна хата' звузилася до конкретних значень 'стара хата', 'мала хата'.

Не виявлено паралелей для східнополіського локалізму *коц*, *коца* 'плетінка з соломи або конопель для утеплення вікон чи дверей'; пор. *коц*, *куоц* 'домотканий, переважно кольоровий килимок, яким застеляють ліжко, лаву' [Лисенко ССП: 37; Лисенко СПГ: 105]; блр. тур. *ко́цы* 'трава на підстилку' [ТС II: 229]; *коц* 'шерстяна ковдра'

[Носовіч І: 250]; 'домотканий килимок на льняній основі, витканий смужками зі старого одягу' [Курцова: 79]; пн.-зх. *коц* 'ковдра фабричного виробництва з шерсті чи бавовни', 'в'язана ковдра' [СПЗБ ІІ: 510]; лоев. 'рядно', 'килимок для застеляння підлоги' [Янкова: 163]; рос. кур., смол. *коц* 'стрижений килим'; кур. *коца́* 'груба тканина з товстої конопляної пряжі', 'накидка від дощу', 'простирадло' [СРНГ XV: 121]; кур., смол. *коц, коца́* 'стрижений килим' [Даль ІІ: 180]. Проте всі ці значення об'єднані в один семантичний комплекс на основі базової ознаки, пов'язаної із способом виготовлення названих речей — плетінням чи тканням, незалежно від матеріалу чи призначення.

В українських, російських та білоруських говорах для лексеми *лава* найпоширенішим значенням є 'дерев'яний ослін чи довгий дерев'яний стілець для сидіння'. Значення 'підвіконня — нижня частина віконної рами' зафіксоване лише у східнополіських говірках: пор. укр. лемк. *ла́вка* 'дерев'яна кладка через річку' [Сополига: 289]; пд.-зх. *ла́вка* 'щабель драбини плоский', 'кладка' [Studia: 47, 50]; зх.-пол. *ла́вка* 'призба' [Євтушок: 25]; блр. тур. *ла́ва* 'обшир (поле)', 'ряд хат', 'маса' [ТС ІІІ: 7]; пн.-зх. 'широкий загін (жита)', 'вузька смуга поля', 'ділянка сінокосу', 'узбіччя дороги' [СПЗБ ІІ: 600]; лоев. 'пуста земля' [Янкова: 174]; рос. перм., новг. *ла́вы* 'літній, на козлах, міст через річку для проїзду кіньми'; волог., пск., яр., ворон., вят., кур., орл. 'пішохідний місток' [СРНГ XVI: 218]; дон. *ла́ва* 'великий фуганок, закріплений нерухомо' [СДГ ІІ: 105].

Лексему *лоб* та її деривати *лаб'ак, лаб'н'ак* 'верхня частина віконної рами', *лаб'ак, лаб'н'ак, лабач* 'верхній брус рами дверей', а також *лаба'в'ік, лаб'ок* 'широка дошка, прибіта до кінців лат двосхилого даху з фронтонами, щоб вітер не зривав боків покрівлі' є локальним східнополіським утворенням. В інших говірках ці назви відомі із значеннями: блр. пн.-зх. *лоб* 'фронтон', *лаб'як* 'вільчик на даху' [СПЗБ ІІ: 600, 667]; *лаб'як* 'фронтон' [Прач: 166]; рос. (б.м.) *лоб* 'верх стогу', 'фронтон' [СРНГ XVII: 93]; *лобъ* (б.м.) 'фронтон', 'сталева площа крицевого молота, бій' [Даль ІІ: 260]; *лоб* 'фронтон', [СДГ ІІ: 118]; блр. *лаб'як* 'пагорб' [Юрчанка: 274]; рос. ряз. *лобовина* 'фронтон'; яр. *лобовица* 'стріха солом'яного даху' [СРНГ XVII: 96]. Об'єднуючим моментом для цих сем є спільна ознака 'верхня частина чого-небудь'.

Комора — приміщення в хаті для зберігання продуктів харчування, в одній з говірок Східного Полісся (с. Шпотівка Конотопського р-ну Сумської обл.) називається *л'ук*. В інших українських говорах слово відоме із значеннями 'отвір для проникнення на горіще хати' [Лисенко СПГ: 118]; зх.-пол. 'душник у погребі' [Євтушок: 77]. На позначення входу в погріб, у підвал лексема *люк* функціонує у російських говірках (б.м.) [Даль ІІ: 284].

Зафіксована у східнополіських говірках назва *мал'ч'ік* 'підпорка (бокова) під крокви' також зустрічається лише в говірках російської мови, але з іншими значеннями: смол. *мал'чикъ* 'зіниця'

[Добровольський: 397]; вор., кур., орл. *мал'чик* 'рекрут'; (б.м.) 'осліничик для знімання чобіт', 'коньок на даху'; куб. 'у млині — дерев'яний стержень, з'єднаний з веретеном' [СРНГ XVII: 344]; дон. 'частина зрубу колодязя, що знаходиться у воді' [СДГ ІІ: 129].

Однією з назв на досліджуваній території для настилу з дощок на дні колодязя, що запобігає замулюванню джерела, а також для зручності під час чищення колодязя, є лексема *м'іст* (*муст, му́ст*) та її демінутиви *мост'ік, мостик, мосток, масток*. Ця лексема не має паралелей в інших українських, російських та білоруських говірках; проте це слово широко побутує у всьому східнослов'янському діалектному континуумі з іншими значеннями (див. нижче).

Східнополіське значення лексеми *на'р'іжник* 'фронтон' не відоме іншим говорах східнослов'янських мов: укр. н.-наддніп. *наріжник* 'кроква, що спирається на кут будови' [Чабаненко ІІ: 341]; лоев. *наро́жник* 'підстрішок' [Янкова: 208]; рос. орл. 'кроква верхнього ребра даху' [СРНГ XX: 128].

Слово *н'іша* із значенням 'комора — приміщення в хаті для зберігання продуктів харчування' може бути кваліфіковане як східнополіський локалізм; лише в російських говірках воно спорадично фіксується із значеннями: рос. ряз. *ніша́* 'заглиблення в стіні, в печі для статуї, ліжка; западина, уступ, залом' [Даль ІІ: 548]; ряз. *нішка* 'світлиця', 'погріб, підвал' [СРНГ XXI: 249].

У кількох говірках північної Сумщини зафіксовано слово *н'ел'ода* із значеннями 'клуня на двоє воріт', 'клуня на двоє воріт та з сушаркою для снопів'. Ще один різновид клунь на Східному Поліссі подають В.С.Гурков і Р.Ю.Гошко: *пеледи* 'клуні каркасної конструкції з виплетеними стінами' [Гурков: 314]. Крім наведених свідчень, ця лексема відома лише говіркам російської мови з такими значеннями: *пелéда, пелéда* вят., яр., влад. 'загородка з жердин, соломи, гілля біля току перед клунею'; моск., влад. 'плетена з лози стіна клуні, утеплена соломою'; кур., вят., орл., брян., моск. 'навіс на стовпах над током (перед клунею)'; орл., моск. 'дах клуні'; калуз., моск., тул. 'солом'яний дах на будь-якій будівлі'; моск., орл., калуз. 'стріха, нижній край даху'; калін., кіров. 'куток у клуні, куди складають вила, граблі тощо'; моск., кіров., орл. 'хлів для половини'; калін. 'настил із жердин над двором для сіна', 'шар соломи, що служить для утеплення клунь, будинків', 'куток у хліві для половини' [СРНГ XXV: 324, 325]; дон. *пелéда* 'накриття на стіжках' [Миртов: 225; СДГ ІІ: 222].

До східнополіської дедемінутивізованої форми *перебойечка* 'відгороджене місце в хліві для домашніх тварин' семантично близькою є укр. сх.-пол. лексема *перебу́йка* 'одна з двох відокремлених частин хати' [Лисенко ССП: 50; Лисенко СПГ: 156]. Зафіксоване в білоруських говірках значення цього слова 'стіна, що відокремлює кімнати в будівлі' (пн.-зх. *перабойка* [СПЗБ ІІІ: 483; Зубрьцькі: 145]; лоев. [Янкова: 261]) відоме й східнополіським говіркам;

у російських донських говірках лексема *перебійка* відома зі значенням 'ряд кілків через річку, що перегороджують хід риби' [Миртов: 225].

Лежак — горизонтальна частина димоходу на горіщі у говірці с. Рогозів Бориспільського р-ну Київської обл. називається *перевод*. У російських говірках зафіксовано словотворчі варіанти з такими значеннями: смол. *переводина* 'перекладина, балка, що утримує стелю' [Добровольський: 581]; (б.м.) *переводина, переводень* 'перекладина, балка, лежень, будь-яке лежаче дерево' [Даль III: 39].

Для вузькодіалектного східнополіського *перекат* (*перекот, перекит*) 'склепіння печі — внутрішнє опукле верхнє покриття над черінню' не виявлено прямих паралелей, проте із значеннями, що не виходять за межі цієї тематичної групи, зафіксовано: укр. сх.-пол. *перекат* 'місце в хаті між піччю і грубою' [Лисенко СПГ: 156]; рос. пск., твер. *перекатъ* 'переріз, переруб, обріз, діжка' [Даль III: 56].

Лексему *п'ідошва* у східнополіських говірках зафіксовано із значенням 'настил із дощок на дні колодязя, що запобігає замулюванню джерела, служить для зручності під час чищення', а варіант *подошва* — із значенням 'підпорка (бокова) під крокви'; в інших діалектах слово має такі значення: в укр. пд.-зх. *підшва* 'підлога' [Studia: 31]; сх.-пол. *подошва* 'підвіконник' [Лисенко СПГ: 165]; зх.-пол. *п'одошва* 'фундамент', 'повздожня колода, до якої прибивають дошки підлоги', 'підвалина' [Євтушок: 24, 27, 28]; у блр. тур. *подошва* 'підшва', 'низ у полозках', 'нижня частина дна в човні' [ТС IV: 103,104]; пн.-зх. *пашва* 'ступня' [СПЗБ III: 297]; пол. *подошва* 'перші чотири бруси в зрубі' [Корень, Шушкевич: 148]; у рос. (б.м.) *подошва* 'спід взуття', 'ступня', 'спід, основа предмета', 'фундамент' [Даль III: 194]. Очевидно, що розвиток усіх цих значень відбувався на основі семи 'спід, основа предмета'.

Простір між поперечними балками, на яких тримається стеля, в окремих говірках східнополіського діалекту називається *плениця*, *пла'ниця*. В інших українських діалектах це слово побутує зі значеннями: пд.-зх. *плениці* 'перший брус по підвалині', 'повздожня балка у стіні' [Studia: 31, 32]; сх.- і срд.-пол. *плениця, плиниця* 'невеличкий пліт на річці' [Лисенко ССП: 52]. У білоруських туровських говірках лексема *пленица* має значення 'секція у плоті' [ТС IV: 57]. Російським говіркам слово відоме зі значеннями: смол. *плѣницы* 'декілька балок, зв'язані разом, від п'ятнадцяти до двадцяти семи' [Добровольський: 607]; моск. *плѣница* 'коса', 'ланцюжок', 'пліт з лісу' [Даль III: 123].

Лексема *пот'ажина* 'скріплені у формі чотирикутника дерев'яні балки, що кладуть поверх платів, які лежать безпосередньо на верхніх краях стін' належить до східнополіських локалізмів, не має паралелей в говірках інших діалектних зон; проте рос. смол. *потяги, потяжечки* 'довгий лісоматеріал, який кладуть поверх в'язі

в будівлі' [Добровольський: 689] близько стоїть у семантичному відношенні до східнополіської лексеми.

Для назви одного із стовпів, на яких тримається огорожа, у досліджуваних говірках зафіксовано лексему *присоха* та її демінутив *при'сошок, при'с'ішок, при'сошичек*; у блр. тур. говірках слово *присошок* має значення 'сошка в будівлі' [ТС IV: 255]; у рос. говірках (б.м.) *присоха, присошка* відома із значенням 'підпора під сошкою, розсохою біля стовпа для міцності' [Даль III: 444].

У східнополіському говорі лексема *прич'ілок* та її фонетичні варіанти більш поширені із значенням 'фронтон'. Одиначно зафіксована назва *причолок* 'карниз печі' не має паралелей в інших говорах східнослов'янських мов: пор. укр. зх.-пол. *прич'ілок* 'прибудова до основної будівлі' [Євтушок: 63]; рос. влад., вят. *причелина* 'дерев'яна перекладина проти чола печі; дошка в запічку; різні підзори в будівлі'; сарат. 'підвіконня і верхній або нижній брусок у дверях та вікні'; твер. 'дошка зверху дверей чи воріт' [Даль III: 459].

Східнополіський локалізм *про'лот* має значення 'отвір у стіні будівлі для світла та повітря' та *про'лот, прал'от* 'простір між поперечними балками, на яких тримається стеля'. У білоруських гродненських говірках слово *пралёт* означає 'грядка' [Сцяшковіч: 373]; російських (б.м.) — *пролётъ* 'будь-який отвір, пролом, проріз, залишений між чимось простір, особливо для вільного проходу, потоку' [Даль III: 493]. Як бачимо, у формуванні східнополіської семи 'отвір у стіні будівлі для світла та повітря' відбулася конкретизація загального значення, зафіксованого у східнослов'янських говірках. Джерела не фіксують також слова *про'лот* зі значенням 'простір між поперечними балками, на яких тримається стеля', але ця лексема з близьким значенням 'простір між рядками буряків, засаджений картоплею' зафіксована в с. Яблучне Великописарівського р-ну Сумської обл.

Вузький прохід між двома сусідніми будинками в деяких східнополіських говірках має назву *проме'жукот* (*праме'жукот, прам'е'жукотак*); у говірках Нижньої Наддніпряниці побутує словотворчий варіант *промеж* 'вузька польова дорога, що відокремлює одну ниву від іншої' [Чабаненко III: 287]; у білоруських північно-західних говірках *промыж* позначає простір між хатою та клунею [СПЗБ IV: 111]. Слово *промежукот* відоме російським говіркам (б.м.) із значенням 'простір між багатьма чи двома предметами, відстань між ними' [Даль III: 495], а в російських донських говірках функціонують варіанти *промежек* 'границя, межа між двома сусідами'; *промежка* 'провулок' [СДГ III: 68]. Усі ці семи об'єднуються в комплекс із загальним значенням 'простір між чимось'.

Для назви отвору в стіні будівлі для світла і повітря в говірці с. Дептівка Конотопського р-ну Сумської обл. зафіксована лексема *про'рез*. Слово *про'різь* у говірках Нижньої Наддніпряниці побутує із значенням 'вузьке місце в течії ріки' [Чабаненко III: 287]; у рос. (б.м.) — *про'рез* 'розріз, прорізане місце, дірка' [Даль III: 507].

Для східнополіського ендемізму *прост'ранок* 'простір між поперечними балками, на яких тримається стеля' в українських говірках не зафіксовано паралелей; у блр. пн.-зх. говірках лексема *прас'транства* позначає 'простір між будинками' [СПЗБ IV: 98]; лоев. *прас'транак* 'простір' [Янкова: 278]. Таким чином, лексема *прост'ранок* у східнополіських та деяких білоруських говірках зберегла своє первинне значення 'простір' і розвинула нові близькі значення.

Лексема *'нун'а* на досліджуваній території функціонує з рядом значень (див. нижче). Демінутив *'нун'ка* 'відгороджене місце в хліві для домашніх тварин' не має паралелей в інших говорах; у рос. смол. зафіксовано слово *нунька* з близьким значенням 'невеликий хлівець поблизу хати, який служить взимку для зберігання запасів (сіна), а влітку в ньому рятуються від денної спеки, ночують' [Добровольский: 749].

До східнополіських локалізмів віднесено лексему *рого'вик* (*ро-го'в'ік*) із значенням 'широка дошка, прибіта до кінців лат двосхилого даху з фронтонами, щоб вітер не заривав боків покрівлі'. Ця лексема відома білоруським туrowsьким говіркам: *роговік* 'ріг у солом'яній покрівлі' [ТС IV: 291].

Лексема *рас'коси* у досліджуваних говірках функціонує із значенням 'короткі дошки з прорізами (отворами) на кінцях, які закладають впоперек стіни у двох місцях при будівництві зрубу і служать для скріплення брусів, щоб не перекошилися'. У російських говірках (б.м.) це слово має близьке значення 'косі розпірки' [Даль IV: 61].

Для назв засторонка — бокового місця, відгородженого в клуні для складання чого-небудь та приміщення в клуні для зберігання половин у східнополіських говірках спорадично вживається слово *с'тайка*; у російських говірках ця лексема має такі значення: твер. 'криті ворота і двір'; вят., перм. 'повітка, критий двір для тварин'; перм. влад., вят. 'загорода, скотний двір, загін, стійло'; влад., перм. 'хлів, покритий хлів для худоби'; новг. 'клуна' [Даль IV: 319], які не виводять цю лексему за межі тематичної групи назв господарських приміщень та їх частин.

Для найменування довбні — пристосування для утрамбовування чого-небудь у досліджуваних говірках вживається лексема *тоу'качка* та її варіанти *тау'качка*, *тоу'кушка*, *тау'кушка*. У білоруських та російських говірках зафіксовано похідні від кореня *товк-* з іншими, але близькими значеннями: блр. тур. *тоу'кач* 'макогін у ступі' [ТС V: 147]; *товкачик* 'макогінчик' [Носовіч: 635]; пн.-зх. *тау'кач* 'товкач у ступі' [СПЗБ V: 94]; гродн. *тау'кушка* 'качалка товтки картоплю' [Сцяшківіч: 482]; лоев. *тау'качка* 'товкачка для картоплі' [Янкова: 356]; рос. (б.м.) *толкушка* 'невелика товкачка'; *тол'кач* 'великий дерев'яний товкач' [Даль IV: 411].

Лексема *тре'пачка* та її варіанти *тр'е'пашка*, *тре'лиц'а* вживаються для назви спеціального пристосування, яким підрівнюють солому, коли вкривають дах. Це слово з іншими значеннями відоме

в українських говірках: сх.-пол. *трепачка*, *трапашка* 'прилад для гостріння коси; мантачка', 'пристрій, за допомогою якого льон очищають від костриці' [Лисенко СПГ: 216]; блр. тур. *трэпашка* 'пристосування, яким тріпають льон' [ТС V: 160]; пн.-зх. *трэпачка* 'лопаточка, якою тріпають льон' [Клімчук-Загарод.: 151]; *трапачка* 'мантачка' [СПЗБ V: 116]; *трапачка*, *трэпачка*, *трэпалка* [СПЗБ V: 115] та *трапашка* 'пристосування, яким тріпають льон' [Гуліцкі: 129]; лоев. *трапашка* 'брусок' [Янкова: 359]; рос. смол. *трепачка* 'жінка, яка тріпає льон'; *трепашка* 'тріпалка, якою тріпають льон' [Добровольский: 915]; (б.м.) *трепалка* 'просте знаряддя, яким тріпають; різновид качалки, об яку б'ють коноплі для очистки від костриці'; *треп'ло*, *трепальня* 'лопаточка, зубчаста дощечка, якою із льону вибивають кострицю' [Даль IV: 428].

Східнополіський локалізм *ту'ник* на позначення вузького проходу між двома сусідніми будинками наближається своїм значенням до російського (б.м.) *тупік* 'глухий провулок, непрохідна вуличка', *тупік* 'кінець затоки або озера' [Даль IV: 443, 894], білоруського *тупік* 'місце, вулиця з виходом в один кінець' [Яшкін: 191].

Ту'рок у східнополіських говірках відоме як 'вузький прохід між двома сусідніми будинками'; див. також: блр. 'затока' [Яшкін: 191], сх.-мог. *турок* 'провулок' [Бялькевіч: 448].

За наявними матеріалами лексема *хлуд* та демінутив *хлудок* лише на східнополіській території поширені зі значеннями 'жердина, якою пригнічують кожен ряд соломи у солом'яній покрівлі'. Слово *хлуд* та його словотвірні й фонетичні варіанти широко побутують у білоруських та російських говірках з іншою семантикою: блр. тур. *хлуд* 'палка'; *хлудец* 'лозинка у човнику' [ТС V: 244]; *хлуд*, *хлудзіна* 'лозина, хворостина'; *хлудзіна* 'окрема тріска' [Юрчанка III: 277]; пн.-зх. *хлуд* 'хмиз', 'дубець' [СПЗБ V: 310]; гродн., лоев. *хлудзіна* 'дубець' [Сцяшківіч: 529; Янкова: 395]; рос. смол. *хлудь* 'сухий хмиз, яким настилають греблю'; *хлудіна* 'сукувата палиця' [Добровольский: 960]; дон. *хлудец* 'коромисло' [Миртов: 343; СДГ III: 180]. Таким чином, наявність в інших діалектних зонах базисної семи 'палиця, лозина' вказує на шлях постання східнополіського та решти похідних значень.

Лексеми *'ц'абра* (*'ц'амра*) та деривати *'ц'абрина* (*'цамрина*, *'цабрина*, *'ц'амрина*) у східнополіських говірках функціонують із значеннями 'зруб у колодязі — дерев'яні бруси, якими облицьовано стіни колодязя', 'цямриння — дерев'яні бруси над криницею'. Зафіксовані значення цих лексем в інших говорах свідчать про їх значну семантичну варіативність, пор. укр. срд.-пол. *ц'абра*, *ц'амра*, *ц'аб'рина*, *ц'абрина* 'одна плашка — деталь дерев'яного облицьовання колодязя' [Никончуки: 66]; срд.-пол. *ц'амра* 'дерев'яні круги, з яких складається зруб колодязя' [Лисенко СПГ: 226]; зх.-пол. *'ц'амрина*, *ц'абрин'і* 'один з брусів у зрубі криниці' [Євтушок: 81]; блр. пн.-зх. *цэмбравіна*, *цамбравіна* 'цементова труба в колодязі' [СПЗБ V: 376];

гродн. *ца́мра* 'колода в колодязі' [Сцяшковіч: 533]; лоев. *ца́мра* 'частина колодязя' [Янкова: 398]; зауважимо, що частина з наведених значень може відбивати не стільки семантичну варіативність лексеми, скільки різницю тлумачень лексем на позначення близьких чи ідентичних реалій лексикографами.

У досліджуваних говірках зрідка зафіксована назва *'царина* із значеннями 'підвалина, товста балка, що є основою дерев'яної стіни', 'коротка деревина, яка кладеться в простінках між вікнами', 'частина стіни між вікнами'. Ця лексема, ймовірно, становить формальний нерегулярний розвиток вихідної лексеми *'цеб'рина*. Словотвірний варіант *'царі́кз'* побутує в білоруських говірках: 'балка посеред хати, переклада, на якій тримається стеля', 'стовп біля печі, на якому тримається настил для снання' [Носовіч: 685].

Східнополіський локалізм *'цебер'* 'журавель — пристрій біля колодязя у вигляді довгого важеля на високій грубій опорі для витягання відра з водою' не фіксується в інших говорах з ідентичним значенням: пор. рос. (б.м.) *'цѣбарѣ'* 'підйомне криничне колесо з приводом' [Даль IV: 572]; дон. *'цебѣрь'* 'жердина для діставання води з колодязя' [СДГ III: 185]; постання лексеми *'цебер'* 'журавель криничний', очевидно, є наслідком переносу назви за суміжністю: 'відро біля криничного журавля' > 'споруда — криничний журавель'.

На позначення засторонка — бокового місця, відгородженого в клуні для складання чого-небудь в деяких східнополіських говірках зафіксовано ендемізм *'ч'вертки'*; пор. блр. тур. *'чвѣртка'* 'міра довжини, площі' [ТС V: 291]; *'чвѣртка'* 'четверта частина чавуна, що складає п'яту частину відра', 'четверта частина орної землі' [Носовіч: 696]; пн.-зх. *'чвѣртка'* 'міра збіжжя, що дорівнює одному пуду', 'четверта частина земельного наділу' [СПЗБ V: 422]; рос. (б.м.) *'чѣтверть'* 'четверта частина чого-небудь' [Даль IV: 601]. Очевидно, що сема 'бокове місце, відгороджене в клуні для складання чого-небудь' є результатом розвитку значення 'міра площі'.

Лексема *'чеп'олк'і'*, *'чап'йолк'і'* побутує у східнополіських говірках із значенням 'з'єднані в горішній частині під кутом два дрючки, якими укріплюють, притискають верх солом'яної покрівлі'; пор. укр. сх.-пол. *'чеп'олка'*, *'цеп'йолка'* 'жердина, якою притримують солому на стрісі, коли криють будівлю' [Лисенко СПГ: 227]; *'чеп'олка'*, *'цеп'йолка'* 'жердяне кріплення стріхи' [Лисенко ССП: 69]. У білоруських північно-західних говірках слово *'чап'олка'* має значення 'опорний стовп на перекладині в господарській будівлі' [СПЗБ V: 402]; *'чап'елкі'* 'пристосування з кільцями для підвішування' [СПЗБ V: 401]. У російських смоленських говірках відома лексема *'чеп'елки'* із значенням 'паличка вгорі над кроснами, на якій прикріплюють шнурки, що підтримують казанки в кроснах' [Добровольський: 980].

Коротку деревину, яку кладуть у простінках між вікнами, спорадично в східнополіських говірках називають *'шу'лак'*. Семантично близько до цієї лексеми стоять білоруські назви *'шуляк'* 'не дуже товстий стовп з пазами' [Носовіч: 719]; гродн. *'шуло́к'* 'стовп в огорожі' [Сцяшковіч: 565].

Таким чином, східнополіські говірки, протиставляючись рядом ознак іншим українським діалектам, одночасно мають у своєму складі багато назв аналізованої тематичної групи, які семантично й формально співвідносні (або дуже близькі) з лексикою інших діалектних континуумів. Зокрема, матеріал дозволяє виділити ряд лексем цієї тематичної групи, які об'єднують східнополіський говір з іншими українськими діалектами; до них належать: сх.-пол. *'барабан'* 'склепіння печі — внутрішнє верхнє покриття над черінню' — 'тс' у срд.-пол. *'барабан'* [Никончуки: 262]; сх.- і срд.-пол. [Лисенко СПГ: 29]; зх.-пол. [Євтушок: 54]; географія лексеми *'барабан'* свідчить про її поширення в західнополіському ареалі та російських говірках, які є ареально близькими, — орловських, курських, а також у територіально віддалених говірках — уральських, причому із значеннями, що не виводять лексему за межі тематичної групи 'піч та її основні частини' і є близькими до східнополіського: зх.-пол. *'барабан'* 'черінь — площина над зводом печі' [Євтушок: 54]; урал. 'залізна піч'; орл., кур. 'отвір, де закривається пічна труба' [СРНГ II: 98]. Крім вищеназваних зафіксовано ще такі значення цього слова: зх.-пол. 'криничний коловорот — вал із рукою' [Євтушок: 80]; блр. тур. 'вибитий випас', 'барабан' [ТС II: 41]; пн.-зх. 'мотовило, з якого снують кросна' [СПЗБ I: 166]; рос. вят., яр. 'дерев'яна бочка, що обертається, використовується для промивання шкіри після зоління'; дон. 'низька широка бочка на п'ять пудів солоної риби' [СРНГ II: 98].

Горизонтальна частина димоходу, що лежить на горищі, у багатьох східнополіських говірках має назву *'би'чок'*, *'б'і'чок'*; джерела не фіксують цього слова з ідентичним чи близьким значеннями: лексема записана також у с. Недригайлів, м. Лебедин Сумської області, що лежать поза східнополіським ареалом. На досліджуваній території лексема *'би'чок'* функціонує і в тематичній групі назв інструментів та знарядь із значенням 'рубанок — столярний інструмент для стругання', пор.: укр. сх.- і срд.-пол. *'бич'ок'*, *'біч'ок'* 'рубанок з двома ручками' [Лисенко ССП: 18; Лисенко СПГ: 32].

Лексема *'бо'дур'* у східнополіському діалекті позначає дощаний (або сплетений з лози), обмазаний глиною димар над дахом хати, а також цегляний димар; ці значення об'єднують східнополіський ареал з рештою українського діалектного континууму: укр. полт. *'б'овдур'* [Вашенко: 16]; прб.-черк. [Лисенко СЧ: 9]; сх.-пол. 'дощаний димар на покрівлі хати', 'пристрій для відведення диму з хати, який складається з лежака на горищі, отвору в стелі і комина в хаті' [Лисенко СПГ: 33, 34]; бойк. 'димохід', 'груба' [Онишкевич I: 61]; зх.-пол. 'комин' [Євтушок: 57].

Східнополіській назві *бо'йок* 'тупий кінець молотка' відповідає нижньонаддніпрянська лексема *бойок, байок* 'обушок молотка' [Чабаненко I: 95]. За наявними матеріалами можна зробити висновок, що в інших діалектних зонах це слово та його варіанти найчастіше вживаються на позначення різних знарядь праці та їх частин: укр. пд.-зх. *біяк* 'біяк ціпа' [Studia: 40]; прб.-черк. 'коротка частина ціпа, якою молотять' [Лисенко СЧ: 9]; *біяк* 'колун' [Лисенко СЧ: 9]; про семантику лексеми *бо'йок* і похідних серед назв деталей ковальських інструментів докладніше див.: [Терновська: 404, 407 та ін.]; блр. тур. *бойка* 'пристосування для биття льону', 'трамбовка', 'бій', 'прес для видавлювання олії' [ТС II: 68]; гродн. *біяк* 'ударна частина ціпа' [Сцяшковіч: 59]; рос. пск., смол., калін. *боёк* 'молоток'; том., сверд. 'ударна частина ціпа, било'; волог., моск., арх. 'палиця з ремінцем у шерстобитів'; яр., нвг. 'кільце, яке надівають на веретено для керування ним' [СРНГ III: 59]; пск. 'молоток', 'ударна частина ціпа' [ПОС II: 74].

Аналіз лексеми *верх* демонструє її значну семантичну варіативність у східнополіських говірках. Спільними для східнополіських та інших українських говірок є значення: сх.-пол. *верх* 'місце, де сходяться скли соломяної покрівлі' — 'тс' в укр. срд.-пол. *верх* [Никончуки: 216]; зх.-пол. [Євтушок: 39]; сх.-пол. *в'ерх, в'ер'х, в'ерх* 'дощаний (або плетений з лози), обмазаний глиною димар над дахом хати', 'цегляний димар над дахом хати' — укр. полт. *верх* 'цегляний димар' [Ващенко: 20]; зх.-пол. *верх, вер'хушка* 'частина димоходу над покрівлю хати' [Євтушок: 58]; сх.-пол. *верх* 'верхній брус рами дверей' — укр. зх.-пол. *верх* 'тс' [Євтушок: 47].

Назва процесу змачування долівки глиняним розчином *в'іхт'у'ват'*, очевидно, є результатом смислових відношень між елементами моделі 'знаряддя дії' — 'дія', що сприяли появі словотвірних відношень у цьому ланцюжку: *'в'іхот' — в'іхт'у'ват'*. Для інших українських говірок також характерне це значення лексеми чи з незначними її семантичними варіаціями: полт. 'мастити долівку' [Ващенко: 21]; 'мити стіни, стелю хати віхтем' [Сизько П.: 19; Сизько К.: 11]; н.-наддніпр. *віхтювання* 'мазання стін віхтем' [Чабаненко I: 184]. Зауважимо, що назва знаряддя, на відміну від назви дії, відома також білоруським і російським говіркам здебільшого з такими значеннями: блр. тур. *в'ехоць* 'віхоть мити посуд' [ТС II: 122]; пн.-зх. *в'ехаць* 'жмут соломи, твердої трави мити горшки' [СПЗБ I: 303]; лоев. *в'ехень* 'віхоть мити миски' [Янкова: 67]; рос. пск. *в'ехоть* 'ганчірка, віхоть, якими миють посуд, стирають зі столу', 'банна мочалка' [ПОС III: 131]; дон. *в'ехоть* 'ганчірка для підлоги' [Миртов: 41].

Паралеллю для східнополіського *'гара* (*'гара, 'кара*) 'заглиблення вздовж стовпа стіни, у яке закладають кінці поперечних брусів' є зафіксовані з тим самим значенням українські буковинське *гара* [МСБГ II: 6], прб.-черк. [Лисенко СЧ: 10], сх.-пол. [Лисенко СПГ:

62]; пор. також: укр. пд.-зх. 'тачки із скринєю' [Studia: 45]; сх.-пол. 'віз із ящиком для перевезення городини' [Лисенко СПГ: 62].

Слово *'д'ідик* у досліджуваних говірках відоме із значенням 'плетінка з соломи або конопель для утеплення вікон чи дверей'. Ця лексема відома в полтавських говірках та в північній зоні середньополіського говору на позначення різновиду цих утеплень: полт. *дідики* 'обмотаний валом довгий жмутик соломи, який прибивають по краях дверей для утеплення будівлі' [Ващенко: 30]; срд.-пол. *д'ед 'тс'* [Никончуки: 187]. В інших українських говорах лексема має такі значення: сх.-пол. *дідик, дедок* 'прилад для перемотування пряжі на клубки; витушка' [Лисенко СПГ: 65, 66]; н.-наддніпр. *дідок* 'соломяне перевесло для обмотування' [Чабаненко I: 275]. Географія назви та її варіантів свідчить про їх значне поширення у білоруських говірках: тур. *дзед* 'сволок, брус під балками стелі', 'стояча частина комина на горищі в хаті', 'стовп біля печі' [ТС II: 12]; пн.-зх. *дзед* 'перший сніп жита, зжатою під час зажинок', 'жмут незжатою жита, який залишали на полі під час дожинок', 'опорний стовп у господарському будинку, шула', 'пристосування для тріпання льону', 'пристосування, в яке вставляють скіпку', 'пристосування, в яке вставляють мотовило' [СПЗБ II: 40]; гродн. 'перший сніп жита', 'стовп, який підпирає балки в клуні', 'частина дошки, прибитої до колоди, на якій тріпають льон' [Сцяшковіч: 128]. У російських говірках слово означає: пд. *д'бдикъ* 'будь-яка ручна мітла або кропило із соломи, стружок або трави' [Даль I: 59]. З усієї сукупності наведених значень виділяється семантична група 'жмут соломи, конопель, трави', яка є базовою для похідної групи 'різновиди виробів із жмутів соломи, конопель'.

Лексичні зв'язки східнополіського діалекту з іншими українськими діалектами підтверджують ряд лексем: сх.-пол. *за'гашник* 'комора — приміщення в хаті для зберігання продуктів харчування' — н.-наддніпр. *загашиник* 'комірчина, чуланчик, невелика прибудова, де зберігається всяка всячина', 'глухий кут, затишне місце в сараї, сінях, чулані, куди скидають усякий непотріб', 'тісна, темна, незатишна кімната' [Чабаненко II: 20];

сх.-пол. *зад'вижка* 'в'юшка — засувка для перекидання димоходу для утримання тепла' — 'тс' в срд.- і сх.-пол. *зад'вижка* [Лисенко СПГ: 77]; зх.-пол. *зад'вижка* [Євтушок: 58]; пор. також: рос. ряз. *зад'вижка* 'дошка для закривання волокового вікна'; перм. 'у вікнах, що не розкриваються, частина рами, яка відсувається вбік для відкривання вікна' [СРНГ X: 45]; (б.м.) *зад'вижка* 'різних конструкцій брусик, смужка для засування, замикання дверей, вікон, віконниць, кришок' [Даль I: 572];

сх.-пол. *клин* (*кл'ін*), *клинók*, *клінци* 'дерев'яний цвях (кілок), який забивають у прокручені отвори брусів для їх поєднання' — срд.-пол. *клин* 'тс' [Никончуки: 171]; зх.-пол. *клин* 'тс' [Євтушок: 33]; пор. також: укр. лемк. *клінец* 'цвях' [Сополига: 288]; пд.-зх. *клин* 'плішка, за допомогою якої кріпиться коса' [Studia: 40]; блр.

тур. *клин* 'клин' [ТС II: 197]; пн.-зх. 'загострений з одного кінця шматок дерева', 'невеликий клинок' [СПЗБ II: 477]; рос. ряз. *клин* 'отвір, зроблений у чому-небудь'; орл., кур. 'гострий кут' [СРНГ XIII: 296]; тамб. *клинёц* 'цвях' [СРНГ XIII: 297];

сх.-пол. *кол'ік* 'перекладаина в драбині' — у різних українських діалектних зонах: *ко'лок*, *ку'лок*, *колишок* 'кілок', 'перекладаина' [ЗЛА, картотека];

сх.-пол. *ко'лона*, *ку'лина* 'стовп у стіні будівлі' — укр. наддун. *ко'лона* 'тс' [Заворотна: 306]; пор.: рос. (б.м.) *колона* 'стояк, стовп', 'підставка, підпора' [Даль II: 140];

сх.-пол. *'комин* 'віддушина — невеликий отвір у стелі погребка, кагата для вентиляції' — укр. срд.-пол. *ком'ін* 'тс' [Никончуки: 79];

сх.-пол. *'копка* 'підпідччя — глибока ніша під піччю' — укр. зх.-пол. *'копка* 'тс' [Євтушок: 55]; пор. також: блр. тур. *копка* 'ніша під припідчком для сковороди' [ТС II: 217]; гродн. *копка* 'яма' [Сцяш-ковіч: 215];

сх.-пол. *кри'ло* 'широка дошка, прибита до кінців лат двосхило-го даху з фронтонами, щоб вітер не заривав боків покрівлі' — укр. зх.-пол. *кри'ло* 'тс' [Євтушок: 63]; пор. також рос. костр. *крыло* 'різьблені дошки, підзори в даху будівлі' [Даль II: 205]; костр. 'різьблена дошка, що окаймляє край даху' [СРНГ XV: 343];

сх.-пол. *к'рокви*, *к'роква*, *к'рокоўки* 'з'єднані у горішній частині під кутом два дрючки, якими укріплюють, притискають верх солом'яної покрівлі' — укр. срд.-пол. *к'рокви*, *к'роковки* 'тс' [Никончуки: 245]; зх.-пол. *к'рокоўка* 'тс' [Євтушок: 39];

сх.-пол. *'лутка*, *п'ід'лутник* 'підвіконня — нижня частина віконної рами' — укр. полт. *підлутник* 'тс' [Вашенко: 74; Сизько П.: 68];

сх.-пол. *од'в'ірка* 'стовп, на який навішують і на якому повертають ворота, хвіртка' — укр. зх.-пол. *од'в'ірок* 'тс' [Євтушок: 86];

сх.-пол. *особ'н'ак* 'житло великих розмірів' — укр. зх.-пол. *особ'н'ак* 'тс' [Євтушок: 22]; пор.: рос. смол. *особнякъ* 'тримати особняк, жити окремо' [Добровольський: 540]; ворон. *особняк* 'окреме володіння'; яр. 'будинок, що стоїть окремо на значній відстані від інших' [СРНГ XXIV: 39];

сх.-пол. *ош'ч'ін* (*ош'чеп*, *аш'чеп*, *аш'ч'ін*, *аш'чин*, *аш'чени*, *ш'чени*, *ош'чепина*, *ош'ч'інина*, *ош'чепини*) 'скріплені у формі чотирикутника дерев'яні балки, що кладуть поверх платов, які лежать безпосередньо на верхніх краях стін' — укр. зх.-пол. *о'чеп*, *ош'чеп* 'тс' [Євтушок: 29]; сх.-пол. *ощ'єни*, *щ'єни* 'тс' [Лисенко СПГ: 147]; пор.: лемк. *оч'ап* 'вінець зрубу, яким перекривали вікна та двері' [Сополига: 291]; сх.-пол. *ош'ч'ап* 'верхній брус рами дверей' — укр. зх.-пол. *о'чеп* 'тс' [Євтушок: 47];

сх.-пол. *п'ід'лога* 'підвалина, товста балка, основа дерев'яної стіни' — укр. пд.-зх. *під'лога*, *під'логи* 'тс' [Studia: 31]; пор.: рос. (б.м.) *подлога* 'підкладка під хату, обрубки, каміння для вирівнювання нижнього вінця' [Даль III: 181];

сх.-пол. *п'рибок* 'комора — приміщення в хаті для зберігання їжі та різних продуктів харчування' — укр. пд.-зх. *п'рибок* 'тс' [Studia: 34]; сх.-пол. *п'роруб*, *п'роруб* 'вікно — отвір у стіні будівлі для світла і повітря' — укр. лемк. *п'роруба* 'отвір для вікна або дверей' [Сополига: 293]; пор.: рос. (б.м.) *п'рорубь* 'отвір, прорубаний у чому-небудь' [Даль III: 506];

сх.-пол. *'п'уто*, *'п'ута*, *'п'утина* 'бантина — поперечна балка між кроквами' — укр. срд.-пол. *'п'уто* 'тс' [Никончуки: 227]; зх.-пол. [Євтушок: 43]; пор.: сх.-пол. 'перекладаина, якою скріпляються крокви недалеко від їх скрещення', 'перетинка між чепігами в плузі, сосі' [Лисенко СПГ: 180];

сх.-пол. *рак*, *ра'чок* 'металевий прилад із загнутими кінцями для витягання затонулих відер з дна колодезя' — укр. полт. *рач'ок* 'тс' [Вашенко: 85]; полт. пд.-сх. [Сизько П.: 77]; н.-наддніп. *рак* 'тс' [Чабаненко IV: 4]; бойк. *рак* 'тс' [Онишкевич: 167]; пор. також: укр. н.-наддніп. *рач'ок* 'залізний гак у моряків' [Чабаненко IV: 5]; блр. тур. *рак* 'оковка з зубом на довгій жердині, якою підпираються, їдуючи човном' [ТС IV: 282];

сх.-пол. *'рама*, *'р'ама*, *верх 'р'ами* 'верхня частина віконної рами' — укр. бойк. *рама* 'тс' [Онишкевич: 167]; сх.-пол. *'рама*, *'р'ама* 'одвірок — рама, у яку вправлено двері' — укр. пд.-зх. *рама* 'тс' [Studia: 38]; бойк. [Онишкевич II: 167];

сх.-пол. *'рейка* 'невелика дерев'яна планка у вікні над шибками, по якій збігає дощова вода' — укр. зх.-пол. *'рейка* 'тс' [Євтушок: 34]; сх.-пол. *сп'ід*, *спод* 'підвалина — товста балка, що є основою дерев'яної стіни' — укр. лемк. *сп'одок* 'тс' [Сополига: 294];

сх.-пол. *спуск* 'погрібник — похилий зі сходами спуск до льоху, передня частина, вхід до льоху' — укр. зх.-пол. *спуск* 'тс' [Євтушок: 76];

сх.-пол. *сте'линка* 'одна з поперечних балок стелі, один кінець якої кладуть на стіну, а другий на сволок' — укр. пд.-зх. *стелино́к*, *стелинкé* 'тс' [Studia: 32]; зх.-пол. *с'телинка* 'тс' [Євтушок: 35], пор. також: укр. пд.-зх. *стелинк'é* (мн.) 'поздовжній бальок у стіні', *стелино́к*, *стелинкé* 'сволок' [Studia: 32];

сх.-пол. *с'тоїки*, *с'тоїк'і*, *ус'тоїки* 'підпорки (бокові) під крокви' — укр. срд.-пол. *стойка* 'тс' [Никончуки: 228]; блр. пн.-зх. *стойкі*, *стойка* 'колоди, з яких роблять опорні стовпи' [СПЗБ IV: 588]; рос. (б.м.) *стойка* 'підставка, підпора, стовп під що-небудь', 'стояче риштування при будівництві', 'стоячий віконний косяк (лутка)' [Даль IV: 333];

сх.-пол. *трам*, *трам* 'одна з балок, на які кладуть і прибивають дошки підлоги' — укр. зх.-пол. *трам* 'тс' [Євтушок: 27];

сх.-пол. *ч'ін*, *чоп*, *ч'ап*, *ч'уоп*, *чип*, *чо'п'ок*, *ча'п'ок* 'дерев'яний цвях, який забивають у прокручені отвори брусів для їх з'єднання' — укр. зх.-пол. *чоп* 'тс' [Євтушок: 33], пор.: срд.-пол. *ч'ін*, *чеп*, *ч'опик* 'шип, яким черепиця закріплюється за рейку' [Никончуки: 248]; блр.

лоєв. *чоп* 'затичка — пробка для затикання дерев'яної діжки' [Янкова: 410]; рос. кур. *чопъ* 'цвях у діжці, затичка; спуск у діжці' [Даль IV: 610]; дон. *чоп* 'затичка у діжці', 'металевий стержень котка' [СДГ III: 195];

сх.-пол. *ш'тан'ік* 'невелика дерев'яна планка у вікні над шибками, по якій збігає дощова вода' — укр. зх.-пол. *ш'тан'ік* 'тс' [Євтушок: 51];

сх.-пол. *шч'іт, шч'іток (шчи'ток)* 'широка дошка, прибита до кінців лат двосхилого даху з фронтонами, щоб вітер не заривав боків покрівлі' — укр. срд.-пол. *шч'іт* [Никончуки: 234]; зх.-пол. *шчит, шчи'ток* 'тс' [Євтушок: 41];

сх.-пол. *'йакор, 'йакор', 'йако'рець, 'йака'рець* 'металевий прилад із загнутими кінцями для витягання затонулих відер з дна колодязя' — укр. полт. *якірець* [Сизько П.: 95]; н.-наддніп. *якірець* 'тс' [Чабаненко IV: 256];

сх.-пол. *'йатка* 'повітка, велике приміщення (часом з двома і трьома стінками) для утримання домашніх тварин або зберігання сільськогосподарського реманенту' — укр. прб.-черк. *ятка, яточка* 'прибудова біля хати, повітка тощо' [Лисенко СЧ: 21]; пор. також: рос. пд. *ятка* 'палатка, торгівельне місце на базарі, рундук під полотняним наметом' [Даль IV: 682].

Лексема *ка'бан* в окремих східнополіських говірках (пор. також: *каб'ан, коб'ан* [Лисенко СПГ: 87]) та в нижньонаддніпряньських говірках [Чабаненко II: 134] вживається на позначення склепіння печі — внутрішнього опуклого верхнього покриття над черинню. У білоруських поліських говірках ця лексема відома із значенням 'варильне дно печі' [Корень, Шушкевич: 138], а демінутив *каб'анчик* у російських ярославських говірках зафіксований із семантикою 'вузька довга цегла, що використовується для внутрішньої кладки печі' [СРНГ XII: 282].

У східнополіських говірках побутує слово *кози'рок* та фонетичні варіанти *кози'р'ок, кази'рок, каза'р'ок* як назва невеликої дерев'яної планки у вікні над шибками, по якій збігає дощова вода. У середньо- та західнополіському діалектах лексема відома з цим же значенням: *козир'ок, козир'ок* [Никончуки: 194], *кози'рок* [Євтушок: 51]. Крім цього, діалектні словники фіксують розгалуження семантики цієї назви у говорах трьох мов: укр. срд.-пол. *кози'рок* 'похилий зі сходами спуск до льоху, прикритий дашком', 'фронтон', 'відливний карниз унизу фронтона' [Никончуки: 78, 253, 256]; 'конусоподібна залізна посудина для збирання живиці з сосен' [Лисенко СПГ: 100]; н.-наддніп. *кози'рок* 'кашкет' [Чабаненко II: 185]; зх.-пол. *кози'рок* 'невеликий дашок, з'єднаний з нижнім краєм покрівлі' [Євтушок: 4]); блр. тур. *кози'рок* 'стріха під фронтоном' [ТС II: 204]; пн.-зх. *казы'рок* 'щиток у санках', 'карниз у нижній частині фронтона' [СПЗБ II: 363]; лоев. *казы'рок* 'навіс над дверима' [Янкова: 147]; пол. *кози'рок* 'частина даху всередині фронтона' [Корень, Шушкевич: 140]; рос. смол. *козырёк* одна з назв санок [Добровольский: 331]; волог.

козырёк 'нахилений карниз на фронтоні селянської хати з двосхилим дахом, що служить для стікання води'; ворон. 'різьб'яні прикраси на карнизах селянської хати, розташовані під дахом'; арх. 'цегляний виступ над чолом печі' [СРНГ XIV: 75]; дон. *козырёк* 'крило легких санок' [СДГ II: 67].

Одним з явищ, що вказує на певну спільність, близькість українських поліських діалектів між собою, є лексема *колово'рот* (*коливо'рот, калава'рот*), *'коворот*, яка зафіксована із значенням 'пристрій над колодязем у вигляді вала з ручкою, на який намотується канат або ланцюг для витягання відра з водою' у східно-, середньо- та західнополіських говірках: срд.-пол. *коловоро́т, ково'рот* [Никончуки: 70]; зх.-пол. *колово'рот* [Євтушок: 80]; *калаворо́т* [Лисенко СПГ: 89]. В основу всіх інших значень, з якими функціонує ця назва в українських та білоруських говірках, очевидно, покладено спільність функції обертання, що виконують різні предмети: укр. срд.-пол. *коловоро́т* 'вісь — стовп із суком, на якому тримаються і повертаються ворота' [Никончуки: 40]; пд.-зх. *коловорот* 'коворот (керівник) воза' [Studia: 46]; *коловорот, коліворот* 'прядка' [Studia: 52]; бойк. *коловорот, коліворот, каливорот* 'коворот у будь-якому возі', 'коворот у возі для возіння сіна, соломи' [Онишкевич II: 67]; блр. тур. *коловорот* 'журавель у колодязі', 'притосування, на якому повертаються ворота або двері в клуні' [ТС II: 207]; *коловорот* 'ворота з двома суцільними половинками, що обертаються навколо закріпленого посеред вулиці стовпа і одночасно пропускають тих, хто йде та йде вперед і назад' [Носовіч II: 736]; рос. брян. *коловорот* 'ворота, хвіртка'; смол. *коловрат* 'двополовинчасті ворота', 'ручне свердло' [СРНГ XIV: 151]; *коловоро́т* 'свердло з лебідкою', 'вал з ручками для піднімання вантажів, витягання невода' [Даль II: 138].

У досліджуваних говірках для застарілої реалії — отвору у покрівлі хати для диму, коли комин не виводили над дахом, спорадично зафіксовано лексему *каме'нок*. Паралелями до неї є українські південно-західні *коме'нок, ко́мин* [Studia: 33]; срд.-пол. *ко́м'ін* [Никончуки: 204] з тим самим значенням. Матеріали свідчать, що ця лексема не вийшла повністю з ужитку разом з первинною реалією, а продовжує функціонувати у багатьох українських говірках, позначаючи інші частини опалювальної системи, тобто, залишилася в межах тієї ж або близької до неї предметно-тематичної групи; пор. укр. лемк. *ко́мінок* 'димохід, що йшов від плити та впадав до основного димоходу печі' [Сополига: 288]; срд.-пол. *ко́мінок, коман'ок* 'притосування для освітлювання хати, що складалося з мішка-комина або кадуба-комина і металевого перепльоту для скіпки' [Никончуки: 204]; див. також: блр. тур. *ко́мінок* 'лампове скло' [ТС II: 212]; *ко́мінок* 'у простих хатах перед піччю припічок' [Носовіч I: 243]; гродн. *ко́мінак* 'куток печі з димоходами, де варять їжу' [Сцяшківіч: 215]; *ко́мінак* 'місце в печі, на яко-

му палили скіпки і так освітлювали хату' [Варава: 114]; рос. кур. *кó-минь* 'присосування перед піччю для виходу диму, а також для прикраси та перегородки' [СРНГ XIV: 232].

У східнополіських говірках для назви невеликої планки у вікні над шибками, по якій збігає дощова вода, зафіксовано лексеми з коренем *лив-*, що варіюються фонетично та словотвірно: *от'лиу́*, *от'л'іу́*, *ат'лиу́*, *ат'л'іу́*, *от'л'іу́чик*, *ат'л'ів'ен'*. З цим значенням лексема відома в західнополіських говірках: *от'л'іу́* [Євтушок: 50]; з іншими українськими поліськими діалектами цю назву об'єднує також значення 'широка дошка, прибита до кінців лат двосхилого даху з фронтонами, щоб вітер не заривав боків покрівлі' — *отліу́*, *отл'іу́*, *атліу́*, *атл'іу́* — укр. сх.-пол. *отлів* [Лисенко СПГ: 146]; зх.-пол. *от'л'ів* [Євтушок: 41]; джерела фіксують розгалуження семантики цієї лексеми: срд.-пол. *одлів*, *отлів*, *отл'ів* 'відливна дошка над вікном' [Никончуки: 193]; *отлів* 'щиток між фронтоном і стіною будівлі для стікання води' [Лисенко СПГ: 146]; зх.-пол. *от'л'ів* 'невеликий дашок, з'єднаний з нижнім краєм будівлі', 'жолоб для стікання води з будівлі' [Євтушок: 44, 45]; блр. тур. *отліу́* 'острішок над стіною під фронтоном (дошка)' [ТС II: 282]; *атліу́* 'дошка, прибита до фронтону хати для стікання води' [Карней: 33]; пн.-зх. *атліу́* 'козирок при фронтоні', *атліу́* 'звисаючий край даху (стріха)' [СПЗБ I: 121]; лоев. *адліу́* 'жолоб для стікання води з даху' [Янкова: 26]; пол. *отліу́*, *отлівы* 'виступ на даху, по якому стікає вода' [Корень, Шушкевич: 145]; рос. пск., урал. *отлів* 'різновид водостоку — дошка під віконною рамою'; (б.м.) 'односхилий дах, що покриває частину двору, яка приєднана збоку до хати' [СРНГ XXIV: 225]; (б.м.) *отлівина* 'відливна дошка під вікном, на даху, навколо труб для стікання води' [Даль II: 735]; *отлівъ* 'відлив водостічних жолобів під стріхою, вирви для стікання' [Даль II: 734]. Лексема *от'лиу́* у східнополіських говірках відома також із значенням 'жолоб для стікання води з будівлі'. У всіх наведених значеннях простежується об'єднуючий компонент семантики — спільність призначення позначуваних реалій.

Одинично зафіксованій назві *пане'р'оч'іна* 'бантина — поперечна балка між кроквами' відома спільнокоренева паралель у середньополіських говірках *поперечка* [Никончуки: 227]; пор. також: блр. пол. *поперэчка* 'обтесана поперечна жердина до кроков' [Корень, Шушкевич: 149]; рос. (б.м.) *поперечина* 'перекладина, з'єднання, розпірка впоперек чого-небудь' [Даль III: 299].

На позначення функціонально близької реалії у досліджуваних говірках зафіксовано похідні *поперечка* 'верхній брус дверної коробки' — укр. срд.-пол. *поперечка* 'тс' [Никончуки: 179]; *попе'речка* 'тс' [Євтушок: 46]; пор. також: укр. пд.-зх. *поперечка* 'поперечний бальок при журавлі', 'поперечка, що сполучає чепіги плуга' [Studia: 37, 39]; н.-наддніп. *поперечка* 'щабель драбини' [Чабаненко III: 224]; блр. тур. *поперэчка* 'розпірки в криничнім журавлі' [ТС IV: 168].

Для назви приміщення для утримування свиней у приватному господарстві в східнополіських говірках та в багатьох інших українських діалектах побутує назва *саж*, *са'жок* — укр. полт. *саж* 'тс' [Вашенко: 87], срд.-пол. [Никончуки: 85], зх.-пол. [Євтушок: 68]; пор. також: блр. тур. *саж* 'садок для риби — плетений кіш' [ТС V: 9]; лоев. 'маленький хлівець (загорода) для свиней, який вигороджують у хліві' [Янкова: 316]; рос. кур. *сажъ* 'саджалка для відгодівлі птахів' [Даль IV: 128].

Одним із значень лексеми *с'волок*, демінутива *своло'чок* (*свал'ла'чок*) та словотвірного варіанта *п'ідс'волок* у східнополіських говірках є 'одна з поперечних балок, на яких тримається стеля'. Паралелі до цієї лексеми з таким же значенням є лише в інших українських діалектах: срд.-пол. *сво́лок*, *сво́лак*, *сво́лек*, *сво́лик*, *сволочо́к* [Никончуки: 200]; пд.-зх. *сволочкі* [Studia: 32]; зх.-пол. *с'волок* [Євтушок: 35]; пор.: рос. дон. *сволочкі* 'планки, дошки, що використовуються для настилання стелі' [СДГ III: 110].

Значне поширення у східнослов'янському діалектному континумі має слово *ск'рин'а* із значенням 'скриня для зберігання одягу' — 'тс' в укр. лемк. *скріня* [Сополига: 294]; блр. тур. *скры́ня* [ТС V: 49]; пн.-зх. [СПЗБ IV: 464]; пол. [Корень, Шушкевич: 152]; рос. смол. *скры́ня* [Добровольський: 841]; дон. [Миртов: 298; СДГ III: 126]. Матеріали вказують на те, що лексема *ск'рин'а* як назва посуду для зберігання збіжжя відома лише в українських говорах: укр. пд.-зх. *скріня* [Studia: 38]; зх.-пол. [Євтушок: 71]; семантичне варіювання цієї лексеми наведеними семами не обмежується, пор.: укр. срд.-пол. *скрін'а*, *скр'ін'а* 'дерев'яне облицювання стінок колодязя' [Никончуки: 65]; пд.-зх. *скріня* 'частина санок' (без докладнішого окреслення зазначення) [Studia: 49]; 'різновиди діжок з рівними та опуклими стінками' [Studia: 65]; сх.- і срд.-пол. 'вулик з накривкою', 'частина колодязя, наповнена водою', 'рамочний вулик'; *скріня* 'віз із ящиком для перевезення зерна, піску тощо' [Лисенко СПГ: 197]; зх.-пол. *ск'рин'а* 'коробка, в яку вставляють вікно', 'один з брусів у криничному зрубі' [Євтушок: 45, 81]; блр. тур. *скры́ня* 'коробка для дверей та вікон', 'зруб на дні колодязя', 'труна' [ТС V: 49]; пн.-зх. 'посуд для борошна', 'вулик', 'ящик на возі для перевезення картоплі', 'скриня в січкарні для соломи', 'дерев'яна оправа в жорнах' [СПЗБ IV: 464]; пол. 'віконна чи дверна коробка', 'стулки вікна' [Корень, Шушкевич: 153].

Значне поширення в обстежуваних говірках має лексема *су'мак* та її варіанти *сума'ки* (*сума'к'і*), *су'м'ец* (*сум'ци*, *сум'ц'і*, *сам'ци*) на позначення короткої деревини, яку кладуть у простінках між вікнами. З цим значенням слово побутує і в бойківських говірках: *сума́к*, *суме́ц* [Онишкевич II: 265], де воно відоме ще як 'плаха в стіні', 'плашка від вугля до дверей', 'куски колод, які кладуть під підвалини', 'стовп у воротах' [id]. Дуже близько в семантичному відношенні до цієї лексеми стоїть білоруське лоевське *сума́к* 'простінок, міжвіконня' [Янкова: 346], яке, без сумніву, є наслідком розвитку

значення 'одна деревина в простінку, міжвіконні' (назва частини предмета стала позначити всю реалію), пор. також: укр. лемк. *сумак* 'вертикальний стовпець для обрамлення отвору вікна чи дверей') 'зрізана в середині стіни зрубина (для вікон чи дверей)' [Сополига: 295]; сх.-пол. *сумак, сумакі* 'балки в стіні хати від рогу до вікна' [Лисенко СПГ: 207]; зх.-пол. *'сумец'* 'окремиий стовп у стіні будівлі', *'сумчик'* 'короткий дерев'яний брусок між поперечними балками на стіні' [Євтушок: 31, 32]; рос. (б.м.) *сумакъ, сумакъ* 'кущ або дерево *Rhus cotinus*, рай-дерево, шевське дерево', 'шкіряне дерево, *Rhus coccifera*' [Даль IV: 360].

Ряд лексем досліджуваних говірок не відзначено дослідниками в інших українських та білоруських говірках, проте зафіксовано у російських говірках. Найбільше таких одиниць виявлено серед назв будівель, зокрема й господарських приміщень та їх частин.

Вище вказано на значну семантичну амплітуду слова *верх* у східнополіських говірках; більшістю своїх значень ця лексема має паралелі в інших українських говорах, одним своїм значенням слово не виходить за межі східнополіського діалекту, має вузьколокальне значення — 'засувка для перекривання димоходу для утримання тепла'. Лексема *верх* 'горище в житловому будинку' поширена і в російських говірках: кур., орл., ворон., тамб., дон. [СРНГ IV: 158]; пск. [ПОС III: 100], [Даль I: 183]; дон. *верх, верх* [Миртов: 40]. Крім цього у російських говірках ця лексема зафіксована із значеннями: твер. 'стеля', 'верхня частина погребя, куди влітку ставлять молоко' [СРНГ IV: 158]; пск. 'простір під дахом хліва' [ПОС III: 100]. В укр. лемк. говірках це слово відоме ще як *верх* 'дах' [Сополига: 285]; зх.-пол. *верх* 'погрібник' [Євтушок: 77]; в блр. пн.-зх. *верх* 'вершина дерева', 'верх снопа', 'кришка скрині' [СПЗБ I: 299] (про інші значення цієї лексеми див. нижче).

Лексема *кашел'і* 'приміщення, відгороджене місце в клуні для зберігання половини' спорадично зафіксована в східнополіському ареалі. Генетично ця лексема пов'язана з давньослов'янським і давньоукраїнським *кошъ*, староукраїнським *кіш*; українські говори добре зберегли лексему *к'іш* з різноманітними значеннями. Виходячи з відомостей про ареалогію та семантику відзначених українських, білоруських та російських паралелей, можна констатувати, що в російських говірках виявлено цю лексему у близькій формі і з таким же значенням: куб. *кошэль* 'приміщення для зберігання половини, обмолоченої кукурудзи', 'засік, сплетений з лози' [СРНГ XV: 144]; пор.: рос. кур., ряз. *кошэль* 'сплетений з берести короб'; ворон., орл. 'корзина' [СРНГ XV: 144]; дон. *кошэль* (кашэль) 'плетений короб на віз' [СДГ II: 87]; блр. тур. *кошэль* 'лозовий кошук', *кошуля* 'великий кіш з двома ручками' [ТС II: 231]; пн.-зх. *кашэль* 'великий кіш', 'високий квадратний кіш з берести', 'сплетений з берести, соломи полукішок, який ставили на сани', 'плетена з лози рибальська снасть', 'сітка для сіна' [СПЗБ II: 449]; укр. сх.-пол. *кошуля* 'велика плетена з лози корзина з двома ручка-

ми для перенесення і вантаження городини', 'невеликий лозовий кошук', 'виплетений з лози ящик без дна, який клали на віз для перевезення городини, полови і т. ін.' [Лисенко СПГ: 94]; *кошиль* 'виплетений з лози або дранок ящик для господарських потреб' [Лисенко СПГ: 105].

Відзначена у східнополіському діалекті лексема *к'л'етка* із значенням 'стіни будівлі без покрівлі' — лише один з випадків функціонування цього слова як будівельного терміна; із цим значенням лексема відома також у російських говорах: новг. *клётка* 'різновид зрубу (будування в чашку)' [СРНГ XIII: 284]; ряз., волог., кіров. *клеть* 'зруб' [СРНГ XIII: 288].

Фонетичний варіант *к'л'етка* 'відгороджене місце в хліві для домашніх тварин' також має паралелі з ідентичним значенням у російських говірках: свердл. *клётка* [СРНГ XIII: 284, 285]; дон. *клеть* 'хлів або відгороджене місце для дрібних домашніх тварин' [СДГ II: 60]; пор. також: рос. (б.м.) *кльтка, клѣть* 'садок, обгороджений штахетом, для утримання зачиненими тварин або птахів' [Даль II: 121]; блр. пн.-зх. *клётка* 'клітка для свиней, курей, щоб перевозити їх для продажу' [СПЗБ II: 474]; укр. зх.-пол. *к'л'етка* 'приміщення для овець', 'окреме приміщення для домашніх птахів' [Євтушок: 68, 73].

Лексема *ко'ромисел* (*ко'ром'исел*) із значенням 'криничний журавель' має паралелі у російських московських говірках *коромысло* [СРНГ XIV: 364]; пор. також: семантично близькі укр. зх.-пол. *ко'ромисло* 'довгий важіль у криничному журавлі' [Євтушок: 79]; сх.-пол. *коромисел* (*кором'исел, каромисел*) 'звід у пристрої для витягування води з колодезя' [Лисенко СПГ: 92].

У досліджуваних говірках для назви кутка в хаті, де висять образи, спорадично зафіксовано атрибутивні словосполучення *к'расній 'угол, к'расній куток*. Із цим значенням у російських говорах (б.м.) функціонує форма *красный угол* [Даль II: 187].

Одинично зафіксована на території досліджуваних говірок лексема *лар* 'засік, відгороджене місце в коморі, зерносховище для зсипання зерна' представлена спорадично в російських (б.м.) говірках: *ларь* 'великий ящик; дощаний зруб; засік' [Даль II: 238], хоча з близькими значеннями порівняно широко функціонує в інших діалектних зонах: рос. (б.м.) *ларь* 'ящик з навісною кришкою для зерна та борошна', 'ящик у млині, в який сипеться борошно з-під жорен' [Даль II: 238]; пск. *лар* 'скриня' [СРНГ XVI: 271]; блр. пн.-зх. *лар* 'невелика скриня для збіжжя' [СПЗБ II: 624].

Ряд східнополіських назв, що позначають різні частини будівель, також відомі у російських говорах: сх.-пол. *об'в'азка* 'підвалина, товста балка, що є основою дерев'яної стіни' — рос. нвсб. *обв'язка* 'перший ряд колод основи хати', нвсб. 'завіконна об'язка — декілька довгих брусів, покладених у зруб над віконними отворами' [СРНГ XXII: 13]; укр. зх.-пол. *обв'язка* 'перший брус,

який кладеться на підвалину', 'жердина, прибита по діагоналі схилу покрівлі' [Євтушок: 29, 41];

сх.-пол. *ос'нова* 'підвалина, товста балка, що є основою дерев'яної стіни' — рос. нвсб. *осно́ва* 'перший вінець зрубу' [СРНГ XXIV: 34];

сх.-пол. *про'йом, пра'йом* 'вікно — отвір у стіні будівлі для світла й повітря' — рос. (б.м.) *проём* 'отвір для дверей чи вікна, що залишається при будівництві' [Даль III: 500]; пор. рос. (б.м.) 'проріз, зроблена дірка' [Даль III: 500];

сх.-пол. *зат'ворка (зат'ворк'і)* 'віконниці — зовнішній дерев'яний або металевий щит з однієї або двох стулок для затуляння вікон іззовні' — рос. твер., краснояр. *затво́рка* [СРНГ II: 85]; твер. *затво́р, затво́рка* 'тс' [Даль I: 647]; дон. *затво́рка* 'тс' [СДГ II: 19]; пор. також: рос. тул. *затво́рка* 'товста дошка, якою закривали димницю'; урал. 'пічна заслонка'; (б.м.) 'душник у stodолі' [СРНГ XI: 85];

сх.-пол. *пата'лоч'іна* 'одна з дощок дощаної стелі' — рос. смол. *пото́лочина* 'тс' [Добровольский: 687]; (б.м.) *пото́лочина* [Даль III: 357];

сх.-пол. *сви'н'а* 'склепіння печі — внутрішнє опукле верхнє покриття над черинню' — рос. дон. *свиння́, свинья́* 'звід печі' [Миртов: 287]; пор. також: семантично близькі рос. дон. *свинья́* 'частина димоходу, лежак' [СДГ III: 109]; блр. пол. *сві́нка* 'частина димоходу між челюстями та комином' [Корень, Шушкевич: 152]; укр. зх.-пол. *с'винка* 'горизонтальна частина димоходу на горищі' [Євтушок: 58].

Лексема *чик'мар* 'довбня — пристосування для утрамбовування чого-небудь' у російських говорах функціонує з цим же або близькими значеннями: рос. (б.м.) *чикма́рь, чекма́рь* 'тс' [Даль IV: 587, 604]; дон. *чакма́рь* 'молот для товчіння конопель' [Миртов: 350]; дон. *чекма́рь, чакма́рь* 'товкач (товкти коноплі)', 'палка', 'дерев'яний молоток для глушіння риби' [СДГ III: 189].

На всій східнослов'янській території слова *'кадка, ка'душка* відомі переважно із значенням 'дерев'яна діжка, що використовується для різних господарських потреб: соління городини, м'яса тощо'. У досліджуваних говірках ці назви функціонують також із значенням 'спеціальний посуд для зберігання зерна'. З цим же значенням слово *'кадка* функціонує і в російських говірках, пор.: (б.м.) 'посуд для зберігання хліба, борошна, круп' [Даль II: 72]. В інших діалектах спорадично зафіксовано значення, які постали внаслідок семантичної деривації на ґрунті значення 'дерев'яна діжка': укр. срд.-пол. *ка́дка* 'широкий дерев'яний циліндр, який оформляє стіни колодязя, криниці' [Никончуки: 67]; 'цементне кільце, що використовується як зруб для колодязя' [Лисенко СПГ: 88]; зх.-пол. 'цементне кільце в зрубі колодязя' [Євтушок: 82]; рос. орл. 'отвір у стіні печі для випалювання цегли' [СРНГ XII: 299].

Паралеллю для східнополіського *к'л'ушка, к'л'учка* 'чаплія — залізний гак для витягання з печі сковороди' є російське (іван., влад.) *кля́шка* [СРНГ XIII: 327].

Лексема *при'тужини* у східнополіському діалекті має значення 'з'єднані в горішній частині під кутом два дрючки, якими укріплюють, притискають верх солом'яної покрівлі'. Це слово відоме й російським говіркам: тамб., ряз., кур. *приту́жина* 'тс', 'гніт, дрючок для притискання сіна на возі' [Даль III: 454]; дон. *приту́жина, приту́га* 'дрючки для притискання верху солом'яної покрівлі', 'хворостина для прив'язування жердин' [СДГ III: 63].

У межах тематичної групи назв, пов'язаних з сільським будівництвом, східнополіські говірки мають багато спільного з білоруськими говірками. Досліджуваний ареал безпосередньо прилягає до білоруської мовної території, що, безумовно, відбулося на близькості репертуарів лексики обох діалектних континуумів.

Для зафіксованої у східнополіських українських говірках групи назв знарядь праці та інструментів відзначено надійні відповідники в білоруських говірках; лише окремі із зафіксованих значень мають просторове продовження і в російських говорах. Так, сх.-пол. *'баба* 'дерев'яний молот для ущільнення брусів при кладці' — блр. сх.-мог. *ба́ба* 'тс' [Бялькевіч: 79]; тур. 'ручна трамбовка', 'підйомна вага для забивання паль на мосту' [ТС I: 30]; 'пристосування для забивання паль' [Носовіч I: 10]; пн.-зх. 'прес для видавлювання олії', 'механічне пристосування для забивання паль' [СПЗБ I: 142]; рос. (б.м.) 'трамбовка', 'пристосування для забивання паль' [Даль I: 32];

сх.-пол. *ба'гор* 'металевий прилад із загнутими кінцями для витягання затонулих відер з dna колодязя' — блр. тур. *баго́р* 'тс' [ТС I: 35]; пор. також: укр. зх.-пол. *ба'гар* 'ключка з причепленим до неї відром у криничному журавлі' [Євтушок: 80]; блр. пн.-зх. *баго́р* 'крючок на дрючкові для витягання колод з річки, підштовхування плота, діставання утоплеників' [СПЗБ I: 148]; рос. (б.м.) *баго́рь* 'залізний крючок на жердині', 'багор на суднах та човнах', 'пожежний багор', 'рибальський багор' [Даль I: 35];

сх.-пол. *ман'тачка* 'пристосування, яким підрівнюють солом, коли вкривають дах' — блр. пн.-зх. *мянта́шка, мянто́шка, мінта́чка* [СПЗБ III: 104]; спорадично лексема *ман'тачка* на досліджуваній території зафіксована із значенням 'інструмент для розчісування (вирівнювання) соломи на даху';

сх.-пол. *о'бушок* 'тупий кінець молотка' — блр. сх.-мог. *абушы́к* 'тс' [Бялькевіч: 35]; пор. також: рос. тул., том. *обушо́к* 'потовщена частина металевого полотна коси' [СРНГ XXII: 258].

На позначення білильної щітки в північних східнополіських говірках функціонує назва в кількох фонетичних варіантах: *'н'ен-дел', 'бендел', 'б'ензел'*. В окремих випадках інформатори уточнюють, що це давня назва, яка майже витіснена лексемою *ш'ч'ітка* і вживається лише людьми старшого покоління, іноді на позначення тільки старої щітки, що вийшла з ужитку або використовується для змашування глиною долівки в хаті. П.С.Лисенко зафіксував цю лексему з такими значеннями: *пéнзель* 'білильна щітка' [Лисенко

ССП: 50; Лисенко СПГ: 155]; *бѣндель, бѣнзель* 'щітка, віхоть, яким мажуть долівку хати глиною' [Лисенко СПГ: 31]. Паралелями з тим самим значенням, виявленими у білоруських говірках, є: сх.-мог. *пѣнзаль, пѣндзаль* [Бялькевіч: 377]; *пѣндзель* [Носовіч: 543]; пн.-зх. *пѣндзаль, пѣндаль, пѣндель* [СПЗБ IV: 209]. В.І.Даль подає слова *бѣнзель, вѣнзель* із значеннями: 'перев'язка, перемот; з'єднання двох мотузок разом або зігнутої вдвоє поперечним обмотуванням'; *бѣнзель* 'невеликий пензлик для розпису в малярів' [Даль I: 81].

У досліджуваних говірках зафіксовано лексему *ш'чотка* (*ш'чухотка, ш'ч'іетка*) із значенням 'пристосування, яким підрівнюють солому, коли вкривають дах'. В окремих випадках ця назва вживається разом з означенням, яке вказує на функціональне призначення знаряддя: *при'боїна ш'чотка, пр'і'боїнайа ш'чотка*. Семантична паралель для цієї назви наявна в білоруських поліських говірках: *ш'чотка* [Корень, Шушкевич: 159]. На всій східнослов'янській території це слово зазнало значного семантичного розвитку: укр. пд.-зх. *шч'ітка, шч'ітка, шч'ітка* 'щітка для льону' [Studia: 51]; блр. тур. *шч'отка* 'щітка для чищення коней', 'щітка для очищення льону', 'вал у вовночистці', 'ряд колодок у фундаменті', 'ряд дощок, забитих у землю за зрубом у колодязі' [ТС V: 344]; блр. пн.-зх. 'щітка для чесання льону', '~для розчісування волосся' [СПЗБ V: 518]; лоев. 'пристрій для обробки льону після тріпання', 'білильна щітка', 'дощки, які прибивають впоперек до лат, коли дах укривають черепицею, шифером тощо' [Янкова: 426].

Серед східнополісько-білоруських лексичних спільностей виділяється невелика група назв, які позначають реалії, пов'язані із системою опалювання селянської хати: сх.-пол. *б'роўка* 'карниз печі' — 'тс' у блр. пол. [Корень, Шушкевич: 132]; пор.: рос. (б.м.) *брѡвка* 'карниз над дверима чи вікном'; пск. 'різьблені прикраси на дерев'яній хаті' [СРНГ III: 183];

сх.-пол. *д'ірка, д'ірка* 'отвір у покрівлі хати для диму (в старих хатах, де комин не виведено над дахом)' — блр. пн.-зх. *дзірка, дзірка, д'ірка, д'ірка* 'тс' [СПЗБ II: 54];

сх.-пол. *п'аколок* 'карниз печі' — блр. сх.-мог. *п'яко́лка* 'тс' [Бялькевіч: 377]. Зауважимо, що лексема *п'аколок*, виступаючи у ряді фонетичних варіантів, широко вживається в діалектах усіх східнослов'янських мов із дещо відмінними значеннями, але які не виводять цієї лексеми за межі ЛСГ назв частин споруд для опалювання житла та приготування їжі: укр. сх.-пол. *п'екалак, п'еко́лак* 'припічок' [Лисенко СПГ: 159]; *п'яко́лак* 'виступ збоку біля коми́на, в якому є пічурка', 'карниз у коми́ні' [Лисенко СПГ: 181]; зх.-пол. *п'екелок* 'невелика ніша між коми́ном і стіною', *п'і'колок* 'висока груба для опалювання приміщення' [Євтушок: 57]; блр. *п'еко́лак* 'пічурка, куди закріплюють жар з печі', 'припічок' [Носовіч: 396]; пн.-зх. *п'яко́лак* 'припічок, лежанка коло печі', 'припічок біля челюстей печі', 'ніша для жару' [СПЗБ IV: 213]; лоев. 'припічок', 'місце, ку-

ди вигрібають попіл' [Янкова: 296]; рос. смол. *п'еко́лка* 'плече в печі, куди ставиться діжка з хлібом' [Добровольский: 578].

Матеріали дають підстави стверджувати, що східнополіські назви деяких будівель та їх частин теж мають паралелі у білоруських говірках. До таких спільних східнополісько-білоруських лексем належать: сх.-пол. *зв'єно, зв'є'но* 'простір між поперечними балками, на яких тримається стеля' — блр. пол. *звенѡ* 'тс' [Корень, Шушкевич: 138];

сх.-пол. *байст'рук* 'простір між поперечними балками, на яких тримається стеля' — блр. пол. *байст'рук* 'тс' [Корень, Шушкевич: 131]; пор. також: укр. сх.-пол. *байстрик* 'жердина для притискання і закріплення снопів чи сіна на возі' [Лисенко СПГ: 28]; зх.-пол. *байст'рук* 'перший брус, який кладуть на підвалину' [Євтушок: 29]; блр. пол. *байст'рук* 'коротка деревина, яка кладеться в простінках між вікнами', 'частина колоди, якою нарощують бруси в стіні' [Корень, Шушкевич: 131]; рос. куйб. *байстрик* 'жердина, якою притискають сіно на возі' [СРНГ II: 57];

сх.-пол. *квар'т'ірка* 'простір між поперечними балками, на яких тримається стеля' — блр. пол. *кват'іра* 'тс' [Корень, Шушкевич: 138];

сх.-пол. *кляма'ра* 'короткі дошки з прорізами на кінцях, які закладаються впоперек стіни у двох місцях зрубу і служать для скріплювання, випрямлення брусів' — блр. пол. *кляма'ры, кляма'ра* 'тс' [Корень, Шушкевич: 139]; пор.: блр. пн.-зх. *клямар* 'скоба, залізний стержень для скріплення стіни' [СПЗБ II: 487]; рос. яр. *клямор* 'у шкіряному виробництві: зажим-тримач' [СРНГ XIII: 330];

сх.-пол. *лоз'анка* 'житло з плетених з лози стін, обмазаних глиною' — блр. лоев. *лазянка* 'тс' [Янкова: 175].

Лексема *попл'ет* та її дериват *попл'ет'іна* у деяких східнополіських говірках позначає лати, що прибиваються впоперек до кроков для прикріплення покрівельного матеріалу, пор. також: укр. сх.-пол. *попл'юот* 'обшиті латами крокви' [Лисенко СПГ: 168]; ця назва має паралелі у білоруських говірках: сх.-мог. *папл'ет, папл'еціна* 'тс' [Бялькевіч: 314]; *папл'ет* 'тс' [ТС II: 92]; лоев. *папл'ет* 'тс' [Янкова: 249].

Матеріали показують, що основним значенням лексеми *пун'а* у східнослов'янських діалектах є номінація різних типів господарських приміщень, їх частин та, в окремих випадках, житлових будівель. У східнополіському діалекті це слово спорадично зафіксовано як позначення клуні — будівлі для зберігання збіжжя, а також для молотби та віяння. П.С. Лисенко уточнює не лише функціональне призначення *пунь*, але й вказує на особливості їх будови: 'клуня з плетеними лозовими стінами' [Лисенко ССП: 56; Лисенко СПГ: 179]; 'невеликий сарайчик для снопів, полови і т. ін.' [Лисенко СПГ: 179]. В описах білоруських говорів відзначено: *пуня* 'велика клуня' [Янкоўскі II: 148]; 'тс' у пн.-зх. [СПЗБ IV: 187], пол. [Лучыц-Федарэц: 175], лоев. *пуня, пунька* [Янкова: 293]; пор. також:

блр. *пўня* 'сарай для сіна та соломи' [Носовіч: 538]; тур. 'сарай для сіна, дров' [ТС II: 29]; 'частина клуні, де складається сіно' [Кавалева: 89]; рос. смол. 'сарай для сіна' [Добровольский: 749]; новг., твер., ряз., тамб., калін., смол. *пўня, пўнька* 'сарай для полови; повітка, сіновал; окрема комора, де складається все і влітку спить господар' [Даль III: 538].

Лексема *сл'усак* та її фонетичні варіанти поширені в українських та білоруських говорах із значеннями, що групуються навколо семема 'клямка': прб.-черк. *слюсак* 'клямка' [Лисенко СЧ: 19]; сх.-пол. *слюсак, слесак* 'засув у клямці дверей' [Лисенко СПГ: 198]; 'защипка біля засува або клямки дверей' [Лисенко ССП: 61]; блр. пн.-зх. *слясак, слісак, слейсак* 'язичок, який піднімає клямку' [СПЗБ IV: 480; 495]; пол. *сл'есак* 'частина дверного засува, куди заходить клямка під час зачинання дверей' [Корень, Шушкевич: 153]. Паралеллю до східнополіських *сл'усак, сли'сак* та демінутива *сл'уса'чок* 'забитий у стовп стрижень з гачком, в який западає клямка' є лексема *сьлісак* у білоруських східнопомілівських говірках [Бялькевіч: 435];

сх.-пол. *хиб* 'верх — місце, де сходяться схили солом'яної покрівлі' — блр. пн.-зх. *хиб* 'тс' [СПЗБ V: 302], пор. також: блр. тур. 'узвиштя на землі', 'спина в коня' [ТС V: 237]; блр. пн.-зх. 'передня частина хребта в тварин' [СПЗБ V: 302].

З ЛСГ на позначення криниць та їх деталей до східнополісько-білоруських спільностей належать лексеми: сх.-пол. *ди'тинець* 'зруб у колодязі — дерев'яні бруси, якими облицьовано стіни колодязя' — блр. лоев. *дзяцінец* 'тс' [Янкова: 105];

сх.-пол. *дно, д'н'ишче, на'дон':ик* 'настил із дощок на дні колодязя, що запобігає замулюванню джерела, служить для зручності під час чищення колодязя' — блр. тур. *дніца* 'тс' [ТС II: 22];

сх.-пол. *шост, шест, шуст* 'жердина в журавлі, яку разом з причепленим до неї відром опускають у колодязь' — блр. *шост* 'тс' [Юрчанка II: 7].

Спеціальна посудина для зберігання зерна у досліджуваних говірках називається *со'ломйаник, са'ломйаник, са'ломен'ик, са'ломен':ик*; пор. також: укр. сх.-пол. *солóменік, солóмйаник* 'солом'яний засік для зерна' [Лисенко СПГ: 200]; ізгласа цієї назви продовжується в білоруських туrowsьких говірках: *солóмйанка, солóменка* 'солом'яна діжка для зберігання насіння' [ТС V: 71].

Зіставлення будівельних назв, які функціонують у східнополіському говорі, з лексикою цієї ж ТГЛ говорів інших східнослов'янських мов дало змогу виділити одиниці, що об'єднують українські східнополіські говірки та говірки російської й білоруської мов, але не відзначені джерелами в інших українських діалектах.

У цій групі східнополісько-білорусько-російських спільностей виділяються назви господарських приміщень та їх частин. Переважно в північній частині східнополіського діалекту використову-

вали в господарстві спеціальне приміщення для сушіння снопів. Семантичні й формальні відповідники східнополіських назв цієї реалії *о'вин (о'в'ін, о'вен, а'вин, а'в'ін, а'в'іна), пада'в'ін* виявлено в білоруських говірках: сх.-мог. *ёўня* [Бялькевіч: 163]; *ёўня* [Бялькевіч: 164]; *ёўна, ёўна, ёўня* [Носовіч I: 150]; *ёўня* [Янкоўскі II: 64]; пн.-зх. *ёўня, ёўня* [СПЗБ II: 127]; у російських говірках ця будівельна назва зазнала семантичних змін: смол. *ёвня* [Добровольский: 207]; див.: перм., кіров., смол. *овін* [СРНГ XXII: 297]; (б.м.) *овінъ* [Даль II: 641]; пор. також калін. *овін* 'приміщення для сушіння й молотби (клуня)', 'приміщення для зберігання соломи', 'купа обмолоченої соломи'; арх. 'закрите холодне приміщення для молотби'; смол., нвсб. 'будівля, крите місце для зберігання хліба в снопах, з током всередині'; калуз. 'навіс на стовпах, де сушать хліб в снопах'; твер. 'висушені для обмолоту снопи', 'велика укладка хліба'; (б.м.) 'кількість, міра зернового хліба в снопах'; ірк. 'невеликий стіжок сіна', 'наділ землі для покосу біля будинка' [СРНГ XXII: 298]; (б.м.) *овінъ* 'свято зведення хліба — 24 вересня', 'хлібна міра'; кур. 'велика лунка, в яку, граючи, вганяють кульку' [Даль II: 642]; дон. *заливають овин, распивать овин* 'весільні обряди' [СДГ II: 196, 197]. Це господарське приміщення в українських східнополіських, російських та білоруських говірках має ще спільну назву: сх.-пол. *ос'ет', в'ос'ет', 'ос'ат'* — сх.-пол. *ос'еть* [Лисенко ССП: 47; Лисенко СПГ: 145]; блр. сх.-мог., пн.-зх. *асець* [Бялькевіч: 59; СПЗБ I: 106; Юрчанка II: 83]; *осець* [СПЗБ III: 263; Носовіч I: 367]; лоев. *во'сець* [Янкова: 232; Янкоўскі II: 41]; рос. смол. *осеть* [Добровольский: 536]; зх., смол., брян. *осеть, асеть, во'седь, во'сеть* [СРНГ XXIII: 374; Даль II: 696]; див. також: пск. *осеть* 'високі кілки з поперечними жердинами-грядками для сушіння снопів на відкритому повітрі'; смол. 'клуня'; пск., смол. 'кількість снопів, які сушать у сушарці за один раз' [СРНГ XXIII: 375].

Приміщення для утримування свиней у приватному господарстві в окремих говірках досліджуваної території називають *'пун'а*. Ця лексема має паралелі в російських та білоруських говірках, але в деяких джерелах це слово подають переважно із загальним значенням 'хлів' без уточнення призначення чи конструктивних особливостей реалії: блр. *пўня* 'хлів (для тварин)' [Носовіч: 538]; 'хлів' [Юрчанка II: 294]; 'хлів для утримування корів' [Кавалева: 89]; лоев. *пўнька* 'приміщення для коней' [Янкова: 293]; рос. смол. *пўня* 'хлів для домашніх тварин' [Добровольский: 749]; (б.м.) *пўня, пўнька* 'хлів' [Даль III: 538].

Східнополіські назви комори — приміщення в хаті для зберігання різних продуктів харчування — відомі також у білоруських та російських говірках: сх.-пол. *'хижка* — блр. тур. *хіжа, хіжок* [ТС V: 238]; рос. пд. *хіжа* [Даль IV: 547];

сх.-пол. *чу'лан, чу'ланчик* — блр. сх.-мог. *чу'лан* [Бялькевіч: 491]; *чу'лан, чу'ланчык* [Юрчанка III: 312]; лоев. *чу'лан* [Янкова: 412]; рос. (б.м.) *чу'ланъ* [Даль IV: 614]; дон. *чу'лан* [СДГ III: 111], а також: смол.

чуланчик 'невелика кімнатка' [Добровольський: 992]; дон. чулан 'сіни'; твер., пенз. 'кухня в хаті за перегородкою' [Даль IV: 614].

Серед найменувань житлових приміщень та їх окремих частин виділяються такі ізолекси: сх.-пол. *верх, верх', в'ерх, в'ер'х* 'отвір у покрівлі хати для диму, коли комин не виведено над дахом' — блр. *верхъ, вершокъ* [Носович I: 49]; рос. смол. *вершекъ* [Добровольський: 61]; пск. *вѣрхник* [ПОС III: 103];

сх.-пол. *вирубка* 'заглиблення вздовж стовпа стіни, в яке закладають кінці поперечних брусів' та 'напівокругла виїмка на кінці бруса, в яку заганяють кінець іншого бруса при зв'язуванні їх у вінець' — блр. лоев. *вѣрубка* 'паз' [Янкова: 74]; рос. пск. 'паз' [ПОС VI: 51];

сх.-пол. *за'вал'іна, заг'вал'іна, заг'вал'інка* 'призбѣ — невисокий, переважно земляний насип, обшитий дошками, який споруджують вздовж стін хати' — укр. сх.-пол. *загв'аліна* [Лисенко СПГ: 76]; блр. сх.-мог. *зыгв'аліна, зыгв'аліня* [Бялькевіч: 200]; *зугв'аліня* [Юрчанка II: 117]; пн.-зх. *зав'аліна, зав'аліня* [СПЗБ II: 186, 187]; *зав'аліна* [Матэрыялы: 24]; пол. *зав'аліня, зав'алінка* [Корень, Шушкевич: 136]; рос. смол. *загов'аліня* [Добровольський: 233]; зх.-бр. *загав'аліна, загав'аліня, загав'аліна* [Расторгуев: 104]; (б.м.) *зав'аліна* [Даль I: 558]; дон. *зав'аліня* [Миртов: 96]; пор. також: рос. пск. *зав'аліна* 'шар соломи навколо стін будівлі для її утеплення на зиму'; пск., твер. 'лавочка або обрубок дерева на вулиці біля воріт для сидіння'; брян., калуз. *загв'аліна* 'дерев'яний заборчик, засипаний землею' [СРНГ IX: 358];

сх.-пол. *ка'с'ак* 'бокова частина віконної рами' — блр. *косякъ* [Носович I: 249]; пол. *кос'ак, косіна* [Корень, Шушкевич: 141]; рос. (б.м.) *косякъ* [Даль II: 174]; пор. також: рос. ряз. *косяк* 'тонка дощечка, зрізана з обох кінців, яку прибивають до дверних або віконних брусів'; яр. 'дерев'яні прикраси вікон', 'підвіконня' [СРНГ XV: 97];

сх.-пол. *матиц'а, мат'іца* 'сволок — поздовжня міцна балка, яка підтримує стелю в хаті' — 'тс' в сх.-пол. *ма'тица, ма'тици* [Лисенко СПГ: 124]; блр. пн.-зх. *ма'ціца* [СПЗБ III: 50]; рос. смол. *ма'тица* [Добровольський: 402], (б.м.) [Даль II: 307]; дон. *ма'тка* [Миртов: 182; СДГ II: 131];

сх.-пол. *в'і'кониц'і (ва'кен:іца, о'кониц'і, а'кониц'і, о'кон:иц'і)* 'віконниця — зовнішній дерев'яний або металевий щит з однієї або двох стулок для затуляння вікон іззовні' — 'тс' в блр. тур. *оконіцы* [ТС III: 253]; *окенніца* [228 I: 361]; пн.-зх. *аканіцы, акяніцы, акедніцы* [СПЗБ I: 71-72]; рос. дон. *окончина* [СДГ II: 201]; пор.: рос. дон. *окончини* 'віконні бруси, у які вставляють раму' [Миртов: 213]; *оконниця* 'підвіконня' [СДГ II: 201].

У східнополіському говорі для назви горища в хліві відзначено лексему *па'латки*, яка широко функціонує в білоруських та російських говірках: укр. сх.-пол. *палатки* [Лисенко СПГ: 150]; блр. *палаткі* [Чабатар: 120]; пол. *палатки* [Корень, Шушкевич: 149]; рос.

дон., вор. *полати* [Даль III: 11]. В окремих випадках спостерігається незначна зміна семантики лексеми: сх.-пол. *палатка* 'полиця на стіні' [Лисенко СПГ: 150]; блр. *палатки* 'полиці, зроблені під стелею для просушування чого-небудь' [Носович: 390]; *палаткі* 'настил з дошок біля печі, насамперед біля глухої стіни, для відпочинку' [Янкоўскі I: 137]; пн.-зх. 'настил нарівні з піччю для снання', 'підставка під вулик', 'настил з дошок у клуні, лазні (для соломи)' [СПЗБ III: 354]; рос. смол. *палати* 'поміст біля стелі в селянській хаті від печі до протилежної стіни' [Добровольський: 648]; дон. *палати* 'горище в хаті', 'поміст біля стелі для снання' [Миртов: 243]; *палатъ* 'горище' (без уточнення значення) [СДГ III: 34].

Східнополіський, білоруський та російський континууми об'єднують лексеми з коренем *плет-*, які функціонують у складі назв із значенням 'жердина, якою пригнічують кожен ряд соломи у солом'яній покрівлі'. Використання таких жердин передбачає один із способів покриття даху солом'ю: сх.-пол. *попл'ет, попл'ет'іна* — 'тс' в блр. *поплетъ* [Носович: 471]; пн.-зх. *паплѣт* [СПЗБ III: 401]; *паплѣта* [Матэрыялы: 41]; лоев. *паплет* [Янкова: 249]; пол. *поплѣцина* (Корень, Шушкевич: 149); рос. смол. *поплѣтина, потлѣт* [Добровольський: 668].

За межі східнополіського говору виходить ізолекса *по'душка, па'душка, па'душечка* 'підвіконня — нижня частина віконної рами' — 'тс' сх.-пол. *подушка, падушка* [Лисенко СПГ: 149]; блр. пн.-зх. *падушка* [СПЗБ III: 323], лоев. [Янкова: 237]; рос. *подушка* [Даль III: 213].

Лексема *пр'италак* 'верхній брус рами дверей' має формальні й семантичні паралелі як у білоруських говірках (*пр'итолка* [Носович: 513]; лоев. *пр'италака* [Янкова: 290]), так і в російських (*притолока* [Даль III: 450]); пор. також: блр. *пр'италка* 'боковий брус рами дверей' [ТС II: 288]; рос. смол. *пр'итолокъ, пр'итолка* 'бокові бруски, в яких закріплюють вікно чи двері' [Добровольський: 723]; новг. *пр'итолокъ* 'брус або дошка в селянській хаті від запічка до стіни' [Даль III: 450].

Спорадично на досліджуваній території збереглася лексема *прос'в'ет, прас'в'ет* 'вікно — отвір у стіні будівлі для світла і повітря', що має відповідники у білоруських та російських діалектах: 'тс' блр. пол. *прос'в'ѣт, просвѣт* [Корень, Шушкевич: 151]; рос. (б.м.) *просвѣтъ* [Даль III: 508]. В.І.Даль, крім вказаного значення, зафіксував семи 'поява світла в пітьмі', 'вікно вимірюється у висоту і в *просвѣтъ*, тобто в ширину' [Даль III: 508]; пор. також: блр. *просвѣт* 'поява світла в темноті крізь отвір' [Носович: 528]. Наведений ланцюжок значень у різних діалектних континуумах допомагає відновити давнішу семантику цієї лексеми.

Велику групу східнополіських назв для однієї дошки стелі складають фонетичні та словотвірні варіанти лексем з коренем *стел-*: *стел'іна (сто'ліна, ста'ліна, ста'ліна), стел'лінка, стол'н'іца (стал'н'іца, стал'ниці'а, стал'ниці'а)*. Крім східнополіських ця лек-

сема відома в білоруських та російських говірках: блр. *стольніца* [Носовіч: 615]; *стальніца* [Янкоўскі I: 174]; *століна* [Юрчанка III: 97]; пн.-зх. *сталіна* [СПЗБ IV: 566]; лоев. *стальніца*, *сталнічына* [Янкова: 338]; гом. *стольніца* [Нар. лекс.: 142]; рос. смол. *стольніца* [Добровольский: 879].

Лексема *четверт* та варіант *ч'вертка* 'заглиблення вздовж стовпа стіни, в яке закладають кінці поперечних брусів' крім східнополіських відома в білоруських і російських говірках: блр. лоев. *ч'цверць* [Янкова: 416]; рос. (б.м.) *четверть* [Даль IV: 601].

З лексико-семантичної групи назв споруд для приготування їжі, опалювання житла та їх частин серед східнополісько-білорусько-російських спільностей виділяється лексема *заг'нет* та її деривати *заг'нетка*, *подзаг'нетка* 'припічок — горизонтальна площадка перед челюстями печі під комином', що мають продовження в білоруських та російських говірках з тим самим значенням: блр. сх.-мог. *загнёт*, *загнётка* [Бялькевіч: 174]; *загнётъ* [Носовіч I: 165]; *загнёт* [Юрчанка III: 321]; пн.-зх. *загнёт*, *загніт* [СПЗБ II: 201]; рос. моск., тул., калуз., ряз., твер., смол., брян., орл., кур., вор., дон., куб. *загнётка* [СРНГ X: 11]; зх.-бр. *загнёт* [Расторгуев: 105]; дон. *загнётка*, *загнётка* [Миртов: 98; СДГ II: 73]. Джерела фіксують ці назви і на позначення інших понять, пов'язаних з наведеними: блр. тур. *загнёт*, *загнёт* 'скіпка', 'вогонь посеред хати' [ТС II: 90]; *загніт* 'сухі трісочки, якими розпалюють в печі біля челюстей під час випікання хліба' [Клімчук-Загарод.: 140]; брест. 'верх полум'я' [Клімчук-Відз.: 124]; пн.-зх. *загнёт*, *загніт* 'тріски, які палять біля челюстей, щоб запікався хліб', 'дух, напал' [СПЗБ II: 201]; рос. смол. *загнётка* 'ямка збоку печі, куди вигрібають жар' [Добровольский: 233]; кур., орл., брян., смол., ряз., яр. 'тс'; кур., брян. 'челюсті печі'; волог. 'розжарене вугілля, попіл'; смол., дон., тул., моск. 'заслонка'; ряз. 'брус, за який тримаються, коли залазять на піч'; пенз., арх. 'пучок скіпок, який запалюють біля челюстей печі, щоб краще підрум'янювався хліб' [СРНГ X: 11]; *загніть* 'пічурка збоку припічка, куди загрибають розжарене вугілля' [Расторгуев: 105].

Спорадично на досліджуваній території зафіксовано лексему *сопуха* 'челюсті — отвір у печі'; пор. також: сх.-пол. *сопуха* 'челюсті печі' [Лисенко ССП: 61; Лисенко СПГ: 20]. На позначення цієї реалії в білоруських та російських говірках різними джерелами зафіксовано: блр. пол. *сопуха* [Корень, Шушкевич: 153]; рос. смол. *сопуха* [Добровольский: 860]. Проте часто це слово у джерелах відбите з іншими значеннями: блр. пн.-зх., тур. *сопуха* 'сажа' [СПЗБ IV: 522; ТС V: 75; Носовіч: 600]; гродн. *сопух* 'теплий дух від печі' [Сцяшківіч: 447]; рос. смол. *сопух* 'місце в печі, куди кладуть дрова' [Добровольский: 860]; новг., волог. *сопуха* 'віддушина в печі'; зх., кур. 'сажа, кіптява з труби та на стінах чорної (курної) хати' [Даль IV: 273]. У деяких говірках досліджуваного ареалу слово *сопуха* побутує ще з одним значенням 'внутрішнє верхнє покриття печі'.

Східнополіський говір об'єднують з білоруськими та російськими говірками окремі назви знарядь праці, які використовують під час будівництва. Так, для укривання даху солом'ю використовували інструмент для підрівнювання соломи, який називається *греб'інка*. Звідси назва способу укривання *під греб'інку*, коли солом'яні кулі клали рядами, розв'язували й рівняли цим знаряддям. У досліджуваних говірках зафіксовано лексеми *греб'інка*, *греб'онка*, які співвідносні семантично з білоруськими: тур. *гребénка* [ТС I: 232]; сх.-мог. *грабénка* [Бялькевіч: 138]; рос. ряз. *гребénка* [СРНГ VII: 121]; пск. *гребénка* [ПОС VIII: 8]. Деякі джерела, не подаючи назви цього знаряддя, наводять назви способу криття даху: *під гребénку* [Юрчанка III: 205]. У східнополіському ареалі ця лексема та її варіанти значно ширше функціонують із значенням 'інструмент для розчісування соломи на даху': *греб'інка*, *греб'онка*, *греб'йонка*, *гр'еб'онка*, *гр'а'б'онка*, *г'ребка*, *гребе'нець*. Зауважимо, що в багатьох селах розчісування й підбивання соломи під час криття даху виконували одним інструментом.

Паралелями до східнополіської лексеми *заступ* 'лопата залізна — знаряддя для копання землі з державом і широким плоским відточеним кінцем', яка спорадично відома в інших українських діалектах, є: блр. сх.-мог. *заступ* [Бялькевіч: 183]; лоев. [Янкова: 130]; рос. кур. [СРНГ XI: 71]; (б.м.) [Даль I: 643]. Ця лексема іноді вживається і на позначення різновидів лопат за матеріалом, з якого вони виготовлені, та за призначенням: блр. тур. *заступ* 'дерев'яна лопата, обкована залізом' [ТС: 124]; 'дерев'яна лопата гончара' [Міхайлау: 161]; рос. новг., пенз., нвсб. 'клиноподібна дерев'яна лопата, обшита знизу залізом' [СРНГ XI: 71].

Джерела дають змогу виділити велику групу будівельних термінів, що об'єднують український та білоруський діалектні континууми. ЛСГ назв господарських приміщень та їх частин представлена кількома одиницями. Лексема *куча* у східнополіських говірках відзначається значною семантичною варіативністю, проте тільки для двох значень відзначено паралелі в українських та білоруських говорах: сх.-пол. 'свинарник — приміщення для свиней у приватному господарстві' — укр. лемк. *куча*, *кучка* [Сополига: 289]; бук. [МСБГ IV: 117]; пд.-зх. [Studia: 36]; бойк. [Онишкевич I: 399]; зх.-пол. [Євтушок: 72]; под. [Брилінський: 54]; н.-наддніпр. [Чабаненко II: 237]; блр. брест. [Клімчук-Кам.: 43]; пол. [Лучыц-Федарэц: 161]; сх.-пол. 'відгороджене місце в хліві для домашніх тварин' — 'тс' в укр. срд.-пол. *кучка* [Никончуки: 91]; пд.-зх. *куча*, *кучка* [Studia: 38]; блр. пн.-зх. *кучка* [СПЗБ II: 595]; пол. *куча*, *кучка* [Корень, Шушкевич: 142]; пол. *куча* [Лучыц-Федарэц: 161]; пор. також: укр. пд.-зх. *куча*, *кучка* 'мала огорожа в хаті, стайні, пивниці на кури, дріб' [Studia: 38]; зх.-пол. 'приміщення в клуні для полові', 'засік у коморі', 'приміщення для корів', 'приміщення для домашніх птахів' [Євтушок: 67, 70, 71, 72]; срд.-пол. 'хлівець — прибудова для телят, поросят, птиці', 'клітка для кролів, птиці'

[Никончуки: 91]; под. 'хлівець для утримання гусенят, каченят' [Брилінський: 54]; блр. тур. *кучка* 'загородка для курей, качок' [ТС II: 256]; пол. *куча* 'загородка на дворі біля свинарника', 'маленький будиночок у хліві чи біля нього для домашніх птахів' [Лучыц-Федарэц: 161]. Зафіксовані в російських московських говірках значення *куча* 'кількість тварин у домашньому господарстві, як одиниця розрахунку з пастухом', 'кількість тварин, що виганяється одним господарем у череду' [СРНГ XVI: 187] підтверджують припущення про утворення нових значень на базі вже відомих — 'назва господарських приміщень та їх частин' > 'кількість тварин, що утримуються в приміщенні'.

Як свідчать матеріали, лексема *куча* із значенням 'старий житловий будинок' у східнополіських говірках має надійну паралель в інших українських та білоруських говірках: укр. срд.-пол. *кучка* [Никончуки: 116]; пд.-зх. *куча* [Studia: 31]; блр. тур. *кучка* [ТС II: 256]; пд.-зх. [СПЗБ II: 595]; пол. [Лучыц-Федарэц: 161]; пор. також: срд.-пол. 'собача будка'; 'курінь від дошу', 'будка для сторожа' [Никончуки: 91]; блр. брест. 'мала хата' [Клімчук-Кам.: 43]; пол. 'неприбрана, брудна, тісна хата' [Лучыц-Федарэц: 161].

Паралелями для східнополіських демінутивів *ста'нок*, *ста'ночок*, *ста'ночек* 'відгороджене місце в хліві для домашніх тварин' є укр. полт. *станок* [Ващенко: 91]; 'тс' у блр. [Юрчанка: 181]; тур. 'стійло для коня в хліві' [ТС V: 99]; пор. також: укр. н.-наддніпр. *стан* 'спеціальна будова для спарювання домашніх тварин' [Чабаненко IV: 102]; зх.-пол. *ста'нок* 'повітка для сіна, збіжжя', 'невелика будівля для пастухів' [Євтушок: 72, 75]; блр. тур. 'стоянка, курінь у лісі, на лузі' [ТС V: 95].

ЛСГ на позначення місця, де розташована хата з господарськими приміщеннями, також включає назви місць, де раніше стояли будівлі. Зокрема, саме ці лексеми з тотожним значенням засвідчені в інших українських та білоруських говорах: сх.-пол. *'хатнишче*, *'хатн'ішче*, *'хатишче* 'місце, де стояла хата' — 'тс' в укр. срд.-пол. *хат'ішче*, *хатн'ішче* [Никончуки: 24]; бойк. *хатишче* [Онишкевич II: 338]; блр. тур. *хатнішчэ* [ТС V: 231]; *хацішча* [Юрчанка III: 269]; пн.-зх. *хатнішча* [СПЗБ: 5: 291]; гродн. *хатніска*, *хацішча* [Сцяшковіч: 525]; пол. *хатнишчэ*, *хатнышчэ*, *хатишче*, *хатышче* [Корень, Шушкевич: 157]; сх.-пол. *хл'і'вишче*, *хл'евішче*, *хл'ев'ішче* 'місце, де стояв хлів' — 'тс' в укр. срд.-пол. *хл'ев'ішче* [Никончуки: 24]; блр. пн.-зх. *хлэвішча* [СПЗБ V: 308]; пол. *хлэвішчэ* [Корень, Шушкевич: 157]; гом. *хлэвішча* [Нар. лекс.: 160].

Ще одна назва просторового поняття об'єднує східнополіський ареал з іншими українськими та білоруськими діалектними зонами. Це назва вузького проходу між двома сусідніми будинками, яка утворює на досліджуваній території низку словотвірних, морфологічних та фонетичних варіантів: сх.-пол. *'сутки* (*'сутк'і*), *'суточки* (*'суточк'і*, *'сутачк'і*, *'сутачки*), *'сутички*, *'сутички* (*'сутичк'і*), *'сутичка* — 'тс' в укр. срд.-пол. *сутки*, *сутк'і*, *суточки*, *суточк'і*,

сутички [Никончуки: 26]; зх.-пол. *'сутки*, *'суточки*, *'сутичка* [Євтушок: 87]; блр. тур. *суткі*, *судкі* [ТС V: 119]; сх.-мог. *суточки* [Бялькевіч: 428]; пн.-зх. *суткі*, *судкі* [СПЗБ V: 23]; гродн. *судачкі*, *судкі* [Сцяшковіч: 465]; пор. також: укр. зх.-пол. *'сутки* 'частина двору поза будинком' [Євтушок: 21]; блр. гродн. *сутке*, *сутачкі* 'простір між хатами чи господарськими будинками' [Сцяшковіч: 467].

Порівняно велику групу лексем, що об'єднує східнополіський діалект з іншими українськими та білоруськими говірками, становлять назви даху, стелі та їх частин, окремих деталей: сх.-пол. *'балка* 'сволок — поздовжня міцна балка, яка підтримує стелю в хаті' — 'тс' в укр. пд.-зх. *бал'ок* [Studia: 32]; зх.-пол. *'балка*, *'бал'ка*, *'бал'ок*, *'бел'ок* [Євтушок: 34]; под. *балок* [Брилінський: 11]; блр. *балька* [Носовіч: 14]; пн.-зх. *балька* [СПЗБ I: 160]; лоев. *балька* [Янкова: 45]; сх.-пол. *'бан'тина*, *'бан'т'іна*, *'бантиц'а* 'поперечна балка між кроквами' — 'тс' в укр. лемк. *бантіна*, *банта* [Сополига: 284]; срд.-пол. *бан'тина*, *бан'т'іна* [Никончуки: 226]; бук. *банта* [МСБГ I: 17]; пд.-зх. *бантіна*, *бантіни*, *банта*, *банти* [Studia: 33]; бойк. *бантіна* [Онишкевич I: 43]; зх.-пол. *'бан'тина* [Євтушок: 42]; блр. пн.-зх. *банты*, *банды* [СПЗБ I: 164];

сх.-пол. *верх*, *в'ерх* 'місце, де сходяться схили покрівлі' — 'тс' в укр. срд.-пол. *верх* [Никончуки: 215]; блр. пол. *верх* [Корень, Шушкевич: 132]; пор. також: укр. под. *верх* 'дах' [Брилінський: 16]; рос. (б.м.) *верхъ* 'горище', 'дах', 'вершина чого-небудь', 'верхнє житло, ярус' [Даль: 183];

сх.-пол. *'в'іл'чик*, *'в'іл'ч'ік* 'місце, де сходяться схили солом'яної покрівлі' — 'тс' в укр. сх.-пол. *вільчик* [Лисенко ССП: 22; Лисенко СПГ: 47]; зх.-пол. *'в'іл'чик* [Євтушок: 39]; блр. тур. *вільчык* [ТС I: 126]; сх.-мог. *вільчык* [Бялькевіч: 108]; *вільчык* [Янкоўскі I: 50]; *вільчык* [Юрчанка III: 167]; пн.-зх. *вільчык* [Никончуки: 311]; *вільчык* [Кавалева: 85; Прач: 165]; пор. також: укр. зх.-пол. *'в'іл'чик* 'скріплені під кутом два дрючки для притискання гребеня солом'яного даху' [Євтушок: 39]; блр. *вільчыкъ* 'верхній брус на даху дерев'яної будівлі' [Носовіч I: 57];

сх.-пол. *заст'р'ішник* (*заст'решник*, *заст'р'ешн'ік*), *заст'р'ешен'ік*, *застр'ешон'ік*, *заст'р'ешуван'ік* 'снопок у нижньому ряді схилу покрівлі' — 'тс' в укр. зх.-пол. *заст'ришок*, *ост'р'ішник* [Євтушок: 38]; блр. сх.-мог. *застр'ішнік* [Бялькевіч: 183]; лоев. *застр'ішнік* [Янкова: 130]; пор. також: укр. срд.-пол. *застр'ішник* 'нижній край солом'яного даху' [Никончуки: 239]; *застр'ішок* 'перший (нижній) ряд снопиків у солом'яному даху' [Никончуки: 241]; блр. лоев. *застр'ішнік* 'нижній край солом'яного даху' [Янкова: 130]; рос. смол. *застр'ішина* 'край солом'яного даху' [СРНГ XI: 67];

сх.-пол. *'пойас*, *'пойес* 'поперечна балка між кроквами' — 'тс' в укр. срд.-пол. *пойас* [Никончуки: 226]; сх.- і срд.-пол. *поєс* [Лисенко СПГ: 165]; н.-наддніп. *пойас* [Чабаненко, III: 257]; зх.-пол. *'пойас* [Євтушок: 43]; блр. тур. *поєс* [ТС IV: 117]; гродн. *пойас* [Карней: 35];

пн.-зх. *пояс* [СПЗБ: IV: 65]; пор. також: укр. зх.-пол. *'пойас* 'жердина, прибіта по діагоналі схилу покрівлі' [Євтушок: 41]; блр. пол. *пóяс* 'обчищена жердина, що зв'язує дві крокви у верхній частині' [Корень, Шушкевич: 149];

сх.-пол. *прикладка* (*прикладки*), *прикладини*, *п'р'ікладн'і* 'з'єднані в горішній частині під кутом два дрючки, якими укріплюють, притискають верх солом'яної покрівлі' — 'тс' в укр. срд.-пол. *п'р'іклад*, *п'р'іклад'іци* [Никончуки: 244]; блр. тур. *п'рыклад*, *п'рыкладзіна*, *п'рыкладнік* [ТС IV: 243];

сх.-пол. *с'пина*, *с'п'іна* 'місце, де сходяться схили солом'яної покрівлі' — 'тс' в укр. зх.-пол. *с'пина* [Євтушок: 39]; блр. пн.-зх. *спіна*, *спэна* [СПЗБ: IV: 537]; гродн. *спіна* [Сцяшковіч: 451]; пор.: блр. пол. *спіна* 'верхня частина двосхилого даху (безвідносно до матеріалу)' [Корень, Шушкевич: 153];

сх.-пол. *строп*, *струп* 'верх — місце, де сходяться схили солом'яної покрівлі' — 'тс' в укр. зх.-пол. *строп* [Євтушок: 39]; блр. тур. [ТС V: 107]; пн.-зх. [СПЗБ IV: 602]; сх.-пол. *строп* 'верх — місце, де сходяться схили покрівлі (безвідносно до матеріалу) — 'тс' в укр. срд.-пол. [Никончуки: 215]; блр. пол. *стрып* [Корень, Шушкевич: 155]; пор.: укр. пд.-зх. *стр'іп* 'отвір у даху на дим' [Studia: 33]; зх.-пол. *стро'ни* 'нижній край покрівлі — стріха' [Євтушок: 38]; срд.-пол. *строп* 'виступаючий край солом'яного даху' [Никончуки: 239]; блр. пн.-зх. 'кроква' [СПЗБ IV: 602]; рос. (б.м.) *стропь* 'дах, покрівля'; зх., пск. 'горище', 'стеля' [Даль IV: 342];

сх.-пол. *тр'ам*, *трам*, *трэм*, *тр'а'ма*, *тр'а'мок* 'сволока — продовжня міцна балка, яка підтримує стелю в хаті' — 'тс' в укр. сх.-пол. *трям*, *трам* [Лисенко СПГ: 215]; *трям*, *трам*, *трямо́к* [Лисенко ССП: 64]; зх.-пол. *трам* [Євтушок: 35]; блр. тур. *трам*, *тра́ма* [ТС V: 150]; сх.-мог. [Бялькевіч: 443]; пн.-зх. [СПЗБ V: 114]; *трам*, *трамо́к* [Корень, Шушкевич: 155];

сх.-пол. *тр'ам*, *тр'а'ма*, *тр'а'мок*, (*тра'мок*), *тр'а'м'іна*, *по'лутрамок*, *на'лутрамок* 'одна з поперечних балок стелі' — 'тс' в укр. срд.-пол. *трам*, *тр'ам*, *трамо́к* [Никончуки: 200]; *трямо́к* [Лисенко СПГ: 215]; блр. пол. *отра́ма* [Корень, Шушкевич: 155].

Ізгласи лексеми *шчит* (*шч'іт*) продовжуються в українських та білоруських говорах з такими значеннями: сх.-пол. *шчит* (*шч'іт*) 'місце, де сходяться схили солом'яної покрівлі' — укр. срд.-пол. *шчит* 'верх даху безвідносно до матеріалу й форми' [Никончуки: 215]; зх.-пол. [Євтушок: 39]; блр. тур. *шчыт* [ТС V: 347]; пн.-зх. [СПЗБ V: 524]; лоев. [Янкова: 426]; сх.-пол. *шчит* (*шч'іт*) 'фронтон — продовження бічної стіни вгору при покрівлі на два схили' — укр. лемк. *шчыт* [Сополига: 297]; срд.-пол. *шчит* (*шч'іт*) [Никончуки: 252]; срд.- і сх.-пол. *шіт* [Лисенко СПГ: 238]; зх.-пол. *шчит*, *шчи'ток*, *зашч'иток*, *зашч'іт*' [Євтушок: 43]; блр. тур. *шчыт* [ТС V: 347]; пн.-зх. [СПЗБ V: 524]; *шчыт*, *шчыто́к*, *зашчы́т* [Корень, Шушкевич: 159].

У східнополіських говірках широко побутують фонетичні, морфологічні, словотвірні варіанти лексеми на позначення з'єднаних у горішній частині під кутом двох дрючків, якими притискають верх солом'яної покрівлі: *'п'іўзини*, *па'ўзини*, *па'ўзіни*, *поўзу'ни*, *'пібзини*, *а'поўзини*, *а'поўз'іни*, *'опоўзен'*, *'поўзн'а*. Джерела демонструють формальну варіативність цієї назви у говірках при збереженні того самого значення: укр. полт. *півзіни* [Ващенко: 73]; полт. *півзина* [Сизько П.: 68; Сизько К.: 31]; срд.-пол. *п'івзіни*, *уп'івзини*, *п'івзини*, *п'івзн'ак*, *оп'овз'ен'* [Никончуки: 244, 245]; пд.-зх. *п'івзин'е* [Studia: 33]; сх.- і срд.-пол. *п'овзина*, *оп'овзена*, *оп'овзняк*, *п'овзняк* [Лисенко СПГ: 144,145]; н.-наддніп. *півзини* [Чабаненко III: 112]; бойк. *павзіни* [Онишкевич II: 33]; зх.-пол. *'п'івзина*, *о'п'івзина* [Євтушок: 39]; блр. тур. *паўзіны*, *паўзы* [ТС IV: 18]; гродн. *поўзе* [Сцяшковіч: 368]; пол. *апоўзник*, *апоўзн'ак*, *апоўзина*, *апоўзники*, *п'іўзе*, *п'іўзэнэ*, *поўзан'а* [Корень, Шушкевич: 145].

Серед спільних східнополісько-іншоукраїнсько-білоруських елементів виділяється назви ЛСГ деталей зрубу хати: сх.-пол. *зап'есошник* 'верхня дерев'яна балка в стіні, паралельна до сволака, на яку ставлять крокви' — 'тс' в укр. срд.-пол. *зап'ісо́чник*, *зап'есо́чник*, *зап'есо́шник* [Никончуки: 157]; срд.- і сх.-пол. *зап'есо́шник*, *зап'есо́ни́ца*, *зап'есо́чина* [Лисенко СПГ: 79]; *записо́шник* [Лисенко ССП: 30]; пор.: укр. зх.-пол. *зап'е'сочн'ік'і* 'скріплені у формі прямокутника балки, які кладуть на стіни', 'короткий дерев'яний брусок між поперечними балками в стінах' [Євтушок: 29, 31]; див. також: — 'тс' в блр. тур. *зап'есо́чник* [ТС II: 114]; гродн. *зап'есо́чник* [Сцяшковіч: 158]; пол. *зап'есо́шница*, *зап'есо́шница*, *зап'есо́чины* [Корень, Шушкевич: 138];

сх.-пол. *ли'сиц'і*, *л'і'с'іци*, *ли'сички*, *л'і'с'ічк'і* 'короткі бруси з прорізами на кінцях, які закладають впоперек стіни у двох місцях для скріплення брусів у зрубі' — 'тс' в укр. срд.-пол. *л'і'с'іци* [Никончуки: 171]; пн.-зх. *лісіца*, *лісіцы* [СПЗБ II: 660]; пор. також: укр. бойк. *лісі́ця* 'підойма у возі', 'деталь олійниці' [Онишкевич I: 410]; *лісі́цю даць* 'підперти стіну підпірками' [Лисенко СПГ: 115]; блр. тур. *лісі́ця* 'лиштва з діркою, в яку вставляють жердку для одягу' [ТС III: 32]; *лісі́ця* 'знаряддя для зжимання або з'єднання дощок' [Носовіч I: 269]; пн.-зх. *лісі́ця* 'скручена гілка або планка, якою з'єднують полози санок' [СПЗБ II: 660]; 'товста кругла жердина, яка кладеться на санки (упоперек) для перевезення колод' [Матэрыялы: 33]; рос. тамб., орл., новг. *лисица* 'нижня перекладина, яка з'єднує передню й задню осі або подушки санок, воза'; сверд. 'товстий дріт, що з'єднує розсоху, рільник та оглоблі (сохи)'; пск. 'поперечні колоди, які скріплюють бруси в плотах'; смол. 'поперечний брусок на возі при перевезенні колод' [СРНГ XVII: 61];

сх.-пол. *ош'чеп*, *ош'ч'іп*, (*аш'чеп*, *аш'ч'іп*), *ш'чеп*, *ош'чепина* 'верхня дерев'яна балка в стіні, паралельна до сволака, на яку ставлять крокви' — 'тс' в укр. срд.-пол. *шч'эпа*, *ошч'эп*, *ошч'эпа*, *ошч'эпина* [Никончуки: 159]; н.-наддніп. *ошч'эп* [Чабаненко III: 69]; блр. пн.-зх. *ач'эп* [СПЗБ I: 138]; пол. *ушч'эпа* [Корень, Шушкевич: 133]; пор.

також: укр. пд.-зх. *очéни, воч'áп* 'повздовжній балюк у стіні' [Studia: 32]; зх.-пол. *ош'чена* 'повздовжня балка в стіні' [Євтушок: 30]; блр. пн.-зх. *ачэп* 'перший суцільний брус над отворами вікон чи дверей', 'балка, що кладеться на шули' [СПЗБ I: 138];

сх.-пол. *п'латва* 'верхня дерев'яна балка в стіні, паралельна до сволока, на яку ставлять крокви' — 'тс' в укр. лемк. *п'латва* [Сополига: 292]; срд.-пол. *п'латва* [Никончуки: 158]; пд.-зх. *п'латва* [Studia: 32]; блр. пол. *оп'латва* [Корень, Шушкевич: 145];

сх.-пол. *пра'вило* 'верхня дерев'яна балка в стіні, паралельна до сволока, на яку ставлять крокви' — 'тс' в укр. срд.-пол. *правіло, прав'іло* [Никончуки: 159]; н.-наддніп. *правіло* [Чабаненко III: 257]; блр. пн.-зх. *правыло, правіло* [СПЗБ IV: 68]; пор. також: укр. зх.-пол. *пра'вило* 'підвалина' [Євтушок: 28]; 'повздовжня балка на стіні', 'поперечний брус між стовпами в стіні', 'повздовжня балка, яка утримує стелю' [Євтушок: 30, 31, 35].

У східнополіських говірках для назв верхньої частини віконної чи дверної коробки зафіксовано велику кількість варіантів з коренем *голоў-*, що мають паралелі в українських та білоруських говорах: *г'ловен'* (*г'лов'ен'*, *г'лавен'*), *з'ловен'*, *г'ловен'*, *г'лоўник*, *го'ловен'*, *'голов'ен'*, *'нага'лов'ен'*, *нага'ловен'*, *'наголовец'*, *з'голов'ен'*, *наго'ловеч*, *наго'лов'іч*, *наго'лов'еч*, *приго'ловач*, *глоу'чак*, *пригала'вашка* 'верхня частина віконної рами' — 'тс' в укр. полт. *г'ловень* [Ващенко: 25], *приго'ловач* [Сизько П.: 73]; сх.-пол. *гал'овка, г'лавень* [Лисенко СПГ: 52]; блр. пол. *наго'ловен'* [Корень, Шушкевич: 144]; сх.-пол. *г'ловен'* (*г'лов'ен'*, *г'лавен'*), *з'ловен'*, *г'ловен'*, *г'лоўник*, *го'ловен'*, *'голов'ен'*, *з'голов'ен'*, *глоу'чак*, *го'лоўка*, *пригала'вашка*, *приго'ловач*, *наго'лович*, *наго'лов'іч*, *наго'лов'еч* 'верхній брус рами дверей' — 'тс' в укр. полт. *г'ловень* [Ващенко: 25]; полт. *приго'ловач* [Сизько П.: 73]; сх.-пол. *го'ловка* [Лисенко СПГ: 52]; *г'лавень*, *г'ловень*, *г'оло'вен*, *зг'ловень*, *зго'ловень* [Лисенко СПГ: 55]; *наго'ловень* [Лисенко СПГ: 132]; *приго'ловач* [Лисенко СПГ: 173]; зх.-пол. *го'ловен'*, *наго'ловен'*, *приго'ловач* [Євтушок: 46]; блр. лоев. *наго'лов'іч* [Янкова: 20]; пол. *наго'ловен'* [Корень, Шушкевич: 144]; гом. *узгал'овень* [Нар. лекс.: 152].

На позначення верхнього бруса дверної коробки серед східнополісько-іншоукраїнсько-білоруських спільностей спорадично зафіксовано лексему *по'душка* — 'тс' в укр. зх.-пол. *по'душка* [Євтушок: 47]; блр. пол. *подушка* [Корень, Шушкевич: 148].

Лексема *'біло* широко функціонує на всій східнослов'янській території з різними значеннями: укр. лемк. *біла* 'внутрішні рамки вікон' [Сополига: 284]; зх.-пол. *'біло* 'поручні на порозі' [Євтушок: 48]; блр. тур. *біло* 'брусок, планка' [ТС I: 58]; 'жердка, об яку обивають що-небудь: зерно із снопів' [Янкоўскі I: 41]; пн.-зх. 'бокові планки для скріплення поручень у драбині воза'; 'спинка в ліжку' [СПЗБ I: 186]; гродн. 'полиця'; 'віконна рама' [Сцяшківіч: 58]; рос. пск. *біло* 'товкач у ступі'; влад., кур., орл. 'різні частини саней' [СРНГ II: 291]; (б.м.) 'коротка палка ціпа' [Даль I: 86]. Лише із

значенням 'жердка — горизонтально укріплена переклада під стелею над піччю або ліжком, на яку вішають одяг' ця назва спорадично зустрічається в східнополіських, інших українських та білоруських говірках: сх.-пол. *біла* [Лисенко СПГ: 32]; блр. *біло* [Янкоўскі I: 41]; пн.-зх. *біла, біло* [СПЗБ I: 186].

Крім розглянутого вище значення лексеми *'копка* 'підпіччя' це слово спорадично зафіксоване на досліджуваній території як назва пічурки — невеликої ніші в стіні, комині, де зберігають дрібні речі: *'копка, 'кучка, 'кцонка, 'к'юпка*. З цим же значенням слово функціонує в українських середньо- та західнополіських говірках: срд.-пол. *к'опка* [Никончуки: 268]; зх.-пол. *'копка* [Євтушок: 55]; у деяких білоруських: тур. *к'опка* [ТС II: 217]; пн.-зх. *к'опка* [СПЗБ II: 501]; пор. також: укр. срд.-пол. *к'опка* 'комірка в печі, де зберігається жар'; *к'обка, к'убочка* 'комірка в печі, де сушать й зберігають скіпки' [Никончуки: 267]; зх.-пол. *'копка* 'невелика ямка біля челюстей печі для попелу', [Євтушок: 56]; блр. пн.-зх. 'бокова частина припічка, куди вигортають жар' [СПЗБ II: 501]; гродн. 'ямка на припічку в печі' [Сцяшківіч: 215]; пол. *к'опка, к'юпка* 'ямка в печі для попелу'; 'заглиблення в стіні печі, куди ставлять ногу, щоб легше було залізати на піч' [Корень, Шушкевич: 141, 146].

У ЛСГ назв споруд для опалення житла лексема *'куча* у східнополіських говірках демонструє ще одне своє значення 'підпіччя — глибока ніша під піччю', що так само об'єднує східнополіський ареал з багатьма українськими діалектами та з рядом білоруських говірок: 'тс' в укр. срд.-пол. *к'учка* [Никончуки: 91]; сх.-пол. *к'уча* [Лисенко СПГ: 111]; зх.-пол. *'куча* [Євтушок: 55]; блр. тур. *подк'учка* [ТС IV: 96]; пол. *к'уча, к'ючка* [Корень, Шушкевич: 142]; пол. [Лучыц-Федарэц: 161]; пор. також: укр. срд.-пол. *к'учка* 'ніша в печі або в стіні біля печі для дрібних речей' [Никончуки: 268]; блр. пн.-зх. 'бокова частина припічка' [СПЗБ II: 595]; пол. 'ямка в печі для попелу', 'заглиблення в стіні печі' [Корень, Шушкевич: 142]; пол. *к'уча* 'місце на припічку', 'пічурка для жару', 'пічурка збоку печі для зберігання лучини' [Лучыц-Федарэц: 161].

Ізоглоси *че'рін', чи'рен', ча'рон, че'рон, че'рун, че'рен'а, 'верхн'а че'рін'* 'площина над зводом печі (на якій сплять, сушать зерно тощо)' та *че'рін', че'рен', 'че'рен', че'рон, че'рен'а, че'ріен', 'нижн'а че'рін'* 'варильне дно печі', виходячи за межі східнополіського діалекту, продовжуються в інших українських та білоруських діалектах: сх.-пол. *че'рін'* 'площина над зводом печі (на якій сплять, сушать зерно тощо)' — укр. срд.-пол. *чер'ен* [Никончуки: 265]; сх.-пол. *чар'он, чер'он, черан'о* [Лисенко ССП: 69]; зх.-пол. *че'рин, ча'рин* [Євтушок: 54]; блр. тур. *чэрэн* [ТС V: 313]; сх.-мог. *чар'энь* [Бялькевіч: 489]; *чаран'а* [Янкоўскі I: 194]; пн.-зх. *чыр'эня, чырін'* [Клімчук-Загарод.: 152]; пн.-зх. *чар'он, чер'ан* [СПЗБ V: 410]; *чар'энь* [Кавалева: 91]; Яўневіч: 57]; лоев. *чар'он* [Янкова: 409]; пол. *чэрэн, чер'ин, чарэн, чер'эн', чырын', чар'он, чэр'он* [Корень, Шушкевич: 158]; гом. *чаран'о, чар'эн* [Нар. лекс.: 166]; сх.-пол. *че'рін'* 'варильне дно печі' — укр.

срд.-пол. *черён, чарён, чер'ін, чер'ін* [Никончуки: 261]; пд.-зх. *чар'ін, чир'ін, ч'єрен* [Studia: 33]; сх.-пол. *чаренá, чаренó, черанó* [Лисенко СПГ: 229]; тур. *чэрэн* [ТС V: 314]; пн.-зх. *чырэня, чыринь* [Клімчук-Загарод.: 152]; пн.-зх. *чарон* [СПЗБ V: 410]; пол. *чэрэн, чер'ін, чарэн, чарон, чэрон* [Корень, Шушкевич: 158].

Серед назв, що об'єднують східнополіський ареал з іншими українськими та білоруськими говорами, виділяються ще назви: сх.-пол. *за'тула, за'тулка* 'дерев'яна або бляшана закривка отвору печі' — 'тс' в укр. полт. *зату́лка* [Ващенко: 37]; прб.-черк. *зату́лка* [Лисенко СЧ: 12]; н.-наддніп. [Чабаненко II: 78]; зх.-пол. *за'тула, зату́лка* [Євтушок: 56]; блр. пн.-зх. *зату́лка* [СПЗБ II: 260];

сх.-пол. *йомка* 'чаплія — залізний гак на довгому держаку для витягання з печі сковороди' — 'тс' в сх.-пол. *йомка, йёмка* [Лисенко СПГ: 72]; *йомка* [Лисенко ССП: 32]; блр. мазир. *ёмка* [Лінг. геагр.: 251]; мін. [Чабатар: 117]; гродн. *емнік* [Сцяшковіч: 137]; лоев. *ёмка* [Янкова: 112]; пор.: рос. кур. *емкі* 'рогач' [Даль I: 519];

сх.-пол. *х'ватк'і, ух'ват, охват'ки* 'чаплія' — 'тс' в укр. н.-наддніп. *х'ватки* [Чабаненко IV: 191]; блр. пол. *ухвát* [Груцо: 328]; пн.-зх. [СПЗБ V: 247].

За наявними матеріалами до східнополісько-іншоукраїнсько-білоруських спільностей належать лексеми різних ЛСГ: сх.-пол. *дров'итн'а, дра'вутн'а, дрив'отн'а, дрив'ітен'* 'колода, на якій рубають дрова' — 'тс' в укр. полт. *дрив'ітня, дров'ітня* [Ващенко: 31; Сизько П.: 29; Сизько К.: 16]; срд.-пол. *дров'ітн'а, дрив'ітн'а, дров'етн'а* [Никончуки: 54]; бук. *дрів'ітень* [МСБГ: 39]; прб.-черк. *дрéв'итня, дрів'итня, дрів'итинь* [Лисенко СЧ: 11]; блр. тур. *дров'отня* [ТС II: 40]; сх.-мог. *дрыв'отня* [Бялькевіч: 158]; пор.: блр. тур. *дров'отня* 'місце для дров у курені', 'приміщення для дров' [ТС II: 40]; рос. зх., пд. *дров'отня* 'місце, де рубають дрова' [Даль I: 493; СРНГ VIII: 193];

сх.-пол. *мата, мат, матка, ма'ца, ма'ца, матошн'ік* 'плетінка з соломи чи конопель для утеплення вікон чи дверей' — 'тс' в укр. срд.-пол. *мата* [Никончуки: 186]; блр. сх.-мог. [Бялькевіч: 261]; пн.-зх. [СПЗБ III: 40]; пол. [Корень, Шушкевич: 143]; пор.: укр. зх.-пол. *мати* 'солом'яна стінка для утеплення будівлі (стіни)' [Євтушок: 25]; блр. тур. *мата, мат* 'щиток із соломи для утеплення вуликів' [ТС III: 67]; рос. (б.м.) *матъ* 'плетена підстилка із конопель: для обшивки частин суден; у будинках для обтирання взуття' [Даль I: 306];

сх.-пол. *тибел', тиб'ел', тиб'іл', тибел'* 'дерев'яний цвях, який забивають у прокручені отвори брусів' — 'тс' в укр. срд.-пол. *тибел'* [Никончуки: 170]; сх.- і срд.-пол. *тибэль* [Лисенко ССП: 64; Лисенко СПГ: 213]; бойк. [Онишкевич II: 287]; зх.-пол. *тибел', тиблик* [Євтушок: 33]; блр. тур. *тэбел', тэбел, тэбол* [ТС V: 170]; пн.-зх. *тыбел', тэбел', тэбаль* [СПЗБ V: 156]; пор.: укр. сх.-пол. *тибел'* 'свердел, яким провіряють для дерев'яного кілочка дірки'

[Лисенко СПГ: 213]; блр. тур. *тэбел'* 'виступ у брусі, який заходить у паз другого бруса при складанні зруба' [ТС V: 171]; *тэбел'* 'великий свердел' [Янкоўскі III: 134];

сх.-пол. *ш'лага* 'дерев'яний молот для ущільнення брусів при кладці' — 'тс' в укр. полт. *шляга* [Сизько П.: 93; Сизько К.: 43]; блр. *шляга, сляга* [Міхайлаў: 160]; пор.: укр. сх.- і срд.-пол. *шляга* 'довбня' [Лисенко ССП: 71; Лисенко СПГ: 235]; блр. пн.-зх., гродн., тур. 'довбня' [Гуліцкі: 131; СПЗБ V: 484; Сцяшковіч: 561; ТС V: 329];

сх.-пол. *це'нок, ца'нок* 'перекладинка в драбині' — укр. пд.-зх. *ц'інок* 'щабель драбини круглий', 'щабель драбини плоский' [Studia: 47]; бойк. [Онишкевич II: 356]; блр. тур. *цэнок* [ТС V: 283]; пор.: укр. сх.-пол. *цепко'ва драбина* 'драбина, зроблена з тонких жердин' [Лисенко СПГ: 227]; пд.-зх. *ц'інкі* 'дрючки в драбинах воза' [Studia: 47]; зх.-пол. *цеп'ки* 'поручні на порозі біля входу' [Євтушок: 48]; рос. пд., зх. *цепо́къ* 'палиця' [Даль IV: 579].

Частина будівельної лексики східнополіського діалекту має надійні відповідники лише в інших українських та російських говірках. До них належать: сх.-пол. *горниц'а* 'світлиця — гарно прибран велика кімната' — 'тс' в укр. зх.-пол. *горниц'а* [Євтушок: 61]; рос. пск., дон. *гóрница* [Миртов: 64; ПОС VII: 116; СДГ III: 108; СРНГ VII: 48]; пор.: укр. зх.-пол. *горниц'а* 'горище у житловому будинку' [Євтушок: 44]; рос. новг., пск. *гóрница* 'верхня кімната у двоповерховому селянському будинку'; моск., ряз., яр., смол. 'літне неопалюване приміщення, кімната'; новг. 'комірка з вікном, прибудована до сіней' [СРНГ VII: 48]; пск. 'житловий будинок, що має піч з трубою; біла хата', 'будівля, у верхній частині якої розміщені житлові кімнати, а внизу — допоміжні господарські приміщення' [ПОС VII: 116];

сх.-пол. *гн'ілуха, гн'ілушка* 'старий житловий будинок' — 'тс' в укр. пд.-зх. *гнил'ак* [Studia: 2]; сх.-пол. *гнілуша* [Лисенко СПГ: 56]; рос. ворон. *гнилу́шка* [СРНГ VI: 246]; пор.: також рос. пск. 'мазанка, зроблена із щільно збитої глини, замішаної з соломою' [ПОС VII: 27];

сх.-пол. *завал'уха, розвал'уха, розвал'ушка* 'старий житловий будинок' — 'тс' в укр. полт. *завалю́ха, розвалю́ха* [Сизько П.: 32]; пд.-зх. *завал'іско, завал'іску* [Studia: 31]; н.-наддніп. *завальо́ха* [Чабаненко II: 11]; зх.-пол. *завалис'ко, розвал'уха* [Євтушок: 23]; рос. дон., кур., ворон. *завалю́ха* [Миртов: 96; СРНГ IX: 294];

сх.-пол. *гама'зеі* 'комора — окрема будівля для зберігання зерна' — 'тс' в укр. сх.-пол. *гамазе́й* [Лисенко СПГ: 52]; н.-наддніп. *гамазе́й* [Чабаненко I: 219]; рос. смол. *магазе́я* [Добровольский: 394]; твер., пенз., кур., мос., ворон. *гамазе́й* [СРНГ VI: 125]; зх.-бр. *гамазе́я* [Расторгуев: 76];

сх.-пол. *виход, ўход, про'ход (пра'ход)* 'погрибник — похилий зі сходами спуск до льоху, передня частина, вхід' — 'тс' в укр. н.-наддніп. *віходження* [Чабаненко I: 174]; рос. дон., пск., брян. *вы́ход* [Миртов: 53; ПОС VI: 93; СРНГ VI: 50]; пор. також: рос. кур., орл.,

ворон. 'погриб, підвал'; кур., ряз. 'погриб із вбудованими для входу в нього східцями' [СРНГ VI: 50]; дон. 'сухий погриб під будинком з окремим виходом у двір або не під будинком' [Миртов: 53];

сх.-пол. *рундук* 'ганок — прибудова з площадкою й східцями біля входу в будинок' — 'тс' в укр. сх.-пол. *рундук* [Лисенко ССП: 58; Лисенко СПГ: 189]; зх.-пол. [Євтушок: 63]; рос. яр., влад. *рундукъ* [Даль IV: 113]; дон. [Миртов: 277; СДГ III: 99];

сх.-пол. *саж, са'жок, от'кормошний саж* 'спеціальне приміщення, куди відсаджують свиней для відгодівлі' — 'тс' в укр. полт. *саж* [Ващенко: 87]; рос. кур. *сажъ* [Даль IV: 128]; дон. *саж* [Миртов: 280; СДГ III: 102];

сх.-пол. *'шия* ('шея), *'шика* ('шейка) 'погрибник — похилий із сходами спуск до льоху, передня частина, вхід' — 'тс' в укр. срд.-пол. *шійа* [Никончуки: 78; Євтушок: 76]; рос. дон. *шея, шейка* [СДГ III: 201].

Серед східнополісько-іншоукраїнсько-російських спільностей виділено кілька назв, що позначають процеси будівництва: сх.-пол. *є'ладит', заг'лажуват'* 'штукатурити стіни, стелю' — 'тс' в укр. полт. *є'ладити* [Сизько П.: 23; Сизько К.: 13]; бук. [МСБГ I: 87]; рос. ур. *є'ладить* [СРНГ VI: 178];

сх.-пол. *скла'дат'* 'будувати дерев'яну хату' — 'тс' в укр. зх.-пол. *скла'дат' бру'си в стол'би; скла'дат' бру'си в па'зи* [Євтушок: 91]; рос. (б.м.) *скла'дыват'* 'будувати дім, піч' [Даль IV: 197].

Для позначення процесу затикання щілин між поперечними брусами стіни в окремих говірках досліджуваного ареалу зафіксовано дієслово *шпакл'уват'* (*шпакл'є'ват', шпакл'а'ват'*), *пакл'уват'*, а також описові конструкції, в яких ці дієслова супроводжуються назвою матеріалу, що використовується для утеплення: *шпакл'уват' к'лоч:'ам, шпакл'є'ват' 'мохом, шпакл'є'ват' 'напр'єбкам'і*. В інших українських та російських говорах відомі лише поодинокі формальні й семантичні паралелі: укр. зх.-пол. *шпакл'уват'* [Євтушок: 92]; рос. (б.м.) *шпаклевать, шпаклевать* [Даль IV: 642].

Ізогласа лексеми *с'волок, с'волак, с'воїлак* 'сволок — повздожня міцна балка, яка підтримує стелю в хаті' знаходить своє продовження в окремих українських та російських говірках: укр. срд.-пол., пд.-зх., бойк. *сво́лок* [Никончуки: 201; Studia: 32; Онишкевич II: 209]; рос. пд. *сво́локъ* [Даль IV: 155]; дон. *сво́лок, своло́ка* [СДГ III: 110]. Проте в деяких селах ця реалія має іншу назву, наприклад, *трам, 'матиц'а*, а лексема *с'волок* функціонує як найменування балки в господарських приміщеннях — клунях, хлівах, погребах. Особливо чітко така диференціація простежується в білоруських говірках, де ця лексема зафіксована лише як назва балки в господарських приміщеннях: тур. *сво́лок* 'жердина, яку клали на сохи, а ключини вішали на сволок у клунях' [ТС V: 23]; пн.-зх. *сво́лак* 'балка, яка служить опорою даху на сохах у клуні' [СПЗБ IV: 400]; гродн. *сво́лка* 'повздожня балка в клуні' [Сцяшковіч: 427]; лоев. *сво́лак* 'дереву, яке кладеться на сохи в хліві' [Янкова: 321].

У східнополіських говірках відзначена лексема *'в'ішалка, 'в'ешалка* 'жердка — горизонтально укріплена переклада під стелею над піччю або ліжком, на яку вішають одяг'. Ця назва відома також у російських говірках з тим же значенням: пск., калуз. *вешалка* [ПОС III: 136; СРНГ IV: 221]; (б.м.) *в'ішалка* [Даль I: 336]; у деяких укр. лемк. — *вішало* [Сополига: 285]; срд.-пол. — *вешалка* [Никончуки: 203]; зх.-пол. — *'в'ішалка* [Євтушок: 35].

Вище серед східнополісько-іншоукраїнсько-білоруських паралелей була наведена лексема *'в'іл'чик* із значенням 'верх — місце, де сходяться схили солом'яної покрівлі'; в українських східнополіських, середньополіських та російських смоленських говірках вона функціонує також із значенням 'гребінь даху (безвідносно до матеріалу та форми)': сх.-пол. *'в'іл'чик, 'в'іл'ч'ік* — 'тс' в укр. срд.-пол. *в'іл'ч'ік, в'іл'чик* [Никончуки: 216]; рос. смол. *вільчик* [СРНГ IV: 284]; пор. також: укр. срд.-пол. *в'іл'ч'ік, в'іл'чик* 'ребро даху у вигляді ромбічного бруса з пазами, в які заходять торці покрівельних дощок', 'оздоба на схрещенні вітрових дощок коло дахового гребеня — схрещення дощок', 'прикраса, яку будівельники чіпляють до крокви як знак того, що хата зведена' [Никончуки: 217, 220, 222]; блр. пол. *вільчык, вільчик* 'дві дошки, якими накривають гребінь даху' [Корень, Шушкевич: 132, 133].

Деякі говірки досліджуваного ареалу зберігають окрему лексему для позначення дощок, що прибивають впоперек до кроков: назви *'палу́ба, 'палу́бка, о'палу́бка, о'палу́бок, палу́боўка* часто функціонують паралельно з лексемою *'лата*, проте у більшості випадків ці лексеми семантично чітко диференційовані: *'палу́ба* (і похідні) позначають дошки, призначені під шифер, залізо, а *'лата* — різновид обшивки під соломі. В окремих говірках стара назва *'лата* частково змінила своє призначення і використовується як назва будівельного матеріалу під новіші типи покрівель. Така ж диференціація відома і в деяких українських говорах поза східнополіською діалектною зоною та в російських говорах: укр. срд.-пол. *'палу́ба* 'набита на крокви суцільна дошана основа шиферного чи жерстяного даху' [Никончуки: 238]; рос. твер., новг., костр., яр. 'обрешітка кроков даху під дранку чи залізо' [СРНГ XXV: 177]; пор. також: укр. прб.-черк., сх.-пол. 'тоненькі дощечки, якими покривають хату' [Лисенко ССП: 48; Лисенко СПГ: 150; Лисенко СЧ: 16]; рос. моск. 'товста шалівка' [СРНГ XV: 177]; (б.м.) 'дах, покрівля, стеля' [Даль III: 13].

У східнополіських говірках для позначення з'єднаних у горішній частині під кутом жердин, якими укріплюють, притискають верх солом'яної покрівлі, відзначено назви, що мають іншоукраїнсько-російські паралелі: сх.-пол. *по'мет* — 'тс' в укр. зх.-пол. *по'метиц'а* [Євтушок: 39]; рос. (б.м.) *помѣтины* [Даль III: 272];

сх.-пол. *к'л'учина, к'л'уч'іна, к'л'уч'іни, к'л'учка, к'л'учки* — 'тс' в укр. лемк. *ключина, ключовина* [Сополига: 288]; срд.-пол. *ключіни, ключіці* [Никончуки: 246]; пд.-зх. *ключіне, ключіця* [Studia:

33]; бойк. *ключіни, ключіня* [Онишкевич: 359]; рос. кур. *ключіна* [СРНГ XIII: 325].

ЛСГ назв споруд для опалювання житла та їх частин об'єднує чимало лексем, які є спільними для східнополіського діалекту, інших українських та російських діалектів; це, зокрема: сх.-пол. *'бороу, 'бухору, 'борау, боро'вик, бара'вик, бара'вок* 'лежак, горизонтальна частина димоходу, що лежить на горищі' — 'тс' в укр. полт. *буравок* [Сизько П.: 14; Сизько К.: 9]; сх.-пол. *бóров* [Лисенко СПГ: 34]; *бóрав* [Лисенко Лисенко ССП: 18]; рос. смол. *бóровъ* [Добровольский: 31]; (б.м.) [Даль I: 115]; дон., пск. *бóров* [Миртов: 25; ПОС II: 116];

сх.-пол. *'вивод* 'димар над дахом хати' — 'тс' в укр. зх.-пол., сх.-пол., прб.-черк., н.-наддніп. [Євтушок: 58; Лисенко СПГ: 43; Лисенко СЧ: 10; Чабаненко I: 142]; рос. перм., арх., ірк. *вьывод* [СРНГ V: 255]; перм. *вьыводъ* [Даль I: 281];

сх.-пол. *го'лоўка* 'димар над дахом хати' — 'тс' в укр. срд.-пол. *голівка* [Никончуки: 272]; сх.- і срд.-пол. *голівка, галівка* [Лисенко ССП: 24; Лисенко СПГ: 52]; зх.-пол. *го'ловка* [Євтушок: 58]; рос. пск. *голівка* [ПОС VII: 61];

сх.-пол. *звід* (*звид, звод, звуд, свод*) 'внутрішнє опукле верхнє покриття над черінню' — 'тс' в укр. зх.-пол. *звод* [Євтушок: 54]; рос. *звод* [СРНГ XI: 220];

сх.-пол. *н'ід'н'ом* 'рогач ставити в піч або виймати з неї горшки' — 'тс' в укр. полт. *підньом* [Ващенко: 75]; рос. влад. *подъемъ* [Даль III: 190].

Лексема *од'в'ірок, од'в'ірки*, зазнавши семантичного розвитку, вживається у східнополіських говірках на позначення окремої реалії та її частин і має паралелі в інших українських та російських говорах: сх.-пол. *од'в'ірок, од'в'ірки, (од'верки, ад'в'ерки, ад'в'ерк'і)* 'одвірок, рама, в яку вправлено двері' — 'тс' в укр. пд.-зх. *одв'ірки, одв'ірок, водв'ірок* [Studia: 38]; зх.-пол. *од'в'ірки* [Євтушок: 46]; рос. арх. *одверье* [СРНГ XXIII: 6; Даль II: 609]; сх.-пол. *од'вирок* (*од'верок, ад'в'ірак, ад'вуорак*), *од'в'ірки* 'один з двох вертикальних брусів рами дверей' — 'тс' в укр. зх.-пол., срд.-пол., бойк. *од'в'ірок* [Євтушок: 46; Никончуки: 178; Онишкевич II: 15]; сх.-пол. *одв'ірок, одв'ірки* [Лисенко СПГ: 141]; рос. (б.м.) *одверье, ободверина* [Даль II: 609]; сх.-пол. *од'в'ірок* 'верхній брус рами дверей' — 'тс' в укр. зх.-пол. *од'в'ірок* [Євтушок: 47]; рос. кур. *одверка* [СРНГ XXIII: 6].

До цього ряду лексем входять також дві назви на позначення пристрою біля колодязя у вигляді довгого важеля на високій опорі для витягання відра з водою: сх.-пол. *крук* — 'тс' в укр. зх.-пол., сх.-пол. *крук* [Євтушок: 78; Лисенко СПГ: 98]; рос. волог., пск. *крук* [СРНГ XV: 355];

сх.-пол. *зв'ід* (*звод, звуд, зв'іед*) — 'тс' в укр. зх.-пол. *звод* [Євтушок: 78]; рос. зх.-бр. *завод* [Расторгуев: 104]. Для назви цієї реалії на досліджуваній території спорадично вживаються описові кон-

струкції *ко'лод'аз' із з'водом, ко'лод'аз' до з'вода, ка'лодес' з з'водом*.

Окрему групу назв становлять лексеми, що об'єднують східнополіський говір з усім східнослов'янським континуумом. Кількісно це найбільша група лексем, що виділяється з-поміж різноспрямованих східнополісько-іншодіалектних паралелей. Деякі лексичні явища східнополіського говору мають паралелі в інших українських, російських та білоруських говорах, об'єднуючи їх у східнослов'янську мовну цілість.

Зауважимо, що оцінка приналежності тієї чи іншої назви до певного типу паралелей супроводжувалася труднощами, пов'язаними з тим, що на підставі наявних лексикографічних джерел не завжди вдається беззастережно виявити ареал функціонування лексеми. І все ж необхідно використовувати й не зовсім повні матеріали, бо навіть такі свідчення дають змогу спостерігати зміну чи стійкість структури слова, модифікацію або стабільність семантики на досліджуваній території та в інших східнослов'янських діалектних зонах.

Зіставлення будівельної лексики східнополіського говору з відповідною лексикою інших східнослов'янських говорів уможливило вияв спільних елементів у значній кількості ЛСГ.

Зафіксовані назви на позначення процесів будівництва мають паралелі в суміжних та дистантних говорах східнослов'янських мов: сх.-пол. *коно'патит'* (*коно'пат'ім', кана'пат'ім'*) 'затикати щілини між поперечними брусами дерев'яної стіни мохом, відходами льняного волокна' — укр. зх.-пол. *коно'патити* [Євтушок: 92]; блр. тур. *конопáціць* [ТС II: 214]; рос. (б.м.) *конопáтить* [Даль II: 152]; пор.: рос. пск. *конопáтить* 'ховати, закладати' [СРНГ XIV: 263];

сх.-пол. *'латит'* (*ла'тат', 'лат'ім', у'латоват'*) 'прибивати дошки до кроків перед спорудженням покрівлі' — укр. срд.-пол. *лат'ім', латит'* [Никончуки: 237]; бук., бойк. *латити* [МСБГ VI; Онишкевич I: 404]; сх.-пол. *латáть* [Лисенко СПГ: 113]; *прилáчуват* [Лисенко СПГ: 174]; зх.-пол. *ла'тати, 'лат'ім'* [Євтушок: 92]; блр. тур. *прылáціць, прылáчваць* [ТС IV: 245]; *прылáчваць* [Янкоўскі I: 154]; пн.-зх. *ла́ціць, ла́тімі* [СПЗБ II: 635]; брест.-пін. *латáць, лататы* [Лінг. геагр.: 257]; рос. кур., орл., зх. *латáть, латвинить, латвить* [СРНГ XVI: 287]; (б.м.) *латáть, латывать* [Даль II: 240]; дон. *при'латит'* [СДГ II: 108];

сх.-пол. *мос'тит'* (*мос'т'ім', мас'тит', мас'т'ім'*) 'настилати підлогу дошками' — укр. зх.-пол. *мос'тит'* [Євтушок: 94]; блр. сх.-мог. *вымышчáць* [Бялькевіч: 121]; *мосціць* [Носовіч I: 291]; *масыціць* [Юрчанка II: 14]; *масыціць* [Матэрыялы: 35]; рос. дон. *помостить* [СДГ III: 39]; пор.: блр. тур. *мос'ціць* 'робити підлогу з ґрунту, піску, а потім класти дошки' [ТС III: 93];

сх.-пол. *ми'ім', мо'шит', мохо'ват'* (*моху'ват', маху'ват', маха'ват'*), *замо'шит', примо'шит', промо'шит'* 'затикати/заткнути щілини між поперечними брусами дерев'яної стіни мохом тощо' —

укр. срд.-пол. *мишит'* (*миш'it'*, *миш'it'*) [Никончуки: 174]; бук. *мишіти* [МСБГ V: 99]; сх.-пол. *імішій* [Лисенко СПГ: 86]; бойк. *імішіти* [Онишкевич I: 328]; *мишіти* [Онишкевич I: 459]; зх.-пол. *м'шийти*, *мохуват'* [Євтушок: 92]; блр. тур. *мишыць* [ТС: 103]; сх.-мог. *амішыць*, *імішыць* [Бялькевіч: 52; Бялькевіч: 214]; *амішыць* [Носовіч I: 6]; *вымішыць* [Юрчанка I: 96]; пн.-зх. *мишыць* [СПЗБ III: 91]; гродн. *махават'*, *машыць* [Сцяшковіч: 256]; *імішыць* [Матэрыялы: 28]; рос. смол. *амішыць* [Добровольский: 10]; (б.м.) *мишарить* [СРНГ XIX: 48]; *мишить* [Даль II: 353];

сх.-пол. *рубит'* (*руб'it'*, *руб'ит'*) 'будувати дерев'яну хату' — 'тс' в укр. лемк. *струбіти* [Сополіга: 294]; срд.-пол. *руб'ит'* (*руб'it'*, *руб'ити*) [Никончуки: 81]; сх.-пол. *рубить уструб* [Лисенко СПГ: 221]; блр. тур. *вурубваць* [ТС I: 173]; сх.-мог. *зрубіць* [Бялькевіч: 196]; *рубяць* [Носовіч: 567]; *прірубіць* [Юрчанка III: 126]; пн.-зх. *рубіць* [СПЗБ IV: 309]; лоев. *рубяць*, *рубіць* [Янкова: 312]; рос. смол., дон. *рубить* [Добровольский: 801; Даль IV: 106; СДГ III: 97].

Такі ж спільні для різних діалектних мов явища відзначено і серед лексем на позначення житлових будівель, в основі назв яких лежать такі диференційні ознаки, як розмір будівлі та відношення до часу забудови: сх.-пол. *халупа*, *халупка*, *халапута*, *халабуда* 'старий житловий будинок' — 'тс' в укр. зх.-пол., срд.-пол. *халупа* [Євтушок: 23; Никончуки: 115]; пд.-зх. *халупа*, *халуписко* [Studia: 31]; под. *халабуда* [Брилінський: 99]; блр. сх.-мог., пол. *халупа* [Бялькевіч: 470; Лучыц-Федарэц: 151]; *халупа*, *халупіна* [Юрчанка III: 249]; пн.-зх. *халупка* [СПЗБ V: 285]; рос. смол. *халупа*, *халупинка* [Добровольский: 953]. Зафіксовано це слово також із значеннями 'житло малих розмірів': укр. зх.-пол. *халупа* [Євтушок: 22]; блр. тур. 'тс' [ТС V: 151]; 'житловий будинок, хата': укр. пд.-зх. [Studia: 31]; блр. пол., тур. [Лучыц-Федарэц: 151; ТС V: 227]; гродн. *халупіна* [Сцяшковіч: 524]; рос. пд., зх., смол. *халупа* [Даль IV: 541; Добровольский: 953]; ймовірно, спершу ця лексема означала 'хата, житловий будинок', а пізніше постали значення 'мала хата', 'стара хата'.

Назва 'хижа' 'старий житловий будинок' має відповідники в інших українських діалектах: 'тс' в укр. прб.-черк., бойк., пд.-зх. [Лисенко СЧ: 20; Онишкевич II: 339; Studia: 31]; н.-наддніп. *хіжина* [Чабаненко IV: 193]; блр. пн.-зх. *хіжынка* [СПЗБ V: 303]; пол. *хіжа* (*хіжа*, *хэжа*, *х'іжка*) [Лучыц-Федарэц: 161]; рос. (б.м.) *хіжа*, *хіжина* [Даль IV: 547]. В інших східнослов'янських діалектах лексема *хижа* зафіксована ще з такими значеннями: укр. лемк. *хыжа*, *хіжа* 'житловий будинок', 'однорядне господарство', 'житлове приміщення' [Сополіга: 296]; срд.-пол. *хіжа* 'старий хлів, покритий соломомою' [Никончуки: 92]; *х'іжа* 'будівля для дров' [Никончуки: 104]; пд.-зх. *хіжа* 'хата' [Studia: 31]; сх.-пол. 'лозова прибудова до хати, що служить комірчиною' [Лисенко СПГ: 224]; под. 'хата' [Брилінський: 99]; блр. тур. *хіжына* 'хатина' [ТС V: 238]; *хіжжа* 'зменшене до *хіжина* (хата)' [Носовіч: 678]; лоев. *хіжа*

'прибудова' [Янкова: 393]; пол. 'окрема комора або комірка в сінях для збіжжя або спальня для молодих', 'повітка', 'половник у клуні', 'недобудований будинок' [Лучыц-Федарэц: 161]; рос. пд. 'хижа, хіжжина' 'комірка з боку сіней' [Даль IV: 547]; дон. *хіжжа* 'літня кухня', 'хата' [СДГ III: 178].

Наведений семантичний ряд лексеми 'хижа' демонструє розвиток загального значення 'хата, житловий будинок' в напрямку його звуження — 'стара хата', 'нова хата', зміну значення 'житло' > 'господарські приміщення' ('старий хлів', 'будівля для дров', 'комірчина', 'повітка', 'літня кухня', 'половник у клуні').

Лексема *хороми* (*ха'роми*), *хо'рома* у східнополіському говорі поширена із значеннями 'нежитлові господарські будівлі', 'комора', 'все, що зберігається в коморі', 'багате приміщення', 'великий будинок'. Із значенням 'житло великих розмірів' для цієї лексеми виявлено паралелі на всій східнослов'янській території: укр. зх.-пол., срд.-пол. *хо'роми* [Євтушок: 22; Никончуки: 114]; блр. пн.-зх. *харома*, *хароміна* [СПЗБ V: 289]; пол. *харомы*, *хорома* [Лучыц-Федарэц: 147]; гом. *хароміна* [Нар. лекс.: 154]; рос. смол. *хоромы* [Даль IV: 561; Добровольский: 965]; значення цієї лексеми пов'язане не тільки з будівлями великих розмірів, але й з житлом взагалі, з окремими його частинами, з господарськими приміщеннями, з комплексом житлових та господарських споруд: укр. срд.-пол. *хоромы*, *хором'іна* 'крите приміщення для худоби — хлів', *хором'іна* 'клуня', *хоромы* 'сіни' [Никончуки: 82, 98, 126]; зх.-пол. 'житлові та господарські будівлі без городу' [Євтушок: 20]; блр. тур. *хором*, *хорома*, *хоромы* 'житлові будівлі', 'житлові й господарські приміщення разом — господарство' [ТС V: 252]; лоев. *хароміна* 'хата' [Янкова: 391]; пол. *хорома*, *хоромына* 'будівля' [Корень, Шушкевич: 157]; *хоромы*, *хорома* 'усі будинки селянина', 'усі хліви', 'корівник', 'клуня', 'клуня + хлів', 'хороша (добротна) хата', 'хата з прибудовами', 'комірка', 'хата' [Лучыц-Федарэц: 147]; рос. (б.м.) *хоромы* 'житлові дерев'яні будівлі'; *хоромына* 'житловий будинок' [Даль IV: 561].

У межах ЛСГ на позначення окремих приміщень у житловому будинку виділяються такі східнополісько-іншоукраїнсько-білорусько-російські спільності: сх.-пол. *св'ет'ліца* 'світлиця, гарно прибрана велика кімната' — укр. зх.-пол. *світ'лиця* [Євтушок: 61]; блр. тур. *светліца* [ТС V: 18]; *светліца* [Носовіч: 576]; рос. смол. *свѣтѣлка* [Добровольский: 819]; (б.м.) *свѣтліца*, *свѣтѣлка* [Даль IV: 158]; дон. *светліца* [СДГ III: 108];

сх.-пол. *с'іни*, *с'інці*, *с'інци*, *с'іен'і*, *с'ен'і*, *с'енці*, *с'іенци* 'сіни в хаті' — укр. лемк. *с'іни* [Сополіга: 294]; срд.-пол. *с'іни*, *с'ен'і*, *с'енци* [Никончуки: 125, 126]; пд.-зх. *с'іни*, *с'інки*, *с'ын'ці* [Studia: 35]; бойк. *с'іни* [Онишкевич: 218]; зх.-пол. *с'іни*, *с'ени*, *с'інци* [Євтушок: 60]; блр. тур. *с'іні* [ТС V: 28]; сх.-мог. *с'енцы* [Бялькевіч: 403]; *с'енцы* [Носовіч: 630]; *с'енцы* [Юрчанка III: 68]; пн.-зх. *с'іні* [СПЗБ IV: 413]; пол. *с'іни*, *сіны*, *с'енцы* [Корень, Шушкевич: 152]; рос. смол., дон. *с'іни* [Даль IV: 380; Добровольский: 899; СДГ: 3: 151]; дон. *с'енцы* [Миртов: 290].

Ганок у досліджуваних говірках називається *'ганок, 'ганк'і, 'ганки, 'ганк'і, 'ганачки* і має паралелі у всьому східнослов'янському ареалі: укр. срд.-пол. *га́нок* [Никончуки: 120]; зх.-пол., пд.-зх. *'ганок* [Євтушок: 63; Studia: 34]; бойк. *га́нок, га́нок* [Онишкевич I: 160]; блр. тур. *га́нок* [ТС I: 194]; сх.-мог. *га́нкі, га́нык* [Бялькевіч: 132]; *га́нки* [228-1: 109]; *га́нкі, га́начкі* [Янкоўскі I: 59]; *га́нкі* [Юрчанка III: 94]; пн.-зх. *га́нак, га́нок* [СПЗБ I: 417]; гом. *га́ні, га́нки* [Нар. лекс.: 35]; рос. смол. *га́нок* [Добровольский: 120]; смол., брян., калуз., пд., зх. *га́нок* [СРНГ IV: 135]; зх.-бр. *га́нки* [Расторгуев: 76]; пд., зх. *га́нка, га́нок, га́нки* [Даль I: 344]; пск. *га́нок, га́нка* [ПОС VI: 147]; пор. також: укр. сх.- і срд.-пол. *га́нок, га́нкі* 'східці на ганку' [Лисенко СПГ: 62]; зх.-пол. *'ганки* 'поріг біля входу', 'веранда' [Євтушок: 47, 64]; под. *га́нок* 'веранда' [Брилінський: 26]; блр. *га́нкі* 'східці на ганку' [Носовіч I: 109]; рос. перм., смол. *га́нки* 'виточені стовпці або стругані бруси в перилах східців, моста або легкої огорожі', 'східці на ганку', 'східці драбини', 'сіни' [СРНГ VI: 135].

Зафіксовані в східнополіських говірках назви кутків у хаті також мають надійні відповідники у говірках усіх східнослов'янських мов: сх.-пол. *вил'ошник* 'куток у хаті, в якому стоять рогачі' — 'тс' в укр. срд.-пол. *вил'ошник, в'ілошник* [Никончуки: 129]; *вил'ошники* [Лисенко СПГ: 44]; блр. сх.-мог. *ві́лышнік* [Бялькевіч: 108]; *вілашнік* [Кавалева: 85]; рос. зх.-бр. *вілашник* [Расторгуев: 65];

сх.-пол. *каче'режжик, каче'рожн'ік, каче'режжик, каче'руожн'ік, каче'р'іжжик* 'куток у хаті, в якому стоять рогачі' — укр. зх.-пол. *кочер'ги, кочер'єжжик, кочер'єжн'ік, качер'єжн'ік* [Никончуки: 129]; сх.-пол. *качер'уожжик* [Лисенко ССП: 34]; блр. сх.-пол. *кычар'єжнік* [Бялькевіч: 244]; *качар'єжнік* [Бялькевіч: 224]; *кочер'єжжик* [Носовіч I: 250]; гродн. *качар'єжнік* [Карней: 34]; пн.-зх. *качар'єжнік, качар'єжнік* [СПЗБ II: 445]; *качар'єжнік* [Яўневіч: 31]; пол. *кочэр'єжжык, кочэр'іжжык* [Корень, Шушкевич: 141]; рос. смол. *кочер'єжжик* [Добровольский: 354]; смол., пск., зх., брян. *кочер'єжжик* [СРНГ XV: 127];

сх.-пол. *'покут, 'покут', 'покут'а* 'куток у хаті, де висять образи і стоїть стіл, за який садять шанованих гостей' — укр. срд.-пол. *по́кут'* [Никончуки: 127]; блр. тур. *по́куць, по́куцье* [ТС IV: 138]; сх.-мог. *по́кут, по́куць* [Бялькевіч: 335]; *по́куць* [Носовіч: 460]; пн.-зх. *по́куць* [СПЗБ IV: 39]; пол. *по́куть, по́кутте* [Корень, Шушкевич: 147]; рос. зх., пд. *по́кут* [Даль III: 249]; дон. *по́кут* [СДГ III: 34];

сх.-пол. *'сутки, 'суточки* 'неглибока ніша між стіною і піччю' — 'тс' в укр. срд.-пол. *су́точки* [Никончуки: 131]; блр. гродн. *су́танькі* [Алексейчук: 17]; пн.-зх. *су́ткі, су́дкі* [СПЗБ V: 23]; пол. *су́тки* [Корень, Шушкевич: 155]; рос. (б.м.) *су́тки, су́тычки* [Даль V: 365]; пор. також: рос. (б.м.) *'сут'ки, су'тычки* 'куток; куток під іконами', 'кутки в хаті' [Даль IV: 365].

На досліджуваній території вживається кілька назв на позначення горища в житловому будинку та в господарському приміщенні. Ці лексеми відомі й іншим українським говорам, а також білору-

ським та російським: сх.-пол. *'вишки ('вишк'і)* 'горище в житловому будинку' — 'тс' в укр. пд.-зх. *ві́шка* [Studia: 32]; зх.-пол. *'вишки, 'вишка* [Євтушок: 44]; пор.: укр. бойк. *ві́шки* 'місце над сіньми' [Онишкевич I: 114]; блр. сх.-мог. *ві́шкі* [Бялькевіч: 126]; *ві́шки* [Носовіч I: 103]; пол. *ві́шки* [Груцо: 326]; рос. пск., пенз., калуз., брян., кур., ворон. *ві́шка* [СРНГ VI: 60]; кур. *ві́шки* [Даль I: 315]; пор.: рос. *ві́шка* перм. 'місце над сіньми'; пд.-сиб. 'дах'; арх. 'житлова кімната під дахом на горищі'; кур. *ві́шки* 'верхній поверх у будинку'; влад. твер., смол. 'неопалюване приміщення, прибудоване до сіней, яке використовується як комірка'; смол. 'поміст у верхній частині хати'; тул. 'отвір для виходу диму в стіні або в стелі селянської хати' [СРНГ VI: 60-62]; сх.-пол. *'вишки ('вишк'і, 'в'ішк'і)* 'горище в господарському приміщенні' — укр. срд.-пол. *ві́шки, в'ішк'і* [Никончуки: 206]; сх.- і срд.-пол. *ві́шки, ві́шки, в'ушки* [Лисенко ССП: 22; Лисенко СПГ: 46]; н.-наддніп. *ві́шки* [Чабаненко I: 176]; зх.-пол. *'вишка, 'вишки* [Євтушок: 66]; блр. сх.-мог. *ві́шкі* [Бялькевіч: 126]; *ві́шки* [Носовіч I: 103]; пол. *ві́шки* [Корень, Шушкевич: 133]; *ві́шки* [Груцо: 326]; рос. зх.-бр. *ві́шки* [Расторгуев: 74]; пор.: блр. пн.-зх. *ві́шкі, ві́шкы* 'настил під дахом у коморі, в клуні, в хліві з дошок або колод' [СПЗБ I: 379]; рос. смол. *ві́шки* 'амбар проти хати', 'полиця в хлібному амбарі' [Добровольский: 108]; волог., арх. 'другий поверх амбара' [СРНГ VI: 62];

сх.-пол. *го'ра, го'ришче, га'ришче* 'горище в житловому будинку' — укр. срд.-пол. *гора́, горі́шче* [Никончуки: 205]; пд.-зх. *гора́, гура́* [Studia: 32]; прб.-черк. *гора́* [Лисенко СЧ: 11]; сх.- і срд.-пол. [Лисенко ССП: 24; Лисенко СПГ: 57]; зх.-пол. [Євтушок: 44]; блр. тур. [ТС I: 218; Носовіч I: 118]; *гора́, гара́* [СПЗБ I: 421]; пол. *гора́, горі́шче* [Корень, Шушкевич: 133]; рос. пск., смол., кур. *гора́* [ПОС VII: 89; СРНГ VII: 17]; зх.-бр. *гара́* [Расторгуев: 76]; пд. *горі́ще* [Даль I: 376]; дон. *гарі́ще* [СДГ III: 25]; пор.: укр. пд.-зх. *гора́* 'стеля' [Studia: 32]; рос. пск., смол. 'дах' [СРНГ VII: 17]; сх.-пол. *го'ра, го'ришче, го'р'ішче* 'горище в хліві' — 'тс' в укр. срд.-пол. *гора́, горі́шче* [Никончуки: 206]; зх.-пол., сх.- і срд.-пол. *го'ра* [Євтушок: 66; Лисенко ССП: 24; Лисенко СПГ: 57]; блр. *гора́* [Носовіч I: 118]; рос. зх.-брян. *гара́* [Расторгуев: 76]; пд. *горі́ще* [Даль I: 376];

сх.-пол. *чер'дак (чер'так, ч'ір'дак, чар'дак)* 'горище в житловому будинку' — 'тс' в укр. сх.-пол. *черда́к, чарда́к* [Лисенко ССП: 69]; н.-наддніп. *черда́к* [Чабаненко IV: 212]; под., зх.-пол. [Брилінський: 103; Євтушок: 44]; блр. пол. *чэрда́к, черда́к* [Корень, Шушкевич: 158]; рос. (б.м.) *черда́к* [Даль IV: 590]; дон. *чирда́к* [СДГ III: 34].

До кола лексем, які функціонують у східнополіських говірках і певною мірою відомі всьому східнослов'янському континууму, належать і назви широкої дошки, прибитої до кінців лат двосхилого даху з фронтонами, щоб вітер не заривав боків покрівлі; ці назви утворюють ряд фонетичних та словотвірних варіантів з коренем *в'ітр-*: сх.-пол. *в'іт'р'ак (в'ет'р'ак), в'іт'р'анка, в'ітриц'а,*

'в'етр'ен'іца, 'в'етрениц'а, над'в'етр'ен'іца, нуд'в'етрениц'а, в'іт-ро'вик, в'ітр'а'ник — 'тс' в укр. срд.-пол. *в'етреник, в'етраница, в'етран'ік* [Никончуки: 234]; зх.-пол. 'в'ітраник [Євтушок: 41]; блр. тур. *в'етрэнца* [ТС I: 121]; пол. *в'етрянка, ветрян'ік, в'етрэн'ік* [Корень, Шушкевич: 132]; рос. пск. *в'етр'еник* [ПОС III: 127]; волог. *в'етрениц'а* [СРНГ IV: 200]; пор. також: блр. пол. *в'етрянка, ветрян'ік* 'поперечна планка у кроквах' [Корень, Шушкевич: 132]; пн.-зх. *ветраніца, вятраніца* 'дошка для укріплення верхньої частини солом'яної стріхи' [СПЗБ I: 303]; рос. сх. *в'етреница* 'кожна з довгих жердин, якими накривають стіжки та солом'яні дахи хат для захисту від бурі' [Даль I: 335]; влад. *в'етреница* 'трикутне поле фронтона' [СРНГ IV: 200]; пск. 'поздовжня жердина на солом'яному даху, яка притискає солому' [ПОС III: 127].

Серед спільних для різних східнослов'янських діалектів лексем виділяється група назв на позначення місця, де сходяться схили покрівлі. У багатьох говірках відзначена диференціація назв цієї реалії відносно покрівельного матеріалу даху, що простежується і в деяких лексикографічних джерелах: сх.-пол. *ко'н'ок, ка'н'ок, 'коник* 'верх — місце, де сходяться схили покрівлі (безвідносно до матеріалу)' — укр. срд.-пол. *кон'ок, кон'ік* [Никончуки: 216]; *коньок* 'верхня частина черепичної або шиферної покрівлі' [Лисенко СПГ: 103]; блр. тур. *кон'ек* [ТС II: 213]; пн.-зх. *кан'ек* [СПЗБ II: 396]; пол. *кон'ок* [Корень, Шушкевич: 140]; рос. (б.м.) *кон'ек* [СРНГ XIV: 251]; (б.м.) *кон'екъ* [Даль II: 155]; сх.-пол. *ко'н'ок, ка'н'ок* 'верх — місце, де сходяться схили солом'яної покрівлі' — укр. зх.-пол. *ко'н'ок* [Євтушок: 39]; блр. пн.-зх. *кан'ек* [СПЗБ II: 396]; рос. (б.м.) *кон'екъ* [Даль II: 155]. Українські, білоруські та російські говірки демонструють значну семантичну амплітуду цієї лексеми, особливо в межах ЛСГ назв окремих частин даху: укр. срд.-пол. *кон'ок* 'ребро даху у вигляді ромбічного бруса з пазами, в які заходять торці покрівельних дощок', 'оздоба на схрещенні чи стику вітрових дощок коло дахового гребеня', 'дві дошки, які накривають гребінь покрівлі' [Никончуки: 217, 218, 223]; *коньок* 'дошкана верхівка на гребені солом'яної покрівлі' [Лисенко СПГ: 103]; зх.-пол. *ко'н'ок* 'широка дошка, яку прибивають до кінців лат', 'невелика кроква, якою прикривають верх солом'яної покрівлі' [Євтушок: 39, 41]; блр. пн.-зх. *кан'ек* 'пристосування для укріплення верху солом'яного даху' [СПЗБ II: 396]; пол. *кон'ок* 'дошки, які прибивають на передній частині даху для прикраси' [Корень, Шушкевич: 140]; рос. перм., ряз., тул., мос., влад., ворон. *кон'ек* 'повздовжній брус на гребені даху'; сарат., куйб., твер., перм. 'двосхилий дах'; пенз., ряз., перм. 'фронтон' [СРНГ XIV: 251].

Певні труднощі виникли при з'ясуванні ареалів поширення лексеми *греб'ін'* з урахуванням відмінностей у семантиці цієї лексеми: 'верх, де сходяться схили солом'яної покрівлі' і 'верх, де сходяться схили покрівлі (безвідносно до матеріалу)'. Зробити остаточ-

ні висновки щодо такого розмежування не завжди вдається, оскільки бракує конкретних вказівок у словниках відносно типу покрівельного матеріалу даху: сх.-пол. *г'реб'ін'* (*г'ребен'*, *г'реб'ен'*), *гребешок* 'місце, де сходяться схили солом'яної покрівлі' — укр. зх.- і сх.-пол. *г'ребен'* [Євтушок: 39; Лисенко ССП: 58]; блр. пн.-зх. *г'рэбень, г'рэбэнь* [СПЗБ I: 492]; сх.-пол. *г'реб'ін'*, *г'ребен'* 'верх — місце, де сходяться схили даху (безвідносно до матеріалу)' — укр. срд.-пол. *гребен'* [Никончуки: 215]; рос. (б.м.) *гребень* 'верх даху' (без уточнення типу покрівельного матеріалу) [Даль I: 393]; (б.м.) *г'ребень* 'дах під гребінь' [СРНГ VII: 122]. Наведені свідчення дозволяють припустити, що лексема *греб'ін'* з первинним значенням 'верх, де сходяться схили солом'яної покрівлі' давніше займала увесь східнослов'янський ареал, а з появою нових покрівельних матеріалів відбулося розширення значення цієї назви і перенесення її на частину даху, подібну за формою, незалежно від типу покрівельного матеріалу.

ЛСГ назв даху, покрівель та їх окремих частин представлена такими спільними для різних східнослов'янських діалектів лексемами: сх.-пол. *к'рок'ва, крак'ва, к'роквина* 'кроква — два бруси, з'єднані у горішній частині під кутом і прикріплені нижніми кінцями до стін будівлі' — 'тс' в укр. лемк. *кр'іква, кр'оква* [Сополига: 289]; зх.-пол., срд.-пол. *к'роква* [Євтушок: 42; Никончуки: 225]; пд.-зх. *кр'оква, кр'окви, круква, кр'іква* [Studia: 32]; н.-наддніп. *кр'уква* [Чабаненко II: 218]; блр. сх.-мог., тур. *кр'оква* [Бялькевіч: 232; ТС II: 235]; *кр'еква* [Носовіч I: 252]; пн.-зх. *кр'оквы, кр'оклы, кр'оквы, кр'охлы* [СПЗБ II: 523]; пол. *кр'оква, кр'оквы, кр'оквина* [Корень, Шушкевич: 141]; рос. пд., зх., ворон., твер., пенз. *кр'оква* [Даль II: 197; СРНГ XV: 273]; дон. *кр'оква, кр'оквы, кр'оклы* [СДГ II: 90].

У досліджуваних говірках паралельно з лексемою *к'роква* функціонує назва *стро'пила* (*стра'пила, стро'п'іла, стра'п'іла*), *стро'п'іли* (*стра'п'іли*), що відома також і деяким українським, білоруським та російським говіркам з цим же значенням: укр. зх.-пол. *стро'пило* [Євтушок: 42]; пор. також: зх.-пол. 'сволок', 'верх солом'яної покрівлі' [Євтушок: 35, 39]; срд.-пол. *стреп'іло, строп'іло* 'довга колода, що лежить на розсохах і служить у клуні основою дахового гребеня' [Никончуки: 232]; блр. сх.-мог. *страп'ілы* [Бялькевіч: 421]; лоев. *страп'іліна* [Янкова: 342]; пол. *строп'іло* [Корень, Шушкевич: 155]; рос. смол. *строп'ілы* [Добровольський: 882]; (б.м.) *строп'іло* [Даль IV: 343]; дон. *страп'іла* [СДГ II: 147].

До цієї ж лексичної групи належать назви *'лата, 'лат'іна, 'лате'іна* 'лата — одна з довгих жердин або дощок, яку прибивають впоперек кроков для прикріплення покрівельного матеріалу'. Ці назви у всіх говірках східнополіського діалекту використовуються на позначення жердин або дощок, які прибивають до кроков для кріплення соломи. У деяких говірках спостерігається диференціація у номінації цієї реалії залежно від типу покрівельного матеріалу, під який вона призначена: наприклад, під нові покрівельні матеріали

(шифер, черепицю, залізо) використовують дошки, які називають *'рейка, рас'шиюка, реше'тоука, ши'л'оука, 'палуба*. Проте в багатьох говірках східнополіського діалекту відбулося розширення значення старої назви *'лата* і використання її для номінації всіх типів дошок незалежно від різновиду покрівельного матеріалу; одночасно у досліджуваних говірках засвідчено паралельне функціонування цієї лексеми з вищеназваними без будь-якої семантичної диференціації. Як показують діалектні словники східнослов'янських мов, у більшості випадків не уточнено призначення цієї реалії щодо типу покрівельного матеріалу: укр. срд.-пол. *лата, лат'іна, латина* [Никончуки: 236]; бук. *лата, лат'а, латина* [МСБГ V: 16]; под., зх.-пол., бойк. *лата* 'рейка під черепицю' [Брилінський: 56; Євтушок: 40; Онишкевич I: 404]; блр. сх.-мог., тур. *лата* [Бялькевіч: 247; ТС III: 15; Носовіч I: 265]; *латвина, лаціна* [Носовіч I: 266]; пн.-зх. *лата, латы, латэ* [СПЗБ II: 628]; лоев. *лаціна* [Янкова: 177]; пол. *лата, латы* [Корень, Шушкевич: 142]; рос. смол. *латвина* [Добровольський: 370]; смол., пд., кур., орл., рост., брян. *лата* 'дошки, які кріплять до кроков; вони становлять основу даху, на яку кладеться дерев'яна, солом'яна покрівля'; брян. 'довгі тонкі жердини, за допомогою яких до основи даху кріпиться солом'яна покрівля' [СРНГ XVI: 285]; пд. [Даль II: 240]; дон. *лата, латина* [СДГ II: 108].

Лексема *ст'р'іха (ст'р'іха, стр'єха, стр'є'ха, ст'р'ієха, стра'ха)* та її словотвірний варіант *заст'р'єха* із значенням 'нижній край солом'яної покрівлі' поширені у всьому досліджуваному ареалі й мають паралелі в інших українських, білоруських та російських діалектах: укр. срд.-пол. *ст'р'іха, стр'іха́, стр'єха́, стр'є'ха́* [Никончуки: 238]; пд.-зх. *ст'р'іха, стр'іха* [Studia: 33]; сх.- і срд.-пол. *страха́, стрєха́, стріха́, стріха́* [Лисенко ССП: 62; Лисенко СПГ: 205]; бойк. *ст'р'іха* [Онишкевич II: 260]; зх.-пол. *ст'р'єха* [Євтушок: 37]; блр. тур. *стрэ́ха* [ТС V: 110]; *стрѣ́ха* [Носовіч: 619]; пн.-зх. *страха́, стрэ́ха* [СПЗБ IV: 596]; пол. *стры́ха, стрэ́ха, страха́, стрєха́* [Корень, Шушкевич: 154]; рос. смол. *стры́ха* [Даль IV: 339; Добровольський: 885]; дон. *стре́шник* [СДГ III: 145]; *острє́ха* [СДГ II: 209]. Часто зафіксовано й інше значення цієї назви — 'солом'яний дах': укр. лемк. *стри́ха* [Сополига: 294]; срд.-пол. *ст'р'іха, стр'іха́* [Никончуки: 212]; пд.-зх. *стри́ха* [Studia: 32]; зх.-пол. *ст'р'єха* [Євтушок: 37]; блр. тур. *стрэ́ха* [ТС V: 110]; сх.-мог. *страха́* [Бялькевіч: 421]; *стры́ха* [Носовіч: 619]; пд.-зх. *страха́, стрэ́ха* [СПЗБ IV: 596]; пол. *стры́ха, стрэ́ха, страха́, стрєха́* [Корень, Шушкевич: 154]; рос. вят., пд., зх. *стры́ха* [Даль IV: 339].

Східнополісько-іншоукраїнсько-білорусько-російську паралель утворює лексема *ст'тел'а (с'тол'а, стол')* 'стеля в хаті' — укр. срд.-пол. *стел'а, стóл'а, стол'* [Никончуки: 197]; пд.-зх. *стел'а, ст'іл'* [Studia: 32]; сх.- і срд.-пол. *стиль, стóля, столь, стóль* [Лисенко СПГ: 204]; зх.-пол. *ст'іл', с'тол'а* [Євтушок: 34]; под. *стел'я* [Брилінський: 91]; блр. *столь, столева́нне* [Носовіч: 615]; пн.-зх., лоев., брест.-пінськ. *столь* [Лінг. геагр.: 253; СПЗБ IV: 589; Янкова: 341];

Янкоўскі I: 175; Юрчанка III: 95]; пол. *стóля, столь* [Корень, Шушкевич: 154]; рос. смол. *столь* [Добровольський: 879]; пд., зх., смол. *стель, столь* [Даль IV: 326].

На позначення горизонтально укріпленої перекладки під стелею над піччю або ліжком, на яку вішають одяг тощо, у східнополіських говірках відомі кілька назв, що мають паралелі у всьому східнослов'янському ареалі: сх.-пол. *'жердка ('жертка), жерд' (жорд'), 'жердочка ('жерточка)* — укр. лемк. *жердь, жертка* [Сополига: 286]; полт. *жертка* [Сизько П.: 30]; зх.-пол., срд.-пол., бойк. *'жердка* [Євтушок: 35; Никончуки: 203; Онишкевич I: 250]; блр. тур. *жор́тка, жэ́ртка* [ТС II: 64]; сх.-мог. *жэрдэ́* [Бялькевіч: 171]; *жэрдка* [Носовіч I: 154]; пн.-зх. *жэрдка, жор́дка, жор́тка, жэрдэ́, жэрдэчка* [СПЗБ II: 173, 174]; рос. дон. *жэ́ртка, жэ́рдка* [СРНГ IX: 131]; (б.м.) *жерди́нка, жердо́чка* [Даль I: 534];

сх.-пол. *шост* — 'тс' в укр. срд.-пол. [Никончуки: 204]; блр. пн.-зх. [СПЗБ V: 493]; гродн. *шаста́к* [Сцяшковіч: 556]; рос. смол. *шестэ́, шесто́кэ* [Добровольський: 1000].

Однією з назв верхньої дерев'яної балки в стіні, паралельної до сволака, на яку ставлять крокви, у східнополіському говорі є лексема *мур'лата*, що має формальні й семантичні відповідники в інших східнослов'янських діалектних зонах: 'тс' в укр. сх.-пол. *мурла́т, мурла́та* [Лисенко ССП: 43; Лисенко СПГ: 130]; зх.-пол. *мур'лати* [Євтушок: 29]; блр. тур. *мурла́та* [ТС III: 100]; пн.-зх. *мурла́ты* [СПЗБ III: 85]; гродн. *мурла́т* [Сцяшковіч: 263]; лоев. *мурла́ты, мурла́ціна* [Янкова: 196]; пол. *мурла́та, мурла́ты* [Корень, Шушкевич: 143]; рос. (б.м.) *мурла́тэ, мурла́тина* [Даль II: 360]; дон. *мурла́т* [СДГ II: 147].

Лексема зруб та її фонетичні варіанти *сруб, струб, іст'руб, із'руб* широко функціонують у досліджуваних говірках із значенням 'сукупність стін будівлі без покрівлі', а також послідовно зафіксовані словниками східнослов'янських діалектів: укр. срд.-пол., бойк., лемк. *зруб* [Сополига: 287; Никончуки: 147; Онишкевич I: 320]; сх.-пол. *уструба* [Лисенко СПГ: 221]; бойк. *сруб, струб* [Онишкевич II: 247, 261]; блр. тур. *сруб* [СПЗБ V: 107]; тур. *зруб, зрубшчэ* [ТС V: 167]; сх.-мог. *іструб* [Бялькевіч: 215]; *сруб* [Бялькевіч: 419]; *зрубэ* [Носовіч I: 219]; *іструбэ* [Носовіч I: 225]; *іструб* [Юрчанка II: 92]; пн.-зх. *зруб* [СПЗБ II: 326]; гродн. *зрун* [Сцяшковіч: 495]; пол. *зруб, сруб, струн* [Корень, Шушкевич: 153]; рос. смол. *срубэ* [Даль IV: 305; Добровольський: 872]; пск., зх.-бр., дон., ряз., тул., кур., калуз., смол. *іструб* [Миртов: 122; Расторгуев: 126; СДГ II: 41; СРНГ XII: 265]; дон. *изру́б* [СДГ II: 39].

Східнополіський говір об'єднують з усім східнослов'янським ареалом назви підвалини — товстої балки, що є основою дерев'яної стіни: сх.-пол. *п'ід'валина, пуд'валина, под'вал'іна, пад'вал'іна, пад'вала* — укр. срд.-пол. *п'ідва́ла, п'ідва́лина, подва́лина, подва́л'іна, пудва́лина, пудва́л'іна* [Никончуки: 148, 149]; пд.-зх. *пидвал'іна,*

п'ідва́лина, п'ідва́ла [Studia: 31]; зх.-пол. *под'вала, под'валина, под'валок* [Євтушок: 28]; блр. тур. *подваліна* [ТС IV: 88]; сх.-мог. *падва́лак* [Бялькевіч: 303]; пн.-зх. *падваліна, пудваліна* [СПЗБ: III: 300]; лоев. *падва́ліны* [Янкова: 231]; рос. пд. *подва́лина* [Даль III: 163]; дон. *подва́лок* [СДГ III: 21]; пор. також інші значення цих лексем: укр. лемк. *підва́лина* 'балка, якою укріплювали призьбу' [Сополіга: 292]; пд.-зх. *пидвал'іна, п'ідва́лина* 'каміння під вугли дому' [Studia: 31]; блр. пол. *подва́лина, пудва́лина, пидва́лина* 'перші чотири бруси зрубу' [Корень, Шушкевич: 147]; рос. (б.м.) *подва́локъ* 'пеньок, що кладеться під вугли сільських будівель' [Даль III: 163];

сх.-пол. *'подруб, пад'руб* — укр. срд.-пол. *п'ідру́ба, подруб* [Никончуки: 148]; сх.- і срд.-пол. *подруба, пудру́ба* [Лисенко СПГ: 165]; зх.-пол. *п'ід'руба* [Євтушок: 28]; блр. тур. *подруба, подрубы* [ТС IV: 107]; сх.-мог. *падруб* [Бялькевіч: 306]; *пóдруб* [Янкоўскі I: 135]; пн.-зх. *пóдруб, падруба* [СПЗБ IV: 34]; пол. *подруба, пудру́ба, пудру́бы* [Корень, Шушкевич: 148]; рос. (б.м.) *пóдрубъ* 'декілька вінців, підведених під зруб' [Даль III: 200].

Паралелями до відомої у східнополіському діалекті лексеми *п'риз'ба* (*п'р'із'ба, сп'риз'ба, сп'ри́зба, п'рис'ба, п'рис'на, п'риспа, п'риз'ва, п'ри́зма*) 'невисокий, переважно земляний насип, обшитий дошками, який споруджують вздовж стін хати' є: укр. срд.-пол. *п'р'із'ба, п'р'із'ба* [Никончуки: 142]; зх.-пол. *п'риз'ба* [Євтушок: 25]; блр. тур. *п'р'із'ба, п'р'із'ба* [ТС IV: 241]; пн.-зх. *п'р'із'ба, п'р'ис'ба* [СПЗБ IV: 137]; лоев. *п'р'із'ва* [Янкова: 284]; *сп'р'із'ба* [Янкова: 337]; пол. *п'р'із'ба, п'р'із'ба, п'р'із'ва* [Корень, Шушкевич: 150]; рос. пд. *п'р'із'ба* [Даль III: 413]; дон. *п'р'із'ба* [СДГ III: 56].

Кілька назв на позначення балок, на які кладуть і прибивають дошки підлоги, що зафіксовані у східнополіському діалекті, функціонують з ідентичним значенням також і в інших українських говорах та в білоруському й російському ареалах: сх.-пол. *ла́га, л'і'гар'* — укр. срд.-пол. *ла́га, легар, л'егар, л'і'гар'* [Никончуки: 140]; *л'егар, лігар* [Лисенко СПГ: 114]; зх.-пол., н.-наддніп. *ла́га* [Євтушок: 27; Чабаненко II: 240]; бойк. *лігарь* [Онишкевич I: 406]; зх.-пол. *л'і'гар* [Євтушок: 26]; блр. тур. *л'егар* [ТС II: 17]; пн.-зх. *ла́га, ла́га* [СПЗБ II: 603]; гродн. *ла́га* [Сцяшківіч: 230]; пол. *ла́га, легар, лига́рэ, легер* [Корень, Шушкевич: 143]; рос. нвсб. *ла́га* [СРНГ XVI: 309]; дон. *лаг* [СДГ II: 105]; пор. також інші значення цієї лексеми: укр. срд.-пол. *л'егар* 'рейка, на якій кріпиться черепиця, лата' [Никончуки: 248]; бойк. *л'егарь* 'сволок', 'колода', 'зрубане дерево, що довго лежить' [Онишкевич I: 406]; зх.-пол. *л'і'гар* 'перший брус на підвалині' [Євтушок: 29]; блр. тур. *л'егар, л'егер* 'підвалина' [ТС II: 17]; рос. моск. *ла́га* 'балка' [СРНГ XVI: 39]; сарат. *л'егар, л'егарь* 'з'єднання двох кроков у будівлі' [СРНГ XVI: 309]; дон. *лаг* 'будівельна балка в стелі' [СДГ II: 105];

сх.-пол. *п'ідва́лина* (*пад'валина, пид'валина*) — укр. срд.-пол. *подва́л'іна, пудва́л'іна* [Никончуки: 139]; зх.-пол. *под'вала, под'вал'іна*

[Євтушок: 26]; блр. тур. *подваліна* [ТС IV: 88]; пн.-зх. *падваліна, пудваліна* [СПЗБ III: 300]; рос. дон. *подва́лок* [СДГ III: 21]; сх.-пол. *под'мосн'ік* (*под'мостн'ік, пад'мосник, пад'мосн'ік, пуд'мосник, пуд'мисник, пид'мосник, пуд'мосн'ік, п'ідпо'мосник, подпо'мосник, пидпо'мисник*) — укр. срд.-пол. *подмо́стн'ік* [Никончуки: 139]; блр. сх.-мог. *падмо́сьнік* [Бялькевіч: 305]; *падмо́сьнік* [Мотэрыялы: 39]; лоев. *падмо́снікі* [Янкова: 234]; рос. смол. *подмо́стникъ* [Добровольский: 628].

У ЛСГ назв підлоги в хаті виділяються лексеми, що функціонують в усьому східнослов'янському ареалі: сх.-пол. *до'л'іука* (*до'лиу́ка, да'лиу́ка, до'лоу́ка, да'луу́ка, да'луу́ка, да'луу́ка, доц'лоу́ка*) 'утрамбована, вирівняна та помазана глиною земля в хаті' — 'тс' в укр. полт. *долівка* [Ващенко: 30]; срд.-пол. *долівка* [Никончуки: 136]; прб.-черк. *діл* [Лисенко СЧ: 11]; зх.-пол. *дол, до'л'івка* [Євтушок: 27]; блр. тур. *доло́ўка* [ТС II: 30]; пол. *доло́ўка* [Корень, Шушкевич: 135]; гом. *дало́ўка* [Нар. лекс.: 43]; рос. зх.-бр. *дало́в, даловки* [Расторгуев: 87]; пор. також: блр. пн.-зх. *дол* 'низ, поверхня землі', 'низина' [СПЗБ II: 79]; рос. смол. *дало́вки* 'вниз на підлогу' [Добровольский: 176]; зх.-бр. *дало́в, дало́вки* 'земля' [Расторгуев: 87];

сх.-пол. *мост* (*м'іст, мист, му́ст, му́ст, му́ст*), *по'мост* 'підлога в житловому будинку, вистелена дошками' — укр. срд.-пол. *помо́ст* [Никончуки: 137]; пд.-зх. *м'іст* [Studia: 31]; сх.-пол. *мост, му́ст, му́ст* [Лисенко СПГ: 128]; блр. сх.-мог., пн.-зх., лоев. *мост* [Бялькевіч: 26; СПЗБ III: 78; Юрчанка III: 147; Янкова: 195]; гом. *пома́ст* [Нар. лекс.: 115]; рос. пн., сх., тамб, ряз., смол. *мостъ* [Даль II: 350]; дон. *мосты́* [Миртов: 188]; дон. *мосты́* (*масты́*), *мост* [СДГ II: 143];

сх.-пол. *пол* (*пил, пцел, пуол*) 'підлога в житловому будинку, вистелена дошками' — 'тс' в укр. зх.-пол., прб.-черк., срд.-пол., н.-наддніп. *пол* [Євтушок: 126; Лисенко СЧ: 17; Никончуки: 137; Чабаненко III: 176]; блр. пол., пн.-зх., лоев. *пол* [Корень, Шушкевич: 147; СПЗБ IV: 40; Янкова: 271]; рос. дон. [СДГ III: 34];

сх.-пол. *мос'тина, мас'тина, маст'іна, по'мост'іна, по'мостина, мос'н'іца* (*мас'н'іца, мас'ниц'а*), *по'м'ісц'а* 'половиця — одна з дошок підлоги в хаті' — укр. срд.-пол. *помо́стина, помо́ст'іна* [Никончуки: 138]; зх.-пол. *мос'тина* [Євтушок: 126]; блр. сх.-мог. *мастьніца* [Бялькевіч: 260]; *масніца* [Янкоўскі I: 115]; *мастьнічына* [Юрчанка III: 327]; мін. *памасніца* [Чабатар: 120]; *мастьнічына* [Матэрыялы: 34]; рос. смол. *мо́стніца* [Добровольский: 419];

сх.-пол. *пала'в'іца* 'одна з дошок підлоги в хаті' — 'тс' в укр. зх.-пол. *поло'виц'а* [Євтушок: 26]; блр. сх.-мог. *палавіца* [Бялькевіч: 310]; пол. *половіца* [Корень, Шушкевич: 149]; рос. арх. *половіца, половніца* [Даль III: 255].

Серед назв споруд для опалення житла виділяються назви, що з однаковим значенням функціонують у східнополіському ареалі та в інших зонах східнослов'янського континууму.

На давність лексеми 'дим'ник 'отвір у покрівлі хати для диму (в старих хатах, де комин не виведено над дахом)' вказує давність самої реалії, яку вона позначає, а також побутування цієї назви у говорах трьох східнослов'янських мов: укр. лемк. *дїмник* [Сополига: 286]; бук. *димник* [МСБГ II: 27]; пд.-зх. [Studia: 33]; бойк., н.-наддніп. *дїмник* [Онишкевич I: 215; Чабаненко I: 273]; блр. тур. *дїмник* [ТС II: 49]; сх.-мог. *дїмник* [Бялькевіч: 159]; рос. пск., твер., влад., арх. *дїмник* [СРНГ VIII: 293]; (б.м.) *дїмникъ* [Даль I: 507]. Оскільки такий тип курних хат витіснений із сільського побуту, то й сама назва здебільшого вже втрачена; проте словники українських, білоруських та російських діалектів не тільки фіксують цю назву, але й відбивають розширення її значення, перенесення на нову реалію, що замінила стару: сх.-пол. 'дим'ник 'димар з цегли чи у вигляді труби над дахом хати' — 'тс' в укр. полт., зх.-пол. *дїмник* [Ващенко: 29; Сизько П.: 27; Євтушок: 58]; сх.-пол. *дїмник* [Лисенко ССП: 27]; рос. арх., ворон., волог. *дїмник* [СРНГ VIII: 293]; (б.м.) *дїмникъ* [Даль I: 507]. Значно ширше з цим значенням у східнополіському та в інших східнослов'янських говорах функціонує лексема 'комин 'цеглиний димар у вигляді труби над дахом хати' — 'тс' в укр. срд.-пол. *кóмин*, *кóм'ін* [Никончуки: 272]; прб.-черк. *кóмин*, *кóмін* [Лисенко СЧ: 13]; сх.- і срд.-пол. *кóмин*, *кóмен*, *кóмін* [Лисенко ССП: 36; Лисенко СПГ: 102]; зх.-пол., бойк. 'комин [Євтушок: 57; Онишкевич I: 371]; под. *кóмін*, *ком'інок* [Брилінський: 51]; блр. сх.-пол. *кóмін* [Бялькевіч: 230; Юрчанка II: 203]; пол. *кóмин*, *кóмын*, *кóмэн* [Корень, Шушкевич: 140]; рос. кур., брян. *кóмин* [СРНГ XIV: 232]; пд., зх. *кóминъ* [Даль II: 147].

Для назви горизонтальної частини димоходу, що лежить на горіщі, в досліджуваних говірках широко вживаються утворення з коренем *леж-*: *ле'жак*, *л'е'жак*, *л'а'жан*, 'лежен', 'лежен'. На решті східнослов'янської мовної території значення цих лексем пов'язані переважно з горизонтальною частиною димоходу, проте спостерігаються й семантичні зрушення: укр. полт. *ле'жень* 'ледачий чоловік' і 'частина печі' [Ващенко: 54]; див. також: 'частина димоходу' в срд.-пол. *лежак*, *л'ежак* [Никончуки: 271]; сх.- і срд.-пол. *ле'жень* [Лисенко СПГ: 113]; н.-наддніп. *ле'жень* [Чабаненко II: 247]; зх.-пол. *ле'жак*, 'лежен' [Євтушок: 58]; блр. тур. *лежак* [ТС III: 18]; сх.-мог. *ліжак* [Бялькевіч: 250]; *ляжак* [Янкоўскі II: 100]; пн.-зх. *лежак*, *ліжак*, *ляжак* [СПЗБ II: 712]; *ляжак* [Гуліцкі: 125]; пол. *лежак*, *ліжак*, *ляжак* [СРНГ XVI: 326]; ворон., тамб. *ле'жень* [СРНГ XVI: 332]; тамб., сарат. *ле'жень* [Даль II: 245]; дон. *ле'жень* [СДГ II: 111]; пор. також: укр. сх.-пол. *ле'жень* 'видовбана дерев'яна циліндрична посудина для зберігання зерна' [Лисенко СПГ: 114]; зх.-пол., н.-наддніп. *лежак* 'лежанка' [Євтушок: 56; Чабаненко II: 247]; блр. пн.-зх. *лежак*, *ліжак*, *ляжак* 'лежанка', а також 'вулик з колоди, який встановлюють на козлах', 'повалене бурєю дерево' [СПЗБ II:

712]; пол. *лежак* 'широкий виступ печі для лежання і вигрівання' [Корень, Шушкевич: 147]; рос. смол. *лежакъ* 'верхня частина печі' та 'лежачий вулик' [Добровольский: 372]; калін. *лежак* 'припічок, лежанка'; смол. 'верхня частина печі', 'лежачий вулик' [СРНГ XVI: 326]. Як видно з наведених матеріалів, у більшості значень спільним є функціональна особливість позначуваних реалій.

ЛСГ назв споруд для приготування їжі та опалювання житла серед східнополісько-іншосхіднослов'янських спільностей представлена також назвами: сх.-пол. 'зас'лонка ('засл'інка, 'засланка, 'заслунка) 'затулка, дерев'яна або бляшана закривка отвору печі' — 'тс' в укр. срд.-пол. *заслонка* [Никончуки: 262]; н.-наддніп. [Чабаненко II: 71]; зх.-пол. [Євтушок: 56]; блр. тур. [ТС II: 122]; сх.-мог. *заслónка* [Бялькевіч: 182]; *засланка* [Матэрыялы: 72]; *заслонка* [Юрчанка: 254]; пн.-зх. *засланка*, *заслónка* [СПЗБ II: 253]; *заслонка* [Варава: 113]; рос. смол. *заслонка* [Добровольский: 252]; пск., смол. *засло́на*, яр. *засло́нок*, брян. 'зас'лонь [СРНГ XI: 42]; зх.-бр. *зас'лонка*, *засланка* [Расторгуев: 112]; пск. *засло́нъ*, *засло́нь*, *заслónка* [Даль I: 636];

сх.-пол. *п'ічурка* (*печурка*, *п'е'чурка*, *п'е'чорка*, *п'а'чурка*) 'невелика ніша в стіні, комині, де можуть зберігатися дрібні речі' — 'тс' в укр. срд.-пол. *печурка*, *п'ічурка*, *печорка* [Никончуки: 269]; блр. сх.-мог. *п'ячурка* [Бялькевіч: 379]; *п'ячурка* [Юрчанка III: 293]; пн.-зх. *п'ячурка*, *п'ячорка* [СПЗБ IV: 227]; *п'ячорка* [Гуліцкі: 127]; пол. *п'ачурка*, *п'ачорка*, *пэчурка* [Корень, Шушкевич: 146]; рос. смол. *печурка* [Даль III: 109; Добровольский: 598];

сх.-пол. *п'рип'ічок* (*п'рипечок*, *п'рип'ечок*, *п'рипечак*, *п'рипечек*, *п'рип'ячек*, *п'р'іпечок*) 'горизонтальна площадка перед челюстями печі під комином' — 'тс' в укр. лемк. *припéцок* [Сополига: 292]; срд.-пол. *п'р'іпек* [Никончуки: 262]; пд.-зх. *п'рип'ічок*, *п'рип'іч* [Studia: 34]; прб.-черк. *п'р'іп'ік* [Лисенко СЧ: 18]; срд.-пол. *п'р'іпек* [Лисенко СПГ: 174]; бойк. *п'р'іп'ічок* [Онишкевич: 142]; зх.-пол. *п'рипичок*, *п'рипик*, *п'рип'ік* [Євтушок: 53]; блр. тур. *п'р'іпечок* [ТС IV: 250]; *п'р'іпечак* [Янкоўскі II: 145]; пн.-зх. *п'р'іпечак*, *п'р'іпичок*, *п'р'іп'ічак* [СПЗБ IV: 154]; *п'р'іпачак* [Ралавец: 79]; лоев. *п'р'іпечак* [Янкова: 288]; пол. *п'р'іпэчэк*, *п'р'іпечок*, *п'р'іпечок* [Корень, Шушкевич: 150]; рос. смол. *п'р'іпечикъ* [Добровольский: 717]; (б.м.) *припéчекъ*, *припéчыє* [Даль III: 432]; сх.-пол. *п'рип'ічок* (*п'рипечок*, *п'рип'ечок*, *п'рип'ечек*) 'лежанка — низька піч у вигляді тапчана для лежання' — укр. зх.-пол. *п'рип'ічок* [Євтушок: 56]; блр. тур. *п'р'іпечок* [ТС IV: 250]; сх.-мог. *п'р'іпечак*, *п'р'іпек* [Бялькевіч: 352]; рос. смол. *п'р'іпечикъ* [Добровольский: 717].

Широким у східнополіському говорі є номінативний ряд на позначення склепіння печі — внутрішнього опуклого верхнього покриття над черінню. Кілька з цих лексем входять до спільностей, що розглядаються в цій групі: сх.-пол. *ко'била* (*ка'била*, *ка'б'іла*) — 'тс' в укр. зх.-пол., прб.-черк., бук. *ко'била* [Євтушок: 54; Лисенко

СЧ: 13; МСБГ IV: 61]; блр. сх.-мог., лоев. *кабыла* [Бялькевіч: 216; Янкова: 145]; рос. брян. *кобыла* [СРНГ XIV: 17];

сх.-пол. *'небо, підне'б'ін':а, п'ідне'бен':а, пудне'бен':а* — укр. полт. *піднебіння* [Сизько П.: 69; Сизько К.: 32]; пд.-зх. *піднебіння* [Studia: 34]; прб.-черк. *піднебіння* [Лисенко СЧ: 17]; сх.-пол. *небо* [Лисенко СПГ: 135]; *пуднебінне* [Лисенко СПГ: 178]; *неба* [Лисенко ССП: 45]; зх.-пол. *'небо, подне'б'ін':а* [Євтушок: 54]; блр. тур. *небо* [ТС III: 177]; сх.-мог. *неба* [Бялькевіч: 283]; пн.-зх. *неба* [СПЗБ III: 217]; лоев. *небо* [Янкова: 214]; пол. *небо, поднебінне, поднебэнэ* [Корень, Шушкевич: 144]; рос. вят., пск., новг., волог. *небо* [СРНГ XX: 319]; (б.м.) *небо* [Даль II: 503]; дон. *небо* [Миртов: 201; СДГ II: 177].

Лексема *п'ід* та її варіанти *под, пуд, пуд, пцед, сп'ід, спод, спуд* у досліджуваних говірках відомі з двома значеннями: 'черинь — варильне дно печі' та 'черинь — площина над зводом печі, на якій сплять, сушать зерно тощо', проте лише з першим значенням для цієї лексеми виявлено паралелі в інших східнослов'янських ареалах: укр. *під* [Ващенко: 74]; срд.-пол. *под* [Никончуки: 262]; сх.-пол. *пуд* [Лисенко СПГ: 179]; блр. сх.-мог., пн.-зх., тур. *под* [Бялькевіч: 334; СПЗБ IV: 31; ТС IV: 84]; пол. *пуд* [Корень, Шушкевич: 147]; рос. (б.м.) *подъ* [Даль III: 218]; дон. *под* [Миртов: 235]; дон. *испод* [СДГ II: 40]; пор. також: укр. лемк. *під* 'горище будівлі' [Сополига: 291]; пд.-зх. *п'ід, пид* 'горище' [Studia: 32]; сх.-пол. *пуд* 'долівка в хаті' [Лисенко СПГ: 180]; блр. тур. *под* 'поміст під стіжок збіжжя' [ТС IV: 84]; пн.-зх. 'настил під сіно, солому', 'низ вулика', 'дерев'яна скринька в жорнах' [СПЗБ IV: 31]; рос. (б.м.) *подъ* 'підлога, низ, дощаний настил, дно', 'різновид нар, поміст у кутку проти дверей, де сплять жінки'; пд. 'настил під стіжки, збіжжя' [Даль III: 218]; дон. *под* 'низина', 'дно' [СДГ III: 19].

Основна семантика назви *'чел'уст', 'чел'уста, чел'есник, чел'ус'ник, чел'есн'ик, 'чел'аст', 'чел'уст'і ('чел'усти, 'чел'уц'і)* в ЛСГ назв споруд для приготування їжі та опалення житла в східнополіському говорі полягає в номінації отвору в печі, що послідовно простежується у всьому східнополіському ареалі: укр. лемк. *челюсти, чельюсник, чельюсті* [Сополига: 296]; срд.-пол. *чел'ус'т'і, чельюсти, чель'ес'т'і* [Никончуки: 263]; пд.-зх. *чел'уста, чельюсти, чель'ус'ті* [Studia: 34]; сх.-пол. *чалеснік, чельєснік, чельєснік* [Лисенко СПГ: 229]; срд.-пол. *чельюсті* [Лисенко СПГ: 227]; зх.-пол. *'чел'уст'і, 'чел'уст'* [Євтушок: 53]; блр. тур. *чэлюсник, чэлюсці, чэлюсць* [ТС V: 309]; сх.-мог. *чалесьнік* [Бялькевіч: 488]; пн.-зх. *чалеснік, чьлєснікі, чэлюсці* [СПЗБ V: 398; 446]; *чалесьнік* [Яўневіч: 57]; *чялєшнікі* [Варава: 119]; пол. *чалеснік, чельєшник* [Корень, Шушкевич: 158]; рос. смол. *чалеснікъ* [Добровольский: 977]; нврс. *челюсть* [Даль IV: 589]. Спорадично лексема *'чел'уст'і, 'чел'усти, 'чел'уц'і* у досліджуваних говірках відома із значенням 'склепіння печі — внутрішнє опукле верхнє покриття над черинню'.

Матеріали східнослов'янських діалектів дозволяють виділити серед лексики сільського будівництва ізолекси на позначення дета-

лей вікна та дверей: сх.-пол. *'рама ('р'ама)* 'віконна рама — коробка, чотирикутне дерев'яне кріплення для вікна' — 'тс' в укр. зх.-пол., срд.-пол., бойк. *'рама* [Євтушок: 45; Никончуки: 190; Онишківич II: 167]; *рамо, рјамо* [Лисенко СПГ: 183]; *рамо* [Лисенко ССП: 57]; блр. пол., тур. *рама* [Корень, Шушкевич: 151; ТС III: 283]; сх.-мог., пн.-зх. *рама, рјама* [Бялькевіч: 384, 398; СПЗБ IV: 267]; рос. смол. *рама* [Добровольский: 779]; (б.м.) [Даль IV: 58];

сх.-пол. *ко'робка (ка'робка)* 'віконна рама — коробка, чотирикутне дерев'яне кріплення для вікна' — 'тс' в укр. срд.-пол. *коробка, каробка* [Никончуки: 194]; зх.-пол., бук. *ко'робка* [Євтушок: 45; МСБГ: 81]; блр. пол. *коробка, куробка* [Корень, Шушкевич: 140]; рос. (б.м.) *коробка* [Даль II: 166]; сх.-пол. *коро'ба, ко'робка (ка'робка)* 'одвірок — рама, у яку вправлено двері' — 'тс' в укр. сх.- і срд.-пол. *коробка, каробка* [Лисенко ССП: 36; Никончуки: 177]; бук. *коробка* [МСБГ IV: 81]; блр. брест. *коробка, куробка* [Клімчук-Відз.: 140]; рос. (б.м.) *коробка* [Даль I: 166].

Вище було вказано на розгалужену семантику лексеми *'лутка*; до цього треба додати значення: сх.-пол. *'лутка, 'лутка бака'вайа, 'луточка* 'бокова частина віконної рами' — укр. срд.-пол. *лутка* [Никончуки: 178]; блр. сх.-мог., гом. [Бялькевіч: 253; Нар. лекс.: 82]; рос. кур., калуз., брян., смол. [СРНГ XVII: 206]; сх.-пол. *лутка* 'боковий брус рами дверей' — укр. срд.-пол. [Никончуки: 178]; блр. сх.-мог., гом. [Бялькевіч: 253; Нар. лекс.: 82; Юрчанка: 278]; пн.-зх. *луток* [СПЗБ II: 690]; рос. кур., брян., калуз., смол. *лутка* [СРНГ XVII: 206]. Паралелі в інших українських, білоруських та російських говорах має і лексема *ко'с'ак (ка'с'ак)* 'боковий брус рами дверей' — укр. зх.-пол. *ко'с'ак* [Євтушок: 46]; блр. пол. *кос'ак, косіна* [Корень, Шушкевич: 141]; рос. (б.м.) *косякъ* [Даль II: 174].

Лексема *п'ідло'котник* 'підвіконня — нижня частина віконної рами' функціонує у східнополіському діалекті у ряді фонетичних та словотвірних варіантів: *подло'котник, падла'котн'ік, пудло'котник, пудла'котник, пудла'котн'ік, п'едла'котн'ік*; ця назва з цим же значенням поширена в інших зонах українського мовного континууму: полт. *підло'котник* [Ващенко: 74; Сизько П.: 68]; срд.-пол. *пудло'котн'ік* [Никончуки: 195]; сх.-пол. *падла'котн'ік, подло'котн'ік* [Лисенко СПГ: 149]; зх.-пол. *подло'котн'ік* [Євтушок: 50]; проте в російських та білоруських говірках засвідчено лише поодинокі випадки її вживання: блр. сх.-мог. *пудла'котн'ік* [Бялькевіч: 365]. З цим же значенням зафіксована й лексема *п'ідв'ікон:ик (подв'ікон:ик), п'ідокон:ик (подокон:ик, подокон':ік, пада'кон:ик, пада'кон':ік, пудо'кон:ик, пуда'кон':ік, пуда'кон:ик), п'ідоконок, пада'кон':а* — укр. сх.- і срд.-пол. *подокон':ік* [Лисенко СПГ: 165; Никончуки: 195]; н.-наддніп. *підвіконниця* [Чабаненко III: 114]; зх.-пол. *п'ідв'ікон:ик, подокон':ік, подокон':е, п'ідв'ікон':а* [Євтушок: 50]; блр. сх.-мог. *падвак'оннік* [Бялькевіч: 303]; пн.-зх. *падак'онка* [СПЗБ III: 295]; гом. *падвак'онне*

[Нар. лекс.: 99]; *падоканне* [Нар. лекс.: 100]; рос. пск. *подоконникъ, подоконокъ* [Даль III: 192]; дон. *подоконница* [СДГ III: 26].

Розгалужений ряд серед назв, спільних для всієї східнослов'янської мовної території, становить тематична група найменувань господарських будівель. З назв приміщень для збіжжя, зерна, борошна, а також приміщень для молотби та віяння значне поширення має лексема *ам'бар* (*ан'бар, ін'бар ім'бар, ин'бар'*) 'комора, окрема будівля для зберігання зерна' — 'тс' в укр. сх.-пол. *анбар, амбар* [Лисенко СПГ: 26]; *инбар, инбар* [Лисенко СПГ: 85]; зх.-пол., бойк. *ам'бар* [Євтушок: 70; Онишкевич I: 34]; блр. сх.-мог. *амбар, инбар* [Бялькевіч: 52, 214]; пн.-зх. *амбар* [СПЗБ I: 79]; лоев. *амбар, анбар, инбар* [Янкова: 33, 145]; пол. *амбар* [Лучыц-Федарэц: 158]; гом. *инбар* [Нар. лекс.: 66]; рос. смол. *амбаръ* [Добровольский: 8]; зх.-бр. *амбар, инбар* [Расторгуев: 41]; (б.м.) *амбаръ, анбаръ* [Даль I: 14, 16]; пск. *амбар, анбар, арбан, онбар* [ПОС I: 62]; дон. *анбар* [СДГ II: 62]. В окремих говорах спостерігається розширення значення цієї назви: укр. пд.-зх. *гамбар* 'скриня на зерно (а також інші місткості для збіжжя)' [Studia: 38]; сх.-пол. *амбар* 'приміщення для зберігання сільськогосподарського реманенту' [Лисенко СПГ: 26]; пск., новг. 'хлів для сіна'; кост. 'погріб' [СРНГ I: 250].

У східнополіській народній будівельній лексиці із значенням 'комора, окреме приміщення для зберігання зерна' відома ще лексема *кл'ет*, яка з цим значенням функціонує в багатьох говорах східнослов'янських мов: укр. срд.-пол. *кл'ит, кл'ет* [Никончуки: 99]; зх.-пол. *кл'ит* [Євтушок: 71]; блр. тур. *клець* [ТС II: 196]; пн.-зх. *клець, клеть* [СПЗБ: 32]; пол. *клеть, клить* [Корень, Шушкевич: 139]; пол. *клець, клеть, клить* [Лучыц-Федарэц: 157]; рос. смол. *клѣтъ* [Добровольский: 326]; твер., кур., тул., ворон. *клеть* [СРНГ XIII: 287]; (б.м.) *клѣтъ* [Даль II: 121]. Семантика цієї назви у східнослов'янських говірках варіативна: укр. зх.-пол. *кл'ит* 'засторонок у клуні' [Євтушок: 69]; блр. пол. *клець, клеть, клить* 'відгороджене місце в хліві', 'комірка' [Лучыц-Федарэц: 157]; *клѣць* 'комірка для продуктів харчування' [Носович I: 238]; *клеть, клить* 'приміщення в будинку чи окрема будівля для зберігання продуктів та різних речей'; рос. брян., ворон. *клеть* 'хата, житловий дерев'яний будинок'; кур., ворон., брян. 'кімната в хаті: зимова, для гостей, світлиця', 'літня спальня', 'приміщення для молодих'; смол., брян., кур., ворон., ряз., яр. 'комірка в хаті або в окремій будівлі'; ворон., ряз. 'сарай для сіна, соломи; клуня' [СРНГ XIII: 287]; (б.м.) *клѣтъ* 'комірка', 'холодна половина хати через сіни; під нею — *подклеть*' [Даль II: 121]; дон. *клеть* 'горище', 'сарай або відгороджене місце для дрібної худоби' [СДГ II: 60]. У східнополіській говірці с. Линове Путивльського р-ну Сумської обл. зафіксовано лексему *кл'ет* із значенням 'комора — приміщення в хаті для зберігання продуктів харчування'.

На позначення окремої будівлі для зберігання зерна у східно-

поліському говору та в інших східнослов'янських діалектах широко вживається назва *ко'мора, ка'мора* — 'тс' в укр. зх.-пол., бойк., лемк. *ко'мора* [Євтушок: 70; Онишкевич I: 371; Сополіга: 289]; пд.-зх. *комора, кумора* [Studia: 34]; н.-наддніп. *коморя* [Чабаненко II: 196]; блр. тур. *комора* [ТС II: 212]; сх.-мог. *камора* [Бялькевіч: 219]; пн.-зх. *комора, камора* [СПЗБ II: 391]; рос. пд. *каморка* [СРНГ XIII: 28]; пд., зх. *комора* [Даль II: 82]. Ця лексема об'єднує східнополіський ареал з усім східнослов'янським континуумом також із значенням 'комора, приміщення в хаті для зберігання їжі тощо' *ко'мора, ка'мора, ка'морка, ко'мирка* — укр. лемк. *комора, комірка* [Сополіга: 289]; срд.-пол. *комора, камора* [Никончуки: 100]; бойк. *комірка* [Онишкевич I: 371]; зх.-пол. *ко'мора, ко'мірка* [Євтушок: 62]; под. *комора* [Брилінський: 51]; блр. сх.-мог. *каморка* [Бялькевіч: 219]; пн.-зх. *комора, камора* [СПЗБ II: 391]; пол. *комора, комірка, комурка, комірка* [Корень, Шушкевич: 140]; рос. кур., брян., пд., зх. *камора* [СРНГ XIII: 27]; пд., зх. *комора, каморка* [Даль II: 82]; дон. *коморя* [СДГ II: 74]; пор. також: укр. срд.-пол. *коморч'ина* 'малий хлівець з односхилим дахом, прибудований до приміщення', *коморка, комёрка, комор'ч'ина* 'бокова кімната без вікон, в якій зберігаються господарські речі' [Никончуки: 89, 124]; блр. *комора* 'особлива, відокремлена перегородкою кімната в хаті, типу спальні' [Носович I: 244]; *каморка* 'кімната в хаті, відбита дошками' [Яўневіч: 72]; рос. смол. *камора* 'невелика кімната за перегородкою' [Добровольский: 310]; кур., брян., пд., зх. 'відокремлена перегородкою невелика частина кімнати' [СРНГ XIII: 27]; дон. *коморя* 'кімната в хаті, що використовується як кухня' [СДГ II: 74]; *коморка* 'ніша в стіні або в печі', 'літня кухня', 'будка для собаки' [СДГ II: 74]. В окремих говірках досліджуваного ареалу сформувалася диференціація однакових назв окремих приміщень для зберігання зерна та приміщень у хаті для зберігання продуктів харчування; при цьому роль диференціатора виконують означення: *над'в'ірн'а ко'мора, над'верн'а ко'мора, продук'тиўна ко'мора*.

Лексема *гум'но* із значенням 'клуня, будівля для зберігання збіжжя, а також молотби та віяння' поширена в основному в північній частині східнополіського говору. Із такою ж семантикою ця лексема побутує в інших східнослов'янських діалектах: укр. зх.-пол., срд.-пол. *гум'но* [Євтушок: 69; Никончуки: 97]; *гумно, гувно, гунó* 'рублена з дерева клуня' [Лисенко СПГ: 60]; блр. сх.-мог., пол., пн.-вітеб., гродн., тур. *гумно* [Бялькевіч: 142; Корень, Шушкевич: 134; Кривіцкі: 34; Лучыц-Федарэц: 179; Сцяшковіч: 120; ТС I: 236]; пн.-зх. *гумно, умно, гунó* [СПЗБ I: 503]; рос. смол., пск., дон. *гумно* [Даль I: 408; Добровольский: 153; ПОС VIII: 88; СДГ II: 62]. Набір зафіксованих джерелами значень цього слова дозволяє змоделювати ланцюжок розвитку: 'відкритий тік' > 'критий тік' > 'сарай, у якому молотять' > 'приміщення для зберігання та молотби'. Як наслідок розвитку загального значення 'клуня' можна розглядати появу назви *гум'но* із значеннями 'сарай для сушіння хліба', 'сарай для збе-

рігання сіна', 'прибудова до клуні із стінами та воротами' [СРНГ VII: 230]; пск. 'приміщення для зберігання зерна, льону, сіна, картоплі' [ПОС VIII: 88], 'засік' [ПОС VIII: 88]; укр. срд.-пол. 'будівля з однією (двома, трьома) стінами для сільськогосподарського реманенту' [Никончуки: 107]; інший ланцюжок об'єднує: 'тік' [Лисенко ССП: 25; Лисенко СПГ: 60; Миртов: 70; ПОС VIII: 88] > 'клуня з током' (див. вище) > 'місце біля клуні' [Лучыц-Федарэц: 179] > 'місце перед хлівом' [Лучыц-Федарэц: 179] > 'місце в кінці городу з клунею' [Кривіцкі: 34] > 'господарське подвір'я' [Никончуки: 52; Studia: 35]; > 'круглий двір' [Лучыц-Федарэц: 179] > 'цілість господарських забудов' [Studia: 35]; 'двір селянина в минулому, оточений господарськими будівлями' [ТС I: 236]; 'селянське господарство' [СРНГ VII: 230] > 'місце, де розташовувалися господарські будівлі і площа навколо них' [СПЗБ I: 503].

Із значенням 'місце, де раніше стояла клуня' лексема *гум'но* та її множинна форма *гумна* зафіксовані також і в східнополіських говірках. Проте ширше з цим значенням у досліджуваних говірках, а також у російських та білоруських, функціонують деривати: сх.-пол. *гумнішче*, *гумнишче*, *загум'ен'є* — 'тс' в блр. сх.-мог. *гумнішча* [Бялькевіч: 142]; пн.-зх. *гумнішча* [СПЗБ I: 503]; рос. (б.м.) *гумновіще* [Даль I: 408]; пск. *гумніще*, *гумніник* [ПОС VIII: 88]. Очевидно, це значення розвинулося теж із значення 'місце коло клуні' [Добровольський: 153; Матэрыялы: 20; Нар. лекс.: 40; Никончуки: 52; ПОС VIII: 88; СРНГ VII: 230; СПЗБ I: 503; ТС I: 93]; пор.: укр. зх.-пол. *гумнішче* 'ділянка землі, де розташовані будівлі (без городу)', 'житлові та господарські будівлі без городу' [Євтушок: 20]; блр. гродн. *гумнікі* 'дорога за клунями', *гумніціца* 'поле за клунями' [Сцяшківіч: 120]; рос. пск. *гумніще* 'ділянка землі, що належить селянину' [ПОС VIII: 88].

З меншим колом значень відома лексема *к'лун'а*, *к'лун'є* 'будівля для зберігання збіжжя, а також для молотби та віяння' — 'тс' в укр. зх.-пол., срд.-пол., пд.-зх. *к'лун'а* [Євтушок: 68; Никончуки: 97; Studia: 35]; блр. пол., пн.-зх., тур. *клуня* [Корень, Шушкевич: 139; СПЗБ II: 480; ТС II: 198; Янкоўскі I: 97]; пол. *клуня*, *кльоня* [Корень, Шушкевич: 175, 180]; рос. куб., ряз., ворон., орл., тул., кур., калуз. тамб. *клуня* [Даль II: 121; СРНГ XIII: 313], а також рос. кур., орл., ворон., брян. *клуня* 'сарай для зберігання полови, соломи, сіна'; брян., белг. 'місце для молотби' [СРНГ XIII: 313]; дон. *клуна*, *клунь*, *клуня* 'великий сарай для полови' [Миртов: 138]; *клуна*, *клуня* 'сарай для зберігання полови, сіна, соломи', 'амбар для зерна та сільськогосподарського реманенту', 'хлів для великої та дрібної рогатої худоби', 'тік' [СДГ II: 62].

У ЛСГ назв приміщень для зберігання зерна, борошна, збіжжя, а також для молотби та віяння, виділяються слова, що позначають окремі кутки, відгороджені бокові місця в них для складання чого-небудь. Окремі з цих назв функціонують у досліджуваних

говірках і мають паралелі в інших українських та білоруських і російських говорах:

сх.-пол. *закром*, *закро'ма* 'відгороджене місце в коморі, зернохловищі для зсипання зерна' — 'тс' в укр. зх.-пол., прб.-черк. *закром* [Євтушок: 71; Лисенко СЧ: 12]; блр. тур. *закро́м* [ТС II: 102]; рос. смол. *закромь* [Даль I: 591; Добровольський: 240]; пор.: укр. полт. *закра́м* 'посудина, в якій зберігається зерно' [Сизько П.: 33; Сизько К.: 17]; рос. *закро́м* брян. 'ящик для борошна'; ряз. 'плетений кошик'; арх. 'дах'; горьк. 'кришка для закривання отвору печі' [СРНГ X: 166];

сх.-пол. *за'с'ік* (*за'с'єк*, *зас'ак*, *за'с'ієк*), *за'с'іка* (*за'с'ієка*), *за'с'іки* (*за'с'єк'і*, *зас'ак'і*), *за'с'ічок* 'відгороджене місце в коморі, зернохловищі для зсипання зерна' — 'тс' в укр. срд.-пол. *зас'ік*, *зас'єк* [Никончуки: 101]; зх.-пол. *за'с'ік*, *за'с'іка*, *за'с'ічок* [Євтушок: 71]; блр. тур. *засєк* [ТС II: 121]; сх.-мог. *засєк*, *засік* [Бялькевіч: 182; Юрчанка: 188, 204]; *засєкз* [Носовіч I: 188]; пн.-зх. *засєк*, *засік*, *засієк*, *засяк* [СПЗБ II: 25]; пол. *засік*, *засєк*, *засіка*, *засєка*, *засєки* [Корень, Шушкевич: 137]; рос. смол. *засєкз* [Добровольський: 254]; кур., пск., смол., моск., яр., новг. *засєк* [СРНГ XI: 25]; зх.-бр. *засєк*, *засєчак* [Расторгуев: 112]; дон. *сусєк* [Миртов: 316; СДГ III: 149]; пор. також: укр. пд.-зх. *зас'єка* 'скриня на зерно'; *засік*, *засік*, *сус'ік* 'місце на снопи' [Studia: 38]; сх.-пол., срд.-пол. *засік*, *засієк* 'бокова заглибина в погребі для зберігання продуктів', 'ясла для годівлі худоби' [Лисенко СПГ: 80]; блр. пол. *засік*, *засєк*, *засіка*, *засєка* 'відсік у хліві для годівлі тварин', 'відгороджене місце в хліві для великої рогатої худоби', 'відгороджене місце, куди закладають корм коням' [Корень, Шушкевич: 137]; рос. пск. 'амбар' [СРНГ XI: 25]. Щодо лексеми *за'с'ік* (*за'с'єк*, *за'с'ак*), *за'с'ієка* *за'с'іки* із значенням 'засторонок — бокове місце, відгороджене в клуні для складання чого-небудь', то вона з цим значенням спорадично зафіксована як у східнополіському діалекті, так і в інших українських та російських і білоруських говорах: укр. зх.-пол. *за'с'ік*, *за'с'іка* [Євтушок: 69]; біл. тур. *засєк* [ТС II: 121]; рос. волог., арх. *засєк* [СРНГ XI: 25]; зх.-бр. *засєк*, *засєчак* [Расторгуев: 112].

Значно ширше з цим значенням вживається у східнослов'янському континуумі лексема *засторонок* (*заста'ронак*, *заста'руонак*, *аста'ронок*), *заста'ронка*, *поста'ронок*, *поста'ронки*, *сторона* (*стара'на*) — укр. зх.-пол., срд.-пол., пд.-зх. *засторонок* [Євтушок: 69; Никончуки: 99; Studia: 38]; блр. тур. *засторо́нок* [ТС II: 124]; сх.-мог. *заста'ронак*, *зыста'ронка* [Бялькевіч: 182, 205]; пн.-зх. *застаранка*, *заста'ронок*, *застаранак* [СПЗБ II: 254]; гродн. *застаранка* [Сцяшківіч: 160]; *заста'ронок* [Бекіш: 98]; лоев. *застарон* [Янкова: 130]; пол. *засторо́нок*, *засторо́на* [Корень, Шушкевич: 138]; *сторона́* [Корень, Шушкевич: 154]; рос. арх., влг., новг. *засторо́нок* [СРНГ XI: 64].

У деяких східнополіських говірках немає спеціальної назви на позначення місця в клуні для зберігання полови, а використовуються загальні назви *засторонок*, *зас'ік*, *закром* для найменування

відгородженого місця, де можуть складати збіжжя, соломю, полову. Проте в багатьох говірках досліджуваного ареалу функціонують спеціальні мотивовані назви *по'лоу'ник* (*по'луї'ник*, *па'лоу'ник*, *па'лоу'н'ік*, *по'лов'яник*, *па'луо'н'ік*), *пе'леї'н'а*, для яких спорадично зафіксовано паралелі в інших східнослов'янських діалектах: укр. срд.-пол. *половн'ік* [Никончуки: 98]; зх.-пол. *по'ловник* [Євтушок: 69]; блр. пн.-зх. *полухвн'ік* [СПЗБ IV: 44]; пол. *полуб'нык* [Корень, Шушкевич: 149]; рос. дон. *половник*, *половня* [Миртов: 244]; пор.: укр. лемк. *пелівня* 'господарське приміщення, в якому зберігають збіжжя, соломю, сіно і т.п.', 'приміщення, в якому молотили збіжжя' [Сополига: 291]; н.-наддніп. *половєнь* 'сарай для полови' [Чабаненко III: 178]; блр. гродн. *палуб'ня* 'місце, відгороджене в клуні для збіжжя' [Сцяшків: 330].

Лексема *т'ік* (*ток*, *тик*, *тук*, *туок*, *туук*, *тцек*) 'місце в клуні для молотби, очищення й просушування зерна' займає великий ареал, який включає українські, білоруські й російські говірки: укр. срд.-пол. *т'ік*, *тик*, *ток*, *туок* [Никончуки: 95, 96]; пд.-зх. *т'ік*, *тук* [Studia: 35]; сх.-пол. *ток*, *туок* 'відкрите місце для молотби' [Лисенко СПГ: 214]; бойк. *тік* [Онишкевич: 291]; зх.-пол. *ток*, *т'ік*, *тик* [Євтушок: 69]; блр. сх.-мог. *ток* [Бялькевіч: 442; Носовіч: 636]; пн.-зх., пол. *ток*, *тык* [Корень, Шушкевич: 155; СПЗБ V: 103]; лоев. *ток* [Янкова: 357]; рос. смол. *токъ* [Даль IV: 410; Добровольский: 910]. Крім наведеного значення, лексема *т'ік* в українських говорах має ще значення: прб.-черк., полт. 'місце, де стоять вулики з бджолами' [Лисенко ССП: 20; Сизько П.: 85]; срд.-пол. 'клуня' [Никончуки: 97]; 'місце, де стоять стіжки, скирти сіна, соломи; під' [Лисенко СПГ: 211]; зх.-пол. 'долівка', 'стеля' [Євтушок: 27, 34]; блр.: тур. 'утрамбований глиняний майданчик', 'клуня' [ТС V: 140]; пн.-зх. 'клуня', 'земляна підлога, покрита глиною', 'черинь у печі' [СПЗБ V: 103]; пол., лоев. 'глиняна підлога' [Корень, Шушкевич: 155; Янкова: 357]; пол. 'клуня' [Лучш-Федарэц: 175, 180]; в рос. кур., ворон. 'розчищений або утрамбований майданчик, на якому стоять вулики'; ворон. 'розчищене місце для молотби, толока', 'сарай для молотби', 'майданчик з нахилом на південь, де просушується цегла-сирець' [Даль IV: 410].

У господарських приміщеннях, крім відгороджених бокових місць для складання чого-небудь, використовували ще спеціальний посуд для зберігання зерна, борошна. У східнослов'янських говорах збереглася лексема *'кадоуб'* з різною семантикою; в окремих говірках семантика обмежена загальним значенням 'діжка': блр. гродн. *кадаубешка*, *кадаубка*, *кадаубніца* [Сцяшків: 189], але частіше зафіксовано вказівки на спосіб виготовлення цього посуду: рос. (б.м.) *кадолб* 'видовбаний з дерева посуд, діжка' [СРНГ II: 300]; на особливості зовнішньої конструкції: укр. пд.-зх. *кадовб* 'вид діжки з рівними боками' [Studia: 65]; на функціональне призначення: блр. *кадоуп* 'спеціальна дубова діжка під підлогою для глини у гончарів' [Міхайлаў: 164]; пн.-зх. *кадауб*, *кадоуб* 'діжечка для меду' [СПЗБ II: 356]. Однією з функцій такого посуду в селянському господарстві є

також зберігання в ньому зерна та борошна: сх.-пол. *'кадоуб'* 'спеціальний посуд для зберігання зерна та борошна' — 'тс' в укр. полт. *кадуб* [Ващенко: 41]; лемк. *кадоуб*, *кадоб*, *кадуб*, *кадлуб* [Сополига: 287]; бук. *кадіб*, *кадуб* [МСБГ IV: 7]; пд.-зх. *кадоби* [Studia: 38]; блр. тур. *кадоуб* [ТС II: 176]; *кадауб* [Янкоўскі I: 85]; пн.-зх. *кадауб*, *кадоуб* [СПЗБ II: 356]; рос. (б.м.) *кадовь* [Даль 2: 72]. Характерно, що ця лексема у всьому східнослов'янському ареалі, розширивши своє первісне значення 'видовбана з дерева діжка для різних господарських потреб', стала позначати інші реалії, близькі за призначенням чи за формою: укр. срд.-пол. *кадуб* 'велике дерев'яне відро витягувати воду з колодязя журавлем', *кадовб* 'широкий дерев'яний циліндр, який оформляє стіни колодязя' [Никончуки: 67, 71]; сх.-пол., срд.-пол. *кадавб*, *кадовб* 'невелике озеро на болоті чи яма на полі, заповнена водою', 'велика бочка без дна, яку вставляють в криницю замість зрубу' [Лисенко СПГ: 88]; зх.-пол. *'кадуб'* 'цементове кільце в криничному зрубі' [Євтушок: 82]; блр. тур. *кадоуб* 'циліндр у колодязі замість кругів' [ТС II: 176]; *кадовба* 'дерево, видовбане і вставлене в землю (типу циліндра) для стікання води, особливо криничної' [Носовіч I: 227]; пн.-зх. 'вулик', 'діжка без дна, вставлена в криницю' [СПЗБ II: 356]; гродн. *кадауба* 'цементове кільце в колодязі' [Сцяшків: 189]; *кадобка* 'відро' [Сцяшків: 189]; рос. смол. *кадолба* 'дерево, видовбане і вставлене в землю для стікання води', 'липова діжка без дна, вставлена в криницю' [Добровольский: 304].

Лексема *к'іш* широко функціонує на всій східнослов'янській території головним чином із значенням 'виплетений з лози або дражок ящик для господарських потреб'. Як назва спеціального посуду для зберігання зерна, крім східнополіського ареалу, ця лексема та її деривати спорадично зафіксовані в інших українських говірках: полт. *кушіль* [Сизько П.: 47]; бук. *кіш*, *кошá* [МСБГ: 48]; в блр. сх.-мог. *кош* [Бялькевіч: 231]; в рос. пд., зх. *кош* [СРНГ XV: 137]. Очевидно, ареал цієї лексеми у минулому був значно ширшим, про що свідчать збережені значення, які можуть бути ланками у реконструйованому ланцюжку семантичного розвитку: блр. тур. *кош* 'засік у млині для зсіпання збіжжя для помолу' [ТС: 230]; *кошь* 'конусоподібний чотиристоронній ящик у млині з отвором у нижньому кінці' [Носовіч I: 251]; *кош* 'скриня з дошок у млині над каменями для зсіпання збіжжя' [Янкоўскі I: 100]; пн.-зх. 'пристосування у млині, куди зсіпають збіжжя' [СПЗБ II: 510]; рос. смол. *кошь* 'тс' [Добровольский: 355]; дон. *кош* 'міра зерна' [СДГ II: 86].

Серед східнополісько-іншосхіднослов'янських ізолекс у тематичній групі найменувань господарських будівель виділяються окремі назви приміщень для домашніх тварин та зберігання сільськогосподарського реманенту, інших предметів домашнього вжитку. Матеріали показують, що в східнослов'янських діалектах знайшов свій конкретний вияв мотиваційний зв'язок назв господарських

приміщень та найменувань предметів і живих істот, для розміщення яких служать ці будівлі. На це вказує формальна і семантична структура слів типу *в'ї'чарник*, *сви'нарник*, *ко'н'ушн'а*, *кур'атник*, *дро'в'итн'а*, *с'ї'н:ик* тощо. Деякі з назв цієї тематичної групи зафіксовано не лише в східнополіському діалекті, а й в інших українських та білоруських, російських говорах: сх.-пол. *в'ї'чарн'а*, *оу'чарн'а*, *ау'чарн'їк*, *ау'чарн'а*, *о'вечник*, *о'вешник*, *а'в'ешн'їк* 'приміщення для овець, кіз' — 'тс' в укр. лемк. *вівчарня* [Сополига: 285]; полт. *вівчарник* [Сизько П.: 18; Сизько-К.: 10]; срд.-пол. *овчарник*, *овечник* [Никончуки: 86]; н.-наддніп. *овчарник*, *овешник* [Чабаненко III: 27, 28]; сх.-пол. *вівчарня*, *авчарка* [Лисенко СПГ: 24]; зх.-пол. *в'івчарн'а*, *овчарн'а*, *овчарн'їк*, *о'вечник* [Євтушок: 68]; бойк. *вівчарник*, *вівчарья* [Онишкевич II: 116]; блр. сх.-мог. *ау'чарка*, *ау'чарык* [Бялькевіч: 76]; *ау'чарник* [Янкоўскі II: 27]; *ау'чарнічык* [Юрчанка I: 97]; пн.-зх. *овечарня* [СПЗБ III: 254]; пол. *оу'чарник* [Корень, Шушкевич: 144]; рос. смол. *овчарня* [Добровольский: 519]; пск., арх., кур., моск. *овчарник* [СРНГ XXII: 306]; калуз., волог., арх., кост. *овечник*, *овечья* [СРНГ XXII: 296]; тамб., кур., тул. *овчарня*, *овчарникъ* [Даль II: 641]; дон. *овчарник*, *овчарух* [СДГ II: 97]; сх.-пол. *сви'нарник*, *сви'нарн'а*, *сви'н'ушник*, *сви'нушник* 'приміщення для утримання свиней у домашньому господарстві' — 'тс' в укр. полт. *свинінець* [Ващенко: 88]; срд.-пол. *св'їнушн'їк*, *св'їнушник* [Никончуки: 85]; бойк. *сви'нарник*, *сви'нарня*, *сви'нарник* [Онишкевич II: 207]; зх.-пол. *сви'нарник*, *сви'н'ушник* [Євтушок: 68]; блр. тур. *свінушнік* [ТС V: 20]; сх.-мог. *свінарник*, *свїнарнік*, *свїнарка*, *свїнаррык* [Бялькевіч: 402, 433]; *свінарка* [Носовіч: 574]; *свіннух*, *свінушнік* [Янкоўскі I: 166]; *свіннушнік* [Юрчанка III: 70]; мін. *свінух* [Трухан: 103]; пн.-зх. *свінінець*, *свїнінэць*, *свінух* [СПЗБ IV: 392, 393]; пол. *свїнінэц*, *свїнінэць*, *свінушник* [Корень, Шушкевич: 152]; рос. смол. *свінарникъ*, *свінятникъ*, *свінікъ*, *свінухъ* [Добровольский: 817]; (б.м.) *свінарникъ*, *свінарня*, *свінятникъ* [Даль IV: 150]; сх.-пол. *ко'н'ушн'а*, *ка'н'ушн'е*, *ко'н'ушно*, *ко'н'уша* 'приміщення для коней' — 'тс' в укр. срд.-пол. *кон'ушн'а*, *кан'ушн'а* [Никончуки: 83]; зх.-пол. *ко'н'ушн'а* [Євтушок: 67]; блр. *канюшнік* [Юрчанка I: 267]; *канюшня* [Юрчанка III: 249]; пол. *канюшня* [Лучыц-Федарэц: 182]; рос. нвсб., том., тбл. *конюшня* [Даль II: 156; СРНГ XIV: 278].

Лексема *с'тайн'а*, *с'тайн'а* 'приміщення для коней' спорадично зафіксована в східнополіському діалекті. На решті української мовної території вона теж відома із цим значенням: срд.-пол. *стайн'а* [Никончуки: 83]; пд.-зх. *стайня*, *стайні*, *станя* [Studia: 35]; сх.- і срд.-пол. *станя* [Лисенко СПГ: 203]; н.-наддніп. *станіяця* [Чабаненко IV: 102]; под., зх.-пол., бойк. *стайн'а* [Брилінський: 90; Євтушок: 67; Онишкевич II: 248]. Ця назва займає також ареал білоруських та російських говорів: блр. сх.-мог., пол., пн.-зх., тур. *стайня* [Бялькевіч: 419; Лучыц-Федарэц: 182; СПЗБ IV: 565; ТС V: 94; Носовіч: 612]; рос. смол. *ставъ* [Добровольский: 872]; пд., зх. *стайня* [Даль

IV: 319]; пор. також: укр. лемк. *стайня*, *станя* 'приміщення для великої рогатої худоби' [Сополига: 294]; пд.-зх. 'хлів для корів' [Studia: 35]; сх.-пол. *станя* 'приміщення для сільськогосподарського реманенту, дров тощо' [Лисенко СПГ: 203].

На позначення приміщення для утримання овець у досліджуваних говірках функціонує лексема *ко'шара* та її фонетичні й словотвірні варіанти *ка'шара*, *ко'шарник*, *ка'шарник*, *ка'шарн'їк*. Відповідники з таким значенням відомі в інших українських говорах: бук., бойк. *кошара* [МСБГ IV: 89; Онишкевич I: 383]; зх.-пол. *ко'шара*, *ко'ш'ера* [Євтушок: 68]; у блр.: *кошара* [Носовіч I: 250]; лоев. *кашара* [Янкова: 156]; у рос.: самар., брян., кур., ворон., дон. *кошара* [Даль II: 181; СДГ I: 86; СРНГ XV: 138]. Відзначимо, що в східнополіському говорі лексема *ко'шара* вживається ще з такими значеннями: 1) 'загорода для овець, кіз'; 2) 'огорожений плотом простір, куди зимою на день заганяють худобу'; 3) 'загорода для літнього утримання худоби'; 4) 'загорода для випасу овець на полі'; 5) 'площа, огорожена жердинами на колгоспному дворі'; 6) 'відгороджене у хліві місце для домашніх тварин'; 7) 'частина двору поза хатою'. Східнополісько-іншосхіднослов'янські паралелі пов'язані не тільки з поняттям 'хлів для овець', але й з іншими значеннями: укр. срд.-пол. *кошара* 'тимчасовий загін для худоби в полі (в лісі)', 'відгороджений некритий двір для худоби (як правило, на відстані від дому)' [Никончуки: 59, 60]; пд.-зх. *кошара*, *кош'ера*, *кош'ара* 'загорода для овець на полонині' [Studia: 93]; бойк. *кошара* 'огорожене місце для овець на полонині', 'череда овець' [Онишкевич I: 383]; блр. тур. 'загородка на пастівнику для відпочинку корів' [ТС II: 230]; пн.-зх. *кашара* 'пастівник — загорода для худоби' [СПЗБ II: 447]; 'загорода для худоби' [Прач: 165]; пол. *кошара*, *кашара* 'передхлів'я' [Лучыц-Федарэц: 174]; 'тимчасовий невеликий хлів на дворі', 'тимчасовий невеликий хлів на лузі' [Лучыц-Федарэц: 184]; рос. кур. *кшара* 'отара овець' [СРНГ XV: 138]; тул. 'загін для худоби' [Даль II: 181]; дон. 'загін для овець', 'старовинний довгий плетений стан для худоби', 'клуна, в якій зимують' [Миртов: 149]; дон. 'огорожений стан для овець у полі (літні кошари без даху, а зимові — утеплені)', 'огорожене місце з будівлями для зжатої хліба', 'велика кількість (напр., людей)' [СДГ II: 86].

Серед інших назв господарських приміщень, що утворюють східнополісько-іншосхіднослов'янські паралелі, можна назвати: сх.-пол. *дро'в'итн'а* (*дра'в'утн'а*, *дра'в'у'тн'а*, *дри'в'отн'а*, *дра'в'у'тн'е*), *дра'в'утник*, *дроу'ник*, *дров'їа'ник*, *дро'в'есн'їк*, *дро'варник* 'приміщення для дров' — 'тс' в укр. срд.-пол. *дровнік*, *дров'отн'а*, *дров'їтник* [Никончуки: 103, 104]; прб.-черк. *дрив'їтня*, *древ'їтня* [Лисенко СЧ: 12]; зх.-пол. *дро'в'отн'а*, *дро'в'їтник* [Євтушок: 73]; блр. тур. *дров'отнік*, *дров'отня* [ТС II: 40]; гродн. *дрыв'оцень* [Сцяшковіч: 133]; лоев. *дробу'ня* [Янкова: 108]; рос. нвсб. *дрові'ник*, пск., смол., самар. *дровнік* [СРНГ VIII: 190, 191]; зх.-бр. *дравнік* [Расторгуев: 94];

сх.-пол. *пов'ітка, п'ов'ет'* 'приміщення з двома-трьома стінами для господарських потреб: утримання домашніх тварин, зберігання реманенту' — 'тс' в укр. срд.-пол. *п'ов'ет'*, *пов'ітка* [Никончуки: 106]; сх.- і срд.-пол. *пов'етка, пов'ітка, п'ов'ет'* [Лисенко ССП: 52; Лисенко СПГ: 148]; зх.-пол. *'по'в'ет', по'в'етка* [Євтушок: 66]; блр. тур. *п'овець* [ТС IV: 72]; сх.-мог. *пав'ець* [Бялькевіч: 301]; *повець, поветка, поветочка* [Носовіч: 434]; *падпав'ець* [Янкоўскі II: 123]; пн.-зх. *пав'етка* [СПЗБ III: 280]; пол. *пов'ет', пов'эц', поветка* [Корень, Шушкевич: 147]; рос. смол. *пов'етка, пов'еть* [Добровольський: 571, 615]; орл., яр. *п'ов'еть, зх. пов'етье, ворон. пов'етка* [Даль III: 151]; дон. *пов'еть* [Миртов: 233; СДГ III: 17]; пор. також: укр. зх.-пол. 'прибудова до хліва для дров', 'окрема будівля для дров', 'невелика будівля для пастухів', 'погрібник' [Євтушок: 17, 73-76]; рос. смол. 'навіс у дворі' [Добровольський: 615]; ворон., орл. 'крите місце'; ворон., орл., вят. 'дах, покрівля нежитлового приміщення', 'хлів'; волог., перм., яр., вят. 'сінник'; вят., волог., твер., новг. 'покрівля над усім двором або над воротами; критий теплий двір'; ворон., смол. 'корівник'; орл. 'літне житло без печі, звичайно плетене з лози' [Даль III: 151];

сх.-пол. *с'і'н:ик, с'і'ен':ік, с'ал'н'ік* 'приміщення для зберігання сіна' — укр. лемк. *сінарня* [Сополига: 294]; срд.-пол. *с'ін:ік, с'ан':ік, сел'н'ік* [Никончуки: 92]; сх.- і срд.-пол. *сел'нік, сель'нік* [Лисенко СПГ: 192]; зх.-пол. *с'ін:ик, с'ил'ник, с'ил'ник* [Євтушок: 71]; блр. сх.-мог. *сяньніца* [Бялькевіч: 439]; *сяль'нік* [Янкоўскі II: 172]; брест. *с'іл'нык* [Сапуга: 98]; пн.-зх. *сенніца* [СПЗБ IV: 413]; *сян'нік, сян'нік* [СПЗБ V: 70]; пол. *сяль'нік* [Груцо: 328]; рос. волог., дон. *сен'нік* [Даль IV: 380; Миртов: 290]; дон. *сенніца* [СДГ III: 114];

сх.-пол. *шо'па, чо'па* 'приміщення з двома-трьома стінами для утримування домашніх тварин або зберігання сільськогосподарського реманенту' — 'тс' в укр. лемк. *шо'па, шопка* [Сополига: 297]; срд.-пол. *шо'па, шопка* [Никончуки: 107]; зх.-, сх.-, срд.-пол., бойк., пд.-зх. *шо'па* [Євтушок: 66; ССП: 71; Лисенко СПГ: 236; Онишкевич II: 386; Studia: 36]; блр. пн.-зх., тур., лоев. [СПЗБ V: 491; ТС V: 333; Siatkowski: 42]; пол. *шо'па, шы'па* [Корень, Шушкевич: 158]; пол. *шо'па, шопка* [Груцо: 327]; рос. пд., зх. *шо'па* [Даль IV: 642]; пор. також: укр. лемк. 'сезонне житло з господарськими приміщеннями на замагурських хуторах' [Сополига: 297]; укр. зх.- і срд.-пол., блр. пол., лоев. 'похилий зі сходами спуск до льоху' [Євтушок: 77; Никончуки: 77; Корень, Шушкевич: 159; Янкова: 421]; укр. срд.-пол. 'малий хлівець з односхилим дахом, прибудований до приміщення', 'опалювана будівля для овочів, фруктів та інших припасів' [Никончуки: 89, 102]; укр. зх.-, срд.-пол., пд.-зх., блр. пол. 'будівля для дров' [Євтушок: 74; Никончуки: 105; Studia: 36; Корень, Шушкевич: 159]; срд.-пол. 'повітка для сіна у вигляді даху на чотирьох стовпах' [Никончуки: 109]; 'стара погана хата' [Лисенко СПГ: 236]; зх.-пол. 'прибудова до основної будівлі', 'клуня', 'приміщення в клуні

для половини', 'повітка для сіна, збіжжя' [Євтушок: 63, 70, 71]; укр. под. 'прибудова до стодоли, хлів' [Брилінський: 106]; блр. тур. 'дашок над стійком' [ТС М: 333]; пінськ. *ш'упка* 'прибудова до хліва' [Шапалевич: 134]; пол. 'відкрите літне приміщення для худоби', 'навіс на чотирьох стовпах для необмолоченого зерна' [Корень, Шушкевич: 158, 159]; рос. пд., зх. 'невеликий навіс на базарі для торгівлі' [Даль IV: 642].

Ряд східнополісько-іншосхіднослов'янських ізолекс виявлено в ЛСГ на позначення криниць та їх деталей. Лексема *жура'вел'* (*жу'раўл'*) у досліджуваних говірках побутує із значеннями 'пристрій біля колодязя у вигляді довгого важеля на високій опорі для витягування відра з водою' та 'важіль на зводі криничного журавля для витягування відра з водою'. Матеріали показують, що ця лексема відома на всій східнослов'янській території, проте труднощі в більш детальному з'ясуванні значень цих ізолекс виникають через відсутність точніших коментарів у джерелах, пор.: укр. лемк. *жу'раў,* *журав'ін* 'колодязь з журавлем' [Сополига: 286]; пд.-зх. *журавель* 'колодязь з журавлем', 'стовп при журавлі (соха)', 'поперечний бальок при журавлі' [Studia: 37]; сх.-пол. *журавель* 'довга жердина, пристосована для витягування води з колодязя; звід', 'пристрій зі зводом для витягування води з колодязя', 'пристрій для подавання снопів на скирду' [Лисенко СПГ: 74]; зх.-пол. *жура'вел'* 'криничний журавель', 'довгий важіль у криничному журавлі' [Євтушок: 78, 79]; блр. тур. *журавель* 'журавель у колодязі' [ТС II: 67; Яўневіч: 60]; пн.-зх., гродн. *ж'оравель* 'журавель у колодязі — до нього чіпляли коловорот' [СПЗБ II: 152; Сцяшковіч: 140]; рос. смол. *жура'вель* 'палиця з важелем на одному кінці для опускання відра в колодязь' [Добровольський: 227]; зх.-бр. *журавель* 'довга тонка жердина в колодязі для піднімання води' [Расторгуев: 100]; орл., влад., кур., ворон., дон., тул. 'довга жердина, що служить важелем під час піднімання води з колодязя'; куйб. 'частина криничного важеля — стовп, до якого кріпиться рухома жердина для піднімання води'; краснодар. 'ручка криничного важіля' [СРНГ IX: 228]; (б.м.) *жура'вель, жура'вль, жура-в'ець* 'важіль на розсої для піднімання води з колодязя' [Даль I: 547]; дон. *журавель* 'довга жердина в колодязі' [Миртов: 95]; дон. *жура'вель* 'жердина для діставання води' [СДГ III: 185].

Широке функціонування лексеми *зруб* із значенням 'сукупні стіни будівлі без даху' зафіксовано на всій східнослов'янській мовній території. Назва зрубу в колодязі утворилася шляхом перенесення на підставі подібності форми реалій та способів їх спорудження: сх.-пол. *зруб (сруб), аб'рубка* — 'тс' в укр. срд.-пол. *зруб* [Никончуки: 65]; пор.: зх.-пол. *зруб* 'один з брусів у криничному зрубі' [Євтушок: 81]; блр. тур. *об'руб, об'руба* [ТС III: 235]; пн.-зх. *зруб* [СПЗБ II: 326]; рос. краснодар. *зруб* [СРНГ XI: 349]; пор.: пск. *иструб* 'колодязь' [СРНГ XII: 265]; (б.м.) *срубь* [Даль IV: 305]; пор.: (б.м.) 'зруб у погребі' [Даль IV: 305]; дон. *иструб* [СДГ II: 41]; *из'руб* [СДГ II: 39].

Однією з назв жердини у криничному журавлі, яку разом з при-

чепленим до неї відром опускають у колодязь, у східнополіських говірках є *очеп*. Ця лексема з цим же значенням відома і в інших українських говорах: сх.-пол. *очеп* [Лисенко СПГ: 147]; бойк. *очап*, *вочап* [Онишкевич II: 31]; білоруських: сх.-мог. *вочэп* [Бялькевіч: 113]; *вочап* [Матэрыялы: 15; Янкоўскі II: 41]; *почап* [ТС II: 265]; рос. арх., новг., яр., волог. *очап*, *очеп*, *оцэп* [СРНГ XXV: 56]; (б.м.) *оцэпъ*, *оцэпъ* [Даль II: 775]. Лексема *очеп* та її варіанти в деяких східнослов'янських говірках у межах цієї ЛСГ функціонують також з іншими значеннями: укр. сх.-пол. *очеп* 'звід криничного журавля' [Лисенко СПГ: 147]; *почеп* 'важіль на зводі журавля' [Лисенко СПГ: 171]; рос. нвсб. *очап*, *очеп*, *оцэп* 'жердина з крючком, за допомогою якої дістають затонулі відра з дна колодязя' [СРНГ XXV: 57]; (б.м.) *оцэпъ*, *оцэпъ* 'важіль; брус або жердина, покладені на розсоху журавля для опускання та піднімання' [Даль II: 775].

Східнополісько-іншосхіднослов'янську спільність утворює і лексема *кри'ниця* (*кри'н'ица*, *кр'ін'ица*, *кри'ница*), *кри'ничка*, *к'ринище* 'неглибока природна яма, в яку прибуває джерельна вода' — 'тс' в укр. сх.-пол. *криница*, *криница* [Лисенко СПГ: 107]; зх.-пол. *кри'ниц'а* [Євтушок: 78]; пор.: укр. срд.-пол., пд.-зх. *криниц'а* 'колодязь' [Никончуки: 64; Studia: 36]; н.-наддніп. *криниця* 'глибока балка, на дні якої б'ють джерела' [Чабаненко II: 217]; блр. сх.-мог., пн.-зх., тур., лоев. *крынiца* [Бялькевіч: 235; СПЗБ II: 544; ТС II: 243; Янкова: 168]; пор.: блр. пн.-зх. *крынiца* 'вир', 'прірва' [СПЗБ II: 544]; рос. смол., кур., ряз. *криница* [Даль II: 194; СРНГ XV: 257]; дон. *креница* [Миртов: 151]; кур. *крынiца* 'струмок'; кур., твер., смол. 'мілкий колодязь'; ворон. 'колодязь, побудований на джерелі' [СРНГ XV: 257]; дон. 'колодязь' [СДГ II: 89].

Паралелі до східнополіських назв огорож виявлено у багатьох інших українських, російських та білоруських діалектах. До таких спільних лексем належать: *жерд'і*, *жерд'о*, *жердк'і*, пор.: укр. срд.-пол. *жертки*, *жердін'е* [Никончуки: 29]; зх.-пол. *жерд'е*, *жерди* [Євтушок: 83]; блр. пол. *жердкі* [Груцо: 328]; рос. волог. *жерденик*, нвсб. *жерди* [СРНГ IX: 131].

Цікавий ареалогічний факт становить інша назва такого типу огорожі з жердин. У східнополіському діалекті та в інших українських ареалах функціонують утворення з коренем *вор-* на позначення цієї реалії: сх.-пол. *вор'іе* (*вар'іе*, *вар'іо*), *во'рина* (*варина*), *во'рини* (*варини*), *во'р'ін'а* (*во'рин'а*), *во'рин'аник*, див.: укр. полт. *ворінка* [Ващенко: 22]; лемк. *воріня* [Сополига: 285]; срд.-пол. *вор*, *воріе*, *вуріе*, *в'р'ія* [Никончуки: 29]; зх.-пол. *во'рин'а*, *вор'іе* [Євтушок: 83]; пор.: укр. срд.-пол. *вор* 'загорожа, що колом оточує все поселення' [Никончуки: 28]. Зафіксовані лексеми з коренем *вор-* на позначення жердин, що використовуються для спорудження огорож, свідчать про розширення семантичного обсягу цих слів і утворення нових лексем шляхом перенесення назви окремих деталей огорожі на всю реалію; пор.: укр. полт. *вор'яка* 'жердина, якою огорожують присадибну ділянку' [Сизько П.: 19]; срд.-пол. *воріна*,

вор'іна [Никончуки: 31]; бойк. *воріна* 'жердина в огорожі' [Онишкевич I: 143]; под. *воріни* 'лаття для огорожі' [Брилінський: 23]. У білоруських та російських говорах близько в семантичному відношенні стоять лексеми: блр. лоев. *вары* 'ворота' [Янкова: 64]; рос. (б.м.) *воры* 'жердини, що загороджують вхід куди-небудь' [СРНГ V: 129]; пск. *вор* 'огорожа' [ПОС IV: 150]. На прикладі цих діалектних утворень та українського подільського *ворінка* 'ворота' [Брилінський: 23] спостерігається розширення значень 'жердина в огорожі' > 'огорожа з жердин'.

Лексема *пар'кан* (*бар'кан*) у досліджуваних говірках відома з кількома значеннями: 'огорожа', 'огорожа з дощок, горизонтально розрізжено прибитих до закопаних у землю стовпів', 'огорожа у вигляді суцільної стіни з дощок, горизонтально прибитих до закопаних у землю стовпів чи закладених у їх пази', 'огорожа з дощок, вертикально прибитих до двох-трьох паралельних горизонтальних лат (рейок) у вигляді суцільної стіни'. Ця лексема з наведеними значеннями відома і в інших українських, білоруських та російських говорах: укр. срд.-пол. *паркán*, *баркán* 'загорожа у вигляді стіни з горизонтально закладених у пази або прибитих до стовпів кругляків, плах або дощок' [Никончуки: 33]; бойк. *паркán* 'огорожа на дві-три лати' [Онишкевич II: 35]; зх.-пол. *пар'кан*, *бар'кан* 'огорожа із суцільно збитих дощок' [Євтушок: 83]; блр. пол. *паркán* 'забор із дощок' [Корень, Шушкевич: 146]; сх.-мог. *паркán* [Бялькевіч: 316]; *быркán* [Бялькевіч: 98]; гом., тур., лоев. *баркán* 'паркан (з.н.)' [Нар. лекс.: 19; ТС: 43; Янкова: 47]; рос. пск., смол. *паркán* 'загорожа'; (б.м.) 'загорожа з довгих горизонтальних дощок, щільно прибитих одна до одної' [СРНГ XXV: 228]; зх.-брян. *баркán* 'високий дерев'яний забор' [Расторгуев: 49]; зх. *паркánъ* 'забор' [Даль III: 18]. Ця лексема позначає й інші щодо матеріалу та способу спорудження типи парканів; пор.: блр. *паркán* 'загорожа з кілків' [Зубрыцкі: 144]; *паркánъ* 'огорожа з кругляків' [Носовіч: 393]; пн.-зх. *паркán* 'огорожа із штахету', 'кам'яна огорожа' [СПЗБ III: 413].

Плетений з лози паркан споруджується різними способами: вертикальним і горизонтальним плетінням лози між жердинами чи забитим в землю кіллям. Такі типи огорож у багатьох східнополіських говірках називають *л'іса*; іноді для позначення різновидів реалії використовуються описові назви *л'іса устай'н'у*, *сторчо'ва л'іса*, *торчо'ва л'іса* 'огорожа з вертикальним плетінням лози між горизонтальними жердинами'.

Лексикографічні джерела здебільшого не відбивають особливостей огорож та способів їх спорудження, пор. укр. полт. *ліса* [Ващенко: 55; Сизько П.: 50]; срд.-пол. *л'іса*, *л'еса*, *л'іска* 'загорожа з лози на забитих у землю кілках (горизонтальне плетіння)' [Никончуки: 35]; бук. *ліса* [МСБГ V: 31]; сх.- і срд.-пол. *ліска* 'невисокий плетений тин' [Лисенко СПГ: 116]; бойк. *ліса* 'частина огорожі з горизонтально плетених гілок на трьох латах від стовпа до стовпа'

[Онишкевич І: 414]; зх.-пол. *l'isa* 'огорожа, плетена з хмизу' [Євтушок: 84]; блр. тур. *léса* 'тин з вертикальних дубців, переплетених поміж трьох жердин' [ТС III: 24]; сх.-мог. *лэска* [Бялькевич: 248]; рос. смол. *лэска, лэска* 'огорожа з ялинових сучків' [Добровольський: 373]; кур., орл., тул., калуз. *лэска* 'забор, тин біля хати'; дон. 'переносна плетена з лози перегородка у дворі'; смол., зх.-бр. 'легка огорожа з тонких жердин' [СРНГ XVI: 371]; пор. також: укр. срд.-пол. *л'іса, л'эса* 'хворостини, з яких виплітається загорожа', 'ворота, виплетені з лози', 'димохід, виплетений з лози і обмазаний глиною', 'плетиво для утеплення стін' [Никончуки: 36]; прб.-черк. *ліса* 'плетена з лози стіна повітки, клуні тощо' [Лисенко СЧ: 14]; бойк. *ліса* 'частина огорожі в кошарах', 'ворота' [Онишкевич І: 414]; блр. пн.-зх. *лэска, лэска* 'вигнута палка у вертикальному тині'; 'горизонтальна жердина в огорожі' [СПЗБ II: 722]; лоев. *лэска* 'дрібні хворостини для тину', 'довга тонка жердка' [Янкова: 178]. Отже, первинне значення 'хворостина' стало вихідним у семантичному ланцюжку: 'хворостина, лозина'

- > 'хворостини, з яких виплітається огорожа'
- > 'огорожа з лози'
- > 'ворота, виплетені з лози'
- > 'плетена з лози стіна повітки, клуні тощо'
- > 'плетиво для утеплення стін'
- > 'димохід, виплетений з лози'

На позначення огорожі з вертикальним або горизонтальним плетінням лози, головним чином у говірках північної та центральної частин східнополіського діалекту, широко використовують лексеми з коренем *пл'іт-*: *плот, плит, плуот, плет'ін', пл'іт'ін', плет'ен', пл'ет'ен', пл'ет'іен', зап'л'ет, зап'л'ет*; словники так само у більшості випадків не передають особливостей позначуваних реалій — горизонтальний чи вертикальний спосіб заплітання лози: укр. срд.-пол. *пл'іт, плит, плот, плуот, плет'ін', плет'ен'* 'загорожа з лози (хворостин) на забитих у землю кілках' [Никончуки: 34]; сх.-і срд.-пол. *плет'ін', плет'іен, плет'ін'* 'лозовий пліт' [Лисенко СПГ: 162]; зх.-пол. *плет'ін', плот* 'огорожа, плетена з хмизу' [Євтушок: 84]; блр. тур. *плот* 'плететься з хворостин' [ТС IV: 61]; *плэцэнь* 'загорожа з лози' [ТС IV: 58]; пн.-зх. *плэцэнь, пляцэнь* 'загорожа з лози' [СПЗБ IV: 9]; пол. *плет'ен', плэц'аньк* 'огорожа з лози' [Корень, Шушкевич: 147]; рос. дон. *плет'ень* 'тс' [Даль III: 125; Миртов: 231]; дон. *плит'ень* 'тс' [СДГ III: 7]. Ці назви у досліджуваних говірках вживаються також із значенням 'огорожа з жердин, горизонтально закріплених між стовпцями'. В українських, білоруських та російських говірках зафіксовано похідні з коренем *пл'іт-* на позначення різновидів огорож: укр. срд.-пол. *пл'іт, плит, плот, плут, плуот* 'загорожа з жердин, які горизонтально прибиті до закопаних у землю стовпів' [Никончуки: 29]; зх.-пол. *плот* 'огорожа (з.н.)', 'штахети', 'огорожа з горизонтально (розрідено) при-

битих жердин', 'паркан із суцільно збитих дощок' [Євтушок: 82, 83]; блр. тур. 'огорожа з кілків' [ТС IV: 61]; 'огорожа з кругляків' [Носовіч: 419]; пол., пн.-зх. 'огорожа з жердин' [Корень, Шушкевич: 147; СПЗБ IV: 9]; рос. пд., зх. *плоть* 'загорожа дощана, забрана в стовпах' [Даль III: 125].

Лексема *тин* 'огорожа з жердин, горизонтально закріплених між стовпцями' теж утворює східнополісько-іншосхіднослов'янську спільність, проте джерелами відзначена зрідка: укр. зх.-, срд.-пол. [Євтушок: 83; Никончуки: 30]; блр. пол. *тын* [Корень, Шушкевич: 155]; рос. смол. *тынь* [Добровольський: 922]; пд., зх., новг. [Даль IV: 447].

Спорадично у східнополіському діалекті лексема *тин* та демінутив *ти'нок* вживаються із значенням 'огорожа, плетена з лози'. Проте на решті східнослов'янського мовного континууму виявлено розгалуження семантики цього слова: пор. укр. срд.-пол. 'згорожа з лози (хворостин) на забитих у землю кілках' [Никончуки: 35]; зх.-пол., бойк. 'огорожа, плетена з хмизу' [Євтушок: 84; Онишкевич І: 288]; блр. пн.-зх. *тын* 'загорожа з дощок', 'частокіл' [СПЗБ V: 154]; 'огорожа з брусів, як стіна' [Бекіш: 107]; лоев. 'огорожа з широких кілків, що закопуються' [Янкова: 364]; пол. 'огорожа з розколотих нетовстих брусів, які забивають у землю', 'штахетна загорожа' [Корень, Шушкевич: 155]; рос. (б.м.) *тынь* 'дерев'яна суцільна загорожа, частокіл' [Даль IV: 447]; дон. *тын* 'огорожа' [Миртов: 330].

Серед лексики, пов'язаної із знаряддями, що використовуються під час будівництва, зафіксовано назви, які сягають ще давньоруського періоду і продовжують функціонувати на всій східнослов'янській території: сх.-пол. *со'кира (со'к'іра, са'кира, са'к'іра, са'к'ера)* 'знаряддя для первинної обробки дерева' — 'тс' в укр. лемк. *сокы'ра* [Сополига: 294]; пд.-зх. *сок'іра, сок'іра, сок'ера, сук'іра* [Studia: 45]; бойк. *сок'іра, сок'іра, сок'ера* [Онишкевич II: 235]; под. *сок'іра* [Брилінський: 89]; блр. тур. *сок'ера* [ТС V: 69]; сх.-мог., пн.-зх. *сяк'ера* [Бялькевич: 439; СПЗБ V: 67]; лоев. *сак'ера* [Янкова: 316; Янкоўскі II: 155]; гродн. *сяк'ера цясавая* [Спяшковіч: 543]; рос. смол. *сѣкирушка, сѣкирица* [Добровольський: 899]; пд., зх. *сѣк'іра, сок'ера* [Даль IV: 382];

сх.-пол. *то'пор (та'пор, ту'пор)* 'сокира — знаряддя для первинної обробки дерева', пор.: укр. лемк. *топ'ур* [Сополига: 295]; полт. *топ'ор* [Сизько П.: 86]; пд.-зх. *топ'ір, топ'ор'а* [Studia: 45]; сх.-пол. *тап'ор* [Лисенко ССП: 63; Лисенко СПГ: 211]; бойк. *топ'ір* [Онишкевич II: 296]; блр. сх.-мог., пн.-зх. *тап'ор* [Бялькевич: 441; СПЗБ V: 86; Юрчанка: 139]; рос. *топ'оръ* [Даль IV: 417]; дон. *топ'ор* [СДГ III: 159]. У процесі мовного розвитку по-різному розподілилися сфери функціонування цих слів в українській мові: як літературна норма закріпилася лексема *со'кира*, а слово *то'пор* збереглося в діалектах. Проте дериват *топо'рище* є нормативним для літературного вжитку і широко функціонує в східнослов'янських діалектах: сх.-пол. *топо'рище (тупо'рище, тупа'рище, тапа'рище, тапа'р'ище)* 'держак сокири' — 'тс' в укр. полт. *топоріско* [Ващен-

ко: 295]; н.-наддніп. *тупоріще* [Чабаненко, IV: 140]; бойк. *топоріще* [Онишкевич II: 296]; блр. тур. *топорышчэ* [ТС V: 143]; *тыпарішча* [Юрчанка I: 206]; пн.-зх. *тапарышча, тапарышчэ, топорыско* [СПЗБ V: 85]; рос. (б.м.) *топоріще* [Даль IV: 417].

Назва тупого кінця сокири теж належить до аналізованих спільностей: сх.-пол. *о'бух (а'бух)*, укр. н.-наддніп. *обу́хо* [Чабаненко III: 20]; блр. тур. *обу́х* [ТС III: 238]; сх.-мог. *абу́х* [Бялькевіч: 35; Юрчанка II: 116]; рос. том. *обу́ха* [СРНГ XXII: 256]; (б.м.) *обу́хэ* [Даль II: 629]; дон. *обу́шник* [СДГ II: 195].

Не менш важливим для розуміння сутності діалектотворчих процесів є з'ясування культурного тла номінацій, зв'язку назв, зафіксованих у говірках, з традиційними обрядами, повір'ями, прикметами. Саме останні часто зберігають у позавербальній формі конкретні вказівки на причини виникнення лексеми, її семантичні й формальні видозміни. Аналіз різноманітних етнографічних джерел дозволив виявити кілька східнополісько-іншосхіднослов'янських спільностей у галузі будівельної обрядовості. На всій східнослов'янській території існує обряд закладин — ритуального початку будівництва нової хати, що супроводжується обрядовими діями. Назви цього обряду, відображаючи його основний момент, зберігають яскраво виражену мотивацію: сх.-пол. *зак'ладини (зак'лад'іни), зак'ладчини, обк'ладч'іни, обк'ладини (абк'ладини)* — 'тс' в укр. лемк. *закладіны* [Сополига: 287]; срд.-пол. *закладина, заклад'іна, закладини, закладчини, закладщини* [Никончуки: 132]; бук. *закладчина, закладчини* [МСБГ: 22]; сх.- і срд.-пол. *закладщини* [Лисенко СПГ: 78]; зх.-пол. *зак'ладини, зак'лашчини, обк'ладини* [Євтушок: 89]; блр. *закладзіны* [Носовіч I: 170]; рос. арх., смол., зх.-бр. *закладини* [Добровольський: 239; Расторгуев: 107; СРНГ X: 127].

Із розгалуженою семантикою функціонує лексема *толо'ка* як у досліджуваних, так і в інших східнослов'янських говірках: сх.-пол. *толо'ка (тала'ка)* 'обряд, який супроводжує будівництво хати, печі, обмазування стін будівель глиною тощо', пор.: укр. полт. *толока* 'назва колективної праці, коли будували нову хату' [Сизько П.: 85]; срд.-пол. *толока* 'початок заснування хати' [Никончуки: 133]; пд.-зх. *толока* 'обжинки' [Studia: 44]; сх.- і срд.-пол. *талака, толока* 'спільна, гуртова поміч сусідові при будівництві хати' [Лисенко ССП: 63; Лисенко СПГ: 210]; бойк. *толока* 'допомога сусідові взагалі' [Онишкевич II: 295]; блр. тур. *толока* 'група людей, запрошених на допомогу' [ТС V: 140]; 'сільська польова робота із запрошеними на допомогу сусідами', 'запрошені на польову роботу сусіди' [Studia: 636]; *талака, тылака* 'гуртова робота' [Юрчанка I: 148]; пн.-зх. *талака* 'колективна допомога в сільськогосподарських роботах', прислівник 'гуртом' [СПЗБ V: 79]; лоев. 'праця громадою за вгощання' [Янкова: 353]; рос. смол. *талока* 'сільська робота за допомогою сусідів за вгощання' [Добровольський: 902]; *толока* 'допомога, зібрання населення до одного господаря для роботи на

один день' [Даль IV: 413]; дон. *толока* 'допомога в сільськогосподарській роботі' [СДГ III: 158]. Імовірно, для цієї лексеми первісним було значення допомоги, а згодом відбулося перенесення назви на групу людей, запрошених на допомогу та, з іншого боку, на конкретну працю громадою в сільськогосподарських роботах чи під час будівництва житла.

Таким чином, аналіз будівельної лексики східнополіського говору на тлі відповідних тематичних груп лексики інших східнослов'янських діалектних зон свідчить, що значна частина східнополіських назв не замикається в досліджуваному ареалі, а має надійні відповідники — семантичні, формальні — в інших українських та суміжних білоруських і російських діалектних зонах. Останнє є свідченням генетичних та ареальних зв'язків трьох східнослов'янських діалектних мов.

Замість висновків

Описи різних структурних рівнів говірок Чорнобильської зони та суміжних з ними східнополіських говірок (що спираються не лише на традиційні записи за діалектологічними програмами, а насамперед на великі за обсягами тексти), демонструють виразні локальні середньополіські риси на тлі тісних зв'язків досліджуваних діалектних систем з іншими українськими та суміжними й віддаленими східнослов'янськими говорами. Виявлені граматичні форми, типи зв'язків у лінійно формованих сегментах текстів (останні не зазнали редакторських втручань, є автентичним відбиттям процесу текстотворення діалектоносіями), як і особливості текстової поведінки лексики — її синтагматичні зв'язки, динаміка значень у світлі полівалентності сполучуваності та ін., склали основу свідчень для дальших спостережень над іншими українськими говірками.

Лише після наступних докладних обстежень різних зон української діалектної мови стане можливим з'ясування спільності чи специфічності для говірок Чорнобильської зони багатьох напрямів формальних змін, динаміки функцій граматичних форм, лексем, фразеологізмів, як і закономірностей організації цілісних текстів, а після експериментальної обробки діалектного фонофонду — і ритміко-інтонаційних характеристик фрази, тексту. Такий підхід до діалектних явищ забезпечує орієнтація на тексти як головний об'єкт спостережень; останні можуть бути як провокованими (у режимі діалогу експлоратора з інформатором), так і провоковано-спонтанними (оповідь інформаторів на запропоновану тему) та власне спонтанними (мовлення, ініційоване самим оповідачем). Адже лише у мовленнєвому потоці, відтвореному в тексті, можна виявити ступінь функціональної близькості діалектних одиниць, хоча у позатекстовій ситуації цим одиницям могли бути приписані інші функціональні характеристики, інші відношення, пор. не лише позиційну взаємозаміну форм *б'і* й *'наче*, а й їх об'єднання, злиття у мовленні в одне фонетичне слово, що вдалося виявити саме у тексті: *б'і_наче з л'аже з душі* 'немов відляже від душі'.

Близьке співрозташування одиниць у тексті також опосередковано свідчить про їх семантичну й функціональну близькість у структурі говірки; зокрема, на таку близькість вказує вільне субститування лексем, напр.: *погук'ау* і *покл'икау* (*майст'р'іу*); *пол'єн'ака* і *п'лаха*; *'загород*, *з'бор* і *тин* та ін.

При фіксації лексики й семантики за питальниками, як би вони не були змодельовані на докладне відтворення семантики й сис-

темних зв'язків, все ж імовірність пропустити те, що може відбити текст, залишається досить високою. Так, лише за допомогою текстів у чорнобильських говірках виявлено значення 'сукупність людей; велика кількість; гурт' для лексеми *беседа* (*'ц'іла б'еседа ў 'хат'і*), *занітало* 'прийшов час народжувати дитину' та багато ін. Останнє переконує в необхідності поєднання записування матеріалів як за докладними програмами, так і за допомогою текстової фіксації.

Лише текст як фотографія дозволяє виявити й спостерегти реальну сполучуваність слів, через яку можливе пізнання формальних і семантичних зв'язків, а відтак — функцій граматичних одиниць; повний перелік функцій граматичних одиниць, які можуть бути виявлені у досліджуваних говірках, передбачити неможливо, а тому їх сповна не можна закласти в питальники; як наслідок — загальновідомий стан недостатнього відтворення у слов'янських атласах явищ синтаксису, відсутність у дескриптивній діалектології моделей функціональних полів граматичних форм та ін. Так, в чорнобильських говірках зафіксовано окремі синтаксичні структури: *увобрала у кан'вети ў 'бубл'ік'і ўсаку ўсач'іну 'кал'іну*, що відповідає літ. *прикрасила* + орудний безприйменниковий; *осталас' од 'матер'і* 'залишилася без матері'; *міят'/'терти ко'нопл'і у но'гах / ~у 'ног'і* 'терти коноплі ногами'; *под 'косу ко'сіт* 'косою косити' — прийменникові конструкції з місцевим чи знахідним замість безприйменникових з орудним.

Як наслідок роботи над книгою «Говірки Чорнобильської зони. Тексти» (К., 1996) та поданими вище описами говірок утвердилася думка щодо переорієнтації діалектологічних досліджень на текст з його можливостями спостережень за його реальним розгортанням, можливостями квантитативних обстежень, точного опису позицій, конкордансу кожної зафіксованої одиниці.

Саме розвиток *діалектної текстології*, а згодом — і *діалектної текстології*, здатні забезпечити створення кадастру української діалектної мови у параметрах повного репертуару одиниць, явищ і процесів, забезпечити вияв інтегральних і специфічних рис кожної з досліджуваних діалектних систем.

Умовні скорочення назв говірок, діалектів, мов

Говірки Чорнобильської зони

- Б. — Буда Чорнобильського р-ну Київської обл.
 Бр. — Буряківка Чорнобильського р-ну Київської обл.
 В. — Варовичі Поліського р-ну Київської обл.
 Д. — Денисовичі Поліського р-ну Київської обл.
 Л. — Луб'янка Поліського р-ну Київської обл.
 М. — Мартиновичі Поліського р-ну Київської обл.
 П. — Поліське Поліського р-ну Київської обл.
 Р. — Рудьки Чорнобильського р-ну Київської обл.
 Рч. — Річиця Чорнобильського р-ну Київської обл.
 С. — Стечанка Чорнобильського р-ну Київської обл.
 ТЛ. — Товстий Ліс Чорнобильського р-ну Київської обл.
 Ч. — Чистоголівка Чорнобильського р-ну Київської обл.

Інші ідіоми

- арх. — архангельські говірки*
 белг. — белгородські говірки
 блр. — білоруська мова
 бойк. — бойківський говір
 болг. — болгарська мова
 брест. — брестські говірки
 брест.-пінськ. — брестсько-пінський говір
 брян. — брянські говірки
 бук. — буковинський говір
 вл. — верхньолужицька мова
 влад. — владимирські говірки
 волог. — вологодські говірки
 ворон. — воронезькі говірки
 вят. — вятські говірки
 гом. — гомельські говірки
 горьк. — горьківські говірки
 гродн. — гродненські говірки
 дінд. — давньоіндійська мова
 дон. — донські говірки
 др. — давньоруська мова
 зх. — західна частина діалекту
 зх.-брян. — західно-брянські говірки
 зх.-пол. — західнополіські говірки
 іван. — івановські говірки
 іє — індоєвропейські мови
 ірк. — іркутські говірки
 іт. — італійська мова
 калін. — калінінські говірки

- калуз. — калузькі говірки
 карп. — карпатські говірки
 кіров. — кіровські говірки
 костр. — костромські говірки
 краснодар. — краснодарські говірки
 краснояр. — красноярські говірки
 куб. — кубанські говірки
 куйб. — куйбишевські говірки
 кур. — курські говірки
 лат. — латинська мова
 лемк. — лемківські говірки
 лит. — литовська мова
 літ. — літературна (мова, норма)
 лоев. — лоевські говірки
 лтс. — латиська мова
 м. — македонська мова
 мін. — мінські говірки
 мозир. — мозирські говірки
 моск. — московські говірки
 н.-наддніп. — нижньонаддніпрянський говір
 наддун. — наддунайські говірки
 нврс. — новоросійські говірки
 нвсб. — новосибірські говірки
 нл. — нижньолужицька мова
 новг. — новгородські говірки
 орл. — орловські говірки
 п. — польська мова
 пд. — південна частина діалекту
 пд.-зх. — південно-західне наріччя
 пд.-сиб. — південносибірські говірки

* Назви говірок, діалектів збережено за цитованими джерелами

- пенз. — пензенські говірки
 перм. — пермські говірки
 пінськ. — пінські говірки
 пн. — північна частина діалекту
 пн.-вітеб. — північновітебські говірки
 пн.-зх. — північно-західна частина діалекту
 поділ. — подільські говірки
 пол. — поліські говірки
 полаб. — полабська мова
 полт. — полтавські говірки
 прб.-черк. — правобережночеркаські говірки
 пск. — псковські говірки
 псл. — праслов'янська мова
 рос. — російська мова
 рост. — ростовські говірки
 рум. — румунська мова
 ряз. — рязанські говірки
 самар. — самарські говірки
 санскр. — санскрит
 сарат. — саратовські говірки
 свердл. — свердловські говірки

- серб. — сербська мова
 слн. — словенська мова
 слц. — словацька мова
 смол. — смоленські говірки
 срд.-пол. — середньополіські говірки
 срлат. — середньолатинська мова
 ст.п. — старопольська мова
 ст. слов. — старослов'янська мова
 сх. — східна частина діалекту
 сх.-мог. — східномогилівські говірки
 сх.-пол. — східнополіські говірки
 схв. — сербохорватська мова
 тамб. — тамбовські говірки
 тбл. — тобольські говірки
 твер. — тверські говірки
 том. — томські говірки
 тул. — тульські говірки
 тур. — туровські говірки
 укр. — українська мова
 урал. — уральські говірки
 фр. — французька мова
 хв. — хорватська мова
 ч. — чеська мова
 яр. — ярославські говірки

Інші умовні скорочення

- б.м. — без вказівки на локалізацію
 відм. — відмінок
 дав. — давальний відмінок
 жін. — жіночий рід
 збірн. — збірне
 з.н. — загальна назва
 знах. — знахідних відмінок
 к. — карта
 літ. — літературно-нормативне (явище)
 ЛСГ — лексико-семантична група
 місц. — місцевий відмінок
 мн. — множина
 н. п. — населений пункт

- наз. — називний відмінок
 одн. — однина
 орудн. — орудний відмінок
 перен. — переносне значення
 прикм. — прикметник
 р. — рід
 род. — родовий відмінок
 середн. — середній рід
 ТГЛ — тематична група лексики
 'тс' — те саме значення
 ч. — частина
 чол. — чоловічий рід
 т. — тара

Джерела

- Алексейчык — *Алексейчык Г. М.* Да слоўніка Навагрудчыны // Жывое слова. — Мінск, 1978. — С.5-19.
- Арашонкава — *Арашонкава Г. У.* Да слоўніка Чэрвеньшчыны // Народная лексіка. — Мінск, 1977. — С.61-69.
- Аркушин — *Аркушин Г.* Силенська гуторка. — Луцьк, 1996. — 168 с.
- Аркушин ПД — *Поліська дома. Фольклорно-діалектологічний збірник.* — Вип.І / Упор. В.Давидюк і Г.Аркушин. — Луцьк, 1991. — 186 с.
- АУМ — *Атлас української мови.* В 3-х т. — Т. 1. Полісся, Наддніпрянина і суміжні землі. — К., 1984; Т. 2. Волинь, Наддністриянина, Закарпаття і суміжні землі. — К., 1988.
- Безкишкіна — *Безкишкіна М.Т.* Про назви рослин конопель на Сумщині // Наукові записки Полтавського пед. ін-ту. — Т.ХІ. — Полтава, 1959. — С.206-224.
- Бекіш — *Бекіш В.* 3 лексіки вёскі Кліманты // Матэрыялы для слоўніка народнадыялектнай мовы / Пад рэд. Ф. Янкоўскага. — Мінск, 1960. — С.93-110.
- БН — *Білецький-Носенко П.* Словник української мови / Підгот. до вид. В.В.Німчук. — К., 1966. — 423 с.
- Брилінський — *Брилінський Д.* Словник подільських говірок. — Хмельницький, 1991. — 116 с.
- Бялькевіч — *Бялькевіч І.К.* Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны. — Мінск, 1970. — 512 с.
- Варава — *Варава Г.* 3 лексіки вёсак Бабровічы, Замасточча, Катка, Слабодка // Матэрыялы для слоўніка народнадыялектнай мовы / Пад рэд. Ф. Янкоўскага. — Мінск, 1960. — С.111-120.
- Ващенко — *Ващенко В.С.* Словник полтавських говорів. — Х., 1960. — 107 с.
- Ващенко ЛГН — *Ващенко В.С.* Лінгвістична географія Наддніпрянини. — Дніпропетровськ, 1968. — 157 с.
- Виноградова — *Виноградова Л.* Матеріали к полесскому этнолінгвістическому атласу: поверия о домовом // Проблеми сучасної ареалогії. — К., 1994. — С.294-311.
- Виноградова ПД — *Виноградова Л.* Полесская демонология: общая характеристика и специфические особенности // Полісся: мова, культура, історія. — К., 1996. — С.252-255.
- Виноградова, Толстая — *Виноградова Л.Н., Толстая С.М.* Мотив “уничтожения—проводов нечистой силы” в восточнославянском купальском обряде // Исследования в области балто-славянской духовной культуры. — М., 1990. — С.99-118.
- ВхБат — *Верхратський І.* Говір батюків. — Львів, 1912. — 307 с.
- ВхЛем — *Верхратський І.* Про говір галицьких лемків — Львів, 1902. — 480 с.
- ВхНз — *Верхратський І.* Нові знадоби номенклатури і термінології природописної, народної, збирані між людом. — Львів, 1908. — 84 с.
- Выгонная — *Выгонная Л.Ц.* Земляробчая тэрміналогія // Лексіка Палесся ў прасторы і часе. — Мінск, 1971. — С.36-88.
- Г — *Говори української мови.* Збірник текстів / Упор.

- С.Ф.Довгопол, А.М.Залеський, Н.П.Прилипка. — К., 1977. — 590 с.
- ГГ — *Гуцульські говірки.* Короткий словник / За ред Я.В.Закревської. — Львів, 1997. — 230 с.
- Гринкова — *Гринкова Н.П.* О названиях некоторых ягод в восточнославянских языках // Славянская филология. III. — М., 1958. — С.97-123.
- Гриценко — *Гриценко П.Ю.* Ареальне варіювання лексики. — К., 1990. — 272 с.
- Гриценко ГЧЗ — *Гриценко П.Ю.* Говірки Чорнобильської зони сьогодні // Полісся: мова, культура, історія. — К., 1996. — С.38-46.
- Гриценко Досл. — *Гриценко П.Ю.* Дослідження лексики українських говорів // Мовознавство, 1984, № 5. — С.22-30.
- Гриценко Із — *Гриценко П.Ю.* Из спостережень над слов'янськими ізолексами // Slavische Sprachwissenschaft und Interdisziplinarität. Nr. 4. Olexa Horbatsch zum Gedenken. — München, 1998. — S.93-108.
- Гриценко Моделювання — *Гриценко П.Ю.* Моделювання системи діалектної лексики. — К., 1984. — 226 с.
- Груцо — *Груцо О.П.* Про лексичні особливості поліських говірок (На матеріалах “Дьялекталагічнага атласа беларускай мовы”) // Праці XII республіканської діалектологічної наради. — К., 1971 — С.326-336.
- Гуліцкі — *Гуліцкі М.* 3 лексіки вёскі Зарытава // Матэрыялы для слоўніка народнадыялектнай мовы / Пад рэд. Ф. Янкоўскага. — Мінск, 1960. — С.121-132.
- Гурков — *Гурков В.С., Гошко Р.Ю.* Поселения // Полесье. Матеріальна культура. — К., 1988. — С.279-333.
- ГЧЗ — *Говірки Чорнобильської зони.* Тексти. — К., 1996. — 358 с.
- ДАБМ — *Дьялекталагічны атлас беларускай мовы.* — Мінск, 1963. — 346 карт.
- Давидюк — *Давидюк В.* Культ вовка на Поліссі // Древліани. Збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. Вип. 1. — К., 1997. — С.167-182.
- Даль — *Даль В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка. В 4-х т. — М., 1978-1980.
- Дзендзелівський НСГК — *Дзендзелівський Й.О.* Назви сільськогосподарських культур у говорах Закарпаття // Studia Slavica. — Budapest, 1960. — С.113-143.
- Дзендзелівський Пробл. — *Дзендзелівський Й.О.* Проблеми сучасної української діалектології // Мовознавство. — 1967, № 2. — С.35-42.
- Дзендзелівський Frag. — *Дзендзелівський Й.О.* Укр. полуниця, діал. половниця, макед. *планучка* у зв'язку з іншими слов'янськими назвами *Fragaria vesca L.* // Зборник во чест на Блаже Ко-нески. — Скопје, 1984. — С.77-105.
- ДЛАЗ — *Дзендзелівський Й.О.* Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР. Лексика.— Ч.1-3. — Ужгород, 1958 — 1993.
- Добровольский — *Добровольский В.Н.* Смоленский областной словарь. — Смоленск, 1914. — 1022 с.
- Дорошенко — *Дорошенко Л.І.* Ареалогія будівельної лексики східно-поліського діалекту / Дис. ... канд. філолог. наук. — К., 1999. — 728 с.

- ЕСУМ — *Етимологічний словник української мови* / За ред. О.С. Мельничука. В 7 т. — К., 1982-1988. — Т. 1-3.
- Євтушок — *Євтушок О.М.* Народна будівельна лексика Західного Полісся. — Рівне, 1990. — 145 с.
- Желехівський — *Желехівський Є., Недільський С.* Малоруско-німецький словар. — Львів, 1886. — Т. 1-2.
- Ж. сл. — *Живое слова.* — Мінск, 1978. — 285 с.
- Заворотна — *Заворотна Т.П.* Побутова і технічна лексика в українських наддунайських говірках // Праці XII республіканської діалектологічної наради. — К., 1971. — С.304-310.
- Закревська — *Закревська Я.В.* Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. — К., 1976. — 162 с.
- Закревська НК — *Закревська Я.В.* Українські назви картоплі (*Solanum tuberosum*) // Дослідження і матеріали з української мови. — Т. VI. — К., 1964. — С.28-36.
- Залеський — *Залеський А.М.* Говірки Київського Полісся // Київське Полісся. Етнолінгвістичне дослідження. — К., 1989. — С.41-75.
- ЗЛА — *Загальнослов'янський лінгвістичний атлас.*
- ЗЛА картотека — *Картотека* Загальнослов'янського лінгвістичного атласу; мережа української етномовної території. Зберігається у Відділі діалектології Інституту української мови НАН України (м. Київ).
- Зубрицькі — *Зубрицькі С.* 3 лексикі вєскі Шклянці // Матэрыялы для слоўніка народнадыялектнай мовы / Пад рэд. Ф. Янкоўскага. — Мінск, 1960. — С.133-150.
- Історія — *Історія української мови.* Лексика і фразеологія. — К., 1983. — 743 с.
- Кавалева — *Кавалева Е.* 3 лексикі вєсак Абідавічы і Журавічы // Матэрыялы для слоўніка народнадыялектнай мовы / Пад рэд. Ф. Янкоўскага. — Мінск, 1960. — С.83-92.
- Капська — *Капська А.Й.* 3 історії назв квітів // Українська мова і література в школі. — 1970, № 2. — С.82-83.
- Карней — *Карней І.А.* 3 лексикі вєскі Ваўчуны Слонімскага раёна // *Живое народнае слова.* Дыялекталагічны зборнік. — Мінск, 1992. — С.33-36.
- Карпенко — *Карпенко Ю.О.* Деякі назви культурних рослин у буковинських говірках // Наукові записки Чернівецького університету. Серія філологічних наук. — Чернівці, 1958. — Т. 31. — Вип. 7. — С.105-120.
- КДА — *Бернштейн С.Б., Иллич-Свитыч В.М., Клепикова Г.П., Попова Т.В., Усачева В.В.* Карпатский диалектологический атлас. — М., 1967. — Т.1. — 271 с.; т.2. — 220 с.
- Киселевский — *Киселевский А.И.* Латинско-русско-белорусский ботанический словарь. — Минск, 1967. — 159 с.
- Клепикова, Усачева — *Клепикова Г.П., Усачева В.В.* Лингвогеографические аспекты семантики слова *žito в славянских языках // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. — М., 1965. — С.148-171.
- Клімчук-Відз. — *Клімчук Ф.Д.* 3 лексикі гаворкі вєскі Відзібар Столінскага раёна // Народная лексіка. — Мінск, 1977. — С.120-129.
- Клімчук-Загород. — *Клімчук Ф.Д.* 3 лексикі цэнтральнага Загороддзя // 3 народнага слоўніка. — Мінск, 1975. — С.135-153.

- Клімчук-Кам. — *Клімчук Ф.Д.* 3 лексикі вєскі Камянюкі Камянецкага раёна // *Живое народнае слова.* Дыялекталагічны зборнік. — Мінск, 1992. — С.36-55.
- Корень, Шушкевич — *Корень Н.Д., Шушкевич М.С.* Полесская строительная терминология (Хата и хозяйственные постройки) // Лексика Полесья. Материалы для полесского диалектного словаря. — М., 1968. — С.131-160.
- Корзонюк — *Корзонюк М.М.* Матеріали до словника західноволінських говірок // Українська діалектна лексика. — К., 1987. — С.62-267.
- Косміна — *Косміна Т.В.* Сільське житло Поділля. Кінець XIX - поч. XX ст. Історико-етнографічне дослідження. — К., 1980. — 191 с.
- Кривіцькі — *Кривіцькі А.А.* Рэгіянальная лексіка з паўночнай Віцебшчыны // Народная лексіка. — Мінск, 1977. — С.31-38.
- Куриленко — *Куриленко В.М.* Лексика тваринництва поліських говорів. — Суми, 1991. — 124 с.
- Курцова — *Курцова В.М.* 3 народнага слоўніка // *Живое народнае слова.* Дыялекталагічны зборнік. — Мінск, 1992. — С.76-83.
- ЛАНП — *Назарова Т.В.* Лінгвістичний атлас нижньої Прип'яті. — К., 1985. — 136 с.
- ЛАПП — *Никончук М.В.* Лексичний атлас правобережного Полісся. — Київ - Житомир, 1994. — 18 с.+ 200 карт.
- Леванцэвіч — *Леванцэвіч А.В.* 3 лексикі вєскі Здзітава Бярозаўскага раёна // *Живое народнае слова.* Дыялекталагічны зборнік. — Мінск, 1992. — С.10-13.
- Лисенко СПГ — *Лисенко П.С.* Словник поліських говорів. — К., 1974. — 260 с.
- Лисенко ССП — *Лисенко П.С.* Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся. — К., 1961. — 72 с.
- Лисенко СЧ — *Лисенко П.С.* Словник специфічної лексики правобережної Черкащини // Лексикографічний бюлетень. — К., 1958. — Вип. 6. — С.5-21.
- Лінг. геогр. — *Лінгвістична географія і групоўка беларускіх гаворак.* — Мінск, 1968. — 320 с.
- ЛП — *Лексика Полесья.* Материалы для полесского диалектного словаря. — М., 1968. — 473 с.
- Лукінова — *Лукінова Т.Б.* Давньо слов'янські вірування в дзеркалі лексики слов'янських мов // Мовознавство. — 1981, № 6. — С.59-68.
- Лучыц-Федарэц — *Лучыц-Федарэц І.І.* Будаўнічая тэрміналогія // Лексіка Палесься ў прасторы і часе. — Мінск, 1971. — С.143-195.
- Лысенко — *Лысенко А.С.* Язык села Михайло-Коцюбинского Черниговской обл. / Автореф. дисс. ... канд. филолог. наук. — К., 1964. — 16 с.
- Марчук — *Марчук Н.Й.* Принципи й способи номінації ожини (*Rubus caesius L.*) в говорах слов'янських мов // Структурні рівні українських говорів. — К., 1985. — С.120-133.
- Матэрыялы — *Матэрыялы* для слоўніка народнадыялектнай мовы / Пад рэд. Ф. Янкоўскага. — Мінск, 1960. — 198 с.
- Меркулова — *Меркулова В.А.* Очерки по русской народной номенклатуре растений. Травы, грибы, ягоды. — М., 1967. — 258 с.

- Миртов — *Миртов А.В.* Донской словарь. Материалы к изучению лексики донских казаков. — Ростов-на-Дону, 1929. — 415 с.
- Міхайлаў — *Міхайлаў П.А.* 3 лексікі беларускіх ганчароў (апрацоўка гліны) // Жывое народнае слова. Дыялекталагічны зборнік. — Мінск, 1992. — С.159-171.
- Младенов — *Младенов С.* Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. — София, 1941. 704 с.
- Мораховская — *Мораховская О.Н.* Общеславянское *kqt- и некоторые рефлексы и.-е. *keu- / *kou- в славянских языках // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1991-1993. — М., 1996. — С.116-130.
- Морозюк — *Морозюк С.С., Протопопова В.В.* Альбом з ботаніки. К., 1979. — 151 с.
- МСБГ — *Матеріали* до словника буковинських говірок. — Чернівці, 1971-1979. — Вип. 1-6.
- Назарова Пробл. — *Назарова Т.В.* Проблеми перехідних говірок між українською і білоруською мовами (Говірки нижньої Прип'яті) // Праці XI республіканської діалектологічної наради. — К., 1965. — С.90-105.
- Нар. лекс. — *Народная лексика* Гомельщины в фольклоры і мастацкай літаратуры. Слоўнік / Пад. рэд. У.В. Анічэнкі. — Мінск, 1983. — 174 с.
- Никончук Дис. — *Никончук Н.В.* Правобережнополесские говоры в лингвогеографическом освещении. / Дисс. ... доктора филолог. наук. — Житомир, 1980.
- Никончуки — *Никончук М.В., Никончук О.М.* Будівельна лексика правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов. — Житомир, 1990. — 369 с.
- Німчук — *Німчук В.В.* Давньоруська спадщина в лексичі української мови. — К., 1992. — 414 с.
- Носовіч — *Nosovič J.J.* Slovar' beloruskago narečija. — SPb., 1870 / Nachdruck und Nachwort in zwei Bänden von G. Freidhof und P. Kosta. — München, 1984. — Т. 1-2.
- Онишкевич — *Онишкевич М.Й.* Словник бойківських говірок. — К., 1984. — Ч. 1-11.
- Піскунов — *Піскунов Ф.* Словарь живого народного, письменного и актового языка русских южан. — К., 1875. — 310 с.
- ПОС — *Псковский* областной словарь с историческими данными. — Л., 1973. — Вып. 1 —.
- Потебня — *Потебня А.А.* Из записок по русской грамматике. — Т. 3. — Х., 1899. — 551 с.
- Прач — *Прач С.* 3 лексікі вёсак Парыцкага раёна // Матэрыялы для слоўніка / Пад рэд. Ф. Янкоўскага. — Мінск, 1960. — С.161-172.
- Преображенский — *Преображенский А.Г.* Этимологический словарь русского языка. — М., 1959. — Т. 1-2.
- Ралавец — *Ралавец М.* 3 лексікі вёскі Пустаселле // Матэрыялы для слоўніка / Пад рэд. Ф. Янкоўскага. — Мінск, 1960. — С.65-82.
- Расторгуев — *Расторгуев П.А.* Словарь народных говоров Западной Брянщины. Материалы для истории словарного состава говоров. — Минск, 1973. — 295 с.
- Рыбаков — *Рыбаков Б.А.* Язычество древних славян. — М., 1981. — 607 с.

- Сабадош — *Сабадош І.В.* Формування української ботанічної номенклатури. — Ужгород, 1996. — 189 с.
- Сацута — *Сацута І.У.* 3 лексікі вёскі Крытышын Іванаўскага раёна (Брестской вобласці) // Жывое народнае слова. Дыялекталагічны зборнік — Мінск, 1992. — С.95-98.
- СБГ — *Словарь* української мови / За ред. Б.Грінченка. — К., 1907-1909. — Т. 1-4.
- СДГ — *Словарь* русских донских говоров. — Ростов-на-Дону, 1976. — Т. 1-3.
- Сизько К — *Сизько А.Т.* Словник діалектної лексики говірки с. Кишеньок (Кобеляцького району Полтавської області). — Дніпропетровськ, 1981. — 44 с.
- Сизько П — *Сизько А.Т.* Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини. — Дніпропетровськ, 1990. — 99 с.
- Симоненко — *Симоненко Л.О.* Синонімія в українській ботанічній номенклатурі // Слово і фразеологізм у словнику. — К., 1988. — С.212-221.
- Сополига — *Сополига М.* Народне житло українців Східної Словаччини. — Братіслава, 1983. — 387 с.
- СПЗБ — *Слоўнік* беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. — Мінск, 1979-1986. — Т. 1-5.
- Срезневский — *Срезневский И.И.* — Материалы для словаря древнерусского языка. — СПб., 1893-1912. — Т.1-3.
- СРНГ — *Словарь* русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина. — М., 1965 - 1983. — Вып. 1-26.
- СУМ — *Словник* української мови. — К., 1970-1980. — Т. I-XI.
- Сцяшкови́ч — *Сцяшкови́ч Т.Ф.* Слоўнік Гродзенскай вобласці. — Мінск, 1983. — 671 с.
- Толстой — *Толстой Н.И.* Об изучении полесской лексики // Лексика Полесья. Материалы для полесского диалектного словаря. — М., 1968. — С.3-12.
- Толстой Этн. — *Толстой Н.И.* Этнокультурное и лингвистическое изучение Полесья (1984-1994) // Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья. — М., 1995. — С.5-18.
- Толстые — *Толстые Н.И. и С.М.* О задачах этнолингвистического изучения Полесья // Полесский этнолингвистический сборник. Материалы и исследования. — М., 1983. — С.3-21.
- Трухан — *Трухан Т.М.* 3 лексікі замошцаў (в. Замошша Любанскага раёна Мінскай вобласці) // Жывое слова. Дыялекталагічны зборнік. — Мінск, 1992. — С.98-105.
- ТС — *Тураўскі* слоўнік. — Мінск, 1982-1987. Т. 1-5.
- Фасмер — *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка. — М., 1964-1973. — Т. 1-4.
- Фещенко — *Фещенко М.М.* Синіють у полі “волошки” й “васильки” // Культура слова. — Вип. 12. — К., 1977. — С.95-100.
- Чабаненко — *Чабаненко В.А.* Словник говірок Нижньої Наддніпрянини. — Запоріжжя, 1992. — Т. 1-4.
- Чабатар — *Чабатар Н.А.* 3 лексікі вёскі Рухава Старадарожскага раёна // Жывое народнае слова. Дыялекталагічны зборнік. — Мінск, 1992. — С.115-123.

- Черепанова — Черепанова Е.А. Народная географическая терминология Черниговско - Сумского Полесья. — Сумы, 1984. — 274 с.
- Шамота — Шамота А.М. Назви рослин в українській мові. — К., 1985. — 160 с.
- Шанский — Этимологический словарь русского языка / Под ред. Н.М.Шанского. — М., 1963-1980. — Т. I-VII.
- Шапялевич — Шапялевич В.В. 3 лексікі вёскі Каўняцін Пінскага раёна // Жывое народнае слова. Дыялекталагічны зборнік. — Мінск, 1992. — С.131-134.
- Шило — Шило Г.Ф. Словник наддністрянських говірок / Карто-тека. Зберігається в Інституті української мови НАН України (м. Київ).
- Шухевич — Шухевич В. Гуцульщина. — Львів, 1899-1908. Ч. 1-5.
- Юрчанка — Юрчанка Г.Ф. Народнае вытворнае слова. — Мінск, 1981-1985. — Вып. 1-3.
- Яўневіч — Яўневіч М. 3 лексікі вёскі Кліны // Матэрыялы для слоўніка / Пад рэд. Ф. Янкоўскага. — Мінск, 1960. — С.7-64.
- Яворницький — Яворницький Д.І. Словник української мови. — Т.1. — Катеринослав, 1920. — 411 с.
- Янкоўскі — Янкоўскі Ф. Дыялектны слоўнік. У 3-х ч. — Мінск, 1959-1970.
- Янкова — Янкова Т.С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны. — Мінск, 1982. — 432 с.
- Яшкін — Яшкін І.Я. Беларускія геаграфічныя назвы. Тапаграфія. Гідралогія. — Мінск, 1971. — 256 с.
- AJPP — Atlas językowy polskiego Podkarpacka. — Warszawa-Kraków etc., 1934.
- Basara — Basara J. Terminologia budownictwa wiejskiego w dialektach polskich. Cz. 2. Pomieszczenia gospodarskie, ogrodzenia, zamknięcia. — Wrocław etc., 1965. — 90 s. + mapy.
- Brückner — Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. — Kraków, 1957. — 806 s.
- Budziszewska — Budziszewska W. Słowiańskie słownictwo dotyczące przyrody żywej. — Wrocław etc., 1965. — 357 s.
- Budziszewska — Budziszewska W. Związki polsko-ruskie w zakresie terminologii botanicznej // Studia z filologii polskiej i słowiańskiej. — Warszawa, 1972. — T.11. — S.113-121.
- Machek — Machek V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. — Praha, 1957. — 627 s.
- Makowiecki — Makowiecki S. Słownik botaniczny łacińsko-małopolski. — Kraków, 1936. — 408 s.
- Moszyński — Moszyński K. Kultura ludowa słowian. — T.2 Kultura duchowa. Cz.1. — Warszawa, 1967. — 702 s.
- Moszyński Polesie — Moszyński K. Polesie wschodnie. — Warszawa, 1928. — 328 s.
- Siatkowski — Siatkowski J. Słownictwo Warmii i Mazur. Budownictwo i obróbka drewna. — Wrocław, 1958. — 140 s.
- Studia — Studia nad dialektologią ukraińską i polską (Z materiałów Katedry języków ruskich UJ). — Kraków-Warszawa, 1975.— 237 s.
- Tarnacki — Tarnacki J. Studia porównawcze nad geografią wyrazów: Polesie - Mazowsze. — Warszawa, 1939. — 101 s.+ 186 map.

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	3
<i>1. Дослідження говірок Чорнобильської зони на тлі інших діалектних систем</i>	5
<i>2. Граматичні студії</i>	15
2.1. Словозміна іменника говірки с.Стечанка	15
2.2. Словозміна іменника говірки с.Товстий Ліс	27
2.3. Із спостережень над структурою та словозміною прикметників	33
2.4. Словозміна числівників	43
2.5. Структура й генеза прислівників	51
2.6. До характеристики складу й прийомів творення вигуків	60
2.7. Із спостережень над синтаксисом	66
<i>3. Лексикологічні студії</i>	109
3.1. Лексика середньополіських говірок як об'єкт ономасіологічного вивчення	109
3.2. Назви рослин. Злакові	114
3.3. Назви городніх рослин	125
3.4. Назви дикорослих трав'янистих рослин	134
3.5. Назви ягід	161
3.6. Із номінації деяких понять традиційної духовної культури	167
3.7. Лексика східнополіських говірок у загальноукраїнській та східнослов'янській перспективах	177
<i>Замість висновків</i>	260
Умовні скорочення назв говірок, діалектів, мов	262
Джерела	264

Наукове видання

Гриценко Павло Юхимович
Воронич Ганна Василівна
Дорошенко Любов Іванівна та інші

ГОВІРКИ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ ЗОНИ
Системний опис

Художні редактори *В.П.Маршак, К.О.Рязанов*
Комп'ютерна верстка *Є.В.Рафалюк*

Підписано до друку 04.01.99. Формат 60 x 90 ¹/₁₆.
Папір офсетний №1. Гарнітура Таймс.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 17,0.
Умовн. фарбовідб. 17,0. Обл.-вид. арк. 19,96.
Тираж 500 пр. Замовлення **9-402**.

Видавництво «Довіра»
252103, Київ-103, вул. Кіквідзе, 2/34

ВАТ «Книжкова друкарня наукової книги»
252107, Київ-107, вул. Багговутівська, 17-21

Говірки Чорнобильської зони: Системний опис / П.Ю.Гриценко, Г.В.Воронич, Л.І.Дорошенко та ін.— К.: Довіра, 1999.— 271 с.
ISBN 966-507-089-4

У книзі подано нариси про словозміну, синтаксис, лексику та семантику говірок Чорнобильської зони та суміжних ареалів. Нариси розширюють відому дотепер інформацію про поліські діалекти, що належать до архаїчних діалектних типів Славії, сприяють формуванню чорнобильського мовно-інформаційного фонду.

Праця буде корисною українцям, славістам, зокрема мовознавцям, етнологам, історикам.